

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

9.

Családi reformáció

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

B2-páholy

Mostantól, ha blues-koncertre akarok menni, szívverésem jambikusságát tovább fokozni a robbanásig, egy galériába fogok járni. Nem is akárhova, egyenesen Leányfalura, ahol eleink közül sok művésznagyság múlatta az időt, pihentette elfáradt tagjait, ennek utána lehet nézni... Van Leányfalun ugyanis egy remek galéria, amelyben rendre jobbnál jobb kiállítások rendeződnek, és nyílnak meg, holott maga a galéria egyetlen, nem túl nagy teremből áll. Szóval, van itt egy – művészetbarátok által nagyon is számon tartott – galéria, melyet két igazán, de nem is igazán, inkább őszintén, ez talán megfelelőbb szó a képtárukhoz fűződő viszonyukra, lelkes ember vezet. Egyiküket Varga Borinak hívják (talán Borbála az igazi neve, de így még sosem hallottam szólítani őt senki által, ami azért jelent valamit), másikat Kováts Kristófnak. A galériát Aba-Novákról nevezték el, nem véletlenül. Azt nem tudom, hogy Aba-Novák Vilmos élt-e Leányfalun, megkérdezhetném, utána is nézhetnék, de nem teszem, s nem lustaságból vagyok ebben tudatlan; azt viszont tudom, hogy az unokája itt élt a családjával, és él itt a feleségével a gyermeik kiröpte után is, egy Dunára lefutó kertű házban. Az unokát ugyanis Kováts Kristófnak hívják, akinek Varga Bori a felesége. Mondhatjuk, családi vállalkozás ez a galéria, családi vállalkozás a javából, de a szókapcsolatban nem a családira helyezném a hangsúlyt, hanem a vállalkozásra. Mert ahhoz, hogy időről időre jobbnál jobb kiállításokat rendezzenek meg az egy-termes kiállítóhelyen, sok minden kell. Hogy ők legyenek a meghívók, a tervezők, a szervezők, a szállítók, a falra felszögezők, posztamensre rápakolók, a rendezvényeken a videókészítők, a büfések, esemény előtt nyilván a berendezők, esemény után feltehetően a takarítók is – ők. Ha tévedek sem tévedhetek sokat. Ez, kérem, vállalás, ami méltó a névadóhoz, a nagypapához, *aki kisgyerekkorát a Krisztinavárosban élte, már korán kezdett járni az ócskapiacra, ahol rajzeszközöket vásárolt*, illetve aki a húszas évek végén *Fonó Lajossal társulva Norma néven festőeszköz-készítő üzemet létesített*, magyarán, maga is folyamatosan vállalkozott.

Ha személyesre fordíthatom a szót, nekem van valami hallgatag közöm ehhez a galériához, melynek hangos formáját/oldalát/verzióját csak a közelmúltban volt módom megismerni. Kiállításokat nyitottam meg itt, először talán, évekkel ezelőtt, a könyvművészeknek – akik sajátos köztest képviselnek könyvészet és képzőművészet között –, ezt követte egy nagy huzatú festő, Kárpáti Tamás kiállítás-megnyitása, míg a közelmúltban Aba-Novák Judit festményei előtt állva beszélhettem, aki nem más, mint a nagynevű festő lánya, K. Kristóf édesanyja, kiben épp az erős apai művészi jelenlét tette (remélhetőleg nem véglegesen, bár Aba-Novák Judit sajnos már nem él) zárójelbe – a művészt. Na meg még valami, ami nem *csak úgy valami*: a Kováts-Varga páros pár évvel ezelőtt kiadott egy méreteit tekintve is hatalmas albumot Aba-Novák Vilmos – Zalán Tibor címmel, melyben a korszakos mester 17 grafikai lenyomata található, ezekhez csatlakozik tizenhét versem. (A könyv árát, mert háromezer forintoz közelít, meg sem merem említeni...)

Ilyen történések és előzmények birtokában szédelegettünk ki egy közelmúlt borongós hétköznapon Csilla feleségemmel és Mária barátnónkkal Leányfalura, meghallgatni a Gepárd Retardieu triót az aprócska kiállítóteremben, mely egy korábbi szentendrei héttagú csapatból (Vasárnap déli) kiszakadt darabka ... De milyen darabka! Malomsoky Szabolcs billentyűs, Cseli Tamás gitáros és Borbély Péter énekes-herflis a blues legkifinomultabb formáját játssza, kongeniálisan. Szól itt Clapton, meg van itt B. B. King.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIX. évfolyam 9. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat),
Kamocsay Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (történelem), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfi Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radinóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Teléfono: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongyi@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

- Zalán Tibor tárcája . . . . . borítóbelső
Dr. Luther Márton 95 tétele
(Takács János fordítása) 3
Szentmártoni Szabó Géza: Zsoltárparafrázisok
a magyar reformációban 10
Csórsz Rumen István: Három parafrázis 17

Hetedhét

- Hans Sachs: A wittenbergi csalogány –
ki mindenütt dalol már
(Szalai Lajos fordítása) 21

Mustra

- Fenyvesi Félix Lajos: In memoriam
Luther Márton; A tollat letettem;
Az őrálló férfi; A vártemplom ajtaja 30

Szónár

- Balázs Géza: A magyar reformáció
nyelvi hatásai 36

Miért

- Filep Tamás Gusztáv: „Jobb méltatlanul
sz szenvedni, mint méltán” 42

Tárlat

- Borsos Miklós
és Szalay Lajos művei . . . . . színes melléklet

Preambulum

- Dr. Koncz Gábor: Családi reformáció (2017) . 65

Emlékjelek, bizonyságok

- Finkey Ferenc: „Hív és nagy vala” 80
Kovács I. Gábor: Sárospataki születésű
református egyetemi tanárok
a polgári korszakban 126
Szathmáry Béla: Finkey Ferenc,
a tudós tanár 147
Pocsainé Eperjesi Eszter: Harsányi István
(1874–1928) 153
Bolvári-Takács Gábor: Harsányi István
akadémiai tagajánlása, 1928 160

Értelmes hit, cselekvő erkölcs

Szatmári Emília: „Közegyházi életünk sodrában...” 168
 Bojtor István: Dr. Koncz Sándor közegyházi szolgálata 184
 Dienes Dénes: Dr. Koncz Sándor, a mindennapi igehirdető 190
 Hörcsik Richárd: Dr. Koncz Sándor mint levéltár igazgató 197
 Molnár Márton: Kierkegaard hatása Koncz Sándor és Hamvas Béla életművére 209
 Farkas Szilárd: Koncz Sándor – az eredmények szintézise, a beteljesületlen remények 212

Örökség és vállalás

Egey Emese: Reformáció három lépésben .225
 E számunk szerzői. 227

Illusztrációk

Szalay Lajos rajzai 196, 208, 211, 226
 A Koncz-család fotógyűjteményéből 81, 131, 157, 169

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 119.

Bakonyi Péter: A prédikátorinas (történelmi esszé-dráma négy felvonásban egy gályarab emlékére)

A 65–227. oldal vendégszerkesztője a folyóirat konzulense:
Dr. Koncz Gábor

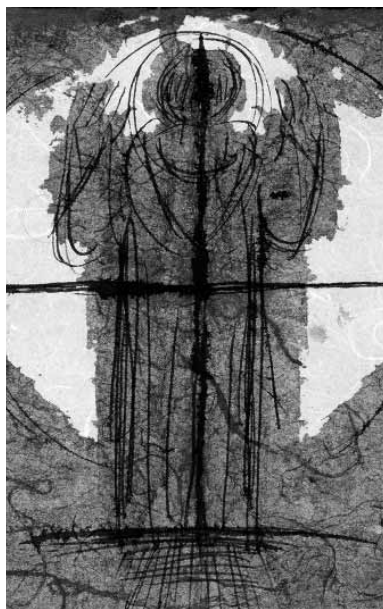
E szám nyomdai munkálatait a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára támogatta. Köszönjük!

NAPÚT

Irodalom, művészet, környezet

XIX. évfolyam 9. szám

Családi reformáció

BORSOS MIKLÓS
ANGYAL A HORIZONTON
(RÉSZLET)

A képek a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány A Biblia szerepe Borsos Miklós és Szalay Lajos művészetében című kiállításának anyagából valók. A reformáció 500. évfordulója alkalmából létrejött kiállítás társszervezője a Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

Dr. Luther Márton

95 tétele

Fordította:

Takács János

A fordító kiadása, 1937.

Bevezetés. 1517. október 31. a reformáció születésnapja. Ekkor tűzte ki Dr. Luther Márton a wittenbergi vártemplom ajtajára a 95 tételt. A protestantizmusnak – evangélikusoknak és reformátusoknak egyaránt – ez az egyetlen felekezeti jellegű ünnepük. Méltó tehát, hogy ennek az ünnepnek az eredetét, jelentőségét ismerjük, s hogy a 95 tételt a hívek széles rétege olvashassa. Ezért készült most ez a mindenki által hozzáférhető népszerű kiadás.

A 95 tétel kiszögezésének indító oka a X. Leó pápa által hirdetett búcsúval való sok visszaélés volt. 1517-ben X. Leó pápa általános búcsút hirdetett, hogy az épülő Szent Péter székesegyház befejezéséhez szükséges pénzt így előteremtse. A búcsú árusítását a pápa bérbe is adta Brandenburgi Albertnek, Mainz választófejedelemének és érsekének 30.000 forintért. Az üzletet a közismert Fugger bankház közvetítésével bonyolították le. A főárus egy Tetzl nevű dominikánus szerzetes volt.

Mi a búcsú? Katolikus felfogás szerint minden bűn maga után vonja a bűn súlyát, a vétket (*culpa*) és a büntetést (*poena*). A bűnbánat eltörli a vétket és az Istentől kiszabott örök büntetést. De a hívőnek itt e földön a gyónáskor is vezekelnie kell ideiglenes büntetésekért, amelyeket a pápa ró ki reá. A pápa ezeket az ideiglenes, emberek által kirótt büntetéseket elengedheti és megbocsáthatja. Ezt nevezik búcsúnak. A pápának ezen búcsúosztogató jogát még a szerzetes Luther elismeri (61. tétel). A búcsú vásárlása – kat. felfogás szerint – megrövidíti a tisztító tűzben szenvedő lelkek szenvedését is.

A búcsúcédulák árusítói azonban azzal hitegették a népet, hogy aki búcsút vásárol, annak általában minden bűnét megbocsátja a pápa. (75. tétel, stb.) Aki tehát búcsút vásárol, annak már nincs szüksége bűnbánatra sem, s ezzel egyúttal teljesen feleslegessé is vált Isten bűnbocsátó kegyelme.

Luther e visszaélések megszüntetését felettes egyházi hatóságától várta; annak azonban fontosabb volt a jövedelem, mint az igaz bűnbocsánat és a lelkek megtérítése. Püspökéhez intézett feljelentése teljesen hiábavalónak bizonyult. Hogy tehát a búcsúval való visszaélés dolgát tisztázhassa az illetékes körökben, saját nézetét 95 pontba foglalva a tudós világ elé terjesztette megvitátás végett. Vitatkozásra azonban nem jelentkezett senki. Ellenben tétélei, alig két hét leforgása alatt, nyomtatásban elterjedtek egész Németországban.

A 95 tétel nem kidolgozott, könnyen érthető fejtegetés, hanem csak vázlatos címek, amelyeket Luther nemsokára bővebben is megmagyarázott. Azt írja többek között X. Leó pápának: „...Csakis a mi magunk érdekében és oly alakban adtam ki azokat, hogy én sem tudom hinni, hogy azokat mindenki meg-

érti; hiszen vitázó tételek azok, és nem tanítások, hitcikkelyek. szokás szerint homályos és talányszerű fogalmazásban.”

A 95 tétel zúgó harsonája azonban rövidesen ledöntötte azt a magas falat – a pénzért adott bűnbocsánat elvét – amely a vágyódó, szegény lélek elől az Isten ingyenvaló, bűnbocsátó kegyelmét eltakarta és elzárta, – s újra felragyogtatta az egyszerű hívek elől elzárt isteni evangéliumnak fényét.

Takács János

Vitatkozás a búcsú erejéről. Az igazságérettől s az igazság kiderítésének vágyától indítva, az alábbi tételeket Wittenbergben, Luther Márton tisztelendő atya elnöklete mellett – aki a szabad művészetek és a szent teológia mestere, s ugyanott ezeknek rendes tanára – megvitatjuk. Ennélfogva felhívjuk azokat, akik velünk személyesen nem vitatkozhatnak, tegyék meg ezt a távolból írásban. A mi Urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen.

1. Amikor a mi Urunk és Mesterünk azt mondta: „Térjete meg”, azt akarta, hogy a hívek egész élete megtérés legyen.

2. Ezt az Igét nem vonatkoztathatjuk a szertartásos bűnbánatra,¹ (vagyis a fülbegyónásra és a papok szolgálata által kiszabott elégtételre).

3. De nem is vonatkozik kizárólag a belső bűnbánatra; sőt a benső bűnbánat mit sem ér, ha az nem nyilvánul meg külsőleg is a test különféle sanyargatásában.

4. Ez a büntetés tehát addig tart, míg az ember a maga bűnös énjét gyűlöli, vagyis a mennyek országába való bemenetelig.

5. A pápa nem enged és nem is engedhet el semmiféle büntetést, csak azt, amit vagy a maga vagy a kánonok rendelkezése alapján kiszabott.

6. A pápa nem bocsáthat meg egy vétket sem, legfeljebb kihirdeti és megerősíti az Isten bocsánatát; vagy pedig bocsánatot oszt bizonyos, az ő hatáskörébe tartozó esetekben, s aki ezt nem ismeri el, annak vétkes tartozása éppenséggel megmarad.

7. Isten is csak úgy bocsátja meg az embernek az ő vétkét, ha őt [magát] megalázva mindenben alárendeli a papnak, az Ő helytartójának.

8. A bűnbánati törvények csakis az élőkre vonatkoznak, s ezek alapján nem szabad a holtakat semmiféle büntetéssel sújtani.

9. Ennélfogva a Szent Lélek igen jót tesz velünk a pápa révén, aki az ő rendelkezéseiből kihagyta a halál és az utolsó gyötrődés hitcikkelyét.

10. Gonosz esztelenséggel járnak el azok a papok, akik a haldoklóktól még a tisztítóútzben is megkövetelik az egyház által kirótt vezeklést.

11. Azt a konkolyt, miszerint az egyház által kirótt büntetés átváltoztatható tisztítóúzbéli büntetéssé – úgy látszik – akkor vetették el, amikor a püspökök aludtak.

12. Régente az egyház által kirótt büntetéseket nem is a feloldozás után, hanem azelőtt szabták ki, hogy ezzel a töredelem őszinte voltát próbára tegyék.

¹ Katolikus felfogás szerint a bűnbánatnak három mozzanata van: 1. töredelem, 2. fülbegyónás, 3. a pap által kirótt szertartásos cselekedetek elvégzése. Eleinte még Luther is ezt a felfogást vallotta (7. tétel).

13. A haldoklókat a halál mindentől feloldja; ők az egyházi rendelkezések számára már meghaltak, s ezzel, igazság szerint, már el is nyerték a feloldozást.

14. Ha a haldokló szeretete és büntől való megtisztulása csak részleges, akkor ez szükségszerűleg nagy félelmet von maga után, és pedig annál nagyobb, minél fogyatékosabb az előbbi.²

15. Ez a félelem és rettegés már magában véve is (hogy mást ne is említsek) elég arra, hogy a tisztítótűz kínját előidézze, mert ez a kétségbeesés borzalmaival határos.³

16. Úgy látom, hogy pokol, tisztítótűz és ég úgy különböznek egymástól, mint kétségbeesés, kétségkedés és üdvbizonyosság.

17. Úgy látszik, a lelkeknek a tisztítótűzben éppen úgy szükségük van a szeretet növekedésére, mint a félelem csökkenésére.

18. Úgy látszik, hogy sem érveléssel, sem pedig írásbeli adatokkal nem bizonyították be azt, hogy ezek (ti. a lelkek) az érdem és a szeretetben való növekedés állapotán kívül volnának.

19. Úgy látszik, azt sem igazoltak még be, hogy ők mindnyájan bizonyosak lennének üdvösségük felől (s arra nézve biztosítékuk is volna) – habár mi erről teljesen meg vagyunk győződve.

20. A pápa tehát az „összes büntetések elengedése” alatt csak az általa kiszabott összes büntetést érti, nem pedig általában mindet.

21. Ennélfogva tévednek azok a búcsúhirdetők, akik azt tanítják, hogy a pápa búcsúja az embert általában minden büntetés alól feloldja és üdvözíti.

22. Éppen ellenkezőleg; a tisztítótűzben egy olyan büntetést sem enged el a lelkeknek, amelyet nekik az egyházi törvények értelmében ebben az életben kellett volna levezekelniök.

23. De ha már valakinek általában minden büntetés elengedhető volna, akkor is bizonyos, hogy csak a legtökéletesebbek, vagyis igen kevesen részesíthetők ebben.

24. Természetesen az emberek nagy részét rászedik, amikor nekik minden megkülönböztetés nélkül, nagyhangúan ígérik a büntetések alól való felmentést.

25. Amilyen hatalmas van a pápának a tisztítótűz felett általában, éppen olyan van bármely püspöknek vagy lelkipásztornak is a maga püspökségében, illetőleg gyülekezetében.

26. Nagyon jól teszi a pápa, hogy a lelkeknek nem a kulcsok hatalmánál fogva – amivel nem is rendelkezik – hanem a közbenjáró segedelem útján oszt bocsánatot.

27. Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott garas megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll.⁴

28. Annyi bizonyos, hogy a garasnak a ládában való megcsörrenésével nagyra nőhet a haszonlesés és kapzsiság; az egyházi közbenjáró segedelem eredménye azonban egyedül Isten jótetszésétől függ.

² 1Ján 4,18.

³ A tisztítótűz nem külső kín, hanem belső gyötrem.

⁴ Tetzl pénzesládájára ez volt felírva: „Akinek pénze a ládában cseng, Annak lelke mennyországban leng.”

29. Ki tudja, hogy vajon minden lélek vágyódik-e a tisztítótűzben a megváltás után, amint az – a legenda szerint – Szent Severinussal és Paschalissal megtörtént.⁵

30. Senki sem bizonyos a maga bűnbánata őszinte volta felől, még kevésbé lehet bizonyos a bocsánat teljes elnyerése felől.

31. Amilyen ritka az igaz bűnbánó, éppen olyan ritka az, aki igazi búcsút nyer; ez tehát a legritkább.

32. Aki bűnbocsátó cédulákkal akarja elnyerni az üdvbizonyosságot, az tanítómestereivel együtt örökre elkárhozik.

33. Óva őrizkedjünk azoktól, akik azt tanítják, hogy a pápa búcsúja Istennek ama legdrágább ajándéka, amely helyreállítja a jó viszonyt Isten és ember között.

34. Mert ez a bűnbocsátó kegyelem (ti. a pápáé) csak az embertől elrendelt, szertartásos elégtétellel kapcsolatos büntetésekre vonatkozik.

35. Keresztényietlen tant hirdetnek azok, akik azt tanítják, hogy azoknak, akik a lelkeket ki akarják váltani a tisztítótűzből, vagy akik confessionalékat⁶ vásárolnak, azoknak nincsen szükségük töredelemre.

36. Minden igaz bűnbánó keresztyén elnyeri a büntetéstől és a bűntől való teljes feloldozást, s ez őt a bűnbocsátó cédulák nélkül is megilleti.

37. Minden igaz keresztyén – akár él, akár már halott – részese a Krisztus és az egyház minden lelki javainak, amelyeket Isten ugyancsak bűnbocsátó cédulák nélkül adott.

38. Mégis a pápa bűnbocsánatát és ajándékát semmiképpen sem szabad megvetnünk, mert – amint mondtam – az az isteni bűnbocsánat kihirdetése.

39. Még a legképzettebb teológusnak is igen nehéz feladatot ad, hogy a búcsú bőséges áldásaival egyidejűleg magasztalja az igaz töredelem szükséges voltát a nép előtt.

40. Az igaz töredelem keresi és szereti a büntetést, a búcsú kegye azonban felment s meggyűlölteti a büntetést, vagy legalábbis alkalmat szolgáltat erre.

41. Óvatosan kell hirdetnünk a pápa búcsúját, hogy a nép félre ne értse, s a keresztyén szeretet más egyéb jócselekedeteinél többre ne becsülje.

42. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa véleménye szerint a búcsúvásárlás semmilyen tekintetben nem állítható egy sorba az irgalmasság cselekedeteivel.

43. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy jobb dolgot művel az, aki a szegénynek alamizsnát ad, vagy a nyomorgót segíti, mint az, aki búcsút vásárol.

44. Úgyanis a szeretet gyakorlása által növekszik a szeretet, s az ember jobbá lesz; míg a búcsú csak a büntetés alól menti fel s nem teszi jobbá az embert.

45. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy aki a szeme előtt levő nyomorgót elkerüli, és búcsút vásárol, az nem a pápa búcsúját, hanem Isten haragját vonja magára.

⁵ Szent Severinus és Paschalis pápa a legenda szerint önként tovább maradtak a tisztítótűzben, hogy teljes üdvösséget nyerhessenek.

⁶ Confessionale-k: kiváltságok: Pl.: szabadon választja meg valaki magának azt a gyóntató atyát, akinek különös hatalom adatott a feloldozásra.

46. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy hacsak nem dúslakodnak a feleslegben – mindazt, ami az életfenntartáshoz szükséges, kötelesek háznépük javára fordítani, és semmi esetre sem búcsúra tékozolni.

47. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a búcsúvásárlás nem kötelező, hanem önkéntes dolog.

48. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa a búcsú osztogatásánál inkább kívánja az áhítatos imádságot – mivel neki is szüksége van rá – mint a pénzt.

49. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa búcsúja akkor hasznos, ha nem abba vetjük bizodalmunkat; de semmi sem ártalmasabb, mint ha miatta mellőzzük az Isten félelmét.

50. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy ha a pápának tudomása volna a búcsúhirdetők zsarolásairól, akkor inkább porig égetné a Szent Péter székesegyházat, mintsem hogy az ő juhainak bőréből, húsából és csontjából építtesse fel azt.

51. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa – ami hozzá méltó is – szívesen segítene a saját pénzével, s ha kell, még a Szent Péter székesegyház eladásával is azokat, akiknek legtöbbször egyes búcsúhirdetők kicsikarták a pénzt.

52. Hiú önámítás a bűnbocsátó levelek által való üdvösségben bizakodni, még akkor is, ha a búcsúbiztos, sőt ha maga a pápa a lelkével kezeskednék is érte.

53. Krisztus és a pápa ellenségei azok, akik a búcsú hirdetése miatt Isten igéjét más templomokban teljesen elnémítják.

54. Isten igéjének joga szenved csorbát, ha a prédikációban ugyanannyi, vagy több időt szentelünk a búcsúnak, mint Isten igéjének.

55. A pápa véleménye magátólértetődő, miszerint: ha a csekély értékű búcsút egy haranggal, egy pompával, egy szertartással ünneplik, akkor a legfőbb dolgot, az evangéliumot száz haranggal, száz pompával, száz szertartással kell hirdetni.

56. Az „egyház kincset,” – amelyből a pápa a búcsút osztogatja – nem jelölték meg kellő pontossággal, és nem ismertették elég világosan Krisztus népe előtt.

57. Hogy itt nem mulandó javakról van szó, az világos, mert – tudjuk – a legtöbb igehirdető nem egykönnyen osztogatja az ilyeneket, hanem inkább halomra gyűjti.

58. Nem is a Krisztus és a szentek érdemei,⁷ mert azok mindenkor, a pápa hozzájárulása nélkül is munkálják a belső ember számára a kegyelmet, a testi ember számára pedig a keresztet, halált és poklot.

59. Szent Lőrinc mondta: az egyház kincse a szegények; de ő a maga korában szokásos kifejezéssel élt.

60. Megfontolás alapján állítjuk, hogy az a kincs az egyháznak (Krisztus érdeme alapján ajándékozott) kulcsai.

61. Világos, hogy a kanonikus esetekben való bűnbocsánatra elég a pápa hatalma magában véve is.

⁷ Katolikus felfogás szerint Krisztus és a szentek felesleges jócselekedeteit a pápa osztogathatja, eladhatja, hogy azok által mások üdvözülhessenek.

62. Az egyház igazi kincse az Isten kegyelmének és dicsőségének legszentebb evangéliuma.

63. Természetesen ez a leggyűlöltebb, mert ez teszi az elsőket utolsókká.

64. A búcsú kincse ellenben méltán a legkedveltebb, mert ez teszi az utolsókat elsőkké.

65. Az evangélium kincsei tehát olyan hálók, amelyekkel egykor a *gazdag* embereket halászták.

66. A búcsú kincsei pedig olyan hálók, amellyel ma az emberek gazdagságát halásszák.

67. Az a búcsú, amelyről a búcsúhirdetők azt hirdetik, hogy az a legnagyobb áldás, – valóban az, de csak a kereset szempontjából.

68. A valóságban azonban Isten kegyelméhez és a kereszti üdvéhez mérten a legeslegkisebb.

69. A püspökök és a lelkipásztorok mégis kötelesek az apostoli búcsú biztosainak teljes tisztelettel szabad tért engedni.⁸

70. De sokkal inkább kötelesek nyitott szemmel és nyitott füllel ügyelni arra, hogy ezek ne a maguk álmait hirdessék a pápa megbízása helyett.

71. Aki az apostoli bűnbocsánat ellen beszél, legyen átkozott és kárhozott.

72. Ellenben áldott legyen, aki a búcsúhirdető merész és önkényes beszédét gondosan ellenőrzi.

73. A pápa is jogosan sújtja átkával azokat, akik a bűnbocsánattal kapcsolatban bárminemű csalást követnek el.

74. Még inkább sújtja átkával azokat, akik a bűnbocsánat leple alatt a szent szeretet és igazság rovására követnek el csalást.

75. Bolondság azt hinni, hogy a pápai bűnbocsánat feloldozhatja az embert még akkor is, – hogy képtelenséget mondjunk – ha az Isten anyját szeplősítette is meg.

76. Ellenkezőleg, azt állítjuk, hogy a pápa bűnbocsánata még a legcsekélyebb bünt sem törölheti el.

77. Az a szóbeszéd, hogy maga szent Péter sem oszthatna nagyobb kegyelmet – ha ő most pápa volna – káromlás szent Péter és a pápa ellen.

78. Ellenkezőleg állítjuk, hogy ő is, meg bármely pápa is külön kegyellemmel rendelkezik, ti. az evangéliummal, a kegyelmi erővel, a gyógyítás adományaival, stb. 1Kor. 12.

79. Aki azt állítja, hogy a pápai címerrel ellátott magasztos kereszti felér Krisztus keresztyével – káromlást szól.

80. S ezért felelősséggel tartoznak azok a püspökök, lelkipásztorok és teológusok, akik eltűrik, hogy a nép előtt ilyeneket beszéljenek.

81. A bűnbocsánatról való szemtelen beszéd okozza azt, hogy a pápa méltóságát még tudós férfiak is csak nehezen tudják megvédelmezni a rágalmakkal s az egyszerű hívek bizony fogas kérdéseivel szemben.

82. Például: Ha a pápa a székesegyház felépítéséhez szükséges nyomorult pénzért – ami gyenge indoklás – számtalan lelket vált ki a tisztítóútból, akkor miért nem üríti ki a tisztítóüzet a szentséges szeretetre és a lelkek iszonyú gyötördésére való tekintettel, – ami pedig mindennél igazságosabb indoklás lenne?!

⁸ Luther még meg van győződve a pápa jóhiszeműségéről.

83. Vagy pedig miért vannak meg még mindig a halotti misék és évforduló ünnepek és miért nem adja vissza vagy miért nem engedi, hogy visszavegyék a halottakért tett adományokat, ha most a megváltottakért való imádkozás már úgymégy feleslegessé vált?

84. Azután az Istennek és a pápának micsoda új kegyelme az, miszerint megengedi, hogy a hitetlen és istenkáromló, pénzével kiválthatja a hívő és Isten előtt kedves lelket, – és ugyanakkor az istenfélő, drága lelket az ő kínjaira való tekintettel, szeretetből, ingyen mégsem szabadítják ki?

85. Ha pedig a bűnbánati törvények – nem ugyan a gyakorlat, hanem a dolog természeténél fogva – valóban elavultak és megszűntek, akkor miért adnak pénzért ezek alól feloldozást, éppen úgy, mintha érvényben volnának?

86. Továbbá: Miért nem építi fel a pápa – akinek vagyona ma felülmúlja a dúsgazdag Crassusok⁹ kincsét is – szent Péternek legalább azt az egy székes-egyházát inkább a maga, mint a szegény hívek pénzéből?

87. Azután mit bocsát meg és mit enged el a pápa azoknak, akiknek teljes bűnbánatuk alapján joguk van a teljes bűnbocsánathoz?!

88. Úgyancsak, miből lenne nagyobb haszna az egyháznak, mint hogyha a pápa naponként százszor osztana – amit most csak egyszer tesz meg – bármely hívőnek bocsánatot és büntetés elengedését?

89. Ha a pápa valóban inkább a bűnbocsánattal, mint pénzzel akarja munkálni a lelkek üdvösségét, akkor miért helyezi érvényen kívül a már régen helybenhagyott leveleit és bűnbocsánatát, ha azok éppen olyan fogatosak?

90. Ha az egyszerű hívek ezen megfontolásra méltó fogas okoskodásait csupán hatalmi szóval hallgattatják el és nem cáfolják meg alapos érveléssel, úgy ezáltal az egyházat és pápát nevetségessé, a keresztyénséget pedig lehetetlenné teszik az ellenség előtt.

91. Ha tehát a bűnbocsánatot a pápa elgondolása és szándéka szerint hirdetnék, akkor ezen kérdésekre könnyen meg lehetne felelni; vagy talán fel sem merültek volna ezek.

92. Tűnjenek hát el azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: béke, béke és nincs béke.¹⁰

93. De üdv azoknak a prófétáknak, akik azt mondják Krisztus népének: Kereszt, kereszt és nincs kereszt.

94. Buzdítsuk azért a keresztyéneket, hogy fejüket, Krisztust megpróbáltatásokon, halálon és poklon át is követni igyekezzenek.

95. S így inkább sok szenvedés árán jussanak a mennybe, minthogy magukat a békével áztatva elbázzák.¹¹

⁹ Crassus gazdagságáról híres római.

¹⁰ Ezék 13,10.16.

¹¹ Apcsel 14,22.

Szentmártoni Szabó Géza

Zsoltárparafrázisok a magyar reformációban

A katolikus egyház hét szentsége közül a reformáció teológusai ötöt elvetettek, csupán az úrvacsorát és a keresztséget tartván meg. A kiiktatott szentségek közé tartozott a papi rend, ebből pedig az következett, hogy megszűnt a klerikusok és laikusok közötti megkülönböztetés. A reformátorok, Krisztus miszsiós parancsára hivatkozva (*Máté*, 28, 29), az egyetemes papságot hirdették. A reformáció Luther által kiválasztott vezérigéje Pál apostol *Római leveléből* való (2, 4): Az igaz ember hitből él. Az Ó- és Újszövetség közötti kapcsolatot jól példázza az, hogy a hit által való megigazulást bizonyító ígét az apostol egy kispófétától, Habakuktól (2, 4) vette át. Pál apostol ugyancsak a *Római levélben* (10, 17) mondja azt, hogy „a hit hallásból van, a hallás pedig Krisztus ígéje által.” Ebből következik az, hogy a prédikátornak és a gyülekezetnek egyaránt hirdetni kell az evangéliumot az istentiszteleteken, mégpedig mindenkinek a saját nemzeti nyelvén szólva. Ez pedig úgy mehet végbe a legékesebben, ha a templomban a hívek együttes énekléssel kapcsolódnak a szószéken elhangzottakhoz. Erre kérte Pál apostol a kolossébelieket is, hozzájuk írt levelében (3,16.): „A Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsetek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljete szívetekben Istennek.” A tanult embereket, főként a prédikátorokat, a tanítókat és a jogászokat arra ösztönözték, hogy írjanak közösen énekelhető istenes verseket, azaz himnuszt, dicséretet vagy zsoltárparafrázist, mégpedig valamely ismert dallamra.

A keresztyénség a zsoltárokból nemcsak a lírai formába öntött istendicsőítést becsülte, hanem Jézus Krisztusra és az Újszövetségre utaló próféciákat is látott bennük. A mindennapi egyházi gyakorlatban a zsoltárok mindig is a liturgia részét képezték, ám gyülekezeti énekké a reformáció tette őket. A reformátorok elvetették a középkori egyházi hagyomány által szentesített írásokat, s azt hirdették, hogy egyedül a Biblia szövege tekinthető isteni kijelentésnek. Ebből következően Luther, majd főként Kálvin, a zsoltárokat vélte a legalkalmasabbaknak arra, hogy az istentiszteleteken gyülekezeti énekként szolgálják az ige hirdetését. Így születtek a zsoltárparafrázisok, vagyis az olyan fordítások, amelyek a zsoltárok eredeti szövegét költői eszközökkel továbbépítették, vagy teológiai gondolatokkal újraértelmezték. A parafrázisok forrásai a Vulgata, a Septuaginta vagy az eredeti héber szöveg újabb latin nyelvű fordításai voltak, ám a neolatin vagy a francia, német és lengyel zsoltárátköltések is mintául szolgálhattak egy másik nemzeti nyelven alkotó szerző számára.

A humanista szerzők klasszikus versmértékű strófákban költötték újjá a zsoltárokat. A német Helius Eobanus Hessus (1488–1540) 1537-ben kiadott, elégikus formában írt parafrázisait Luther is nagyra értékelte. Két kálvinista humanista költő, a francia Théodore de Bèze (1519–1605) és a skót George

Buchanan (1506–1582), többnyire a Horatius által használt, változatos lírai versformákat követve fordította latinra az egész Zsoltárkönyvet. Az utóbbi parafrázisaihoz humanista metrikus dallamokat is szereztek.

Nemzeti nyelveken eleinte nem az egész Psalteriumot, hanem csak egyes zsoltárokat verseltek meg, de a XVI. század közepére megszületett, a genfi reformált gyülekezet számára, a francia nyelven írt teljes zsoltárkönyv, két jeles költő: Clément Marot (1496–1544) és a már említett Théodore de Bèze tollából. (Őket magyarul csak Marot Kelemenként és Béza Tódorként szokás emlegetni.) A sok esetben világi eredetű dallamok többségét, némileg átalakítva, Loys Bourgeois (c.1510–1559) helyezte melléjük. Lengyelország déli részén is elterjedtek a reformáció tanai. 1558-ban, Krakkóban jelent meg az első lengyel nyelvű, éneklésre szánt Psalterium, Jakub Lubelczyk (1530 k.–1563) munkája.

Magyarországon a felföldi németek és az erdélyi szászok 1541 körül csatlakoztak Luther tanaihoz, s azok mellett később is kitartottak. Az 1530-as évektől a wittenbergi egyetemet egyre nagyobb számban felkereső magyar diákok is eleinte Luther követőiként tértek vissza hazájukba, ám később, főként a tudós Philipp Melanchthon (1497–1560) előadásai hatására, érdeklődésük a reformáció svájci irányzata felé fordult. Ennek a gyökeres fordulatnak az lett az eredménye, hogy a magyar lakosság körében a XVI. század végére a helvét irányzatot követő sákramentáriusok, azaz a későbbi reformátusok kerültek többségbe. Ellenük ugyan már az 1548-as pozsonyi országgyűlés törvényt hozott, ám ténylegesen 1550 körül léptek nyíltan elő, s másfél évtized leforgása alatt Debrecen és a mezővárosok váltak szellemi központjaikká. 1567 után azonban a Szentháromságot tagadó unitáriusok is sok hívet szereztek maguknak Kolozsvár, Torda, Temesvár, Pécs polgárai, Aranyosszék és Udvarhelyszék székely falvai, valamint az erdélyi főnemesek körében.

Magyarországon is magával hozta a reformáció terjedése a zsoltárparafrázisok szerzésének igényét. Magyarul először a zsoltárok magyarázatos prózai fordítása készült el (*Zsoltárkönyvű*, Krakkó, 1548.). A fordító, Székely István, a könyv elejére ezt íratta: „Az egész zsoltárnak sommája: Minden psalmos avagy prófétál, avagy tanít, avagy könyörög, avagy vigasztal, avagy hálát ad.” Csaknem száz esztendővel később Geleji Katona István nagy szertartási könyvének előszavában (*Öreg graduál*, Gyulafehérvár, 1636.) így jellemezte a zsoltárokat:

„Mert az zsoltárkönyv olyan, mint egy kazdagon minden orvosságokkal polconként megrakatott patika, úgymint melyben minden féle lelki háborúk, próbák, kísértetek, és casusok ellen kész orvosságok, vigasztalások, intések, és tanítások, jelen vagynak: Melyekből mind az boldog és kedves, s-mind pedig az boldogtalan, és kedvetlen, ellenkező állapotokban, mint s hogy kellessék kinek-kinek akármilyen rendbéli embernek is magát viselni, meg tanulhatja. Innen adta Nazianzénus iméz ditséretes encomiumokot hozzájára: Psalmi juventutem delectant, senectutem elevant, militum clypeus, triumphantium corona, lugentium et tristantium consolatio. Az zsoltárok – úgymond – az ifjúságot gyönyörködtetik, az vénséget könnyebbitik, emelik, az vitézeknek az harcon paizsok, az győzködőknek az harc után koronájok, az siránkozóknak és szomorkodóknak vigasztaltatások.”

Úgy alakult, hogy Magyarországon a XVI. század végéig egy sereg zsoltárparafrázis született, bizonyos zsoltárokból pedig több is. Ezek összegyűjtve

először Huszár Gál 1560-ban, Debrecenben kiadott, kottás gyülekezeti énekeskönyvében jelentek meg. Ugyanő 1574-ben Komjátiban adott ki egy újabb énekgyűjteményt, szintén kottákkal ellátva. A zoltárok ezekben a számozás szerint egymást követően sorakoznak, köztük olyanok is akadnak, amelyekből több fordítás is készült addigra, ezek egymás mellé kerültek. A század végéig tovább bővült belőlük a választék, mintegy 60 zoltár készült el a 150-ból. Újabb gyülekezeti énekeskönyvek láttak napvilágot, sajnos immár kották nélkül, csupán a nótajelzésekben megadott dallamutalásokkal. Az 1566-os *Váradi énekeskönyvet* követően Szegedi Gergely 1569-es debreceni énekeskönyvében a zoltárok kerültek előre, megalapozván e téren a további református gyakorlatot. Bornemisza Péter énekeskönyvének (*Énekek három rendben*, Detrekó, 1582.) már igen tetemes a zoltárokat tartalmazó része.

Mindenki által ismert, közös dallamkincsre volt szükség, hogy a nótajelzések rendszere működjék. Magyarországon legalább háromszáz, különböző időből és helyről eredő dallam volt forgalomban. Esetenként a középkori egyházi énekek és himnuszok dallamait is felhasználták. Így például a „Salve benigne rex Ladislaë” nótájára, azaz a Szent László-ének dallamára írták a 128. zoltár „Bódogok azok, kik Istent félik” kezdetű parafrázisát. Előfordult, hogy az egymástól eltérő nótajelzések ugyanazt az ismert dallamot fedték. A már meglévő énekek jellege, hangulata, a hozzájuk kapcsolódó tartalom sokszor meghatározta az énekszerzők dallamválasztását. Világi énekek utalhattak templomi ének kezdősorára, vagy éppen fordítva, azok utalhattak a világiakra. Balassi „Csókolván ez minap az én szép szeretőmet” kezdetű szerelmes versének nótajelzése, a „Bánja az Úr Isten”, a XXVI. zoltárparafrázis kezdősora.

Sztárai Mihály (c.1510–1575) és Szegedi Gergely (1537–1566) együttesen a Zsoltárkönyv egyötödét kitevő számú zoltárt verselt meg. Kettejük példát adó és jól megformált parafrázisait követően további neves és névtelen szerzők egy-két szerzeménnyel bővítették a kínálatot. Az ismert nevek: Zeleméri László (II.), Újlaki Péter (III.), Thordai Benedek (XXX), Tesini Imre (XXXI.), Batthyány Orbán (XXXII.), Tolnai Bálint (XLIII.), Batizi András (XLIV.), Szegedi Lajos (LI), Hartyányi Imre (LI), Siklósi Mihály (LIII), István deák (LVII), Barát István (LXIX). Kecskeméti Végh Mihály „Mikoron Dávid nagy búsultában” kezdetű, LV. zoltárparafrázisa, Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*ának köszönhetően, a XX. században vált közismertté. Németi Ferenctől (XLIV, LXXVII, CXLV.) és Skaricza Mátétól (LII, LXIII, LXXIV) három-három parafrázist ismerünk. Rimay János pedig Buchanan nyomán verselt meg két zoltárt (XXVII, LI).

XVI. századi fordítók közül két szerző, Bogáti Fazakas Miklós (1548–1592?) és Balassi Bálint (1554–1594) emelkedik ki. A század végéig Bogáti Fazakas Miklós, erdélyi unitárius, vagyis szentháromság-tagadó prédikátor volt az egyetlen, aki az egész zoltárkönyvet magyarította, mégpedig felekezete teológiai álláspontjához híven, az Ószövetség szellemében. Ő főként a *Septuagintát* vette alapul, s az egyes zoltárokhoz fűzött magyarázó toldalékokkal igyekezett Dávid király idejére szorító történeti keretben értelmezni őket. Változatos versformáihoz szinte minden Magyarországon és Erdélyben ismert dallamra utaló nótajelzéseket kapcsolt.

Balassi több zoltárparafrázisához két neolatin költő, a már említett francia Théodore de Bèze és a skót George Buchanan latin nyelvű Psalteriumából

merített ihletet, sőt az utóbbi szerző *Jephtes* című iskoladrámáját is készült lefordítani. Nagy valószínűséggel az a mindezeket együttesen tartalmazó kötet forgott a magyar poéta kezében, amelyet egy menekült hugenotta nyomdász, Jean le Preux adott ki 1581-ben, a Genfi tó partján fekvő városban, Morges-ban. A könyvet Balassi vélhetőleg atyai barátjától, a jeles könyvgyűjtőtől, a hugenottákkal kapcsolatot tartó Batthyány Boldizsártól (1535 k.–1590) kapta. Ő tehát parafrázisokra építette a saját parafrázisait, amelyek felerősített személyes hangja és kibővült részletei a költői leleményekben való tobzódásra nyújtottak számára lehetőséget.

Ő és Bogáti maguk választották a követett versformát, s mondandójukat, költői eszközeiket nem kellett korlátozniuk, hiszen a saját értelmezésüket, a saját költeményüket hozták létre. Bogáti hazai dallamokra írt zsoltárai többnyire kiadatlanul, kéziratban maradtak fenn. Balassi zsoltárparafrázisai ugyan századokon át nyomtatásban is megjelentek, de fölöttébb személyes hangjuk miatt mindig csak a magánajtatosságra szánt kiadványban.

A XVI. század végére a reformátusoknál egyre erősebb lett az óhaj a teljes zsoltárkönyv magyarítására. Újfalvi Imre énekeskönyvének bevezetőjében (*Keresztyéni énekek*, Debrecen, 1602.) meg is fogalmazta a kívánalmakat:

„Az mi vékony ítéletünk szerént jó volt volna itt, vagy egynek, vagy kettőnek azt megtartania, azmit némely nemzetek megtartottanak, hogy tudnia illik, az egész Psalteriumot minden idegen értelem nélkül, szép rhythmusokban rendelték volna, mely mellé adathattanak volna egyéb énekek az Szent Írásból, hogy az templomban hol egyiktől, hol másiktól, másféle énekek ne vitettetenek volna. [...] Azki azért ebben munkálkodnék az mi nyelvünkben, mint némelyek az ő nyelvökben, hogy tudniillik az egész Psalterium bötű szerént, azmennyire lehetne, minden imez-amaz appendix nélkül kimenne, drága, hasznos és dicséretes dologban munkálkodnék. Az bódog emléközetű kevi Skaricza Máté, ugyanott való tanító, kit anno 1591 az tolvajok házából kivívén megöleének, hallottuk, hogy ebben forgolódott. De ha elvégezte volt-é, avagy nem, bizonytal nem tudjuk.”

Az appendix kárhóztatásával arra utalt Újfalvi, hogy a szerzők általában magyarázó toldalékot fűztek az általuk magyarított zsoltárhoz. A református vallású tudós, Szenci Molnár Albert (1574–1634), németországi tanulmányai és utazásai során figyelt fel a genfi zsoltárookra. Naplója tanúsága szerint a Nürnberg melletti egyetemi városban, Altdorfban, 1606 tavaszán látott neki a 150 zsoltár lefordításának, s megszakítással, őszig, összesen száz nap alatt végzett a munkával. Fordítását néhány hónappal később, 1607 tavaszán, a Rajna menti Pfalzban fekvő Herbornban, kottákkal együtt, valamint a függelékben egy kis katekizmussal, 1100 példányban, nyomtatásban közzé is tette. Előszavában kritikusan értékelte elődei énekszerzői munkásságát, a magáét pedig a magyar verselés megújítására is alkalmas mintaként kínálta fel.

„Mert látom, hogy főemberek által, az zsoltárnak nagy része meg vagydon fordítva cseh, német és tulajdon nótákra, kik közöl az én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé. Vadnak Istennek hála, egyéb szép énekek is, melyekkel rakva az debreceni anyaszentegyház énekeskönyve, az Bornemisza Péteré, Huszár Gálé és Böythe Istváné. De az egész zsoltárt magyar versekben még senki nem formálta én tudásom szerint. Látom pedig

azt is, hogy az dominus Scariceus és ezelőtt megmondott főemberek psalmusi kívől némelyek igen paraszt versekben vadnak foglalván: noha még az Szentléleknek is kedves az versek szép egyező volta; azmint megtetszik az alfabétum rendire írt psalmusokból, kik közül az 119. zsolttár az alfabétumnak mindenik bötűin nyolc-nyolc verset kezd el az zsidó zsolttárkönyvben. Az régi magyar énekekben pedig, avagy semmi egyenlő terminációk nem voltak, avagy tíz vers is egymás után mind egy igében ment ki, ahonnan az históriás énekekben számtalan az sok vala vala vala, kin az idegen nemzetek, azkik ezt látják, nem győznek eleget rajta nevetni. De hála Istennek, ez egynehány esztendőkből az mi emberink is ékesb verseket szoktak írni.”

Molnár Albert zsolttárai valójában a mai értelemben vett műfordítások, hiszen ő mindenben igyekezett követni Marot és Béza eredetijét. A formahűségre való törekvés, tehát az azonos versforma, a rímek elhelyezésének pontos követése, a sorok egyező szótagszáma, a strófáról strófára való pontos tartalmi megfelelés egy mai műfordítás követelményeivel teljesen megegyezik. Ezekből viszont önként adódik a költői szabadság háttérbe szorításának kényszere. A fordító egyúttal teológus is, ezért a parafrázis költői eszközeit csakis annyiban használhatja, amennyiben azok nem távolítják el a Biblia textusától. Erről ő maga így vallott a zsolttárkönyv előszavában:

„Annakokáért meggondolhatja minden, minémő munkával kellett énnékem ez hosszú magyar igéket az franciai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tettem többet hozzá, sem sensustúl nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogynem az verseknek ékesgetésére.”

Az eredeti szöveg tehát ott volt Szenci Molnár Albert előtt, ám csak a formai követelmények betartása érdekében, hiszen franciául csak kevéssé tudott. Helyette a genfi zsolttárkönyv nem éppen költői, de nagyon népszerű német fordítását, Ambrosius Lobwasser (1515–1585) königsbergi professzor 1573-ban kiadott munkáját fordította magyarra.

Molnár Albert 1608-ban, a Vízolyi Biblia megújított szövege után helyezve, ismét kiadta zsolttárait a Hessenben fekvő Hanauban, majd utóbb ismét hasonló módon, 1612-ben, a Pfalzban fekvő Oppenheimben. Ezek a kiadások alapozták meg munkájának sikerét, amelynek eredményeképp, a XVII. század közepétől, zsolttárai a református gyülekezeti éneklés részévé váltak. A magyarított genfi zsolttárkönyv tehát nem pusztán régi magyar irodalmi emlék, hiszen immár több száz esztendeje hivatalos része a magyar református gyülekezeti éneklésnek. A használat során választódott ki, s vált népszerűvé mintegy 30-40 zsolttár a 150-ből.

Érdemes egy kiválasztott zsolttár segítségével bemutatni az egyes szerzők különböző parafrázisait. (Megjegyzendő, hogy a zsolttárok héber és protestáns számozása a kilencediktől a száznegyvenhetedikig eggyel előrébb jár a Vulgátánál.) Vegyük elő példának okáért az egyik legismertebb zsolttárt, a 42-iket. Molnár Albert ezen zsolttár esetében is önmagát gúzsba kötve verselt, míg két elődje, Bogáti és Balassi, meglehetősen költői szabadsággal élhetett. Molnár Bézától fordított versét a merőben új versforma, a hagyományos magyar bokorrímes verselésnél gazdagabb, ababccb-képletű rímelhelyezés, és nem utolsósorban, a Bourgeois által 1551-ben hozzáillesztett, igen szép melódia

teszi még díszesebbé. E zsolttárdallam arról is nevezetes, hogy eredetileg II. Henrik francia király ifjúkori szerzeménye, egy akkori vadászdal szövegéhez („Que verray de Dieu la face?”). Dallam nélkül sokkalta szegényesebb lenne Molnár verziója.

A 42. zsolttár tartalma röviden így összegezhető: Kóráh fiai tanítóénekének nyitómondata egy szép hasonlat. Amiként a szarvas kívánczik a folyóvízhez, akképpen kívánczik hozzád a lelkem, Istenem. A kiszáradt vízmosások közt szomjasan bolyongó szarvas költői képe az ókori izraeli tájat idézi fel. A zsolttár a panaszénekek közé tartozik. Tartalma mindössze annyi, hogy a zsolttáros a Jordán forrásvidéke környékén, a Hermon csúcsa alatt emelkedő kis hegy, a Micár környékéről vágyakozik a jeruzsálemi szent sátorba, ahová valamilyen oknál fogva, talán betegsége miatt, nem juthat el. Lelkiállapotát a Jordán folyó zuhatagjainál kavargó örvényekhez és hullámokhoz hasonlítja. Ellenségei gúnyolódásaitól is szenved. Ezenközben emlékezik az egykori jeruzsálemi zarándoklat napjaira, majd, saját lelkét nyugtatva, az Istenhez fohászkodik segítségért.

Érdekes dolog összevetni, hogy a vizet kereső, szomjas szarvas mint nyitókép, hogyan jelenik meg egy ismeretlen, korai szerző (Miklósházi?), Bogáti Fazakas Miklós, Balassi és Molnár Albert énekében. Az ismeretlen szerző szöveghez tapadó éneke kottával együtt szerepel Huszár Gál 1560-as énekeskönyvében:

Mint kívánczik az szarvas az kút fejéhez,
Az én lelkem is úgy az Úr Istenhez,
Tehozzád, Úr Isten, életnek kútfejéhez.

Igen szomjúhozott én lelkem az Úr Istenhez,
Mikor jutok életnek kútfejéhez,
És megjelenvén, Istennek személyéhez?

Bogáti Fazakas Miklós különleges versformát választott azzal, hogy az *Euryalus* és *Lucretia* széphistória 3x19(6+6+7) szótagos sorait követte. A kezdő versszak már a hasonlat elmondása előtt tisztázni igyekszik a zsolttáros alaphelyzetét. Bogáti a záró strófában arra az időre helyezi a zsolttárt, amikor Dávid a fia, Absolon miatt menekülni kényszerült:

Idegen föld hátán, Istenem, búdosom, inneped nem tarthatom,
Az te sátorodhoz innepet szentelni most én úgy óhajtozom,
Mint az úzótt szarvas hideg kútra sí, rí, oly igen kívánkozom.

Nagy szomjúságában ég futott, fáradt lelkem, hogy az Úrhoz óhajtok,
Valyon s mikor leszen, hogy te szent ládához Jéruzsálembe jutok,
Innpre gyűlt néphez, sok ezer szentidhez valyon s mikor fordulok?

Balassi Bálint nyitóképe a vadászathoz kapcsolja a szarvast, s elhagyja a hasonlat után az eredeti zsolttárban feltett kérdést:

Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
 Hegyeken-völgyeken széllyel mind kergetett,
 Rí, léh, s alig vehet szegény lélegzetet,
 Keres kútfejeket,

Úgy keres, Úr Isten, lelkem most tégedet,
 Szerne mind kiáltván az te szent nevedet,
 Szabadulására, hogy onts kegyelmedet,
 Mint forrásfejedet.

Szenci Molnár Albertnél mindez egy strófába tömörítve jelenik meg:

Mint az szép híves patakra
 Az szarvas kívánkozik,
 Lelkem úgy óhajt Uramra,
 És hozzá fohászkodik.
 Tehozzád, én Istenem,
 Szomjúhozik én lelkem,
 Valyon színed eleiben
 Mikor jutok, élő Isten?

Szenci Molnár Albert zsoltárkönyve kollektív célokat szolgált. Az európai reformátusok nemzetek feletti közösségét is jelképezi az, hogy a magyar református templomokban, Béza Tódor és Marót Kelemen magyarrá fordított verseivel, ugyanazok a francia dallamok hangzottak fel, mint Kálvin városában, Genfben, a Rajna melletti Pfalz településein vagy Hollandiában.

A XVII. század közepén egy Váczi P. András nevű prédikátor már arról panaszkodott (*A Miatyánknak ... mególtalmazása*, Kassa 1653), hogy a régi, XVI. századi magyar zsoltárokat kiszorította Szenci Molnár Albert fordítása:

„Oly szorgalmatos némelyikünk a franciai nóták szerint a zsoltároknak ebéd és vacsora után való éneklésében, azonban a mi nyavalyás nótánkra, hogy avagy csak egyet valaha elmondjon cselédjével, nagy kérelemmel sem kérhetnéd reá, mintha azon a nótán a zsoltár nem zsoltár volna. Sőt annál tökéletesebbek volnánk még csak ebben is, ha mindenik zsoltárnak magunk adhatnánk nótát, és ne koldulnók csak azt is másoktól.”

A református gyülekezeti énekeskönyvekben egészen a XVIII. század végéig szerepeltek a reformáció korának zsoltárparafrázisai, ám ezeket a XIX. század elején nagyrészt kigyomlázták belőlük. Újbóli megbecsülésükre a XX. század közepéig kellett várniuk.

Csörsz Rumen István
 Három parafrázis

I.

A zsoltárénekes

Parasztbiblia-lemes, I. A. 10

Máthé Bálint (Kölcse, Szatmár m.), gy. Nagy I.

Sötét eső eredt a gránit fellegekből,
 elmosta a homokot a földről,
 verte a barnává pácolt deszkafalat.
 Látszottak a házak a túlparton,
 a kihunyó mécsek és rogyó falak,
 megcsúsztak a hegyek-völgyek,
 s a városfalon, mi sárszalagként omlott,
 emberáradatot sodort a hullám.

Noé állt a szigeten. Kemény, kerek ujja
 megtapadt sűrű szemöldökén,
 s a pusztulás átázott köpenyén,
 – aztán elindult a bárka felé.

Vizes szárnyaikon jöttek madárpárok,
 szügyig a vízben lovak, lesunyt fejek,
 ebek, rókák úsztak szembe árral,
 fájó szemű hiénák, csapzott tigrisek,
 kettesével a fénylő bogarak,
 s a tengerekből mind előúsztak
 a bárkát kíséreni cetek és halak.
 Pockok, patkányok evickéltek
 a vízzel eláradt csűrökből,
 mögöttük a hullám magvakat hozott.
 S a karom, mely tegnap tombolt, szagगतott,
 elfeledt testvér után kapkodott,
 most húséget vallott, és padlót taposott.

Állt az apa, fiai, asszonya,
 de nem szálltak be még a deszkavilágba.

Aztán ő is megérkezett.
 Hárfáján mint olvadt faggyú, folytak alá az esőcseppek.
 Gázolt a vadak közt szelíden a zsoltárénekes.

Megállt a tárt kapu gőzében,
kinéztek rá a nyugodt szemek.
Szélforgács hullott az égből, arcába vágta a hullámokat.

És felszólt Noé az égbe,
bár hangját maga se hallotta,
s ezer esőcsepp permetezte szét,
de cseppenként fülelt az Úr.

„Halld meg, Uram, készen van a bárka,
hasznos és haszontalan ma itt befészkelte,
összebújtunk, és remegünk, de élünk,
előtted bújva állhatunk.
Testvéreink a hullámokba veszttek,
fáink többet ki nem hajtanak,
átkaink fejünkre szálltak.
Kihalt az ember, te új hetet kezdesz.
Mi kilencen várjuk, hogy bárkánk befogadjon.”

„Nyolcan lehettek. Nyolc lélek odabent.”

„Uram! Itt van ő is: a zsoltárénekes.
Tiéd ő igazán,
percet nem élt még,
míg a többiek a templomot, mint a hab, megtöltötték,
ő énekelt hozzád.
Engedd őt velünk!”

„Nyolcan lehettek, Noé. Ne jajveszékeld!
Haljon enyém nevémmel ajkán,
vagy tegyen, mint eddig is.
Nem fordította hozzám arcukat,
helyettük dalolt.
Hogy miért tette, én sem érthetem.
Buktak – ő bukik.
Veszttek – elvész ma ő is.”

Bárkájuk ajtaja bezárult mögöttük,
füleltek sötétben topogtak tovább.

A zsoltárénekes állt a hullámokban,
majd hangszerét az égre fordította
polip-haját szeméből félretolva:

„Előbb leszek az égben, mint Uram, te!”

Föltetszett a hold.
Selymes hátát az Ararát
belebújtatja a száraz éjbe.

1992. február 17–18.

II.

Psalmus XII

Ad notam: Mely igen jó legyen az egyenesség

Rabságban keserül szívünk tehozzád!
Szóval zártak a ketrecükbe minket,
Nem fordulsz ma felénk, s mi nem találjuk
Arcod színit a konduló magányban.

Mert kik jártak az útjaid porában,
Felszáradtak a harmatos mezőkkel,
Szél-hordozta homok kohók falánál –
Itt hagyátok az elgurult világot.

Hárfánk függönye sem takarja árnyát
Távolról figyelő, merev pofáknak,
Kik nyársán a tűzön leszünk kisütve
Füstös színű, poros szalonna mellé.

Mert szólnak, kiabálnak és kotyognak,
Nem tartó tenyerükre bízva szívünk.
Megtátsszák csak a fényt – az ég sötétlik,
S holdunkat keze pinceszínbe rejti.

Fényes tengelyük elvakít, ha fordul,
Lökvén tompa világuk mérlegére,
Síkos nyáluk a nyelvüket csiszolja,
Mélyen tombol a hagymaízű semmi.

Isten, csöndes igéd feloldhatatlan,
Kertet fénybe fogadsz, fűvet kizöldítsz,
Száz tűzön megerősödik, lecsöppen
Végül földre arany vigasztalásod.

1992. február 13. / 1996. március 28.

III.

Babilon vizeinél
(spirituálé)

A hullámokban loccsanunk
szemünkbe
más közt könnyeket lopunk –
tenéked
éneklünk, dalunk kopog,
borosta
arcunkon zizeg.

A vízparton fed sárga fény
a kékben
Ágyasházból vőlegény
felénk ma
Jöjj, lángoljon bús sörény
oroszlán-
lelkünk homlokán!

Az arcunk mélyén szemfehér,
olajba
Mártott szájszél – honnan ér
mihozzánk
Színvesztett harag? A vér
folyamlik,
elnyel szájatok.

Tavunk tengerré meghízott,
lefogyva
Áll népünk, el nem futott
előled
Nincs semmink, mint csónakot,
eloldnak,
élvén tiéd leszünk.

Hans Sachs

A wittenbergi csalogány – ki mindenütt dalol már

(1523. július 8.)

Ébredj, közelít már a nap!
Dalolva jár zöld ágakat
a gyönyörhangú Csalogány –
hangja zeng völgyön s hegy fokán.
Az éj már nyugatnak menő,
a nap meg keletről kelő,
s a vörös hevű pirkadat
borús felhők közt áthalad,
hol felcsillan napunk fénye,
ám a hold süllyed – nincs reménye!
Sápad, sötétség fedi el,
őt, aki hamis fényivel
oly sok birkát vakított
s tévútra kanyarított –
el pásztortól s füves réttől.
Feledkezve mind egyébről,
követték ők a holdsugárt
vad mezők útvesztőin át.
Hallották, bőg az Oroszlán,
s nem gondolták, hogy gonosz tán,
nem számítottak álnok cselre,
s jutottak egy kietlen helyre,
vesztve a szép legelőt legott,
kórót, dudvát, tövist ettek ott.
Az Oroszlán hurkot vetett,
kikerülni nem lehetett:
fogságukban fel is lelte
s tépte őket, majd elnyelte.
Közben ádáz támaszt talált:
farkasfalkát – véres halált!
Nekiestek a birkáknak,
nyírtak, fejték, nyúztak, rágtak...
S kígyókkal is telt a vadon,
birkavérre vágytak nagyon,
kiszívtak ők csontot, velőt,
nem hagytak testükben erőt.

Egész éjjel pusztult a nyáj –
de ébredt, mert tűnt a homály,
utat adva napkeltének:
hozta azt Csalogány-ének!
Kelvén, látják a vidéket:
Oroszlánt, farkast, hamis rétet.
S ébred a vad Oroszlán is,
aki hallja bőszen máris
víg dalát a Csalogánynak,
hírnökét a napvilágnak,
mitől széthull birodalma,
s véget ér gonosz hatalma.
A Csalogányt egyre lesi
orvul, mikor csak teheti,
ám az nem lát bajt és gondot,
mert elrejtik sűrű lombok.
Víg trillái fennen szállnak.
S lám, segít az Oroszlánnak
sok vicsorgó fenevad:
macska, szamár, csiga, bak,
lármáznak, de mindhiába:
Csalogánynak dala sárba
tapossa le mindahányat.
Kígyónépség szintén támad,
sziszeg, s maga látja kárát,
mert féli a nap világát.
Nem érhetik el a nyáját,
melynek húsán tömtek száját
éjjel, rajta torozván,
s vélik, hogy az Oroszlán
füve jobb, bárcsak ehethék!
Fülemülét tüzre vetnék.
Tompul immár épp ugyanúgy
berkekben a békakurutty:
Fülemüle-dalos napban
lápok vize bíz lecsappan.

Gágog a vadlibák raja,
 (a fényes nap minden baja),
 s kiáltoznak tág torokkal:
 „A Csalogány milyen joggal
 hirdeti a kelő napot?
 Ő üdvöt csak tőle kapott,
 míg megveti hold sugarát!
 Hallgasson fészken a galád,
 s a birkákat ne élessze!
 Tűz a bestét megégesse!”
 Hiába zúg gyilkos tábor –
 napfény heve felvilágol,
 Csalogány meg dalol fennen,
 mitől a birkanyáj menten
 hűtlen lesz a pusztta tájhoz,
 s visszatér jó pásztorához.
 Együtt a dalt zengővel
 sok a napot csengővel
 jelzi, s farkas foga villan,
 mitől bozót alá illan.
 Ám az tépi, vérét veszi,
 élő máglyatűzbe teszi,
 hogy napkeltét elhallgassa,
 ám amaz int, fel, a napra,
 mit nem tilthat élő lélek.
 Hogy még inkább megérsétek,
 ki e pompás Csalogány,
 aki fényt hoz dalolván:
 Luther Márton, a wittenbergi
 szerzetes – Ágoston-rendi.
 Ő derítette éjünket
 hová a holdfény vitt minket.
 A holdfény, vagyis a tanok,
 miket szofista papok,
 prédikálnak négyszáz éve.
 Ez volt eszméik ismerve,
 és a Pásztor, Jézus által
 reánk testált Szent Írással
 nem törődve, csaltak lépre:
 oroszlanos pusztta rétre.
 Az Oroszlán pápáskodik¹,
 sivatag, hol uralkodik,
 s oda nyáját elterelte
 ármánnyal, mert megtehetette.
 S Isten tisztelete örvén

szerte árad, mint az örvény,
 akármerre lábad csak lép:
 szerzetes-, apáca-, papnép,
 pilises fej, gúnya kámzsás,
 éjjel-nappal zsolozmázás,
 vesperás és matutina²,
 virrasztás, böjt, hosszú ima,
 korbácsolás, deszkán hálás,
 görnyedezés, térden állás.
 Orgonálnak, harangoznak,
 ereklyét, gyertyát, zászlót hordnak,
 tömjéneznak, felszentelnek,
 vakoskodnak, kegyeskednek.
 S hozzá viasz-, só-, vízszentelés...
 Mit laikus³ tesz, se kevés:
 gyertya-, mécsesáldozás,
 szentekhez zarándoklás,
 esti böjt és ünneplések,
 gyónni mennek hívő népek,
 rózsafüzér, társas ima,
 jámbor egylet, litánia,
 mise, templom – hidd, mit mondok,
 békecsók⁴, ereklyecsontok,
 oltárkendők, drágák, szépek,
 olasz manír szerint képek,
 arany kelyhek, lágy ingszövet,
 szentségtartók, ezüstszőgek,
 klastromoknak adó, tized...
 „Istenünket így tiszteled”,
 szól a pápa, „így jutsz mennybe,
 s hull le rólad vételked szennybe.”
 Ez nem Szentírás igéje:
 kapzsiság bünszüleménye,
 mit Istenünk nem szeret.
 Lám, ez Máténál így fest:

² Célzás a zsolozmázás napi hét időpontjára: *matutina, prima, tercia, szexta, vesperás, kompletórium*

³ Értsd: világi, nem papi személy

⁴ Az apostoli idők óta a békecsók a megkeresztelt testvérek közösségének jele. Ez lassanként csak a papságra korlátozódott, sőt a 13. szd.-tól a „békecsóktáblára vagy paxtáblára” vagy a feszületre adott csókot a celebráns, és ezt megcsókolva továbbadták a szertartáson résztvevő papok.

¹ Célzás X. Leó pápára (1475– 1521)

„Ha hódolnak öntörvénynek,
 hozzám soha el nem érnek.
 Minden olyan növényeszázat,
 mit nem Atyám keze választ,
 kitépéstől mi sem menthet.”⁵
 Halljátok hát, papi rendek:
 Mire juttok áleszmékkal?
 Eme gyilkos szövedékkal?
 Rajtunk a pápai önkény:
 dekrétum, parancs és törvény,
 Krisztus nyáját kényszeríti:
 ha nem gyón, kiközösíti,
 s nem vesz évi egy szentséget.
 Krisztus vérét inni véték⁶,
 csakúgy, ahogyan húst enni –
 negyven napig böjtön lenni⁷,
 s máskor, kántor böjthöz⁸ érve
 tedd a húst és tojást félre.
 Minden szentet megünnepel,
 frigyed napját ő dönti el,
 s hogy kit tekints rokonságnak.
 Tiltja papnak és barátinak
 átokterhhez, hogy nőt vegyen,
 (de nem, hogy kurvája legyen,
 rontsa jámbor gyermek testét,
 s más nevében lelje kedvét).
 Tilalmait bőven méri,
 mikre nem az Isten kéri.
 Nyáját pokolra tereli,
 s annak lelkét Ördög nyeri.
 Ím Szent Páltól egy idézet,
 melyet Timóthoz⁹ intézett:
 ”Szólt a Lélek, tudd meg tőlem,
 hogy az utóbbi időben,
 hitüktől eltévelyednek
 sokan, s Ördögöt követnek;
 tiltják házasság kötését,
 s olyan étkek élvezését,
 miket az úr adott nekünk:
 hála értük, mentik létünk!”

⁵ Vö. Máté 15:9, 15:13

⁶ Értsd: az Úrvacsora kelyhét

⁷ Nagyböjtkor

⁸ Vagyis szerdán, pénteken és szombaton az év minden negyedének elején

⁹ Vö.: Szent Pál 1. levele Timóteushoz

Ám nézzük a farkasokat,
 melyek adnak tanácsokat
 a pápának – mi ránk ostor:
 prépost, püspök, pap, kolostor,
 lelkiatyák, prelátusok,
 kik embertanban jártasok,
 s Isten tanát földre gyűrik,
 azt ők semmiképp se tűrik,
 hisz, ha jobban szemre vesszük:
 csak a pénzen jár az eszük.
 Pénzért jár a keresztelés,
 ha bérmáltatsz, az se kevés,
 gyónáskor is pénzed kéri,
 a misét is pénzért méri,
 pénzért kapod a szentséget,
 az esketést – nincs mentséged.
 Holtat pénzért tesznek sírba.
 Kényszerűen fizetsz, sírva –
 eladod végső gúnyadat,
 úgy lenyúzzák a bundádat.
 Harácsolts pénz beözönlik,
 uzsorával kikölcsönzik –
 hús aranyra köből lisztet:
 birkát nyír mind, aki így tesz.
 Földek népét sanyargatják,
 tizedekkel űzik, hajtják,
 istent játszva váltig véle,
 s átkot szórva a fejére,
 sorait csak egyre rontják,
 robottal növelik gondját,
 hogy a kövér siserehad
 kocsmázhasson, míg kel a nap.
 Perselypénzt a misén kapnak,
 száma sincs sok áldozatnak,
 ünnepnap se mehet kárba:
 kérni jönnek minden házba.
 Templomot pénzért szentelnek,
 ereklyékkel üzletelnek,
 s bűnbocsánat-cédulákkal:
 halmozva pénzt teli zsákkal.
 Más szavakkal mondd ezt itt:
 Krisztus nyáját megfejjik!
 S jön kolduló rend¹⁰ is sok,

¹⁰ Kegyes adományokért járják az országot

bálintos¹¹, meg antalos¹²,
s mesélnek sok hazugságot
– hogy itt meg ott ki mit látott –,
simogatnak ballal, jobbal,
aranyozott számárfoggal,
ezzel is pénzt csikarva ki.

Ha egyleti tag valaki,
éves testvéradót fizet.

Majd – jámborabb nem is lehet –
jön egy nagy pápista falka,
bűnbocsánat-osztó fajta.

(Piros kereszt, rajta zászló),
szavuk pedig fülbe mászó:

„Itt a láda, adód várja,
s lelked nem a poklot járja!

Ha tallérod csendül-pendül,
lelked nyomban mennybe lendül.”¹³

Kinél van jogtalan vagyon,
megsegítik gyorsan nagyon,
vétkek alól felment levél –
de szűkmarkú sose legyél.

Sorolhatom, egy se túlzás:
lám, ez a pápista nyúzás.

S jön most püspökök tábora –
nézzük, hogy megy azok sora
jegyzőkkel, aktagyártókkal,
titkárral, ajtónállókkal:

hogy hoznak ál jogvéleményt,

s nyúznak cselédlányt és -legényt?

Széttépnék sok házasságot,
gyűjtve pénzt s egyéb jószágot,
mást meg úznek frigyre lépni.

Nem átallják lelkét tépni
a nyomorult gyóntatottnak,
ha bizonyul jóllakottnak
hús és tojás által böjtben.
Büntetik őt nemkülönben,
akár mintha gyilkos lenne.
Kiátkoznak sorra, rendre,
újítják a nép keservét,
s növelik az adóterhét.

Levadásszák erdők vadját,
így a népet kárban hagyják.
Van sok náluk zsoldban álló
gyilkos, rabló, útonálló.

Sok püspök háborút folytat,
jó keresztényvért is onttat:
özvegy, árva jut nyomorba,
falú, város ég, s dől romba,

lakói végüket járnak –
más szóval, a nyáját rágják!
Krisztus beszélt farkasokról –
Máténál ez ekképpen szól:

„Álprófétát kerüljétek,
ki báránként lép elétek,
ámde ordas farkas bévül:
megismerszik gyümölcserül.”¹⁴

Márknál szintén lelsz tanúszót,
ím: „Kerüld az írástudót,

ki hosszú ruhában jár,
s köszöntés néki kijár
utcán, avagy vásártéren,

s nincs, hogy főhelyet ne kérjen

Úr házában, lakomákon,
özvegyet foszt vagyonától,
álságosan imádkozik –

ő az, aki elkárhozik,
s jut pokolnak mélységire.”¹⁵

Krisztus Urunk úgy festi le
papok istentelenségét,
mintha köztünk élné létét!

Látjuk, a sok kigyóféreg

¹¹ Gyógyfüveket árulnak a „Szent Bálint-kór”,
vagyis az epilepszia ellen

¹² Szent Antal-ereklýéket árulnak a „Szent
Antal tüze” (egy orbáncszerű kór) ellen

¹³ Johann Tetzel (1465 – 1519): dominiká-
nus szerzetes, inkvizítor, hitszónok Anhalt
és Brandenburg tartományokban árulta a
búcsúcédulákat, mint egy vásári kofa, ezért
sok legenda keletkezett róla. A korabeli tu-
dósítások szerint Tetzelnél még a halottak
bűneit is meg lehetett gyónni. A búcsú-
cédula árusítása, amely tulajdonképpen a
gyónást helyettesítette, a lelki üdvösség
megvásárlását jelentette, amit Luther tel-
jes mértékben helytelenített. Szilárdan hitt
abban, hogy mindenkinek egész életében
Isten kegyelmében alázatosan bízva kell
élnie.

¹⁴ Máté 7:15-16

¹⁵ Márk 12:38-40

szívja vérét a nyájnépnek:
 apáca- és barátcsürhe
 kufárkodik szavát csűrve:
 pénz, sajt, olaj, s mit tyúk tojik,
 zsír, hús, bor, rozs, só – mind folyik,
 hogy bőségben éljen e had,
 s kincset gyűjtsön – hozzá sokat!
 Bőven terem csalárdságuk:
 kegyes egylet, ima másutt,
 álmok s gyatra látomások,
 aztán pápai áldások,
 pénzen megvett bűnbocsánat,
 miről folyvást kiabálnak.
 S ily botor mesékkal végre
 vittek is bennünket jégre:
 Isten szavát elfeledtük,
 s mit ők mondtak, csak azt tettük
 – Istennek nem tetsző dolgot –,
 arra nem fordítva gondot,
 hogy tanítsák Krisztus hitét.
 Ránk is szakadt éji sötét,
 melyben mind csak tévelyegtünk,
 s farkast, kígyót hűn követtünk
 majd háromszázötven évig.
 Hatalmukban voltunk végig.
 Mind a pápa kegyét bírta,
 míg csak Luther meg nem írta,
 „papi vircsaft” milyen mételey,
 s fordult, hol nincs semmi kétely,
 Szentíráshoz, az Igéhez,
 s írt és szólt a nemzetéhez
 saját nyelven – Bibliával:
 nyomtatják is azt százával.
 Hogy értsétek tanítását,
 elmondom itt rövid mását.
 Úr törvényét s prófétákat
 hajnalpírokban meglássad.
 Vagyunk – Luther így sorolja –
 mind Ádámnak fia-borja,
 örökösként bűnre hajlók,
 s így a törvényt be sem tartók,
 s mutasson bár mást a látszat,
 nincs a szívünkben alázat,
 s bűnök ellen nincs lakatja:
 ahogy Mózes is mutatja.
 Mivel szívünk foltot visel,
 Urunk vétünk ismeri fel,

haragjának tárgya leszünk
 s átkos kárhozatba veszünk.
 Kinek szívét érzés lakja,
 vétke rágja azt, harapja,
 gyászol, szenved, fél és reszket,
 gyengesége sose vesztég –
 ő az alázat eszménye:
 így tör be a napnak fénye,
 jelzi az Új Szövetséget,
 mely Krisztushoz vezet téged,
 ki a fia Istenünknek,
 s aki híven szolgált minket,
 Úr törvényét betöltötte,
 átkot, vétket ledöntötte.
 Legyőzte az örök halált,
 ördög s pokol ellen kiállt,
 Isten kegyét nyerte nekünk,
 s ahogy János közli vélünk:
 Istenünknek báránya ő,
 embervétket vállra vevő.¹⁶
 Krisztus mondja, nem a jókért
 jött a földre gyógyítóként,
 inkább bűnös lelkek végett,
 hisz orvost a beteg kérhet.¹⁷
 János meg így magyarázott:
 „Úgy szerette a világot
 Istenünk, hogy fiát küldte,
 hogy a hívő anyaszülte,
 soha el ne kárhozhasson,
 s örök halált ne halhasson,
 hanem jusson öröklétre.”¹⁸
 Krisztus pedig jut ily végre:
 „Ki irántam hitet lel,
 Annak halni sose kell.”¹⁹
 Aki ezt a vigaszt kapja,
 (s azt mentsvárunk, Krisztus adja),
 hisz benne és épít rája,
 szíve ama szókat várja,
 miket Krisztus mond neki,
 s kétséggel nem illeti.
 Tűznyelvekből, Szent Lélekből
 néki új élet virrad föl,

¹⁶ Vö. János 1:29

¹⁷ Vö. Márk 9:12-13

¹⁸ Vö. János 3:16

¹⁹ Vö. János 11:26

elveszíti minden vétkét,
 Úr szava tölti ki létét,
 s ekként soha rá nem talál
 Ördög, pokol, bűn vagy halál.
 Így, ha lelked új utat jár,
 s igaz módon Istent szolgál,
 úgy őt szívből imáodod,
 magad néki ajánlod,
 megbízol a kegyes Úrban
 félelemben, bajban, búban,
 s jó dolgot csak tőle kapsz,
 ad vagy elvesz – te maradsz
 csendes és vigasztalt lélek.
 Hitelt adsz a kegyelmének,
 hogy Szent Fia mindent megád:
 öröm, béke, üdv vár terád,
 s ő vigaszod e világon.
 Kiben ilyen hit világol,
 üdvözül már életében,
 tette szép az úr szemében.
 Alszik, avagy dolgát teszi,
 hite bizton célba veszi
 szeretettel embertársát,
 nem kívánja megbántását,
 csak azon van, hogy jót tegyen,
 s hogy folyvást irgalmas legyen.
 Bárkinek jut a jó tettből –
 nem haszonért, szeretetből:
 tanács, segély, kölcsöntámasz,
 lecke, intés, bűnbocsánat.
 Tudja, hogy mást ő se adhat,
 mit remél, hogy mástól kaphat.
 Szent Léleknek műve ez –
 érvényt kap az üzenet,
 mit Máténál olvashattok²⁰,
 s tudjátok meg, amit kaptok,
 Krisztus valós tanítása.
 De szemetek ezt is lássa:
 az üdvösség nem jutalom –
 az üdvösség, így mondhatom,
 az, ha hisszük az Úrjézust.
 Ezzel lepte meg a klérust
 Luther, s tárta napvilágra.
 Ébred is Leo, a pápa,
 s megérez egy kozmás szagot:

fél, annáták²¹ vesznek legott,
 csakúgy, mint sok pápahónap²²,
 forrása sok pénznek, jónak,
 vége búcsúcéduláknak
 s Rómába zarándoklásnak,
 pénzgyűjtésnek múlta kora,
 s ő nem lenne világ ura,
 tilalmait félreraknák,
 regimentjét veszni hagynák –
 ha megtudnák, mi az igaz.
 Cselen töri fejét a gaz,
 legyűrni az igaz hitet:
 Bölcs Frigyeshez írást vitet,
 hogy égessék Luther könyvét,
 őt pedig Rómába küldjék.
 Ám a herceg, osztva kegyét,
 emelte rá óvó kezét
 megvédte Isten Igéjét,
 megismerve annak lényét.
 Pápa csele nem nyert sikert,
 küldte Augsburgba Luthert,
 s bízta kardinálisára,
 hogy bírja őt hallgatásra,
 ám Luther hitt és kitartott.
 Így a pápa tovább harcolt,
 s mondta Lutherre az átkot,
 s másra is, kit vele látott,
 papír, érv, vallatás nélkül,
 Luther mégis írt, s nem békült –
 átokbulla nem izgatta.
 Majd a császár meghívatta
 Wormsba, országnagyok elé.
 Nógatták, mint eddigelé:
 ha visszalép, magát menti,
 de vitában nem szólt senki
 róla úgy, hogy eretnek ő,
 s volt számára megmenthető
 minden, mit már egybetoldott,

²¹ Annáták (évjaradékok): a katolikus egyház-jog szerint a pápai adományozással betöltött hivatal után a római Kúriának fizetendő illetmény, amely eleinte az első évi jövedelem egészét, később a felét tette ki.

²² Pápai hónapok: a páratlan számú hónapokban az egyházi javadalom után a pápának fizetendő adó

²⁰ Vö. Máté 7:12

hiszen amit írt és gondolt,
 Evangéliumra épült:
 s ment ép, jámbor fővel végül.
 Kritizálták lám ezek:
 a Vaddisznó, Dr. Eck,
 ki Lipcsében sziporkázott,
 s mondott sok bósz disznóságot,²³
 a Bakkecske, Emsér²⁴ maga,
 (apácavigasz a szava),
 a Macska a Murner²⁵ – hidd el –,
 pápaőrző, buzgó hittel,
 Vadszamár a Meztlábás²⁶,
 a lipcsei durvaszájás,
 s még a Csiga is, Cochläus²⁷.
 Ők öten, s az egész klérus
 Luther ellen irkált sokat.
 Ő győzte e csahosokat,
 hisz művük állt alap nélkül:
 csak a megszokásra épült,
 amit írtak, minden hibás.
 Luther nyelve a Szent Írás,
 mely őt érthetővé tette,
 s még a pór is megérthette.
 E kígyó apácahorda,
 s szerzetesnép egyre fonta

²³ Johannes Eck (1486–1543), német katolikus teológus, Martin Luther és a reformáció esküdt ellensége. Híres volt kettejük lipcsei vitája 1519-ben. Luther úgy hívta, „Az ingolstadti disznó”, a Dr. Eck titulust pedig összevonta Dreck-ké, ami annyit tesz: szar.

²⁴ Hieronymus Emsér (1477 – 1527) német katolikus teológus, egyike a reformáció leghevesebb ellenzőinek

²⁵ Utalás a ferences rendi Thomas Murnerre (1475 – 1537), aki számtalan, a reformációt csúfoló satirikus művet írt, többek között a „Vom großen Lutherischen Narren”, vagyis „A nagy lutheri bolond” (1522) címűt.

²⁶ Utalás a ferences Augustin von Alewaldra, a lipcsei teológusra

²⁷ Johannes Cochläus (1479– 1552), német humanista és teológus Martin Luther egyik legádázabb ellensége (a 'cochlea' latin szó, jelentése: csiga, csigaház, csigalépcső).

ármányait – meg nem álltak,
 óbégattak, prédikáltak:
 „Másról sem szól Luther szája:
 csak a Szent Írást citálja,
 ám van róla bizonyosság,
 hogy szava nem rút hazugság?
 Kedves hívek, ne higgyétek!
 Mi Rómából jön, nem téved!
 Mit a pápa kér, úgy legyen,
 pénzt az Úr házába tegyen
 minden hívő, s meg nem bánja
 majd, ha lelke poklot járja.
 A szenteket tiszteljétek,
 imátok nékik küldjétek!
 Fogy földi időtök itten:
 velünk dicsérvétek Istent!
 Hisz ti már alszotok régen,
 mikor mi kántálunk ébren!”
 Isten igaz szeretetét
 náluk hiába keresnéd.
 Panaszolják a hű népnek,
 hogy boruk végére értek,
 hogy üres a búzaraktár,
 s hogy semmit se kapnak immár.
 Bár fogadtak szegénységet,
 dühös mérgük nem ér véget,
 csak mert ürül teli zsákjuk,
 s Lutherre száll minden átkuk
 (hogy gaz, pogány, gonosztevő),
 ám annyira nem vakmerő
 egyik sem, hogy nyíltan szóljon,
 s nincs más, csak hogy szónokoljon
 apácák közt ücsörögve
 felmérgetve, feldühödve
 Szent Írás igéje ellen,
 ahogy halljuk számos helyen.
 A tóban sok béka brekeg,
 (katedrákon – hogy értsetek –),
 és Lutherre tépi száját
 mind, de az Írást utálják,
 a Szent Könyvtől fáj a fejük,
 s nem lelik a pogány helyük,
 mint régen, e nagy doktorok,
 kiknél ferdít nyelv és torok.
 Számuk sincs a vadlibáknak,
 kik laikusokból állnak.
 Luthert éri szitkuk éle,

s átkot szórnak a fejére:
 „Ugyan mit képzél-e barát?
 Rontja keresztények tanát
 s gúnyolja a jótetteket.
 Nem szolgálhatunk szenteket?
 Azoktól mind elpártoljunk,
 s Istenhez magunk járuljunk?
 Mondja, nem kell zarándoklás,
 böjt, ünnepek és még sok más,
 mi oly régen dívik nálunk,
 s alapítványt se csináljunk.
 Szerzetesrend esztelenség,
 s bűnnek csak az tekintessék,
 ami Isten előtt vétek.
 Pápa bűnről nem ítélhet.
 Bűnöd pénzzel hogy is váltod?
 Krisztus mindünket megváltott:
 ezt kell hinnünk, s nem egyebet,
 mondja. – E pap buta lehet,
 és úgy véli, hogy az Írást
 nem olvasta még senki más
 korábban. De voltak vélünk
 jó apák, kik adtak nekünk
 tudást – s nem voltak ostobák:
 Vajon évszázadok sorát
 éltek végig tévelyegve,
 hamis tanokat hirdetve?
 Isten ments! Mi bíz’ kimondjuk:
 régi hitünk pártját fogjuk.
 Mit Luther ír, nincs veleje
 annak, hát máglyára vele,
 s híve itt ne maradjon.”
 Így óbégat sok vénasszony,
 apácanép, öreg férfi,
 Szent Írástól magát félti:
 nem tekinti üdvös jónak –
 Igéjét a Megváltónak!
 Ugathatnak, mindhiába:
 fény derült az igazságra,
 megtérnek a keresztények,
 hisznek az Úr intelmének,
 s tudják, Krisztus az a Gazda,
 ki a lelkünk megválthatja –
 ez hoz örök boldogságot.
 E hit nem tűr gonosztságot,
 pápa szavát lerombolja,
 s hazug koholmánynak mondja.

Csak az jó, mit Isten üzen,
 ez hallatszík mindenünnen,
 az igaz kereszténységtől.
 A püspökök mind e végből
 – s velük pár világi herceg –
 vérünket inni se restek:
 Elfognak sok prédikátort,
 ki rabként is igen bátor,
 vallását meg nem tagadja,
 s bár tűzhalál riogatja,
 istenhite szilárdan áll.
 Tövis közé így jut a nyáj!
 Káruk rettentően számos,
 művük mégis tanulságos.
 Egyik részük béklyót visel,
 más honából úzetik el,
 Luther művét elégetik,
 tiltják, ahol csak tehetik,
 s hogy ne terjeszthessék el,
 jön rá jószág- s fejevétel,
 s van, ki nőjét s fiát veszti:
 Antikrisztus ezt cselekszi.
 Mindezt Krisztus is jelezte,
 Miként Máté lejegyezte:
 „Birkaképp küldlek, halljátok,
 titeket, s farkas vár rátok,
 s kígyók legyetek, meg gerlék:
 hol eszesek, hol meg kergék.
 Emberekben ne bízzatok,
 mert azok mind galád gazok!
 Bírák előtt megvádolnak,
 templomukban korbácsolnak,
 helytartó elé idéznek
 s énniattam elítélnek!
 Ám, ott ne legyen gondotok,
 mert akármit is mondotok,
 Atyám Lelke szaván szóltok.
 Ott majd testvér talál módot,
 hogy’ ölje meg entestvérét,
 s a miattam érzett sérvét
 mindenki tirátok rója.
 Aki tűr, üdvét megóvjá.
 Ha üldöznek egy városban,
 fussatok másikba nyomban,
 s ha majd kivégzésre visznek,
 Urunknak tesztek így tisztet:
 Testeket egy gyilkos bánthat,

lelketeknek mégsem árthat.²⁸
 Keresztények, ezt halljátok:
 Ha majd fogságba jutnátok,
 Istent ti ne feledjétek,
 nála legyen menedéktek!
 Vesszen inkább élet, vagyon –
 Ábel vére kiált nagyon
 Káinra, ha jön az óra.
 Öljön, ki nem termett jóra!
 Elbukik majd – nincs itt kétség –
 a Gonoszhoz társult népség.
 János Jelenéseiben
 Világosan áll imígyen
 (higgy kétszeri angyalszónak):
 „Vége immár Babilonnak!
 Lett a Gonosz birodalma,
 mert rút borának hatalma
 sok népet lerészegített.
 Undokságra kényszerített
 számos földi urat, királyt,
 s kufároknak vagyont csinált,
 kik lelkekkel üzérkedtek.”²⁹
 Folytatása is van ennek,
 „S hallok másik hangot már most:
 Jó népem, hagyd el e várost,
 vétkeid Istenünk látja,
 s haragjának nem lesz gátja.
 Fizessetek fogért foggal,
 s akár duplán mért marokkal,
 mert a város szól ekképpen:
 'Királynőként ülöm székem',
 s nincs rajta bű, semmi kórság,
 szentek vére jó orvosság.
 Ezért aztán majd egy napon
 sok csapást él meg Babilon,
 halál jön rá, baj meg éhség,
 s tűzbe vész az egész népség,
 mert bírása erős Isten.”³⁰
 Halljatok még mást is itten:
 E sok jelet összerakta
 Dániel³¹, s írásba adta,
 melyben egy asztalnál tárgyal

Babilon a pápasággal,
 miként jövendölte János.
 Keresztények, jertek már most!
 Pápa rétvét elhagyjátok,
 s Krisztusunk megtaláljátok.
 Pásztor volt ő igaz módra,
 halála így igazolta,
 megváltotta szenvedésünk:
 ő csupán a vigasz nekünk.
 Remény csakis tőle jöhet,
 kívül üdvözülni lehet,
 s aki minket hit alá ment.
 Ki így véli, mondjon áment.

Szalai Lajos fordítása

Hans Sachs (1494–1576) német költő, drámaíró. Apja, egy nürnbergi szabómes-ter, előbb taníttatta a fiát, majd pedig cipészinasnak adta. Sachs inasként ismerte meg a céhek szigorú szabályok és formák szerint művelt mesterköltészetét. Vándorévei során először 1511-ben, I. Miksa császár udvarában mutatkozott be mesterdalnokként. Korán magáévá tette a reformáció tanait, s Luther dicséretére megírta a *Die Wittenbergisch Nchtigall* (A wittenbergi csalogány) című költeményt. Alkotásaiban szatirikus éllel fordult a pápaság, a gőgös patriciusok és – bizonyos polgári elfogultsággal – a „műveletlen” parasztok ellen. Bámulatosan termékeny író volt: mintegy hétezer költeményt s több mint kétszáz jelenetet, farsangi játékokat, drámát írt, friss, ízes, vérbő nyelven, amiért az udvari barokk költészet megvetette a maga korában rendkívül népszerű költőt. Goethe volt az, aki később újra felhívta értékeire a figyelmet. Richard Wagner *A nürnbergi mesterdalnokok* című operájában örökítette meg az alakját.

²⁸ Vö. Máté 10:16-28

²⁹ Vö. Jelenések 18:2-3

³⁰ Vö. Jelenések 18:4-8

³¹ Dániel 9

Fenyvesi Félix Lajos

In memoriam Luther Márton*

A reformáció ötszázadik évére

Békesség veled, aki voltál porladó századokban,
tanító és társ. Nyelv fáradhatatlan őrzője,
hit magvetője; be fájhatott is, mikor
láttad: nem szűnik a harc és a pusztítás.
Meghaltál rég, de üzenetet írtál nekünk –
az örök igazságról.

Aki mindenkire el akar jutni, mint te,
annak végtelen az útja, és nem engedte el
a kezeket, hiába zuhogott az idő tűzesője.

Ha kellett, prédikáltál, ha kellett, írtál
éji gyertya fakó lángjánál,
magas házat emeltél szavakból, erős
templomot fénylő zsoldárokból, Isten
lapozta Bibliát fordítottál.

A betű, az ének fölkelte veled együtt,
megtanultak figyelni álmaidra, jobbító
szándékaidra; új gondolatok születtek
naponta, hinni és győzni akarón –
minden erődre szükséged volt, hogy megtartsd
tétéleid várkapura rótt becsét.

Té, a reformáció wittenbergi tudósa,
bátor mester annyi másban is,
a szent teológia szorgos magisztere,
eleven törvény és ellentmondás;
történt volna-é, mi lett – nélküled?

Neved fényesen ragyog, töprengő arcod
biztatja a gyengét, a keresőt.
Emelt fővel emlékezünk rád most,
ott állsz ötszáz év ködlete ormain,
templomépítők és Isten írnokainak
utóda. Minden szavad az IGE
szelíd igéje, hűség hitünk pecsétes titkaihoz.
Érted bondul sok harang, megszólal a csend,
s betemet új századokra ősz-arany levél.

* Oldalak a szerző Októberi zsoldárok címmel frissen megjelent (Napkút Kiadó) gyűjteményes kötetéből, amelyben Luther Mártonnak állít emléket.

A tollat letettem

„Bennem lépdelt könnyű lábad”

Vas István

1

Száznyolcvan napig bennem lakoztatok,
hű reformátorok, tudósok, bibliafordítók,
és ti, ismeretlen diákok, kik évszázadokon
átsuhanó szavakat titkon lejegyeztetek.
Voltam szerzetes, ki csepp vizet, morzsányi
kenyeret nem vett magához, imádkoztam
cella-homályban, hegyes vasszögökkel kitűztem
tételeim... Voltam Wartburg várának
foglya, a héber Ószövetség, a görög
Újszövetség vallatója, dühödt parasztok
csitítója, mikor hová állított Isten.

2

És lobbant tűzzel teli tábor,
égig érő lángban városok és falvak,
a félvad zsoldosok emberhúst faltak,
és mind itt hagyatok engem.

Megpihentem fehér falú templom csendjében,
kerestem lábnyomotok nappal és éjjel,
forró pusztában és kanyargó ösvényen,
de hiába: a kidőlt keresztet se találom!
Húsz napja sincs, hogy bennem beszéltek,
szavaitok sütötték szívemet,
azóta lett bennem csillagtalán éjfél.

3

Holnap kiléptek a kövesedő időből,
fény-ruhában, kiket nem tántorított semmi el,
sem máglyatűz, sem gályarabság,
örök áldozathozatal, mindig előre!

Feltámadás hűs szele fúj a világban,
süvíts rajtam át,
csendesítsd el a háborgó tengert,
háborúk nem szűnő ágyúrobaját –
legyen új kezdet: virágozd a tavaszi fákat.

Az őrálló férfi

*Kálvin szobra
a budapesti templom előtt*

Figyeli, vigyázza körben a teret a nagy-
város elviselhetetlen zajában.
Magas, szakállas férfi, hosszú köpenyben, néz
az istentiszteletre érkezőkre.
Mögötte házak holdas íve: időmart, sűrű
falak és kitárt ablakok.

Milyen egyszerű, így állni az esti csendben;
az őszi levelek betakarják,
naponta szavak nélkül prédikálni, hallgatni:
porló kövek gyöngyei hullnak.
Hirdetni, mikor minden elveszett, az élettől
erős hit és csoda megsegít.

Genf őrállója, keveset tudott rólunk, mi
annál többet; óvjuk sorait.
Kibéleltük vártemplomok hideg, nagy
termeit forró Igéjével.
Mint merülő arc éji időn, néz messzi
századokba az ég alatt.

A vártemplom ajtaja

Thomas Mann írta nagy regényében, a *József és testvéreiben*, hogy mélységes mély a múltnak kútja. Ha sokáig nézzük, talán feneketlen is. De a legkisebb szomjoltó víz is az életet jelenti. Történelmünket, vesztéseinket, újjászületésünket. Jóvátehetetlen hiba lenne megfosztani magunkat az emberiség ősi kincseitől, műveltségétől, sugárzó kultúrájától, irodalmától, zenéjétől. Ha J. S. Bachot hallgatom, úgy érzem, mintha időtlen lenne. Aki Bartók örvényes akkordjait figyeli, mintha az övé lenne. Így jutunk el oda, ahol már nincs különbség, csak a közösség. Ünnepváráó népek a reformáció évfordulóján. Az évszámok az idő múlását jelzik, és figyelmeztetik az utókort az emlékezésre és a számvetésre. A mostani esztendő azt sugallja, hogy LUTHER nyomdokán járva valóban kövessük Jézust, mert a teremtett világ „sóvárogva várja Isten fiainak megjelenését” (Róm. 8, 19).

+

Isteni kegyelem a 2017-es esztendő, az arany októberi őszi. Megértük a REFORMÁCIÓ 500. évfordulóját. Visszapergetjük az időt, látjuk Luther Márton:

a wittenbergi vár templomának ajtajára kiszögezi 95 tételét. Látjuk a barátot és küzdőtársat, Melanchthont, valahonnan a messzi genfi falak mögül Kálvin dörgő hangja hallatszik. És a többiek: Zwingli, Bucer, Bullinger, Knox, a hú reformátorok, igemagyarázók, prédikátorok. Alig kezdtem el, látom, milyen sokat leírtam: visszalapozok könyveket, tételeket válogatok. Rögtön le kell szögezmem: a történelemben nincs visszaút, mindig előregördül, a jövő felé tör. Ez vonatkozik Lutherre is. Hatalmas munkája nem a 16. század asztalán porosodik, hanem messze előttünk világol. *A reformáció nem vég, hanem kezdet.* Végtelen gazdagság, aki eljut a közelébe, az látja az utat a Krisztusról szóló evangélium mélyebb megértéséhez. Tovább az evangélium centrumába, adom ki a parancsot magamnak is.

+

Nagy Károly hatalmas császárságot alapított a római birodalom romjain. Ebből sok önálló tartomány maradt. Ezek más-más hagyományokat és érdekeket képviseltek. Németországban vagyunk, Európa szívében. Itt játszódik töpren-gésem, a 16. század elején. A városok, mint csillagok, ragyognak az időben:

WITTENBERG, EISLEBEN, ERFURT, EISENACH, COBURG, WORMS, AUGSBURG, STRASSBURG, BÁZEL, ZÜRICH, BRÜSSZEL, LEUVEN, GENT... BERLIN, PRÁGA, BÉCS.

Szürke tükrű, csendes folyók: RAJNA, WESER, ELBA, DUNA.

A messzeségben: az ÉSZAKI-TENGER és a BALTI-TENGER.

Délen esőverte, napfény égette egyszerű fatábla: RÓMA felirattal.

+

Merre tovább? János adja a segítséget. „Az Ige testté lett.” E három szó magában foglalja az egész evangéliumot. Jézus Krisztus eljött a halál világába, hogy megajándékozzon bennünket az örök élettel. „A testté, emberré válás, a kereszt és a feltámadás együtt alkotja az ígét” – írta a svéd professzor, Anders Nygren. „Az egyház kincse valójában Isten dicsőségének és kegyelmének szent evangéliuma” (62. tétel, 1517), ezzel a pontos-szép mondattal fejezhető ki a mindenkori lutheri teológia. „A hit a világi életben tevékenykedik – hangsúlyozza a tudós Vajta Vilmos –, s ez az igazi fogadalom. ... A hitben a bűn terhétől megszabadult ember a szeretet cselekedeteit végzi mindennapi hivatásában, mint Isten munkatársa a jó teremtésében.”

+

LUTHER MÁRTON (1483–1546) hatalmas bátorsággal, heves intelligenciával és germán makacssággal megáldott ember volt. Korának teológiájával feltöltött elméje, az a képessége, hogy gyorsan átlássa egy ügy lényegét, és nyelvi ereje különös egyéniséggé tette. Férfiként mély hűség, tékozló szeretet jellemezte. Megvolt benne az élet élvezetének képessége, tragédiáinak őszinte elviselése. Egyszerre finom és csípős tudott lenni... Élete különös, mondhatni regényes, küzdelmes és tévedésekkel terhes. A múlt évezred egyik legnagyobb hatású szereplője. Marco Polo és Kolumbusz új földrészeket fedezett föl, Michelangelo csodálatos freskót álmódott a Sixtus-kápolna magas falaira, Shakespeare köny-

nyű komédiákat és súlyos szavú drámákat írt, Napóleon meghódította Európát. Luther és az általa elindított reformáció megmozgatta az egész világot! Új életformát hozott, átgyúrta Istenről, hitről, munkáról, családról alkotott képünket.

+

Luther Márton bibliafordításával megalapozta a modern német nyelvet. Sokan úgy látják, a nép kezébe adta a Szentírást. Nem. A két kátét szánta az egyszerű embereknek. A gazdasági és technikai körülmények nem tették lehetővé, hogy mindenki legyen, már a reformáció korában. Az viszont igaz, hogy a Luther-Biblia első száz évében 200 ezer példányban jelent meg. A század végéig kétmillió látott napvilágot. Csepregi Zoltán közléséből tudjuk, hogy bizony nem volt olcsó, 1541-ben három aranyért, egy mesterlegény háromhavi béréért lehetett megvásárolni. A 18. század vége felé a Szentírás már majd minden paphoz és házhoz eljutott. A fordító korán fölismerte, hogy félreértésekre ad okot, ha ki-ki maga magyarázza az Írást. Ezért igyekezett minden alkalmat megragadni, hogy elmondja véleményét.

Luther, a teológus örök tanár. Minden írásában és szavában ott az üzenet: tanulj és olvass egész életedben. A Biblia elterjedésének és a reformáció térhódításának alapfeltétele volt a könyvnyomtatás megléte. „Manapság a könyvek révén – jegyezte föl –, nemcsak a Szentírás vált közkinccsé, hanem a legkülönbözőbb tudományok is. Így azután ma három esztendő leforgása alatt többet tanulhat az ember, mint régen húsz év alatt.” Luther a nevelést mint istenes cselekedetet kezelte. Úgy hitte, a legcsodálatosabb emberi tevékenység, melynek alaptényezője a család közössége. Kiemelt helyen foglalkozott a lelkesek képzésével. A nevelésben nagy szerepet szánt a zenének, éneklésnek. Az egyszerű dalokon keresztül, a legkisebbekhez is eljutott Isten ígéje. Ha nem lett volna Luther, akkor nem lett volna J. S. Bach. A wittenbergi professzor mindenre figyelése, szellemi gazdagsága, meghatározta a zeneóriás életét és munkásságát.

+

Valamikor régen, barátaimmal meglátogattuk Fülep Lajost. A művészetfilozófus, református lelkész a 20. század egyik nagy gondolkodója volt. Zengővárkony környékén kószáltunk, messziről zöld fáklyás gesztenyefák ragyogtak, az idő marta templom, mint felkiáltójel. Bekopogtunk, pár perc múlva különös metszésű poharakban vörösbor csillogott. Tiszta arcú idős férfi figyelt bennünket. Kérdezett, mi feleltünk, azután szenvedélyesen vitázott a pusztuló magyarokról. Megtapasztaltam széthullámzó gondolkodását, szókimondását, barátokat sem kímélő őszinteségét, bámulatos memóriáját.

Sok is, kevés is 500 esztendő, mondta. Isten végtelen idejében bizonyára semmiség, az emberi életben sem nagy dolog. Az viszont fontos, hogy új ideát hozott a *reformáció*, a történelem tudatát. Új, modern világ és gondolkodás épült a régi dolgokra. Izgalmas kérdéseket vetett föl, és próbált rá válaszolni. Újabb megközelítésben, a reformáció visszatért Jézushoz és az ő evangéliumához. Ez egyúttal az örökkévalóságot is képviseli, és megtestesíti Istent. Visszaállította az eredeti összefüggést, „eltakarította” ezerötszáz esztendő történeti produktumait. Nem egyszerűen, szép, lassú mozdulatokkal, inkább úgy, ahogyan a

hatalmas vastűskés markológép lebont betonházakat. Az új csak így vált lehetőségessé. Újjászületett az egyház, a filozófia, a művészet.

+

Az elmúlt években fölírtam gondolataimat Lutherről. Szavak, dátumok, kiállítások, új és régi filmek, baráti beszélgetések, és szaporodtak a sorok. Nem akartam régi vitákat föleleveníteni. Ünneprontó lenni. A bántó mondatok ellenére úgy éreztem, testvéri arcokat és kinyíló kezeket látok köröttem. LUTHER MEGFORDÍTOTTA A VILÁG KERÉKÉT. Nemzetmegtartó erő lett a reformáció. Kegyelem. A reformátor ezzel a fölismeréssel indult az új évszázadba. Az új tanok híre eljutott hozzánk is. Debrecen élen járt; az iskolai oktatás lett az egyik meghatározója. A háború alatt menedék lett az üldözöttek számára. A Kollégium az európai szellem fontos közvetítője, hitüket többször is bizonyították. Debrecen a reformáció nagyvárosa, erős fellegvára.

Az 1500-as években az európai városok megnőnek. Sokan németül beszélnek, a közösségeknek nagy a jelentősége. A nők, férfiak társként, egyenlő eséllyel élnek. KÁLVIN tanítása széles körben ismert lesz, az országok nagyobb része protestáns. A Biblián alapuló tiszta életet hirdette Luther. Németországban tanuló diákok hozták haza a reformáció gondolatát. Üzenetei ma is aktuálisak: hogyan őriz meg azt, amit kapott, hogyan tud eleget tenni a 21. század kihívásainak? Keveset említik, hogy a professzor indulatos ember volt. Szavai olykor sisteregtek és ostorként vágtak. 1517-ben előlépett a cselekvő Isten, és mi is odafordultunk a Teremtőhöz. Amit több kötetben megírt, a lényege egy szóban: lelkiismeret. Az ember feladata az irgalom. A megbocsátás. Isten kezében van az ítékezés.

+

Egy Luther-sor a *Levelezések* vaskos kötetéből. Megbújva a végén a mindig kedves búcsúzás előtt: „Bárcsak úgy tudnék imádkozni, ahogyan ez a kutya figyeli a húst.”

+

Lassan végére érek Luthert idéző írásomnak. Olykor hagytam, hogy sodorjanak a szavak, a véget nem érő mondatok. Nem hagytak nyugalmat a lepergő századok: az 500 év. Luther kivételes helye a történelemben. Írni kellett a fátklyavívó utódokról és prédikátorokról. A megszámlálhatatlan emlékezésről: könyvekről, kiállításokról, hangversenyekről, ahol együtt énekelt több száz ember. Luther leveleiből és személyes feljegyzéseiből finom vonásokkal rajzolódik ki a reformátor valódi jelleme. Hogyan vált a félszeg, a konfliktusokat kerülő szerzetesből az igazságban megalkuvást nem ismerő, hitében rendíthetetlen reformátorrá.

Balázs Géza

A magyar reformáció nyelvi hatásai

Művelődéstörténészeink egybehangzóan állítják: a magyar reformáció rendkívüli hatással volt a magyar kultúrára és nyelvre; bizonyítékait mindennap tapasztalhatjuk (kultúránkban, templomainkban, de még a helyesírásunkban is), ezért nincs is okunk ebben kételkedni. A reformáció a humanista eszmékkel együtt lépett fel, demokratikus szellemiséget képviselt. Az ötszáz éve kezdődött folyamat túlmutatott a vallási kereteken, és sok területre (mentálitás, nyelv, gazdaság, mindennapi gyakorlati élet) kiterjedt. Végző soron pedig elindította a nemzettudat megszületését.

A reformáció sikerének okai. A reformáció sikerének egyik oka az volt, hogy olyan időszakban indult el, amikor Európában éppen egy nagy technológiai forradalom zajlik: az írásbeliség forradalma, a Gutenberg-galaxis megszületése. Kiss Jenő egyenesen azt mondja: „a reformáció kezdettől fogva kommunikációtechnológiai fölényébe került a katolicizmussal szemben”.¹ A reformáció az első pillanattól ösztönzi a napi bibliaolvasást, ráadásul anyanyelven. Gyors magyarországi terjedésének másik oka a 16. századi megosztott, három részre szakadt országban egyfajta új, összetartó erő (erőt adó hit) keresése.

Mindkét ok (a kulturális: technológiai forradalom, valamint a mentális-szociális: összetartó erő keresése) kapcsolatba hozható az anyanyelvűség kultúrájával, esetünkben a magyarnyelvűség szorgalmazásával.

Különösen szép és akár korunk számára is példamutató a párhuzam: valószínűleg a magyar kulturális élet viszonylagos folyamatossága és színvonalas-sága tudta átmenteni a magyarságot ezen a két nehéz századon. Nemeskürty István (2003: 58) így látja: „A török hódoltsági városokban (Pécs, Szeged, Kecskemét) magas színvonalú kultúrélet zajlott, iskolák működtek, katolikus, református, evangélikus, unitárius (szentháromság-tagadó), zsidó felekezetek háborítatlanul éltek a maguk életét. Sztárai Mihály, Dráva menti evangélikus lelkész, török megszállt területen színdarabokat írt parasztjai számára; egyik színművét a messzi Kolozsvárott, az Erdélyi Fejedelemség területén, másikat Magyaróvárott, Habsburg-Magyarországon nyomtatták ki.”

Szathmári István (2017) a reformáció nyelvi hatásának sikerét a következőkben látja: a már említett könyvnyomtatás és magyarnyelvűség mellett az iskolázás, szépirodalom elindulása, új szellemi központok létrejötte (pl. Bethlen Gáboré Erdélyben), végül pedig az egységesülő (ezért mindenki számára jobban érthető) magyar irodalmi nyelv kialakulása. Ez részben a

¹ Kiss Jenő: A reformáció és a magyar nyelv. <http://evangelikus.hu/BESZ-Kiss-Jeno-eloadas.2017.április.13.>

Károlyi-biblia² (1590) nyelvi hatásának is tekinthető: „Mindenekelőtt az istentiszteleteken rendre a Bibliából vett részleteket hallottak a jelenlévők, részben szó szerint felolvasva, részben a prédikációkban azokat interpretálva. De a Biblia volt az alapanyaga az iskolai hit- és erkölcsstanóráknak is, jóllehet a bibliai történeteket a gyerekek rendszerint már az iskolás koruk előtt megismerték édesanyjuktól vagy nagyszüleiktől. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a Biblia legfontosabb, legszebb részeit a legtöbben könyv nélkül ismerték (ilyenformán még az írni, olvasni tudás se volt akadálya az előbbieik ismeretének!); hogy korábban sokan a Biblia szövegét véve alapul tanultak meg a családban írni, olvasni és hogy (...) akadtak többen olyan felnőttek is, akik egyszer vagy többször átolvasták a Bibliát, akkor valóban elmondhatjuk: ez a csodálatos könyv elkísérte az embereket a bölcsőtől a koporsóig, és közben szinte elkerülhetetlen befolyásolta nyelvüket, beszédüket is” (írja Csúry Bálint nyomán Szathmári 2017: 213). Csúry Bálint (1940) szülőfalujának (a mai Románia területén található) Szatmár megyei Egrinek népryelvében közvetlenül kimutatta a Károlyi-biblia hatását: csaknem 150 bibliai eredetű nevet, szót, szólást, közmondást dokumentált. Néhány példa:

Isten neviben = ingyen

Te áruló Júdás = áruklodó személy

Megverem a pásztort és elszélednek a nyájnak juhái = Verd meg a pásztort, elszéled a nyáj; jelentése: 'ha vezetőemberét megölik, széttűlik az ország'³

A Károlyi-bibliával kapcsolatba hozható köznyelvi (tehát napjainkban is gyakran használt) szállóigék, szólásmondások, közmondások egy egész kötetet töltenek meg (Csizmadia 1990).

Anyanyelven – mindenképp. A reformáció terjedésének fő eszköze tehát az anyanyelvűség volt. Ez a folyamat már a középkorban megindult, majd folytatódott az erasmistákkal, végül pedig a reformáció teljesítette be. A vallási anyanyelvűségnek előzményei voltak egyes 15. századi kódexek. A legkorábbi magyar bibliafordítások ugyancsak egy katolikus, anyanyelvűséget szorgalmazó reformtörekvés eredményeként születtek. Összefoglaló néven Huszita bibliaként emlegetjük a három kódexben ránk maradt első bibliafordítást. Ezek a következők: az Ószövetség kisebb könyveit tartalmazó Bécsi kódex, a négy evangéliumot magában foglaló Münchener kódex és a zsoltárok prózai fordításait közreadó Apocrif-kódex (Dömötör 2006: 71). 1533-ban Krakkóban jelent meg az első magyar nyelvű nyomtatott könyv, az erasmista Komjáti Benedektől: Szent Pál leveleinek magyar fordítása. Ide sorolható Pesti Gábor Új testamentuma és Sylvester János sárvár-újszigeti tanár-nyelvész-bibliafordító-nyomdász munkássága. Sylvester 1541-ben fordította le az Újszövetséget: ez az első nyomtatott, teljes magyar nyelvű Újszövetség. Sylvester erasmista,

² A művelődéstörténetben ingadozik Károlyi Gáspár nevének mai helyesírása: Károlyi ~ Károli. Ha ragaszkodunk a régi helyesíráshoz, akkor Károli, ha átírjuk, mint a népes családta többi tagja esetében: akkor Károlyi. Írásomban az érvényes akadémiai helyesírás által javasolt Károlyi Gáspár, Károlyi-biblia formát követem: AKH. (2015) 337. Egyúttal elfogadom, hogy létezik ennél szigorúbb, hagyományőrző (a protestáns gyakorlatra jellemző) megoldás is.

³ A bibliai szövegeket mai átírásban közlöm.

környezete protestáns: „működésének központja, Sárvár azonban a következő évtizedekben a dunántúli magyar evangélikusság első számú centrumává lesz” (Mányoki 2016).

A Biblia jusson el mindenkire a saját anyanyelvén, az istentiszteletek legyenek anyanyelvűek, ez volt a reformáció fő gondolata. Forradalmi hatása volt ennek a nagyon természetes gondolatnak. A világ befogadásának, megértésének legfőbb eszköze az anyanyelv. Ezt vitte át a reformáció a vallási tanításokra. A magyar reformáció első évszázadában öt Újszövetség és egy teljes Ó- és Újszövetség-fordítás született. Az öt Újszövetség közül kettő, Pesti Gáboré és Sylvester Jánosé erasmista jellegű, ezt követte Heltai Gáspár, Melius Juhász Péter, Félegyházi János protestáns Újszövetsége. A teljes protestáns Biblia Károlyi Gáspár és munkatársainak a fordítása, az 1590-ben megjelent Vizsolyi-biblia. Ez a Biblia mindenképpen fordulópont a magyar nyelv történetében: mert kiegyenlítettebb nyelvhasználata meghatározó hatású lett az irodalmi nyelv alakulására (hasonlóan a Luther által fordított német Bibliához), valamint a népnyelv alakulására is. „Hatása mind a szó- és szóláskincsben megnyilvánul, mind a – más nagy tekintélyű szerzők által is képviselt – e-ző nyelvjárásnak az ő-zővel szembeni uralomra segítésében érvényesül” (Dömötör 2006: 175).

Nemcsak a bibliafordítások érdemelnek figyelmet, hanem a zsoltafordítások is. A Luther által írt himnuszok Németország mellett Magyarországon is terjedtek. Ezt szolgálta Gálszécsi István 1536-ban Krakóban megjelent – hazánkban első protestáns – énekeskönyve: *Kegyes énekekről és keresztyén hitről való rövid könyvecske*. Ebben több szép Luther-ének is van, de régebbiek is megtalálhatóak benne. A 16. században további énekeskönyvek is megjelentek például Huszár Gáltól, Gönczi Kovács Györgytől. A legkiemelkedőbb protestáns énekeskönyv Szenczi Molnár Albert zoltároskönyve. A genfi zoltárokat átültetve addig ismeretlen formákkal gazdagította a magyar verselést, munkája egyúttal a szakszerű műfordítás mintaképe lett. Egyébként Károlyi és Szenczi munkássága összekapcsolódik. Szenczi Molnár Albert Károlyi Gáspár környezetében tanúja volt a Károlyi-biblia fordításának és kinyomtatásának, nevéhez fűződik a Károlyi-biblia javított kiadása.

A reformáció az elindítója a magyar nyelvi sztenderdizációnak, azaz az irodalmi és a köznyelv egyesülésének. A 16. századig nem volt egységes irodalmi nyelvünk, a magyar nyelv csak táji-regionális nyelvváltozatokban létezett. A magyar sztenderdért két nagyobb nyelvjárási terület versengett: a keleti és a nyugati. A keleti győzött, s ennek legfőbb oka az a széles ívet kirajzoló északkeleti nyelvjárásban született Károlyi-féle Vizsolyi-biblia nyelve volt – amely évszázadokra meghatározta a magyar nyelv fejlődését. A Károlyi-biblia nyelvét terjesztették a sárospataki, debreceni, kolozsvári iskolák. Az egyszerű abaúji falu, Vizsoly, a biblia miatt vált híressé. Manapság ezzel a (némileg anakronisztikus) idegenforgalmi szlogennel fogadja a látogatót: *A református Betlehem...* A későbbiekben Kazinczy Ferenc nyelvújító munkássága is ehhez a tájhoz kötődik. Tehát Károlyi és Kazinczy: mai magyar irodalmi és köznyelvünk megalapozói.

A magyar stílus történetében a 16. századi biblia- és zsoltafordítások önálló protestáns biblikus-zsoltaáros stílust alakítanak ki Szabó Zoltán (1986: 52–56) szerint. A Károlyi-biblia nyomán terjedt el pl. az *olyan fősvény, mint a hét szűk esztendő, úgy áll, mint a Sion hegye*. A stílus sajátosságai: bibliai képek, zsol-

táros bűnbánati hangnem, zord erejű, komor, ószövetségi tónus. Nagy hatással volt a következő évszázadok íróinak stílusára egészen a 18. század végéig. A 20. században, például Ady verseiben a stílusújítás forrásává vált.

A protestáns bibliák nyelvi-stílusbeli hatása az ajánlott napi bibliaolvasás miatt volt jelentősebb, mint a katolikusoké (pl. Káldi György 1626-os bibliája). Hallottam olyan véleményt, hogy a protestáns országokban ma is kimutatható jobb szövegértés egyik oka a rendszeres bibliaolvasásban rejlik.

Retorika, vándorprédikátorok, gyülekezeti éneklés. Az anyanyelvűség programja mellett nem lett, nem lehetett volna sikeres a reformáció, ha nem állt volna rendelkezésére néhány fontos művelődési lehetőség. Említettem már a könyvnyomtatást, az iskolák, az új kulturális központok és a szépirodalom szerepét. De még további fontos új jelenségeket kell számba venni: a retorika újjászületését, a vándorprédikátorok megjelenését és a gyülekezeti közös éneklést.

A reformáció érkezése egybeesik az ókori retorika újrafelfedezésével. Az ókori retorikusok tudományos alapon feldolgozták, leírták a meggyőzés módszerét s a mai napig alkalmazott gyakorlatát. Az ókori retorikát a reneszánsz és a humanizmus éleszti fel, s elsőként a reformáció kezdi használni. Az első hazai retorika szerzője Pécseli Király Imre (1591 k. – 1641 k.) református prédikátor, a 17. század első felének legjobb protestáns költője. 1612-ben jelent meg *Isagoges Rhetoricae* (Bevezetés a retorikába) című könyve (összesen három kiadásban)⁴, de 1656-ban Nagyváradon is kiadtak retorikát (Aczél P. – Adamik T. – Adamikné Jászó A., 2004: 211–212). Az első magyar nyelvű retorika szerzője: Medgyesi Pál református egyházi író 1650-ben Bártfán adta ki *Doce praedicare* (Taníts prédikálni) című munkáját, mely a prédikációírás szabályait táblázatba foglalja. (Aczél – Adamik – Jászó i.m.: 168). A retorika gyakorlatba ültetésével születik meg a magyar szónoki stílus, s annak választékos, szépen zengő, bibliai képeket, idézeteket használó protestáns prédikatori változata, amely mindmáig jellemzője a protestáns felekezeteknek.

A 16. században felbukkan a már névvel ismert vándorénekes (lantos), s mellette a vándorprédikátor. Róluk írja Szerb Antal: „ezekben a kimeríthetetlen erejű igehirdetőkben ölt testet magyar földön az új kor emberideálja, az autonóm személyiség”.⁵ Ilyen vándorprédikátor volt Sztárai Mihály és Skaricza Máté, akik a török időkben református hitre térítették az Ormánságot. A közösségszerveződést a közös felolvasás és éneklés élményével erősíti a reformáció. „Nyelvhasználatuknak része lett a választékos, ünnepélyes nyelv, az egyházi szertartásban, az istentiszteleteken magyar nyelven olvastak fel a Bibliából, és persze magyarul énekelték a zsoltárokat is.”⁶ Fontos újítás, hogy a kórus helyett bevezetik a gyülekezeti éneklést. A közös éneklés a hit megélésének fontos eszköze lett. A közös éneklést szolgálták a zsoltárfordítások, a magyar nyelvű énekeskönyvek, melyek számos éneke a mai napig használatban van.

⁴ Pécseli Király Imre retorikáját Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában 2017-ben jelentette meg az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Trezor Kiadó.

⁵ Idézi Kiss Jenő, i. m.

⁶ Idézi Kiss Jenő, i. m.

Érdekes kérdés, hogy a reformáció nyelvi stílusa mennyire egynemű. Nem fedezhető fel retorikai vagy poétikai különbség az egyes felekezetek megnyilvánulásaiban. „Az ágostai, a helvét reformáció alkotásai, valamint a Szentháromság-tagadók írásai sem különböztethetők meg szövegezésük, nyelvezetük alapján. A bennük feldolgozott műveltséganyag is nagyjából azonosnak mondható” – írja Ács Pál (2009).

Két nyelvi jelenség – máig. A reformáció hatásaként két nyelvi jelenség is mindmáig fennmaradt. A magyar helyesírás történetében egészen a 19. századig számon tartjuk a nyomdászok által kialakított és képviselt katolikus és protestáns helyesírás közötti különbséget. A c-vel jelölt hangot a katolikusok *cz*-vel, a protestánsok *tz*-vel jelölték. A cs hangot a katolikusok *ch*-val, a protestánsok *ts*-sel. Régi templomi feliratokon máig tanulmányozható ez az eltérés, pl. *Ditséret*. A különbség a 20. század eleji helyesírási egységesítésben eltűnt, de fennmaradt a családnevekben: *Móricz ~ Madách, Kovács ~ Kováts, Rácz ~ Raátz* stb. (A katolikus-protestáns helyesíráshoz lásd: Kniezsa, 1959.) A protestáns helyesírási hagyományokhoz lásd korábbi lábjegyzetünket is: *Károlyi ~ Károlí*.

A felekezeti különbségek némely terminológiai különbsége ugyancsak máig létezik, s olykor kommunikációs gondot is okoz. A katolikus terminológia (*elsőáldozás, mise, litánia, plébános*) mellett kialakultak a protestáns kifejezések (*konfirmáció, istentisztelet, zsoltár, lelkész*). A katolikusok *vízözön* összetett szava a protestánsoknál helycserés formában *özönvíz*. A bibliai nevek esetében kis kiejtésbeli különbség is megfigyelhető a katolikusok és a protestánsok között: *Izaiás* és *Ézsaiás, Samária* és *Szamária*. A vallási köszöntésekben is megvan a különbség: *Dicsértessék a Jézus Krisztus* (katolikus), *Erős vár a mi Istenünk* (evangélikus), *Áldás, békesség* (református). (A felekezeti nyelvi különbségek miatt van szükség felekezeti helyesírási, nyelvhelyességi útmutatókra, pl. *Útmutató egyházi kifejezések helyesíráshoz, 2006, Református Nyelvhelyességi Útmutató, 2007.*, valamint vallási szöszedetekre, amilyen például Erdős Attila és Kiss Gábor munkája, 2016.)

Összegzés. Hallottam egyszer egy találó megfogalmazást: ha Kálvin nem lett volna, talán most nem magyarul beszélénk. Van benne valami, de egy kis kiegészítést hozzá kellene fűzni: Ha Luther nem lett volna..., ha katolicizmus nem lett volna... S ne feledjük, hogy a katolikusok „adták” Kálvint és Luthert is, a protestánsok pedig a legnagyobb, egyetemalapító püspököt, Pázmány Pétert... A kép tehát összetett.

És mi lett volna, ha...? Meglehet, hogy akkor ma egy latinizált magyart vagy éppen a németet beszélénk. Az anyanyelvűség külső hatóerői mellett ott fáradozott száz és ezer magyar prédikátor, író, költő, nyelvtanító, és a reformáció hatására elkezdett folyamatot olyan jelesek vitték később sikerre, mint Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Petőfi Sándor és Arany János... Mondhatjuk, hogy a 16. században elkezdődött folyamat a 19. században, a reformkorban teljesedett ki.

A reformációnak tehát meghatározó szerepe volt az anyanyelvi kultúrában. Létrejött és terjedni kezdett az anyanyelvi műveltség. Alapjaiban változott meg

a magyarság viszonya anyanyelvéhez. Az anyanyelv megteremtette a nemzeti közösségé válás alapjait: irodalomban, költészetben, énekekben, zsoltárokból, részben a tudományos értekezésekben. Az anyanyelvi gyakorlatot nagymértékben segítették az iskolák, a (vándor)prédikátorok, a hitviták és az iskoladrámák. Elkezdődött a magyar nyelv fölemelkedése, az irodalmi és köznyelv kialakulása, a latin visszaszorulása. A 16. századi tragikus magyarországi politikai helyzetben a „nyelv a magyar állam széthullása után átvette a nemzeti együvé tartozás jelképének szerepét és képviselőjét” – írja Nemeskürty István (2003: 65). Ez a példa sajnos újra időszzerű lett a 20. században. A nyelv ismét kapott és kap is ilyen nemzetmegtartó, identitás erősítő szerepet. Ezért fontos fölidézni és megismerni a reformáció kulturális, nyelvi hatásait.

Irodalom

- Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra, 2004. Retorika. Osiris, Budapest.
- Erdős Attila–Kiss Gábor, 2016. Vallási szavak kisszótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Csizmadia Károly, 1990. Bibliai eredetű szállóigék, szólásmondások, közmondások. Második kiadás. Hazánk, Győr.
- Csúry Bálint, 1940. Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Magyar Nyelv, 1940: 238–248.
- Dömötör Adrienn, 2006. Régi magyar nyelvemlékek. Akadémiai, Budapest.
- Kniezsa István, 1959. A magyar helyesírás története. Akadémiai, Budapest.
- Nemeskürty István, 2003. Kis magyar művelődéstörténet. 5. kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- Református nyelvhelyességi útmutató, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2007.
- Szabó Zoltán, 1986. Kis magyar stílustörténet. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István, 2017. A magyar reformáció nyelvi hatásáról. Magyar Nyelvőr, 141/2. 207–216.
- Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához. Szent István Társulat, Budapest, 2006.
- Internetes forrás:
- Ács Pál, 2009. Reformáció és anyanyelvű irodalom. www.historia.hu/userfiles/files/2009-0910/Acs.pdf. 2017. április 13.
- Kiss Jenő: A reformáció és a magyar nyelv. <http://evangelikus.hu/BESZ-Kiss-Jeno-eloadas>. 2017. április 13.
- Mányoki János, 2016. ...szól néked az itt magyarul – Sylvester János, az első teljes magyar nyomtatott Újszövetség fordítója. Evangélikus Élet, 2016.11.15. <http://www.evangelikus.hu/sylvester-bibliaforditas>. 2017. április 18.

Filep Tamás Gusztáv

„Jobb méltatlanul szenvedni, mint méltán”

Adalék a múlt századi református köztörténethez

„Ha három-négy ember ismer még engem ezen a világon, és ők sem lesznek már egy-két év múlva” – írja Borisz Paszternak egyik levelében.¹

Nem lett igaza.

Ám hány évtizednek kell eltelnie a halál után, hogy valakinek, aki megelőzte őket, minden ismerőse elmenjen a minden élők útján; hogy már ne legyen senki a Földön, akinek eleven emléke van róla? Mondjuk, aki után semmilyen emlék nem maradt, akinek neve még porosodó könyvtári tételekben sem áll kinyomtatva.

Nagyapámmal még nem tartunk itt. Szobám sarkában áll az íróasztala. Nem mondhatnám, hogy rendeltetésszerűen használom; kényszerűen elhalasztott munkákhoz felpolcolt könyv- és fénymásolathalmok homorítják – közülük kortortam elő azokat a dokumentumokat, amik vele kapcsolatosak; megjelent írásait például, mert maradt utána nyomtatott szöveg, ha sokáig nem tudtunk is róla. Ezek ezután is ott várják majd sorukat, míg időt nyerek rendszerezésükre az egyre gyorsuló versenyfutásban. Ez még nem az, csak alkalmoszerű számveteskísérlet; nem próbálok meg válaszolni a kérdésre, van-e értelme, távlata, a síron túli jövője annak, ha valaki úgy vélekedik: Ha embernek akarnám tetszeni, Krisztus szolgája nem volnék.

Személyes emlékem nem lehet róla. 1960-ban halt meg, nagyjából félidőben apám kiszabadulása és az én születésem között. Az, hogy évtizedekig nem volt konkrét adatunk arról, hogy a múlt század első harmadában cikkeket és recenziókat írt, bizonyára furcsa. Logikus magyarázat azonban van rá: a családalapítás után hamarosan három gyereket kellett eltartani, nevelni, nem maradt energiája ilyen munkákra, meg (ezzel) nem is sietett. Egyházmegyei konferenciákon tartott előadásainak talán el sem készítette végleges változatát; prédikációi nem maradtak fenn, csak egy fél lánányi türelmetlen vázlat, amelyek szövegét nem tudom kibetűzni; nagyanyám említette egyszer, hogy jegyzetek nélkül is föl tudott menni a szószékre. Annak jó részével, ami a papírok közül túlélte a háborút, háttérismeretek nélkül egyelőre nem sokra megyek. A könyveket és kéziratokat szovjet katonák taposták sárba a mezőkeresztesi parókia udvarán; a kitelepített és elnéptelenített faluban ezt az épületet találták alkalmasnak arra, hogy tábori kórházat állítsanak föl benne – eb, aki azt állítja, hogy nem ismerték a higiéniai előírásokat.

Nagyapám története – annyiszor került már szóba magánbeszédben, hogy szinte szégyellem leírni – szegénylegény-történet, legkisebbfiú-történet. Ponto-

¹ Idézi: Király László: *XXVII. Az arab és a lova*. In uó: *Bóják. Kalandozás a modern költészet tájain*. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár 2008, 102. p.

sabban csak a kezdete az. Egyik ujját levágta a szecskavágó, így kellett elmennie iskolába (valóban kisebbik fiúként a hétgyerekes parasztcsaládból – öt lány, két fiú), aztán egyetemre; ezért kellett teológiai doktorrá lennie – ez az egész sok tépelődésre adhat alkalmat a természetes kiválasztódásról meg „a népben szunynyadó energiák”-ról. Főleg a Tiszáninneri Egyházkerületben még két-másfél évtizeddel ezelőtt, nagyanyám, nagybátyám temetése idején is sokat beszéltek nagy műveltségéről, teológiai tudásáról. Arról, hogy milyen jeles igehirdető, milyen szónok volt, nem szól a fáma – középső fiát tartották jó prédikátornak, őt tudtommal kevésbé, bár ez nyilván a befogadón is áll, a gyülekezeten. Nyilván ennek az alábbi idézetnek sem csak egyetlen olvasata van, de azért nem érdektelen, amit egy regényben olvasok arról, hogy a templomban vígan húzták a lóbórt a bűnös lelkék, amikor ő próbálta megértetni velük a szószekekről, amit az Úr üzen:

„És volt még egy eset, a fűszeres felesége, kinek az életében – ki tudja, miért? – szövödményes szerelmi bonyodalmak álltak elő, olyan Madame Bovaryné [sic!] történetére emlékeztető lázserű, izgató kalandok, melyeken mélyen megbotráncozott az erkölcsös törzslakosság, pedig F. úr, a harcsabajszú, derék prédikátor is tudott volna egyet-mást mondani ezekről az erkölcsökről, ha meghallgatták volna őt figyelmesen az emberek vasárnaponkint. De nem értek rá elmenni a templomba, s ha elmentek, rendszerint aludtak, vagy tátották a szájukat, ha éppen Kovásznay, a segédlelkész beszélt, ki értett a parasztnok nyelvén, nem sértette meg érzékenységüket, és úgy szavalt a szószekekről, mint egy vásári kikiáltó, ki nem törődik portékája minőségével, csak azzal, hogy elkeljen, amit árul. A hívők ezért szerették Kovásznayt. De F. urat, ki intette őket a nagyzolástól és időnkint finoman felhívta figyelmüket arra, hogy ők sem jobbak a Deákné vásznánál – amiből egyenesen következett, hogy nincs joguk elítélni a fűszeres megtévedt, másvallású nejét –, nem szerették hallgatni, s ha mégis elmentek a prédikációjára, akkor nagyon okosan aludtak. Mert hát F. úr nem tud beszélni – mondták.”² Nem tudom, mi

Nagyapám 1925 februárjában Mátészalkán. A képet Tóth Árpád ottani fényképész készítette.

² Berecz Miklós: *Áfráék és környéke. Regény.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1944, 124–125. p. A szerzőnek erről az egyetlen regényéről tudok, szerepel még – Berda Józseffel együtt – egy antológiában: *Szivárvány. Versek és beszélek.* [Budapest] [1942] (A Krúdy-kör harmadik kiadványa). A regény színhelye vagy annak mintája egyértelműen Mezőkeresztes, ahol nagyapám a legtovább szolgált. (Az idézeteket az érvényes helyesírási szabályok szerint

a valóság, mi a fikció ebben az idézetben; mindenesetre érdemes mutatvány a népszolgálat viszontagságaiból.

Ha nem véletlenül találtam volna első ízben egyik írására, illetve hozzászólására, hanem módszeresen kutatok utánuk, a Debrecen-bibliográfia adhatott volna némi támpontot. Nagyapám – emlékszem, hogy meglepődtem rajta tíz évvel ezelőtt – az első világháború éveiben egyik szerkesztője volt a pár évvel korábban avatott debreceni egyetem *Az Egyetem* című „társadalmi és tudományos” folyóiratának. A II. évfolyam 1916. október–novemberi, 1–2. számának címlapján a „munkatársak” – nyilván az egyes tanszékeket képviselő szerkesztők – között a jogi kar részéről föltüntetett Gáspár Endre és a bölcsészkar K. Simon Károly mellett, pontosabban előttük, a teológiai kar részéről Filep Gusztáv neve van kinyomtatva.³ A folyóirat a Debreceni Egyetemi Kör kiadványa volt; főszerkesztője ekkor, szintén a címlap tanúsága szerint, Kiss Zsigmond, a felelős szerkesztő pedig Kovács Lajos. A következő szám szerkesztői üzenetei között van egy különösen meglepő, mely az „Érdeklődő” jellegével föltüntetett debreceni olvasónak üzeni a következőt: *„Az emlékbeszédet: Filep Gusztáv IV. é. th. mondta. Nem követünk el túlságos indiszkréciót, ha a munka szerzőjének nevét megüzenjük.”*⁴ Nyilván nem lehetett az indiszkréción „túlságos” – hiszen a jámbor olvasó az előző számban szereplő Csokonai Vitéz Mihály emlékbeszéd szerzőségét tudakolhatta, viszont az oráció írójának neve ott szerepel az adott szám tartalomjegyzékében, ha a publikáció alól vagy fölül hiányzik is. Meglepő talán, hogy e 8-9 oldalas beszédben, a műfaj szabályaiból nem egyenesen következő módon, nagyapám harminc Csokonai-műből idéz, némelyikből többször, versek mellett jegyzeteiből, Kleist-fordításához írt előbeszédéből, leveleiből is.⁵ Csokonai e beszéd szerint az ősi diák, a debreceni kollégista mintaképe, illetve archetípusa, s egyben a XVIII. század végi irodalmi-eszmetörténeti megújulás élembere, úgyhogy az origójára találunk itt rá a debreceni kollégium családjában élő kultuszának – nagyapám később mind a három fiát oda adta be diáknak.⁶ Megelégedésemre nagyapám nem naiv pacifista, de a háborúról alkotott véleménye egyértelműen kiderül ebből az 1916-os cikkből: *„Az Európában testvér nélkül élő magyar szabadsága csak a világbékében és világszabadságban van biztosítva.”*⁷ Első általam ismert cikke tehát irodalmi, nem pedig teológiai tárgyú. Nem egyszerűen passzióról vagy reménytelen szerelemről van szó. Törzskönyvi lapja⁸ szerint nagyapám elvégezte a bölcsészkart is, nem

---

átírásban közlöm, a stiláris sajátosságok tiszteletben tartásával; a hivatkozott folyóiratok címénél viszont meghagytam az eredeti formát.)

³ Gáspár azonos Gáspár Endre (1897–1955) műfordítóval, aki Debrecenben született, és párhuzamosan járt a jogi és a bölcsészkarra.

⁴ *Az Egyetem*, II. évf., 1916. december, 3. szám, 30. p.

⁵ [Filep Gusztáv]: *Csokonai Vitéz Mihály. Emlékbeszéd a Csokonai-szobornál 1916. november 17-én.* *Az Egyetem*, II. évf., 1916. október–november, 1–2. szám, [7]–15. p.

⁶ Nem kétlem, hogy utóbb mindhárman olvasták Nyilas Misi történetét, s azt sem, hogy diákéveikre visszaemlékezve mindhárman úgy idézték föl a Móricz-regényt: róluik szól.

⁷ [Filep Gusztáv]: *Csokonai Vitéz Mihály.* I. m., 10. p.

⁸ Dr. Filep Gusztáv törzskönyvi lapja. (Egyh. II. t.-c. 9. §.) A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 1. i. 15.

pusztán a teológiát. Csokonai kedves költője maradhatott, később, sárospataki helyettes lelkész korában egy, a halálról szóló passzusát egyik temetési imádságába is beleszötte.⁹ A rövid életű egyetemi folyóiratban még egy nyúlfarknyi közleménye szerepel: az egyetemen rendezett sakkversenyéről.¹⁰ Utóbb egyetemi sakkbajnokságot nyert Hollandiában, Max Euvével, a későbbi világbajnokkal folytatott játszámja elemezhető a világhálón.¹¹ A *Magyar sakk történet 3.* kötet Magyarok külföldi versenyeken című fejezete az eredményeit is föltüntetve említi, hogy Hágában és Amszterdamban indult versenyeken,¹² s ebben és a következő kötetben többször írnak róla Debrecen igen aktív sportélete kapcsán is. Az 1923-as bajnokságnál szó van róla, hogy az indulók közül hárman nem voltak „igazi debreceniek”, „mindenesetre jótékonyan megnövelték” a verseny erejét; Filep „néhányszor változtatta lakhelyét”,¹³ amire aztán magyarázat is van: „Filep Gusztáv (1892–1960) református lelkész volt, aki tanulmányai egy részét Hollandiában végezte, és ott igen jó versenyeredményeket ért el: például Weenink és a fiatal Euwe előtt versenyt nyert! Itthon több helyen teljesített lelképásztori szolgálatot. Talán ez a gyakori áthelyezés is akadályozta, hogy a kortársak által többször megállapított tehetsége igazán nem bontakozott ki. Fia Filep Tibor mester.”¹⁴ A könyv felsorolja a „mestererejű amatőrök” legjobb-jait, egy, a mestereknél „alig gyengébb csoport” tagjait, akik a magyar sakk korabeli színvonalát a mesterek mellett biztosították (s akik közül néhányan a II. világháború után meg is szerezték a mester címet); dr. Filep Gusztáv közöt-

⁹ „Megremeg a lelkünk e koporsónál is, melynek most már néma lakója oly hosszú, fájdalmas küzdelemre szállott a halállal. Mert a szívünk szeret. Mi szeretjük az életet. A szerető szív még a kínok és reménytelen szenvedés özönében is így szól: »Léte! te, mennyország ezer ínségben is! Nemléte! te, pokol még nem érezve is«. Megdőbben a lelkünk e koporsó mellett, bár eme halott fején ott csillogott az igazság útjában található vénség ezüst koronája, mert az emberi életkor első határán átlépett aggastyán pályája végén is a halál kérérelhetetlen, komor titok, melyre az ész és tudomány felelni nem is tud.” Filep Gusztáv: *Halotti imádság. Bálint Dezső esperes, sárospataki lelkész koporsójánál.* Debreceni Lelkészi Tár, 1923. 3–4. szám, 78–79. p. Bálint Dezső Bálint József festőművész édesapja volt, és 1850-ben született. Neve egyszerre vezet minket föl a művészetbe és le a neoabszolutizmus korába, s ez nyilván fontos adat nagyapám további szocializációja szempontjából (is).

¹⁰ Filep Gusztáv: *Az Egyetemi Kör sakkversenye.* Az Egyetem, [I. évf.] 1916. március, 4. szám, 29. p.

¹¹ <http://www.chessgames.com/index.html> (Viewable chess game Max Euwe vs Gusztav Filep, 1921, <http://www.chessgames.com/perl/chessgame?gid=1041943> (Letöltve: 2017. augusztus 8.)) A játszámát elvesztette, mert rossz futót fogott meg, a versenyt viszont megnyerte. Lásd ugyanott a hozzászólást: „Though Euwe won this game, Filep won the tournament. He defeated Weenink and Straat and got 2 out of three while Euwe just got 1” (lost to Straat).

¹² *Magyar sakk történet 3. Az első magyarországi nemzetközi sakkversenytől a második magyar sakk szövetség megalakulásáig 1896–1921.* Szerkesztette: Barcza Gedeon – Földeák Árpád. Sport, Budapest 1989, 209. p.

¹³ *Magyar sakk történet 4. A második magyar sakk szövetség megalakulásától a második világháború végéig 1922–1944.* Szerkesztette: Bilek István. Társ szerkesztő: Földeák Árpád. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest] 1996, 141. p.

¹⁴ I. m., 158. p.

tük is szerepel.¹⁵ Erről ennyit, többek között ezt a képességét sem örököltem; gyerekkoromban már a második lépésnél meguntam a sakkpartikat.

Számomra feldolgozhatatlan, hogyan érthetett nagyapám a teológián és a bölcsésztagyokon kívül máshoz is. A családi emlékezet annyit megőrzött róla, hogy ha fáj a feje, matekpéldákat oldott meg. Ez nem oszlatja el a gyötrő kételyt, hogy vajon a debreceni kollégium reáliatanításait füzetben földolgozó Csendes József tanulmányának elején miért mondhatott többek között, Révész Imre püspökön, Csikesz Sándor teológiai tanáron, a debreceni egyetem 1937/38-as évfolyambeli rektorán, dr. Varga Zsigmond egyetemi tanáron, a Főiskolai Nagykönyvtár igazgatóján kívül „*dr. Filep Gusztáv mezőkeresztesi ref. lelkész úrnak*” is köszönetet a munkájához nyújtott segítségért.¹⁶

Az, hogy tíz-egynéhány évvel ezelőtti rehabilitációja kapcsán birtokunkba került az említett dokumentumnak, a törzslapnak a fénymásolata, sok apró, ám reménytelen kutatástól mentett meg anno, most pedig attól, hogy saját kútforrásból rekonstruáljam élete külső adatait. A törzslap tételesen tartalmaz szinte mindent – a kontextus persze mindenütt hiányzik.

Nagyapám a hivatkozott forrás szerint érettségi vizsgát a debreceni református főgimnáziumban tett jeles eredménnyel, 1913. június 25-én.¹⁷ Teológiai tanulmányait a debreceni teológiai akadémián és a debreceni M. Kir. Tudományegyetem Református Hittudományi Karán 1913 és 1917 között végezte el. Külföldi tanulmányok: 1918. október–1921. július, Utrechti Állami Egyetem, teológiai és bölcsészeti kar. Felszentelték 1932. október 12-én. (Szembetűnően későn; erre majd visszatérek.) A *Nyelvismere*te rovatban csak a holland, német, angol, latin és görög nyelv van feltüntetve, noha – egyik recenziójából logikusan kikövetkeztethetően – az arámival is elboldogult,¹⁸ s ha már, akkor

¹⁵ l. m., 166. p.

¹⁶ Csendes József: *Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. Különlenyomat a Theologiai Szemle 1938. évi 3. számából.* Debrecen, 1938 (Egyházi értekezések. Tanulmányok az egyházi élet köréből 8.), 4. p.

¹⁷ Nagyot néztem, amikor megtaláltam a róla szóló rövid szócikket Gulyás Pál alapvető munkájában: *Magyar írók élete és munkái.* Megindította: Id. Szinnyei József. Új sorozat. Írta és összeállította: Gulyás Pál. Sajtó alá rendezte: Viczián János. IX. köt. *Ferenczy Tibor – Füzy Zoltán.* Argumentum Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest 1992, 94. hasáb. A szócikk az 1939-ben megjelent *Borsod vármegye* című könyvre hivatkozva téves adatot is közöl róla: „Középkor. Beregszászon, a teol. Debrecenben és Utrechtben végezte.” Az igaz, hogy Beregszászban kezdte a gimnáziumot, szülőfaluja, illetve lakóhelye, Szamoszeg és Gulács ennek a városnak a vonzáskörzetébe tartoztak. ottA rendelkezésemre álló listából nem derül ki, hány évig járt Beregszászba (nagybátyám szerint két évről van szó), csak annyi, hogy az 1905/1906-os tanévben a beregszászi gimnázium I/B osztályába beiratkozott diák volt. Lásd: *A beregszászi magyar gimnázium története 1864–1989.* A könyvet a gimnáziumi évkönyvek és visszaemlékezések alapján összeállította: Báthory Katalin, Benda István, Cséke Miklós, Dalmay Árpád, Göndöcs László. Szerkesztette: Benda István, Orosz László. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest 1990 (A Magyarországi Kutatás Könyvtára IV.), 119. p.

¹⁸ Egy másik írásomban már idéztem, de hát szinte becsületbeli ügy, hogy itt is megtegyem; egy lelkész kortársáról írja: „Írásmagyarázati ismeretének elégtelenségére utal, hogy a Máté 3:9-ben az arám nyelvben azonnal szembeötlő szójátékot nem éri.” Filep Gusztáv: *Dr. Kiss*

– gondolom – a héberrel is. Az már csak a családi hagyományban szerepel: öregkorában oroszul kezdett tanulni, hogy a szovjet ateista irodalmat tanulmányozhassa. Hogy görögül és latinul tanult, magától értetődő, hiszen (szintén a törzskönyvi lap szerint) – „Egyéb főiskolai végzettsége” – 1917–1918-ban a debreceni egyetem bölcsészeti karának latin–görög szakos hallgatója volt; 1918 májusában dicséretes eredménnyel tanári alapvizsgát tett. Van egy rovat „nem lelkészi szolgálatainak” minőségéről, helyéről, idejéről – ez üres. (Annak természetesen nem volna helye ezen a lapon, hogy Hollandiából való hazatérése után magánsakkozó volt egy földbirtokosnál: Báji Patay Gyulánál [aki valószínűleg azonos azzal az országgyűlési képviselővel, aki 1931-ben Mezőkövesden kis füzetben megjelentette Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez, a volt miniszterelnök fiához intézett interpellációit; nyilván ő az összeállítója e sakk tudományi munkának is: *Die Damenbauer Eröffnung und das Damengambit. Kritische analytische Untersuchungen von Ernst Grünfeld*. Mezőkövesd, 1924]. Nagybátyám egyébként azt sejtí, hogy édesapjának ez az önminősítése – magánsakkozó – ironikus; ezt a „hivatását” hivatalos lelkészi szolgálata mellett gyakorolta.) A közéleti szolgálatait, megbízatásait számára fönntartott rubrikánál ez áll: „Orle¹⁹ választmányi tag; a Budapesti Filológiai Társaság és a Protestáns Irodalmi társaság tagja; (több Orle gyűlés alkalmával predikált; lelkészertekezleten több ízben előadó volt.)” A mondat második fele az eredetiben is zárójelbe van téve – ez az utólagos ceruzás beavatkozás nyilván nem azt jelenti, hogy az állítás hitelessége ingatag, csak azt, hogy nem tartozik a tárgyhoz. Irodalmi munkásságánál kilenc magyar lap- és folyóiratcím van följegyezve (bár mindegyik orgánium folyóiratként van aposztrofálva). Vagy tíz éve, amikor a lista alapján elkezdtem keresni a cikkeit, néhány megjelölt orgánium Budapesten elérhető csonka, hiányos kollektióiból talán kettőben nem akadtam nyomára. Szerepel még ugyanitt egy általam egyelőre kibetűzhetetlen holland hetilap címe, amelyben (persze hollandul) publikált, továbbá hogy *A Heidelbergi Káté magyarázata* című „vállalatban” három (holland) beszéd fordításával vett részt. S persze említették e rovatban doktori értekezésének címe is.

Közelebről érdekel minket az a rovat, ahol szolgálatait szerepelnek minőségük, helyük és időpontjuk szerint. 1917 októbere és 1921 júliusa között bejegyzett segédlelkész Debrecenben (a pontos napot nem tüntetem föl itt sem, alább sem). Két megjegyzés szükségeltetik itt. Az egyik: szolgálati helye a kálvinista Rómában a nevezetes „csonkatemplom” volt, a protestáns ellenállás szimbóluma, ahol a pátensharc idején, 1860-ban a Tiszántúli Egyházkerület képviselői a császári megbízott tilalmának dacára megtartották azt a gyűlést, amelyben a királyi pátenst mint a törvénnyel és alkotmányukkal nem egyezőt visszautasították. Az ismert esemény nem pont úgy zajlott le, ahogy a hagyo-

Géza: *Lélek és élet. Predikációk, temetési és esketési beszédek. I. kötet. Sylvester kiadás. 1926. 8°. Theologiai Szemle, 1928. 1–2. szám, 98. p.*

¹⁹ ORLE – Országos Református Lelkészegyesület. Ehhez az egyesülethez nem volt ugyan köze az egyház vezetőségének, sőt létoka, ha jól olvasom az ezzel kapcsolatos dokumentumokat, éppen az volt, hogy a hierarchiától független vélemény is érvényesülhessen társadalmi és politikai kérdésekben, beleértve az egyháztársadalmiakat és az egyházpolitikaiakat is, de alapítója, Baltazár Dezső püspökké választása után is az élén maradt.

mány közvetíti és mint ahogy Móricz *Légy jó mindhalálig!* című regényében leírja, de nem kevésbé volt felemelő, mint ott, s fontos állomás volt a kiegyezéshez vezető úton. A világerő sem akarom azt a látszatot kelteni, hogy nagyapám jobban érdekelték volna hívságos világi dolgok, mint a hivatása. De a magyar függetlenség gondolata nem lehetett számára érdektelen. Fiatalként – talán egy tanulmányi kirándulás alkalmával – Visegrádon látta Görgey Artúrt. Nagyapja pedig, Sámuel – akit ismert –, huszár volt 1848–1849-ben. Szülőtája volt egyébként a Rákóczi-szabadságharc anabázisa: Gulácsról – amely kőhajításnyira van Tarpától, Esze Tamás falujától – több mint százán álltak a nagyságos fejedelem zászlai alá, s az Esze-regimentnek, mégpedig a negyedik, Gyüre István vezérelte kompániájának – tisztesség ne essék szólván – volt egy Filep nevű talpasa is nagyapám szülőfalujából, Szamosszegről (ahonnan monda is származik Rákóczió): Filep István (apám neve is ez volt), aki 1706-ban még legényember, bár 28 éves, kardja és puskája van (káplárját pedig úgy hívták, mint a Petőfi-kutató irodalomtörténész, aki írt egy gyermekkoromban általam többször olvasott kuruc tárgyú regénykét Ocskay árulásáról: Dienes Andrásnak).²⁰ A másik kiegészítés: ezen csonkatemplomi évekre jut nagyapám hollandiai peregrinációjának ideje is. Folytassuk a szolgálati helyekkel: 1921–1924-ben segédlelkész Tiszalúcon, Tiszaladányban, Mádon, Ibrányban, Bujban – közben, 1921 októberétől a következő év szeptemberéig, helyettes lelkész Sárospatakon. 1924–1925-ben vagy másfél évig szintén segédlelkész Mátészalkán, ezután jön Taktaszada, apám szülőhelye. Itt szolgál 1931 szeptemberéig, ám közben 1926-ban fél évre átmegy Meggyaszóra; 1926-tól már „rendes lelkész” Taktaszadán, ezután 1931 októberétől 1935 májusáig Egerlövőn van – itt született Zoltán nagybátyám, aki majd 1960-tól több mint harminc évig Radostyánban (s e periódus második felében vagy másfél évtizeden át Sajólászlófalván is, Petőfi barátjának és Egressy Béni testvérének, Gábornak, az egykor ünnepelt színésznek és mára hírhedett besúgónak szülőfalujában) lesz lelkész. Nagyapám családjával – benne ott született harmadik fiával, Tiborral – 1935. június 1-jétől haláláig élt Mezőkeresztesen, a törzslap eufemisztikus nyelvezete szerint „Nyugalomba vonult 1953. december 1-én.” Egyházmegyei tisztségei: 1926–1931-ben a megyeszói belmissziói kör lelkészelnöke; közben 1927-től (ha jól betűzöm ki a szöveget és helyesen oldom föl rövidítéseit) az Alsózempléni Egyházmegye belmissziói bizottságának ügyvezető elnöke. 1928-tól szintén 1931-ig egyházlátogató lelkész. 1934-ben az alsóborsodi református egyházmegyei tanács tagja, 1937-ben egyházmegyei tanácsbíró. 1950 januárjától 1952 áprilisáig az egyházmegye esperese.

Illetlenül sokáig volt segédlelkész – mondhatná bárki –, noha második lelkészképesítő vizsgáját 1920 decemberében (jeles eredménnyel) tette le. Nagyanyám úgy mesélte, hogy hollandiai évei után, a debreceni egyház-újjászervezés idején tanárnak hívták a teológiára, de azt válaszolta, hogy előbb gyülekezetben akar szolgálni.²¹ Elismerem, ez túl szépen hangzik. Talán érthe-

²⁰ Hegedűs István: *Esze Tamás ezredében, a Felső-Tisza-vidéki vármegyék (Bereg, Szabolcs, Ugocsa és Ung) hadfogó nemesének 1706. évben készült lajstroma*. Lásd: <http://www.sza-barchiv.hu/drupal/sites/default/files/277-342.pdf> (Letöltve: 2017. augusztus 8.)

²¹ Az első világháború után négy református teológia maradt itthon, így lelkészúttermelés volt Magyarországon. Ezért volt nagyapám hosszú ideig segédlelkész, teológiai doktorátusa ellenére.

tő lesz mégis, ha leírom, hogy doktori disszertációját Csikesz Sándor tanszékén gyakorlati teológiából írta.

Az akkoriban a kálvinista Rómában megindított Theologiai Szemle 1925. 2. számában van egy fél hír arról, hogy a practica theologia és egyházjog köréből Filep Gusztáv okleveles református lelkész, mátészalkai segédlelkész doktori szigorlatra jelentkezett; s „dolgozatát kellő számú bekötött, gépirásos példányban” benyújtotta. A kar Kiss Ferenc és Csikesz Sándor professzorokat bízta meg a szakbírálattal. Amennyiben a dolgozat elfogadtatik általuk, a szóbeli szigorlatra a következő tanév elején kerül majd sor.²² A bekötött példányok azóta sem kerültek elő, sőt a disszertáció kézírata sincs meg; az egyetem és a református kollégium kéziratárában nem találják. A nagyapám tulajdonában lévő eredeti valószínűleg a háború áldozata lett, sárba tapostatott sok más könyvvel és kézíráttal együtt a hadikórházba átalakított mezőkeresztési parókia udvarán. Nagy szerencsém lenne, ha az I. világháború után nem szűnt volna meg a doktori disszertációk benyújtás előtti, a szerző általi kinyomtattatásának kötelezettsége – a munka értékét illetően ma csak az említett folyóirat szerkesztőinek közlési szándékára tudok hivatkozni. A Theologiai Szemléből, két számmal később, alig kétszáz oldallal arrébb ugyanis kiderül, hogy a szigorlatra nem kellett a következő iskolai év kezdetéig várni; a Tisza István Tudományegyetem református hittudományi fakultása előtt Filep Gusztáv „segédlelkész, hitoktató” már október 23-án cum laude szigorlatot tett a gyakorlati teológia és egyházjog szakcsoportból A lelkipásztori látogatás című „elfogadott dolgozata alapján”. Másnap pedig „ünnepélyesen” doktorrá is avatták. A közlési szándék bizonyossága: „Az új tudós értékes dolgozatának közlésére sort kerítünk.”²³ Minthogy ez elmaradt, nagyapám disszertációjának szövegét nem olvashattam, így nem volt módom elmélyülni a lelkipásztori látogatás számtalan ága-bogában, pedig ez nyilván nagyon fontos területe volt a praktika teológiának; a folyóirat ugyanezen évfolyamában például éppen Kiss Ferenc (egyébként a debreceni egyetem első rektora) közölt róla tanulmányt.²⁴ Nagyapám megjelent – általam ismert – írásainak többsége viszont innen, e folyóiratból és az ezt követő évekből származik; mind recenzió, bár van köztük tanulmányértékű is. Ez a folyóiratban nem lehetett alacsony értékű, perifériális műfaj; szerkesztők és külső munkatársak igyekeztek beszámolni minden érdemleges, a teológia tárgykörében kiadott munkáról, s nem állottak könyvismertetőket írni a protestáns egyházak és az egyházi élet nagyjai sem: Révész Imre, Szelényi Ödön, Tankó Béla és Varga Zsigmond például. Nagyapám egyik, W. Heyns – az ugyanúgy, mint ő, a Stipendium Bernardinum révén Hollandiában tanult Galambos Zoltán komáromi lelkész által fordított – dogmatikájáról (pontosabban a magyar változatáról) ide írott bírálata nyomán parázs vita kerekedett, de – eddigi ismereteim szerint – csak a szlovenszkói magyar református sajtóban. Anyaga a Református Egyház és Iskola című folyóirat 1927-es évfolyamában olvasható. Ő maga nem vett részt benne – gondolom, nem is tudott róla.

²² Új teológiai doktor. Theologiai Szemle, 1925. 2. szám, 188. p. – A hírfajban jelzett teológiai doktor nem ő, hanem Csekey Sándor szalkszentmártoni lelkész, akinek doktorrá avatása ekkor már megtörtént, a híradás első része erről számol be.

²³ Új teológiai doktorok. Theologiai Szemle, 1925. 4. szám, 398. p.

²⁴ Kiss Ferenc: A lelkipásztori látogatás. Theologiai Szemle, 1925. 3. szám, 252–262. p.

Most viszont én nem átallok egy egész cikket ideiktatni nagyapám húszas évekbeli szövegei közül; az adatoknál többet mond talán arról, mit és hogyan akart képviselni ekkor:

„E lap április 26-i számában Szabó Lajos egyházi újjászületésünk eszközeiről szólva²⁵ többek között azt írja, hogy a felekezeti iskola nem vált be, tehát ezeket adjuk át az államnak. Ha egyházunk megújítása érdekében e tanácsot követnők: úgy a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntenők. Minthogy a belső meggyőződés ereje vezeti az embert írásában, ez indít engem is az alábbiak elmondására.

Az utolsó tíz év, a világháború és a rá következő szörnyű béke rettenetes tanulságai arra indítanak minden lelkiösmeretes embert, hogy a maga régi nézeteit újra nézze, vizsgálja át. A háború előtt a soknemzetiségű Magyar Királyságban magyar nemzeti szempontból helyes volt az iskolák államosítása a nem magyar ajkúak körében, de a magyar vallás iskoláinak az átadása azt a kínos következményt szülte, hogy ezek az elszakított részekben a magyarság ellen fordított éles fegyverekké lettek.²⁶ Az egyházi iskolában nyert hazafias érzés mélyebb gyökerű, mint az állami elemi iskolák hazafisága. Az első két osztályban ugyanis az oktatás elsősorban vallásos nevelés, és ezt az állami és községi iskola nem képes adni. [Amíg] az utóbbi a földi hazához való hűségre nevel, addig az első azt írja be a gyermeki lélekbe, hogy a mennyei hazának csak az lesz örököse, aki hű polgára volt a földi honnak is. Így a nemzeti érzésen rajta van az isteni pecsét is. Az isteni elhivatás érzete nem engedi, hogy a léha szólásmódra hajtsan: »ubi bene, ibi patria«.²⁷ Az iskolaállítási és -fenntartási öröklött százados joga a magyar református egyháznak. Ehhez éppoly szívósan kell ragaszkodnunk, mint védeni kell a legvégső erőfeszítésig hazánk minden talpalatnyi földét. Ezekben az iskolákban növekedett a magyar kálvinista minden tekintetben érdekes és érdemes típusa. Ősi jogot csupán pillanatnyi anyagi előnyért feladni oly bűn, amelyért a jogfeladó keservesen lakolni fog. Minden egyes református iskola átadása állami kezelésbe egyházunk egyes életereinek az elmetszése, amelynek nyomában járt a híres, gerinces kálvinista jellem elhalványulása. Iskoláink református szellemének az elhanyagolásával karöltve járt egyházi életünk színvonalának süllyedése is.

Ha egyházunk iskolái ma nem állnának hivatásuk magaslatán (ezt általánosan mondani nem lehet!), úgy a tanítói nevelésben van hiba, amely nem tölti meg tanítóinkat református szellemmel. Mert megcáfolhatatlan aranyszavak ma legkiválóbb református pedagógusunk, dr. Dóczi Imre²⁸ eme sorai: »A tanító az iskola éltető lelke, aki életet visz a tanterv szervezetébe, szellemet önt a tankönyv holt betűibe, egyénisége, szava, tette s példaadása lelkeket

²⁵ Lásd: Szabó Lajos: *Egyházunk nagy kérdése*. Debreczeni Protestáns Lap, 1924. 17. szám, 141–142. p.

²⁶ Tudniillik az állami iskolákat Trianon után kevés kivétellel román (vagy vegyes) tannyelvűvé változtatták, magyar anyanyelvű oktatás döntően az egyházi iskolákban folyt.

²⁷ Stílszerűen ez a fordítás illik talán ide: „hol a haszon, ott a haza”.

²⁸ Dóczi Imre (1849–1930), teológus, pedagógus, az Országos Református Tanáregyesület alapítója és első elnöke, a debreceni Tanárképző Intézet egyik szervezője.

alakít, érzés- és gondolatvilágot teremt, tekintély a gyermeknek, eszmény az ifjúnak. S ha maga a tanító sincs áthatva a református szellemtől, ha lelke üres a mi eszményeinktől, és maga sem bír lelkesülni egyházunk céljaiért, hogyan várhatjuk tőle, hogy élő tagokat neveljen egyházunknak?« Pedig ezt várnunk kell. S ezért gondosodnia kell egyházunknak arról, hogy a református szellem magas lánggal lobogjon tanítóinkban. A képezdei oktatást nemrég reformálták. Ennek az eredményét csak később ítélni lehetjük meg. Mint újabban szokások lettek a több napon át tartó lelkeszi konferenciák, ugyanazt kell lehetővé tenni tanítóink számára is. Minden nyári szünetben, augusztusban legalább egy hétig tartó összefüggő kellene rendezni Debrecenben a református tanítók részére. Az előadások tartására kiváló tanítók, lelkeszek, képezdei és egyetemi tanárok kéreznének föl. Ilyen módon a falun, a tudományos élet gócpontjától távol lakó tanítók újra kellő szellemi környezetbe kerülnének, az újabb nevelési irányokról egymással értekezhetnének, gyakorlati tapasztalataikat egymással közölhetnék. A szellemi javak kicserélése, a hasonló gondolkodású pályatársak társalkodása mindannyiójukat felüdítené, és kiszámíthatatlan jó hatással volna minden résztvevőre.

Hogy lehetséges legyen a részvétel elég nagy számú tanítóra nézve, az úti- és tartózkodási költségeket az egyházaknak kellene magukra vállalniok. Ahol több tanító van, ott fölváltva látogatnák meg a tanítói konferenciát. Hogy az egyház megtéríti a tanító tanulmányútra fordított költségeit: már példát is adott a buji egyház. Ezek a több napig tartó konferenciák termékenyebbek az egynapos tanítói gyűléseknél. (A tanítókon a tanítónők is értendőek.)

Az iskolák államosítása ellenkezik a korszellemmel. Hollandiában a felekezeti iskolák száma emelkedik, míg a községieké apad. (Hollandiában a község állít elemi iskolát, vagy a város, az állam pedig e kiadásokat megtéríti.)

De ellenkezik egyházunk létérdekeivel is. Egyházi törvényeink szerint az iskoláink »az egyház öfenntartásának eszközei, és mindenestül az egyház testéhez tartoznak«. Tehát minden eszközzel és módon arra kell törekedni, hogy a református szellem bennök erősödjék, és minden foglalkozását igyekezni kell eltüntetni.

A nagy világháborúk után jövő évek a pápizmusra nézve kedvezők, és ezekben az esztendőben a protestantizmus tért veszít. A római katolikus egyház ereje, szervezettsége tudatában huszáros könnyedséggel támadja a protestantizmust. Ma új rekatolizáció korában élünk, amely irodalomban, tudományban, művészetben és politikában megtalálja a maga kifejeződését. Míg a református gimnáziumokat a megszűnés fenyegeti az államsegély megvonásának kilátásba helyezésével, addig újabb róm. kat. gimnáziumok nyílnak meg. A korábban átadott elemi iskoláikat is igyekeznek visszakapni az államtól. Ez figyelmeztetés ránk nézve. A reverzálisok fenyegető eredményűek. Hazánkban a protestantizmus kisebbségben van. Így az állami iskolák római katolikus szelleműek. Minden vörösbetűs ünnep megtartása folytán az állami iskolába járó növendékeink gyakorlati római katolikusok, bár elméletileg protestánsok.

Az általános keresztyén irányzat, mindenki jól tudja, hogy hová vezet! Mikor Prohászka püspök hidat akar verni Debrecen és Pannonhalma között, azzal azt célozza, hogy azon a protestánsok menjenek át a római pápa ak-

lába. Hiszen midőn ezt hirdetik, ők rendszeresen imádkoznak az eretnekek kipusztulásáért.

A pápizmus fegyelmét és szellemét követő állami iskolák elszíntelenítik a protestantizmust. Ezekben a vallásos nevelés nagyon fogyatékos. Ezt már fentebb említettük. Különösen az énektanításra nincs idő. Pedig az ének a vallásra nézve tartalék, amelyben vallásunk hite és erkölcs, gondolata és érzése benne van. Általános tapasztalat, hogy ahol az állam kezébe mentek át az elemi iskoláink, ott egy emberöltő múlva a gyülekezet már nem tudja énekelni a zsoltárokat.

Ami a tanítói fizetést illeti, kövesse egyházunk egyetemesen a hajdúböszörményi gyülekezet példáját, ahol a presbitérium úgy határozott, hogy tanítók fizetése nem lehet kisebb az állami tanítók javadalmazásánál. Hollandiában az egyházi tanítók fizetése nagyobb, mint a községi iskolai tanítóké. Az 1920. évi törvények pedig ott, ha alacsonyabb volt a felekezeti tanító fizetése, egyenlővé tették a községi tanítókéval.

Az állami iskolánál, itt a falura gondolunk, nincs helyi felügyelet. Tehát a felekezeti iskola e tekintetben is előnyben van az állami fölött. Még azt is meg kell gondolnunk, hogy az állami tanító elsőrenden állami hivatalnoknak érzi magát, és csak másodsorban tanító.

Iskoláink államosítása a református szellem még nagyobb gyöngülését és a pápizmus nagyobb erősödését hozná magával. Ez pedig nemzeti szempontból sem kívánatos. Ismeretes, hogy Kolozsváron a pápa magyar római katolikus tulajdont juttatott az oláhok kezére.²⁹ A Felvidéken mindenben a cseh állam kedvében jár.³⁰ A kalocsai érseki szék sem magyar nemzeti szempontból van betöltetlenül, hanem azért, hogy jusson kifejeződésre emez internacionalizmusban Magyarország megcsonkultsága. Csak két érseke illik hogy legyen. Tehát a Magyar Királyság integritását nem munkálja, sőt a tényleges helyzetet szentesíti. Mi, reformátusok ne feledjük gróf Apponyi ama figyelmeztetését, hogy a római katolicizmusban már több nép elvesztette a nemzeti mivoltát. Mikor a magyar kultúrfölénnyről beszélnek, ne feledjük, hogy itt ránk, reformátusokra, a magyar protestantizmus e leghatalmasabb hajtására nagy feladat vár: e fölény fönntartása. Ismeretes, hogy a római egyház a papi nőtlenség miatt nem termel elegendő intelligenciát, sőt az értelmiség egyik, e magas képzettségű rétegének állandó pótlására van szüksége, mert ez megfelelő szellemi utódok nélkül hal el, a művelődés óriási kárára.

Tehát az a kötelességünk, hogy iskoláinkat református szellemben ne csak fenntartsuk, hanem a virágzás legmagasabb fokára emeljük, még a legna-

²⁹ 1924-ben XI. Piusz pápa a minoriták templomát a görögkatolikus egyháznak adatta át, hogy az legyen a kolozsvár-szamosújvári püspökség katedrálisa.

³⁰ Az ideológiailag rendkívül heterogén csehszlovákiai kormánykoalícióban részt vett a katolikus Csehszlovák Néppárt, de például a szociáldemokrata és a Beneš-féle nemzetiszocialista párt is szerepelt benne, egyértelmű volt ugyanakkor, hogy az állam vezetői afféle államegyház-ként kezelik az Evangéliumi Csehtestvér Egyházat. A Vatikán szerette volna az új állammal megkötni a konkordátumot, és ezért nem akarta kiélezni az ellentéteket; a pápai nuncius azonban a cikk megjelenését követő évben – döntően Husz János állami ünneplése miatt – távozott Csehszlovákiából.

gyobb áldozatokkal is. Az állami iskoláknak ne mögötte, hanem előtte járjunk. És mint külföldi hittestvéreink, mielőbb fejlesszük népiskoláinkat nyolcosztályúakká, hogy minél műveltebb honfiakat adjon egyházunk a hazának, és minél öntudatosabb, hithű, áldozatra kész polgárokat az Isten országának”.³¹

Az iskolák átadása ellen írt cikk jó bevezetés a lendületesen induló, bár országos szinten az eszmekavargások füstfelhőjéből nehezen kibontakozó református megújulás közegébe, és nyilvánvalóan összefügg Baltazár Dezső püspöknek az úgynevezett keresztény kurzussal szemben kialakított koncepciójával, ezért tartottam érdemesnek e szövegbe illesztésére. Az első világháború utáni magyar történelem olyan fejezetére irányíthatja a figyelmet, amelyet a kommunista korszakban valószínűleg tudatosan maszatoltak el (aztán meg úgy maradt); arra, hogy az úgynevezett keresztény kurzust a keresztények nem kis hányada elvi okokból sem fogadta el. Az 1920-as évek elején a demokráciának Magyarországon nincs túl nagy konjunktúrája – ám a demokraták a református egyház részéről Baltazár Dezsőtől, katolikus részről Giesswein Sándortól vár(hat)ták egy tisztább és jogilag rendezettebb, a felekezeteiktől kiinduló „új politika, új rendszer” képviselését. Arra, hogy elkezdődött közöttük az érdekegyeztetés, hogy már 1921-ben megbeszélést tartottak ők ketten, szűkebb kutatási területemről, a csehszlovákiai magyar kisebbségtörténetből tudok forrást idézni. A magyarországi viszonyokat diktatórikusnak tekintő pozsonyi Magyar Újság budapesti információk alapján épp egy új politikai program meghirdetésének reményében üdvözölte a püspök és a prelátus találkozáját,³² sőt, a cikkből kiderül, hogy a fővárosi sajtó azt is lebegtette, az ő összefogásuk eredményeként létrejöhet az „egészséges”, demokratikus és szociális pártalakulás, melybe aktív politikusok is be fognak kapcsolódni. Giessweinről talán köztudott, hogy a keresztényszocializmus milyen nyitott áramlatát képviselte; Baltazárról nem annyira nyilvánvaló, hogy 1919–1920-ban egyaránt szembe került a vörös, a fehér és a fekete „reakcióval”, az új rendszert az ausztriai ultramontanizmusból eredeztette, az aktív politikai katolicizmus részéről pedig személye ellen irányuló támadásokat kellett visszavernie. A kulminációs pont a debreceni nagytemplom kétszeri megszenteltségtelenítése; egyébként is indokolt volt a reformátusok önvédelmi gesztusa, amellyel meg akarták akadályozni az ún. keresztény egységbe való fölszippantásukat – ez az egység számukra az akkori feltételek mellett katolikus hegemóniát jelentett (az ökumenének ma is az az egyik nagy problémája, hogy nem tudja semlegesíteni a katolikus dominancia tudatos vagy önkéntelen igényét). Egyszer össze kell majd gyűjteni az 1919 utáni református egyházkerületi és egyéb orgánumokból az arra vonatkozó utalásokat, hogy a „kurzus” egyházunk számos képviselője, tagja szemében elsőrenden katolikus kurzusként jelenik meg, amelynek „keresztény” voltát is nemegyszer kétségbe lehet vonni, azt pedig látták, hogy az ország és a társadalom gondjait legfeljebb jegeli, megoldásukra alkalmatlan. Mint mondom, ez

³¹ Filep Gusztáv: *Átadjuk-e az államnak iskoláinkat?* Debreceni Protestáns Lap, 1924., 18. szám, 147–148. p. (Az e cikkhez fűzött jegyzetek is természetesen a magam utólagos, a mai olvasót orientáló megjegyzései.)

³² *Baltazár és Giesswein.* Magyar Újság, 1921. február 19., [1.] p.

a – szerintem – sokakban tudatos elkülönülési tendencia a szakirodalomban többnyire föltáratlan, de létezik; Baltazár még Bethlennel is konfliktusba keveredett emiatt, utóbb pedig pontokba szedte a rendszer megreformálására kidolgozott téziseit, de azok nem kellettek sem a kormánypártnak, sem az ellenzéknek. Az pedig legalábbis logikus, hogy nagyapám, aki jó barátságban volt Csikesz Sándorral, Baltazár próbált emberével, a Baltazár alapította ORLE főtitkárával, az első világháború után a debreceni egyetem Hittudományi Kara Gyakorlati Teológiai Tanszékének vezetőjével – nála is doktorált –, maga is ezeket az elkülönítő jegyeket kereste református közéleti tárgyú cikkeiben.³³ Ami főnti írásában a magyar kultúrfölény fönntartására vonatkozik, az meggyőződése szerint a folyamatos művelődés és tanulás kötelező igényét, egyfajta versenyszellem fönntartását jelenti, Klebelsberg Kunó eredeti intencióinak megfelelően, és nincs köze valamiféle „faji göghöz”, ami pedig annak utólagos helyeslését illeti, hogy a bukás előtt a nemzetiségi területen működő iskolák közül sokat az állam tartott fönnt, utólag nem tűnik föl túl liberálisnak, habár a liberalizmus uralma alatt, a Tiszák idején alkalmazták. Utólag sok kritika, önkritika is érte a dualista állam nemzetiségpolitikáját; az biztos, hogy a nemzetiségi kérdést nem tudta megoldani. Az viszont gyermekmese, hogy a nemzetiségek vagy inkább a nemzetiségi elitiek elszakadási igényét egyszerűen az elnyomatásuk váltotta ki; a nemzetiségi követelések kielégítése, van elég példa rá, éppúgy növelheti a divergenciát, a szétválási szándékot, mint az államon belüli etnikai feszültség. Az állam egységének fönntartása a polgárok többségének talán nem természetellenes igénye – ezzel persze nem igazolnám a háború előtti magyar nemzetiségpolitikát. (De amit erről gondolok, nem ezen írásom tárgya.)

Nagyapámnak a Baltazárhoz és holdudvarához való szorosabb kapcsolódását bizonyítja – az én olvasatomban – az is, hogy Hollandiából való hazatérése utáni első cikkeit az Őrálló című fővárosi református politikai és társadalmi hetilapban publikálta – de egy-két év múlva már a Tiszántúli, illetve a Tiszáninneni Egyházkerületben megjelenő orgánumokban bukkanok³⁴ írásaira. Az említett hetilapot az Őrálló Református Társaság (az első számoknál: Református Lapkiadó Társaság) adta ki Budapesten 1920-tól; Bogdán Gyula volt a főszerkesztője. Az első számok deklaratív *„toborzó röpiratok”*, a társaság, illetve a lap mögött álló kör viszont határozottan egy református napilap kiadása mellett érvel, illetve folytat propagandát. Futó szemlézéssel – legalábbis az első évfolyam(ok)ból – úgy látszik, szépen kavarja a port itt is a koreszmké boszorkánytánca. A lapot irányító, relatíve hősies (merthogy eleve bukásra

³³ Vö: Az ORLE „1925-ben programot adott ki az állami adminisztráció, az oktatás átszervezéséről, a szociális problémák és a földkérdés megoldásáról, a kisipar és a gyáripar védelméről, a munkások helyzetének kérdéseiről. Ezt Csikesz Sándor dolgozta ki, aki a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen tanított (korábban az ormánsági Csányoszrón volt lelkipásztor), egyben ő volt az ORLE főtitkára. Mindezek mellett szoros kapcsolatban állt az ORLE más református szervezetekkel, testvérszervezeti viszonyt ápolva velük (pl. Lelkésznék Országos Szövetsége, Országos Presbiteri Szövetség, Országos Református Szeretetszövetség)”. Szabó Zoltán: *A díszpolgár püspök. Dr. Baltazár Dezső hajdúböszörményi munkássága*. Uropath BT., Debrecen 2006, 78–79. p.

³⁴ Ez itt persze eufemizmus. A legfontosabbakat igyekeztem végignézni.

ítélt ügyért vívó) csoport egyaránt szemben állt a szabadkőművesnek tekintett liberálisokkal, a szociáldemokratákkal, zsidókkal és katolikusokkal – azaz antiklerikális volt –, de magát a Protestáns Szemlélt is a liberalizmus vétkében marasztalja el, sőt egy utalásából kitetszően nincsen megelégedve – nyilván szintén a szabadelvűsége (s talán állítólagos szabadkőműves volta meg esetleg filoszemitizmusa) miatt – Baltazár Dezső püspök működésével sem. Az orgánumban többször is kikelnek Szabó Dezső ellen, akit Móricz Zsigmondal együtt – *Fáklya* című regényét undorítónak minősíti az egyik cikkíró – a kozmopolita polgárság dédelgetettjeinek, kvázi zsidóbérenceknek tekintenek. A lap Horthy kormányzó mellett foglal állást; ehhez képest van úgy, hogy vezércikkéből csak a Petőfitől származó mottót hagyja meg a cenzúra – az 1921. augusztus 7-én megjelent 19. (26.) számban. Támogatja viszont az Órálló a református és liberális Hegedüs Lóránt pénzügyminiszteri programját. A kormányzati szerepbe kerülő holland kálvinizmust tekintheti példának; igyekszik megteremteni például a volt holland protestáns teológus-miniszterelnök, Abraham Kruyer Magyarországra látogató lányának kultuszát. (Kuyper épp ez év végén hunyt el.)

Nagyapám egyik itt közölt cikke recenzió egy, a magyar református irodalomról szóló munkáról,³⁵ Gulyás József főgimnáziumi tanár Sárospatakon megjelent füzetéről, mely e témában szerinte jobb, mert részletesebb Ferenczi Zoltán hasonló tárgyú, a Protestáns Szemlében közölt tanulmányánál, s mely érzékletesen mutatja ki a reformáció vallási hatását jelentős magyar írók személyiségében, életművében. A recenzens szerint: *„E művecske arra is figyelmeztet, hogy nemzeti irodalmunk lehangoltsága vagy emelkedése a protestantizmus hervadásával vagy virágzásával összefügg. [...] ... nekünk reformátusoknak a magyar nemzet világosságának kell lennünk!”* Ez itt persze egy sokáig lappangó régi tradíció megidézése. Fontosabb nyilván a felsőoktatásról írt jegyzet. Az, hogy külföldi egyetemet járt, nem azt jelenti, hogy értékesebbek voltak az oklevelei, hanem főleg azt, hogy ahol lehetett, a holland példákkal érvelt, s egyfajta polgárosulás felé próbált utat mutatni. Mindvégig visszavágyott a számára mintát adó Németalföldre, logikus tehát, hogy később elutasította a Hollandiát is leigázó III. Birodalom világátalakítási kísérletét – nemcsak kívánta a náci bukását, de bizonyos is volt benne, hogy az bekövetkezik. A magyar egyetemek kapcsán is a holland mintát nézi, és a decentralizációt sürgeti.³⁶ A vidéket arra kellene rábírní, hogy próbálja Budapestet követni *„külső műveltségi igények tekintetében”*, fejleszteni kell a városokat, falvakat, mert megengedhetetlen, hogy az országon belül fennmaradjon nyugat és kelet *„kiáltó”* (ma is élő) ellentéte. A centralizáció természetesen eleve hátrányosan érintette a vidéket, de Budapestet nem is erkölcsi erők virágoztatták föl, noha *„az erkölcs még erősebb pillére a társadalomnak és nemzetnek, mint a nálunk annyit hangoztatott kultúra. Magas fokú kultúra nem képes ellentálni a tisztább erkölcsiségnek”* – itt például Hellászra–Rómára, a császárkorra, a reneszánszra hivatkozik a szerző. A fővárosi kultúra nem önerőből táplálkozik, *„Budapestre nézve nagy szegény, hogy ott az állam és nem a főváros tartja*

³⁵ Filep Gusztáv: *A reformáció és a magyar irodalom*. Órálló, 1921. 36. (43.) szám, 6. p.

³⁶ Filep Gusztáv: *Fővárosi és vidéki főiskolák*. Órálló, 1922. 10. (56.) szám, 3. p.

fenn az egyetemet”; az „egészséges fejlődésű” országokban, így Hollandiában és Svédországban a fővárosok állították föl az univerzitásokat, az állam pedig csak „a kisebb, nem nagy anyagi erővel bíró városokban”. Az erkölcsi érzék hiányára vall, ha egy „nagy pénzerővel” bíró város az állammal fizeteti ezeket a költségeket (főiskolák intézetekkel és könyvtárakkal), ez ugyanis a vidék rovására történik; azaz az állam könnyít a főváros jogos terhein, és azokat a vidékre rója. Az „összhangzatos fejlődés” feltétele volna, ha a fővárosban nem alapítana az állam új kulturális intézeteket, hanem a vidékieket támogatná, illetve ott létesítene ilyeneket; ezek Budapestre zsúfolása miatt nincs egészséges versenyszellem – noha „a tudomány világában a monarchiának nincs helye”. Korábban kétrészes cikkben foglalt állást a református napilap mellett.³⁷ A tervezett és végül hamvába holt orgánumtól az egész magyarországi közszellem megváltoztatását várta, ezért azt Budapestre képzelte el. Szemlélete ma talán felfoghatatlanul puritánnak minősülne; kommentár nélkül csak a gyakorlati javaslatai reprodukálhatók, és az a figyelmeztetése, hogy a nyugati világot „kálvini világnézetű” „emberek és népek” vezetik, ami részben angolszász orientációjára utalhat. A napilapnak szerintie követnie kell a régi református hagyományt, márpedig ez az egyház „mindig előljárt a politikai és társadalmi fejlettebb intézmények, szokások” honosításában; a lap legyen „minél gyakorlatibb és minél tudományosabb”, „világítson rá mindig a további fejlődés irányára”, ne hagyja, hogy a „külszín” megtéveessen, mert egyébként erre a magyarok hajlamosak. Kevesebb helyet kellene áldozni a (közvetlen) politikára – viszont ezen belül „A föld összes országaira tekintettel kell lenni”, és rovatot kell nyitni a korszak szellemi áramlatainak tárgyalására –, a szépirodalmat szelektálni kellene (de azért minden számban megjelenne egy novella, és egy folytatásos regény vonatkozó fejezete); központi helyen kellene tárgyalni a legfontosabb társadalmi és gazdasági problémákat, ezek között kitüntetetten a földművelés állapotát. Legyen a lapnak állandó önálló rovata a földművelés és a politika mellett a városok és községek, a kereskedelem, a közlekedés, az utak, a hajózás, a vízszabályozás, csatornázás, ipar, az egészségügy, a sport, az állattenyésztés, kertészet, szőlőművelés, a börze ügyei és természetesen az egyházi élet számára is („Ez a külföldi lapokban állandó rovat!”), a honiak mellett kitekintéssel a külföldi egyházi hírekre. Fontos a nálunk elhanyagolt egyházi „szegényügy” napirenden tartása, hírt kell adni a tanárok, lelkészek, tanítók megválasztásáról, feladataikról, fizetésükről. Megtárgyalandó minden új tanügyi áramlat, a vonatkozó lapokat, éppúgy, mint az egyháziakat, szemlézni kell. Szükség van művészeti tárgyú recenziókra, minden művészeti ágról meg kell emlékezni (ezen belül a színházi rovat megszükitendő [nyilván arányosítandó]), a friss műveknél a magyar vonásokat kell hangsúlyozni, de a hazai eredmények túlbecsülése nélkül. Éppen a nemzeti művészet fejlesztése érdekében fel kell hívni a figyelmet a külföldi eredményekre; s ha lehet, a távlatosság végett minden számban cikket kell közölni egy „külföldön tartózkodó” honfitársunktól: „Így nem fogjuk abban a csalárd hiedelemben ringatni magunkat, hogy mi vagyunk a világ középpontja. De tudni fogjuk, hogy a nyugati álla-

³⁷ Filep Gusztáv: *A mi napilapunk*. I., Órálló, 1921. 27. (34.) szám, 4. p., II., 28. (35.) szám, 4. p.

mok körülbelül annyit törődnek művelünk, mint mi Sziámmal.” Ezzel szemben nincs szükség az ekkori sajtóban általános hosszú napihírekre. Mind e célok érdekében egyesületbe kell tömöríteni a református újságírókat, írókat, költőket. A reformátusoknak mindenekelőtt a céljukkal kell tisztában lenniük, s ha ez megvan, „ne egymás meggyőzésére törekedjenek – hiszen ez a lelkialkat különbsége miatt a legtöbbször lehetetlen –, hanem egymás megértésére. [...] Ily módon tanulnak mindent alaposan megvizsgálni és értékelni.”

Úgy látom, a továbbiakban csillapul a társadalom átalakító láz, pontosabban a gyakorló segédlelkész életében a gyülekezeti élet adta feladatok válnak fontossá, nem függetlenül a gyülekezeti tagok problémáinak megoldásától. Vagyis a reformszellem tárgyává a közvetlen környezet válik. A legjobban dokumentálható e téren a műfordító-költő Képes Géza „pályára állítása”. Képes több életrajzi jegyzetében megemlékezett arról, hogy neki, a mátészalkai parasztfiúnak, a polgári iskola elvégzésével lezárulni látszott a továbbtanulás útja, nyilvánvaló volt, hogy kovácsinasként kezdi, s esetleg – mesterként végzi felnőtt életét. Tanára és a helyi segédlelkész kötötte az ebet a karóhoz, hogy tovább kell tanulnia, Filep Gusztáv írt ajánlólevelet számára a sárospataki kollégiumba, hogy bekerülhessen ingyenes helyre, ösztöndíjat kaphasson, s ő volt az, aki négy hét alatt megtanította a legénykét az alsó évfolyamok latin tananyagára.³⁸ A gyülekezeti élet kapcsán van egy fontos, az egyháztörténetben egyszer majd részletesebben tárgyalandó kérdés, amiről ritkán szoktunk beszélni: a kálvini demokráciából származó kalamitások kérdése. Taktaszada község honlapján olvasom: „1926-ban dr. Filep Gusztáv segédlelkész kezdte meg a vallásos esték megtartását, a nagyvonalú igehirdetést. Az addig szolgálatot teljesítő papok közül neki volt a legmagasabb képzettsége. Pár év elteltével állást cserél a sértődöttsége miatt, mert nem ért egyet iskolai költségek miatt a presbitériummal. Rendíthetetlen volt hitében, és a tévelygőkkel szemben kérlelhetetlen.”³⁹

A viszonylag kisszámú nem recenzió jellegű írása is a nyugati példákat idézi. A Debreczeni Protestáns Lap 1923-as évfolyamában a reformáció két vértanújáról, Hendrik Voersről és Jan van Essenről emlékezik meg,⁴⁰ A cikk pár sorban, de élményszerűen szól a mártirokról való az évi brüsszeli megem-

³⁸ Az életrajzi feljegyzések helyett lásd ehhez a verset: Képes Géza: *Mátészalka – Sárospatak*. In uó: *A pataki diák*. Kozmosz Könyvek, Budapest 1989, 45–46. p.

³⁹ Lásd: <http://www.taktaszada.hu/reformatus.php> (Letöltve: 2017. augusztus 13.) A gyülekezet és a lelkész lehetséges nézetkülönbségeihez: bár a jókedvű adakozót, mint mondják, szereti és megáldja az Úr, források tanúskodnak róla, hogy az áldozatkészség nem mindig teng túl a református gyülekezetekben. Bálint Dezső, akiről főntebb szó volt, sehogy sem tudta összegyűjteni egyházközségében a sérült templom helyreállítási költségeit, így Búza János főgondnokkal azt ötlötték ki, hogy a templomot hivatalosan életveszélyessé nyilvánítatják, így aztán nem lehetett halogatni az építést. Janka Károly: *Emlékezés Bálint Dezső sárospataki lelképásztorról és az alsózempléni egyházmegye espereséről*. Különnyomat a Sárospataki Református Lapok 1928. évi 47–50. számából, 8. p. (Természetesen nem állítom, hogy az apám szülőfalujának presbitériuma és nagyapám közötti, a forrásban említett nézeteltérés analóg volna ezzel.)

⁴⁰ Filep Gusztáv: *Két németalföldi mártír*. Debreczeni Protestáns Lap, 1923. 32–33. szám, [161]–163. p.

lékezésekről. „A tiszta evangéliom ezen első mártírjai” az 1513-as alapítású antwerpeni Szent Ágoston-rendi kolostor szerzetesei, a szintén augusztiniánus Luther követői, eszméinek hívei voltak, s 1523-ban hurcolták őket máglyára. A várost reformáló antwerpeni barátok közül az ellenük lefolytatott vizsgálat során a többiek visszavonták hirdetett tanaikat; ők ketten, akik ellen az utolsó kihallgatáskor 61 vádpontot emeltek, 1523. július 1-jén, amikor a máglyára vitték őket, azt kérték, ne kötözzék őket az oszlophoz, „*hogy tudja meg a világ, hogy önként mentek a vértanúhalálba*”.⁴¹ A vádat és az ítéletet, a szokás ellenére, a máglyánál „*a néptől való félelemből*”⁴² nem olvasták föl újra, viszont utólag iparkodtak elhíresztelni róluk, hogy a haláluk előtti pillanatban „*megtértek*”; ám „*a közel állók és maga a hóhér, akitől ezt megkérdezték, arról tanúskodtak, hogy a megbánás egyetlen szavát sem hallották a máglyáról. Ezt írja Erasmus a genti van Utenhovéhoz írt levelében*”.⁴³ Egyháztársadalmi, egyházszervezeti tárgyú, általam ismert dolgozataiból a diakóniai munkáról és a lelkészválasztásról írtak a fontosabbak. Az első téma azért foglalkoztatta, mert egyrészt a református egyház „*keleti típus*”-aiban a történelmi körülmények folytán elhanyagoltattak a belmissziói tevékenységek („*a magyar református egyházban a diakónia történelmileg szervesen kifejlődött alakjában nincs meg*”), ezért több vonatkozásban fontos volna nyugati formák adaptálása – másrészt akik látják az intenzív egyházi élet hiányát, gyakran nem a legfontosabb területeken mutatják föl az átveendő külföldi mintát, vagy nem református alapelvekből fakadó módokat erőltetnek, nem fordítanak gondot a biblicitásra, illetve rámutatnak a baj jelenlétére, de nem a gyökerére, és „*megelégednek [...] a felette való nagy sopánkodással*”.⁴⁴ A cikk szerzője a bibliai locusok alapján és a (nyilván) holland gyakorlat segítségével hívásával szeretne rendszerességet vinni az így-úgy működő szeretettevékenységbe, hivatkozva arra is, hogy az őskeresztyénség idején gyakorolt, Kálvin által felújított hivatal révén vált a református a legszociálisabb, legtársadalmibb egyházzá,⁴⁵ s ez a forma adott példát nyugaton a szegényügy törvényi rendezésére. Azonban ez nemcsak társadalmi vagy gazdasági kérdés, nem rendeletek dolga: „*A diakónia valójában Isten igéjének ragyogása a társadalom életén*”.⁴⁶

Az újabb lelkészválasztási javaslatokról című előadását 1926. június 29-én olvasta föl az Alsózempléni Egyházmegye lelkészi értekezletén, Sátoraljaújhelyen. Ebben az egyházi ébredés jegyében foglalta össze, amit a korábbi zsinatok lelkészválasztó törvényeiről – amelyek „*általános megnyugvást nem keltettek*” – meg az új javaslatokról tudni érdemes, s végül előadta saját „*igénytelen nézetét, amelyben konzervatív, a végletektől óvakodó módon a teológiai tudomány és a gyülekezetek érdekei is kielégülést nyerhetnének*”.⁴⁷

⁴¹ I. m., 162. p.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Filep Gusztáv: *A diakónusokról [I.]*. Debreczeni Protestáns Lap, 1922. 42. szám, 304. p.

⁴⁵ Egy szóval sem állítom, hogy ma is így van – F. T. G.

⁴⁶ Filep Gusztáv: *A diakónusokról [I.]*. I. m., 305. p.

⁴⁷ Filep Gusztáv: *Az újabb lelkészválasztási javaslatokról [I.]*. Sárospataki Református Lapok, 1926. 28. szám, [125.] p.

Ezt az aprólékos szöveget nem kivonatolom, de a sorsa érdekes: az értekezlet a javaslatot nem fogadta el, viszont a témát olyan fontosnak, s „*jelen állásának összefoglaló megvilágítását e dolgozatban oly sikerültnek tartotta*”, hogy annak közlését kérte „*a további hozzászólások szempontjából*” a Sárospataki Református Lapoktól.⁴⁸

Annak, hogy nagyapám élete utolsó három évtizedében nem publikált, úgy tudom, az volt a fő oka, hogy lelkeszi feladatai megszorodtak, és családfenntartói gondjai is elvonták ettől a munkától. Prédikációi kiadására ugyan nem lett volna pénze, de hogy ezekből semmi sem jelent meg, abban elvi okot gyanítok inkább. Nem tartotta megengedhetőnek minden csip-csup dolgozat kinyomtatását, s ezt egyik recenziójában logikusan meg is indokolta: „*Ha az utolsó évek egyházi beszédköteteit vizsgáljuk, számos ifjú ember nevével találkozunk, akik baráti unszólásra a nagyság irodalmi orozslánkörme megmutatásául egy kötetet adtak ki. Az általános jellemvonás ezekben, hogy egy illusztráció rabul ejti őket és abban oly kéjfürdőt vesznek, mint egy morfinista. Ezzel a jelenséggel szemben mi az ismert horatiusi elvet szeretnénk érvényben látni a prédikációk kinyomtatását illetőleg: »Nonumque prematur in annum«.*⁴⁹ Akkor az igazi nagy igehirdetők példájára nem a baráti unszólás udvarias szava, hanem a belső igazság kényszere ösztönözné őket, hogy belső életük kitermelt drágagyöngyeit a világ elé bocsássák, miután már megjárták az Írás titkainak mélyét és állottak a Biblia vizének mélységei felett. Így teremnek a nagy szónoki remek, s némelyik az évszázadok és évezredek távolán át is, mint a rádió, több száz, sőt ezer kilométer messzeségen át a valóság szépségének lebűvölő erejével adja a távoli zenét vagy beszédet, az élet, a valóság felmagasztaló föntségével hat ránk, midőn az emberi lélek nyomorát és Isten szerelmét a kifejező erő páratlan mértékével tolmácsolja, amelyre szívünkben is visszhang kél.”⁵⁰

Aztán meg harminc év hamar eltelik az egyházközség dolgainak intézésével, az egyházmegyei gyűlésekkel s az azokon tartott előadásokkal, egyedi alkalmként a mezőkeresztesi parókián Csikesz Sándorral és az irodalomtörténész Zsigmond Ferencsel megvalósított „minikonferenciával”, magántanítványokkal való foglalkozással s a három fiú felnevelésével, szövetkezeti munkával, világháborúval.

Ez utóbbinak az éveiből egyelőre csak szórványos adataim vannak. 1942-ben az egyházi közélet és a református teológiai gondolkodás legnagyobbjaival vett részt egy ekkleziológiai vitán Debrecenben.⁵¹ Ennek tárgya Imre Lajos egy évvel korábban megjelent könyve volt.⁵² A polémia nem részletezem, túl hosszú

⁴⁸ Szerkesztői jegyzet uo., illetve *Az alsózempléni egyházm. lelkeszi értekezlete*, uo. 126. p. A dolgozat öt részletben jelent meg a 28–32. számokban.

⁴⁹ A nevezetes utalás, hogy a kéziratokat leghamarabb kilenc év után helyénvaló közzétenni – F. T. G.

⁵⁰ Filep Gusztáv: *Dr. Kiss Géza: Lélek és élet*. I. m., uo.

⁵¹ *Az ekkleziaszta a teológiai tudományban és a lelkeszképzésben. A Coetus Theologorum debreceni tagozata vitaülésének anyaga (1942. április 21.)*. Theológiai Szemle, 1942. 2. szám, 86–111. p.

⁵² Imre Lajos: *Ekkleziaszta. Az egyház élete és szolgálata*. Budapest 1941 (A Coetus Theologorum Református Theológusok Munkaközösségének kiadványsorozata).

A mezőkeresztesi parókia tornácán a szövegben emlegetett magánkonferencián, valószínűleg 1936-ban. A felső sorban balról (mindhárman szemüvegben) nagyapám, mellette Csikesz Sándor és Zsigmond Ferenc.

pen eljöhét ugyan az „Új Európa” Málnási által is hirdett programja, „De a végső kimenetel nem lehet kétes”.⁵⁷

lenne; az bizonyos, hogy nagyapám hozzászólása volt a legtömörebb (célratoróbb),⁵³ egyetlen bekezdésben foglalta össze mondandóját.⁵⁴ A tágabb közeget, amelyben ez a vita lezajlott, nemkülönben a polémiának helyet adó folyóirat szemléletét tükrözi az adott szám két következő közleménye, a *Zsidó-keresztyén egyház?* és *Az Ószövetség* című jegyzetek;⁵⁵ az előbbi a zsidóknak – a zsidó származású keresztyéneknek – a keresztyénségen belüli elkülönítéséről szóló terveket, a második tétélesen Málnási Ödön szélsőjobboldali kultúrprogramját veri vissza, mint amely hadat üzen a keresztyénség alaptételeinek. Nincs és nem lehet fajvédő egyház, az Új Európa kultúr szervezete elfogadhatatlan. *„Tényleg el lehet képzelni egy olyan fajvédő »egyházat« is, amely a tagok faji tisztasága szempontjából a legelső angoranyúlfarmmal is felveheti a versenyt. Számunkra azonban csak egy kérdés állhat fenn: mit parancsol Isten Igéje?”*⁵⁶ Az Írás szerint *„az ítélet az egyházon kezdődik”,* melynek bűnei méltó büntetéseképp

⁵³ A vita rendje: Makkai Sándor bevezető előadása, Imre Lajos válasza, László Dezső, Nagy Barna, Filep Gusztáv, Illyés Endre hozzászólása, Makkai Sándor viszonzálása, Vasady Béla vitázáró beszéde.

⁵⁴ A következőképpen: „A magyar református teológiai irodalomban Ravasz László előtt az ekkleziasztikára vonatkozólag a prioritást Movák Lajosnak kell adni. A problémafelvetés az, hogy az ekkleziasztikát hová tegyük, a lelkészképzési tanterv elejére vagy a végére. Ha azt értjük ekkleziasztikán, amit Imre Lajos, akkor lehet a végére tenni, ámde ezt ekkleziasztikának legjobb meggyőződésem és a régebbi teológiai irodalom technikus terminusa szerint nem lehet venni. Imre Lajos olyan problémákat tárgyal itt, amelyeket az egyház jelen problémái című kollégiumban kellene adni, és nem az ekkleziasztikában. Az a helyes és logikus, amit Makkai Sándor mondott.” Az ekkleziasztika a teológiai tudományban és a lelkészképzésben. I. m. 106. p.

⁵⁵ *Zsidó-keresztyén egyház?* Theologiai Szemle, 1942. 2. szám, 112–113. p., *Az Ószövetség*, uo. 113–115. p.

⁵⁶ *Zsidó-keresztyén egyház?* I. m., 113. p.

⁵⁷ *Az Ószövetség*. I. m., 115. p.

Ez időben az egyházmegyében belső feszültségeket is fel kellett oldania. A diósgyőri egyházközség presbitériumának megosztottsága (egyesek a kettéválást szorgalmazták) ügyében a presbitérium és külön Komjáthy József lelkipásztor kérelmére (két személyből, dr. Filep Gusztáv tanácsbíróból és dr. gróf Haller István világi főjegyzőből álló) bizottságot küldtek ki. Az egyházmegyei közgyűlés az alábbi (a szignóból következtethetően nagyapám által beterjesztett) határozatot fogadta el:

„Az alsóborsodi református egyházmegye közgyűlése magáévá teszi a diósgyőri presbitérium folyó évi szeptember 13-án hozott ama határozatát, amelyben határozatilag kimondotta, hogy a jelen időkben, amikor félelmetesen dübörögnek az események, amikor az egyéni élet kockán forog és menekülési aggodalmak nyomasztólag hatnak a lelkekre: a szétválás kérdésével nem foglalkozik és afelett napirendre tér.

Mikor mindenütt az összefogás jelszavát hangoztatják, a legmagyarabb egyház nem adhat példát a széthúzásra, az egység megbontására.

Így kellett határozni, mert az egyesülés óta a diósgyőri egyházközség minden tekintetben fellendült, öntudatosabb lett, megerősödött; a különválásra nincsen semmi tárgyi ok.

Minthogy az egész sajnálatos mozgalom a két lelkipásztor közötti egyenlenségre vezethető vissza, egyházmegyénk elvárja, hogy a lelkipásztorok minden személyi vélt vagy valóságos sérelmet félretéve, egymásnak megbocsátva, egymást szeretetben elhordozva, mindent tegyenek meg gyülekezetük felvirágoztatásáért, ezért még életüket se tartsák drágának abban a tudatban, hogy jobb méltatlanul szenvedni, mint méltán.

Ha pedig erre nem hajlandók, az egyházmegye elnöksége tegye meg a lépéseket a mai idők parancsait meg nem értő lelkipásztornak a diósgyőri egyházközségből való eltolítására.

(Dr. F. G.)⁵⁸

Tildy Zoltán Mezőkeresztesen. (Tildyt 1933-ban a mezőkeresztesi választókerületben tartott időközi választáson manipulációval és erőszakkal megbuktatták. Bár a kisgazdapárt petíciót adott be a visszaélések miatt, ezért a kormányparti képviselő lemondott, az új fordulóban Tildy nem indult. Köztársasági elnökként meglátogatta egykori bukása színhelyét.)

⁵⁸ Az alsóborsodi református egyházmegye 1943. évi június hó 16-án Miskolcon tartott egyházmegyei tanácsának és 1943. évi október hó 13-án Miskolcon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerkesztette: Nádházy Bertalan lelkési főjegyző, [Miskolc] 1944, 59–60. p.

Egy év múlva, a kiürítéskor székéren vitte magával az anyakönyveket, s a front elvonulta után először tért meg a faluba az intelligenciából. A következő korszak a koalíció demokráciaépítésével – ebben a kiscgazdapárt oldalán vett részt; ebből az időből való a Tildy Zoltán mezőkeresztesi látogatása idején készült csoportkép –, majd a diktatúra győzelmével, (ennek ellenére) nagyapám esperessé választásával, majd megbuktatásával, végül kényszernyugdíjazása után részben fizikai munkában telik el.

Esperesként nagyapám – ennyit források nélkül is tudni lehet – a belmisszióra, halódó gyülekezetek újjászervezésére helyezte a hangsúlyt, ami akkor már nyilván nem volt ínyére a kommunisták egyházvezetésnek. Az Egyházkerületi Levéltárból bizonyára fontos források kerülnek majd elő erről, most talán a nálam lévő (a levéltárból, gondolom, részben hiányzó) iratok is adnak ehhez támpontokat. Valószínűleg a lelkészi továbbképzés szervezésével foglalkozott az a gépelt irat, melynek töredékét éppen a kezemben tartom. A megmaradt oldal egy mondat közepén kezdődik, az első, csonka bekezdés arról szól, hogy létrehozandó az a munkamegosztással működő közösség, melynek minden tagja egy-egy tudományág – nemcsak a teológia – eredményeit figyelni és ismertetni a körüli találkozókon. Az „*anyag* erők fogyatékosága” folytán a holland lelkész körök mintáját kell követni, amelyek tagjai mind megrendelnek egy-egy tudományos folyóiratot, majd sorba küldik a kör tagjainak. „*Ez vonatkozik főleg a magyar nyelvű művekre*” – ebben a mondatban némi iróniát vélek fölfedezni, mert a dokumentum keletkezése idején más szakirodalom nem is igen (vagy csak nagyon bonyolult manőverek révén) volt megszerezhető, legfeljebb a szovjet. Külön csoportokban egyesítené a szöveg írója az egy-egy idegen nyelven olvasó lelkészeket, akik az elolvasott műveket előbb közösen dolgoznák föl, majd ismertetnék az érdeklődőkkel. A folytatás máris indokolhatja – legalábbis az akkori egyházvezetés logikája szerint – a nagyapámmal történt későbbi lezárolást:

„A lelkészi továbbképzés gondolata azt jelenti, hogy az élet és a tudomány ne szakadjanak el egymástól. Az élet minden jelenségét mint problémát fogjuk fel, viszont a tudomány művelői a való élet tünetei előtt ne hunyják be a szemüket, legyenek tudatában annak, hogy az élet mélyebb, mint a tudomány, minden egyes esetre feleletet adni előre a tudomány képtelen. Amint a múltban a protestáns tudósok állandó összeköttetésben voltak a nyugati szellemvilággal, és tudták, hogy a Nyugat milyen kérdések politikai és tudományos tekintetben való megoldására fordítja minden erejét, tehát ezek ismeretében a birtokában tudták azt, mikor kell kihúzni a kardot, mikor kell azt még nyugtatni, ilyen összeköttetés, ennek állandó figyelemmel tartása és állandó önképzés oldhatja meg egyedül a lelkész továbbképzés problémáját. A továbbképzést nyújtóknak alaposan ismerni kell a gyülekezet vallási és erkölcsi életét, hogy tanácsaik ne légyüres térben mozogjanak. [...] A továbbképzés módja tehát az végeredményben, tudományos teológiai folyóiratok, a kor színvonalán álló teológiai munkák és a paizsos férfúval minél kevesebb küzdelem s az elhivatás élénk érzete maguk után fogják azt vonni, hogy arról mi nem beszélni fogunk, hanem ezt éljük és cselekszük.”⁵⁹

⁵⁹ Dr. Filep Gusztáv esperes Mezőkeresztes, 1951. május 26-i keltezésű gépelt kézirat-töredéke (a birtokomban).

Nagyapámnak az egyházi életből való kiiktatása mindazonáltal talán nemcsak saját aktivitásának a következménye, hanem egyben részeleme egy nagyobb koncepciónak, amelynek kitűzött és hamar megvalósított célja nem egyszerűen az Alsóborsodi Egyházmegye, hanem az egész Tiszáninneni Egyházkerület megszüntetése, a Tiszántúllal való összevonása – 1957-ben sikerült aztán különválni, visszaállítani a régi határokat –, hogy előbb a keleti rész, majd lényegében az egész egyház a diktatúra szempontjából a legjobb kezekbe kerüljön: Péter Jánoséba, aki utóbb Kádár János külügyminisztere lett.

Gyermekkoromból, a szocializmus üde éveiből emlékszem egy apró jelenetre; édesanyám mesélte otthon, hogy valahol, talán munkahelyi társaságban, egy elég súlytalan vita közben szóba került családi szocializációnk, s ő nagyapám iskolai végzettségeivel ríposztzott. *„Azt akartam, hogy tudják, nem favágó volt az apósom”* – valahogy ekképpen kommentálta a történetet. Apám arcán halvány mosoly. Nagyapám ugyanis, szerinte, nyugdíjba küldése után – 1953–1954-ben seregestül kényszerítették nyugállományba a hatvanadik életévüket már betöltött s az egyházvezetés potenciális ellenzékeként számításba jöhető lelkészeket, minimális nyugdíjjal – favágással is próbálkozott a létfenntartás, illetve főleg a fiai tanítási költségeinek előteremtése érdekében. Nem rossz adalék az egyház akkori vezetőinek lelkiismeretességéhez, kötelességfölfogásához, szociális érzékéhez az alábbi két levél. Az elsőt nagyapám írta 1953 tavaszán a konvent elnökségéhez; ebből kiderül, hogy 1952 májusában Bereczky Albert püspök, a református konvent és a zsinat elnöke, bizalmas megbeszélésre hívta őt *„az esperesi állás betöltése tárgyában”* – éppen mert bizalmas megbeszélés volt, a levélből sem tudjuk meg a tárgyát. Lehetséges volna, hogy leváltása után az egyházfő megpróbálta volna rávenni őt, hogy álljon át az egyház irányítóit támogatók táborába? *„...elmondottam – áll a levél első bekezdésében –, hogy három gyermeket tanítatok házon kívül, az egyházi földek eladása után elestem a javadalmi föld jövedelmétől, helyette kárpótlást nem kaptam, és most elveszítem az esperesi tiszteletdíjat is. A főtiszteletű püspök úr azt mondta, hogy ő erre a nehéz helyzetre nem is gondolt. Ezen lehet segíteni, csak a módját kell még megtalálnia.”* Ezt a módot Bereczky nem találta meg, nem állíthatom biztosan, hogy nem is kereste. Kevés dolog eshetett nagyapámnak annyira nehezeire életében, mint ennek a levélnek a megírása, ugyanis kérnie kellett: *„Eddig igyekeztem a munkám után eredő bevételből kijönni. De most már olyan kényszerűségben vagyok, hogy kénytelen vagyok alkalmatlankodni Bereczky Főtiszteletű Úrnál, hogy találja meg a segítségi módot, amelyen a múlt májusban gondolkozott. Kénytelen vagyok a Főtiszteletű Elnökséget arra kérni, hogy a legáció jótéteményétől elesett fiam tanítására segítséget kapjak.”*⁶⁰ Idevág aztán egy hasonló tárgyú, már a nagyapám halálát követő évből származó levél. Így kezdődik:

⁶⁰ Filep Gusztáv lelképásztor levele a református konvent elnökségéhez 1953. május 3-án. 41/1953. sz. Az iktatószám, gondolom, az egyházközség iratgyűjtőjére utal, de a levél eredeti(nek tűnő), a mezőkeresztesi református lelkészi hivatal pecsétjével ellátott és aláírt példánya a birtokban van. Amiből arra következtetek, hogy nagyapám nem is küldte el.

„Kedves Nagytiszteletű Asszony!

*Alig van remény arra, hogy az április 8-án kelt kérvényében kért diakóniai segílyt megkapja. Én szívesen terjesztem fel azzal a legjobb ajánlással a kérvényt, amivel az esperes úr is ellátta, mégis alig van rá remény, hogy sikerrel járjon.*⁶¹

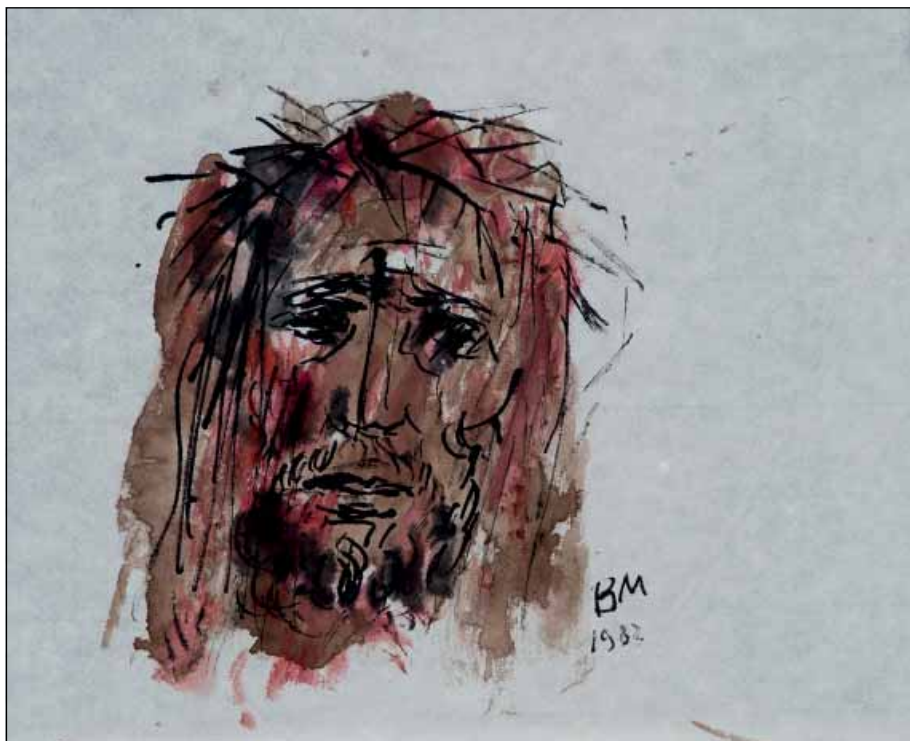
Nagyapám 1960-ban hivatalosan autóbaleset áldozata lett. Nem mondom, hogy nem így van, de inkább úgy fogalmazom ezt meg, hogy elütötte egy autó, amit egy azelőtt (?) az államvédelem állományába tartozó ember vezetett. Az bizonyos, hogy a család a vizsgálat eredményeivel nem volt megelégedve. Az utolsó nálam lévő dokumentum szerint a Legfőbb Ügyészség képviselője a bünygyi iratok felülvizsgálata során törvényességi óvás benyújtására nem talált alapot, ugyanis szerinte a „Kresz. 27. § 2. bekezdésében foglalt szabálysértés a bekövetkezett balesettel okozati összefüggésbe nem hozható”.⁶²

A zárókép mégsem ez lesz. 1956 őszén dr. Filep Gusztáv a Szerencsi Cukorgyár alkalmi alkalmazottja, répaátvevője Hajdú-Bihar megyében, a forradalom idején Nagycserén. Ezekben a napokban legnagyobb fia a helyi Forradalmi Tanács titkára Karcagon, a legkisebbik nemzetőr Debrecenben. November 4-én hajnalban csak annyit érzékelhet, hogy elkezdődött a Forgószél hadművelet, aminek a nevét persze akkor nem tudhatja, azt sem, hogy az akciónak magyar részről már halálos áldozatai vannak.

Elindul gyalog, Debrecenbe. Szembe a szovjet tankokkal.

⁶¹ Darányi Lajos püspök levele dr. Filep Gusztávnénak. Sárospatak, 1961. május 9. A Tiszán-
innen Református Egyházkerület Püspöki Hivatalától, 302/1961. sz. (A levél eredeti példánya
a birtokomban.)

⁶² Dr. Major Miklós osztályvezető ügyész dr. Dienes István ügyvédnek, 1962. július 17. Legfőbb
Ügyészség Büntetőbírói Főosztály Bfl. 21. 253/1961/3. sz./l.

KRISZTUS-FEJ

ANGYAL A HORIZONTON

A TANÍTÓ (BIBLIAI JELENET)

A GYÓGYÍTÓ

TALÁLKOZÁS (BIBLIAI JELENET IV.)

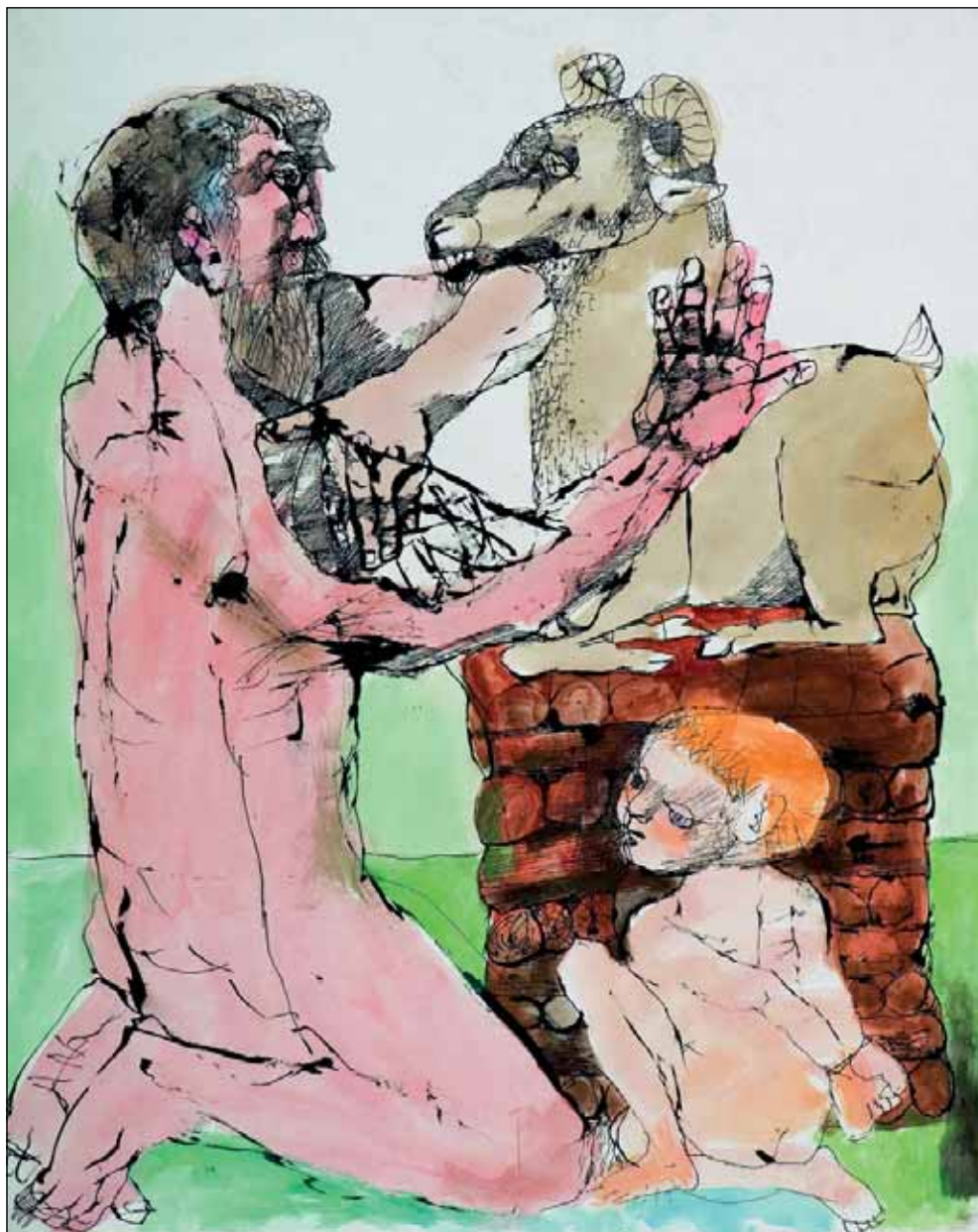
ZSOLTÁROSKÖNYV

FÉNY

A FÉNY ALATT

ÁBRAHÁM ÁLDOZATA

A TILTOTT FA (ÁDÁM ÉS ÉVA)

Dr. Koncz Gábor

Családi reformáció (2017)

Ki olvasta Luther Márton 95 tételét?

Előadások elején felteszem a kérdést, azzal a megjegyzéssel, hogy magukban válaszoljanak... Aztán holnap már könnyű lesz, hiszen az internet... Bizony, sokszor magyarázat is szükséges... Mi azt tanultuk, hogy a reformáció kezdete 1517. október 31, Luther Márton a wittenbergi vártemplom kapujára kifüggesztette... A mai történészek ezt az eseményt vitatják, no meg a reformáció folyamata jó száz évvel korábban már elkezdődött. Ám...akkor is...: felelőség és feladatok.....

Ezekkel a mondatokkal indítottam „Eléggé haragudni... Értelmiségi felelőség és feladatok (2017)” című, az elmúlt húsz évben ilyen témakörben írt és elhangzott előadásaim, megnyitóim áttekintését (Koncz, 2017/b). Ennek egyik előzménye a megtisztelően nagy lehetőség volt: vendég szerkesztőként összeállíthattam a Napút folyóirat 2009. évi, novemberi, „Kálvin 500” tematikus számát (Koncz, 2009). Abban megpróbáltam a protestáns, kálvinista magatartást bemutatni...

Készültem tehát akkor Kálvin János születésének ötszázadik évfordulójára. Össze akartam foglalni Kálvin és a kálvinizmus társadalmi-, társadalomformáló mondanivalóját és a saját *(velem született, mert beleszülettem) kálvinizmusom magatartási jellemzőit.*

Mit akartam? Mire tettem kísérletet a Napút-ban?

– *Először is: elkezdtem összegyűjteni a kálvinizmus mindennapi, élet-*

módbeli jellemzőit. Tehát: a saját kálvinizmusom tételeit; magatartásom elemzését, megélt történetekkel, példákkal. Ilyen sorrendben: felelőség, kötelesség, munka, tudás, minőség, fegyelem, becsület...A hetedikre újra meg újra visszaugrottam („... azt a bűnödöt is bevallod, amit nem követél el...” jegyezte meg egyszer valaki ...), s a nyolcadik bizony a szorongás lett. Megtettem-e, ami elvárható magamtól...

Aztán sorjázott akkor a többi fogalom: *takarékosság, tisztaság, pontosság, állhatatosság, kitartás, segítőkészség, áldozatvállalás... Ám, ahogyan a listát át- meg átgondoltam, nemcsak a családi példák, de a családi irodalom is felrémlt.*

– *A második szándékom* tehát az volt, hogy összefoglalom a tág család művekből kimásolható, tételes kálvinizmusát, és leírom az életmódban megnyilvánuló, tényleges protestantizmusát. Mostanra a fentiekből hét tétel emelkedett ki. 1. Tudás 2. Becsület 3. Szorgalom 4. Okosság 5. Mérleghelyezés 6. Türelem 7. Elszánás.....

– *A harmadik törekvésem:* bemutatni az ifjúságnak (... a gyermekeknek, a rokonoknak, a munkatársaknak, az egyetemi-főiskolai hallgatóknak ...) Kálvin, a kálvinizmus, a protestantizmus hittől és felekezettől részben elkülönült, önállósodott társadalmi-magatartási jellemzőit. Bizony, *Klaus Douglasst* idézve: *... az igaz, hogy szép számmal vannak, akik bizonyos pátozzsal és némi büszkeséggel hangoztatják, hogy ők „pro-*

testánsok". Ha viszont megkérdezzük tőlük, hogy konkrétan mit jelent ez a protestánság, gyakran csak formális válaszokat kapunk."(Douglass, 60.) „A reform valamilyen meglévő állapot kisebb vagy nagyobb mértékű javítását jelenti. A reform általában egy nagyobb, komplex rendszer valamely részterületét érinti. Lehet csekélyebb vagy nagyobb mérvű, végső hatása azonban mindenképpen rendszerstabilizáló. Általában olyan ember vagy olyan grémium hajtja végre, akinek vagy amelynek ehhez megvannak a hatalmi eszközei. A reformokat, bár ösztönözheti őket a bázis, általában felülről szokták végrehajtani. Más a helyzet a reformációval: ennek esetében nem fokozatos kiigazítás történik, hanem a fennálló viszonyok alapvető megváltoztatása. A reformáció nem valamely részterületet érint – legyen az bármilyen nagy kiterjedésű –, hanem magát a rendszert. Éppen ezért a reformációt csak nagyon ritkán kezdeményezik a „hatalom birtokosai”. E téren vannak ugyan dicséretes kivételek, az általános mégis az, hogy a reformáció „alulról” szokott kezdődni.” (Douglass, 48. old.)

Bizonyos javaslataim hasznosultak, mások megvalósítását elsodorta az idő...(..túlvállalásaim tehetetlenkedése...). Akkor volt Kálvin Év, most volt-van Reformáció Emlékév....Tehát: *„Ecclesia reformata quia semper reformanda est”* „Az egyház az, ami szüntelen reformálandó.” *Ebből nem csupán az egyház mint szervezet reformálása, hanem a társadalmi lét széles körű reformálása következik.*

Akkori, egyéni vállalásom volt az is, hogy segíték összehangolni az országos program éveket (...felsorolást lásd ott...). Akkor még létezett Budapesten, a Várban, a világ magyarságának rendezvényi, kulturális

központjaként működő Magyar Kultúra Alapítvány. Annak igazgatójaként szerveztem a külhoniak személyes találkozásait, magyarországi kapcsolatokat szervező, tájékoztató programjait.

Meghirdettem és törekedtem arra, hogy *tegyünk valamit a megrázóan néma egyházi és világi temetések reformálása érdekében! Tartalmi és szervezési javaslatomat „Néma temetések? Felénekeltek!” címmel, világi és ökumenikus jelleggel akartam közzé tenni... Javaslaton dolgoztam annak érdekében, hogy A Magyar Nyelv Múzeuma, Széphalom, kulturális turisztikai zárandokhelyé fejlesztődjék. Folytattam Dr. Koncz Sándor életművének feldolgozását és a protestantizmus életmód jellemzőinek összefoglalását.*

A hivatkozott kötetben végül is világiak számára az egyházi, egyháziak számára a világi Kálvint akartam bemutatni. Világiak számára nem vagy kevésbé ismert egyházi kiadványokból és fordítva, egyházi emberek számára világi forrásokból és szerzőktől válogattam. Kérem, hogy lapozzák fel az összeállítást. Kérjék számon a magamra rótt, konkrét vállalásokat, mert bizony jó lenne kérdéseket kapni.....

Tehát most, amikor gondolkodási, tanulási, életvezetési, orientálódási, magatartási és érvényesülési világok történelmi idejű határsávjában élünk, ismét világító útjelzőket kellene felmutatni...Ezt hangsúlyoztam a hivatkozott írásomban: „Eléggé haragudni...” amelynek címadója egy Márai Sándor idézet....és bizony utaltam Ady Endre és Thomas Mann felrázó figyelmeztetéseire is...(Ady),(Mann). A személyes és regionális válságok, a világméretű kihívások mai idején, „a megrendült öntudat” menekülne az utópiába és

a kétségbeesésbe, ám vegyünk erőt magunkon....(Ancsel).

Ez itt tehát egy *tovább-írt* szöveg... Az 1970-es évek elején, a Közgázon, egy-egy sikeres dolgozat után mondta Dr. Kovács Géza professzor úr (...akkor elvtárs...): „Írják tovább...” Nos, mentés másként...Itt a végén, a tovább-továbbírás érdekében adom meg adataimat, elérhetőségemet (tekintettel az elemzés személyességére), ám már itt is kérve a reagálást. A TIT Stúdió Egyesület www.tit.hu szívesen ad helyet a beszélgetésekhez, rendezvényekhez. A Közgáz akkor az igen alapos képzést és a beszélgetésekhez is alkalmat adó Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem volt. A Népgazdasági Tervező- Elemző Szak, Elméleti Gazdaságpolitikai Szakágazat és a Futurológiai Csoport különösen is segítette az elemzéseket... Az egyetemi évek alatt írtam a „Közgazdász” című lapba. Szél Júlia jóvoltából a Magyar Rádió külső munkatársa lehettem, sok-sok szerepléssel. Ezt követően, 1974-től, kutatói és szervezői pályakezdésem színhelye, a Vitányi Iván vezette Népművelési Intézet, meghatározóan volt fontos akkori és későbbi vállalásaim kialakításában.(Az akkori törekvésekről, intézményi háttérről lásd Vitányi írásait.)

Világító útjelzők kellenek, persze, a magam számára is. Mert 2009-ben azt is vállaltam, hogy elolvasom Kálvin „Institutio” című hatalmas művét (Kálvin.) Nos... nos... olvastam. Ám elolvastam Stephan Zweig „Harc egy gondolat körül” című könyvét is (Zweig). Dédnagyapámnak a hivatkozott Napút-ban közölt írása, a „Kálvin János, az Isten küldötte” és e között fényévnyi a gondolati, megítélési távolság. A bejáráshoz bizony elszánás, idő és erő kell. Olvasom ehhez Max

Weber több kötetét is (Weber,1967, 1979,1982). Az érdeklődőknek, szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek javaslom a Kálvin Év eseményeinek, tapasztalatainak tartalmi és rendezvényszervezési szempontú áttekintését. Ideértve a már említett és más kritikai elemzéseket is... Van, lesz tehát (...remélt beszélgetésekkel...) mit megvilágítani.

A több, jelentős nagy mű után, a mostani emlékevi készülődéshez éppen időben, 2015-ben jelent meg az „500 éve reformáció” című kicsinyke kötet (Faggyas, Korányi, 2015.). Nagyon hasznos, ám éppen az emlékevi remélhető elemzése miatt jegyzem meg: 1. Nincs a kötetben tartalomjegyzék... 2.Nincs feltüntetve a kiadás helye....3. Az egyik leglényegesebből, a református kollégiumok korai kialakulásáról, ezek hatásáról, az iskolarendszerről nincs benne szó...

Majd a 2017. évi megemlékezéseket, köteteket érdemes lesz szisztematikusan elemezni. Most itt csak annyit, hogy a reformáció mint a történelem egyik legnagyobb korszakváltásának lényege:

1./ Vallási, hitéleti téren a 4+1 *Solus meghirdetése és gyakorlatának szorgalmazása*. Egyedül az Írás. Egyedül hit által. Egyedül kegyelem által. Egyedül Krisztus által. SDG=Egyedül Istené a Dicsőség.

2./ A nagy földrajzi felfedezések. Ezeket a szándékon és pénzen kívül két találmány tette lehetővé. A hajók tökesúlyos kormányzása helyett a farok kormányzás alkalmazása. Így át tudtak menni a parti hullámokon, a végtelen nyílt tengerre. Ahol a hosszú út alatt, a kipergő fogak miatt nem haltak éhen, mert feltalálták a vitamint...,vitték a hordós káposztát...

3./ A könyvnyomtatás feltalálása, a Biblia nyomtatása és olvastatása.

Aztán a nyomdai kapacitások...ontották a könyveket...

4./ Az iskolarendszer kiépülése.

5./ Mindezekkel együtt a technikai találmányok sora és a kapitalizmus szellemének, magatartási követelményeinek terjedése. (Lásd Weber)

Ámde tanuljunk a történelemből! Minden oldalon égtek a máglyák. Amikor már volt mit, égették a könyveket...A birodalmi gyűlések és a zsinatok ezekkel foglalkoztak...és alig volt téma az, hogy jött a török....

Nos, készülődéssel, az itt hivatkozottnál igencsak hatalmasabb irodalom tanulmányozásával, mit szeretnék most, a Napút e számában?

Közművelődést! Tehát közöljük a 95 tételt (....mert a nagy ünneplések sorában, a vélt illetékesek, nyomtatásban ezt nem igen tették meg ...).

E szám kapcsán, megtaláltuk a méltó helyet Bakonyi Péter barátom igencsak időszerű remekművének közléséhez is. Lásd a Káva Téka csatlolt kötetét!

A családi ősök gyülekezetéből most a református teológus, tudós, lelkész személyek szolgáló magatartását szeretném bemutatni. Felhívom a figyelmet a példa, az áttekintés, a kutatás, feldolgozás lehetőségére. Nem Tőlük idézek, hanem Róluk van szó. Mindez egy szisztematikus életrajzi feldolgozási program nyitánya. Élmény és megtiszteltetés, hogy a Napút erre lehetőséget ad. Műveikből és a Róluk szóló írásokból bizonyára össze lehetne állítani egy magatartási minták kézikönyvét is... (Lásd: Gracián, 1984) Az ősök nagysága nem érdem, hanem feladat. Ez itt tehát nem egy ki-va-g-y-ok-én lobogtatás, hanem üzenet és ajánlat a téma iránt érdeklődőknek.

Most itt kiváló szakembereknek Róluk készült, mérvadó tanulmányai-

ből válogattam. Ám ez sokszínű, heterogén összeállítás. Átvett közlések, tehát eltérő a szerkesztési, jegyzetelési, hivatkozási mód. Ez is lehet tananyag az életrajzokat készítőik számára.. Az írásoknál, a megjegyzéseim során, gyakorta ismétlem, hogy a folytatási, feldolgozási lehetőséget szorgalmazom, és ahhoz kínálok segítséget. A Sárospataki Református Teológiai Akadémián immár évek óta folyik sikeres, „*Református közösségszervező*” képzés, *kulturális menedzser szakiránnyal* is. Nos, számukra ajánlott irodalomként is fogom közvetíteni a Napút e számát.

Az „**Emlékjelek, bizonyságok**” című fejezetben először anyai nagymamám, *Radácsy Ilona* (1884-1967) [legendás, hat lány és egy fiú] apjáról, dédnagyapámról lesz szó. **Radácsy György (1846-1928)** iparos családból származó irodalomtörténész, bibliafordító, teológiai tanár volt. Megjegyzem, hogy nevét y-nal a halála utáni időszakban írták, így a hivatkozások, 1928 óta, mindkét változatban előfordulnak. A fejezetcím háromkötetes művére utal. (Radácsi, 1906, 1910, 1928))

A Napút hivatkozott számát a száz évvel azelőtt, Kálvin 400. születésnapjára írt, fentebb említett, zengzetes megemlékezésével kezdtük. Egy másik írásában azt fejtegette, hogy a reformációt „...leleményes szervezettű, a csábítás-hódítás minden ígézetével rendelkező hadseregek próbálták megállítani diadal-útjában, de nem voltak képesek annyi Júdást hódítani magokhoz, hogy a reformáció haladását kétesseh tehessék s tartósan megakadályozzák.”(Radácsi.) A reformáció ...a szabadság harca a zsarnokság ellen, az egyén tiltakozása az egyéni jog korlátozása ellen, a lélekre nyomakodó papi rend ellen, a rettegés,

a butítás mindenféle színes rendszere ellen; tiltakozás az isteni jogok confiscálása, emberi hatalmasságok részére való lefoglalása ellen, a bűnbocsátó kegyelemnek rendi kisajátítása ellen. ...A reformáció, bár különböző árnyalatokban, de lényegében ugyanaz maradt: világtörténelmi nagy tiltakozás a lelkek rabigába törése ellen s ez marad, ennek kell maradnia az idők végéig. ... A reformáció sohasem akart világhatalmi tényezővé lenni, uralkodni, parancsolni, hanem csak – boldogítani.” (Radácsi, in: Napút, Kálvin 500))

Finkey Ferenc (1870-1949) Radácsy Györgyről készített, itt kivonatolva közölt tanulmányán kívül lásd a szakirodalmi munkásságát is áttekintő összeállítást: (Marton, 1928/a) Ez megtalálható a Sárospataki Református Kollégium (SRK) Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában. Feladatunk az, hogy a rendkívül gazdag, sok-sok kapcsolati nevet is tartalmazó Finkey-tanulmány egészét megszerkesztve, legalább honlapon hozzáférhetővé tegyük. Ez különösen fontos az SRK történetéhez, az öregdiák-mozgalom és a kapcsolati rendszer elemzéséhez. További feladat a teljes Radácsy-bibliográfia feldolgozása és a hivatkozott Marton kiadvány felhasználásával is legalább részbeni elkészítése: ...művei, levelezése, kéziratok, tisztségeihez kapcsolódó jegyzőkönyvek, a Róla szóló irodalom...

A Radácsy lányok egyikének férje, **Finkey Ferenc (1870-1949)** jogtudós, akadémikus, koronaügyész, magyar királyi titkos tanácsos, a felsőház tagja, stb., a Magyar Érdemrend Nagyeresztje kitüntetés és számos más elismerés birtokosa volt. Máig ható jogtudományi könyvek, tanulmányok szerzőjeként hatalmas életművet hagyott ránk. 1946-ban írt, nyomtatás-

ban még nem közölt, *Kis olajág* című gépiratában áttekintette, összefoglalta a református szellemi háttérű, polgári, értelmiségi életmód jellemzőit. Ezt is szerkesztjük, 2018-ban, legalább honlapon közzé tesszük... Róla lásd itt néhány kiemelt művét és a Róla szóló tanulmányokat.

Az itt most kivonatolva közölt tanulmány egy felkészülés kezdete, figyelemfelhívás. Ugyanis Finkey születésének 150. évfordulóján, 2020-ban, Dr. Szathmáry Béla szakmai előkészítésével, a Jogászok a Kultúráért Alapítvány és a TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) szervezésében, konferencián fogjuk áttekinteni munkásságát. A szervezési előkészületek nyitánya 2017-ben, Budapesten, a Margitszigeten, Tompa Mihály születésének 200. évében, a Finkey által kezdeményezett és felavatott szobor koszorúzása, ugyancsak a TIT SE programjaként. A hajdani beszéd nyomtatásban megjelent (Finkey, 1940/a). Ez az írás is olvasható lesz majd a www.tit.hu honlapon.

1984-ben kiadott jelentős könyvén kívül (Finkey, 1984) műveinek sokaságából a módszer miatt is kiemelkedik a saját tanulmányait összefoglaló műve (Finkey, 194). E munka igazán az utókornak készült, hiszen a különböző helyeken megjelent tanulmányait tömören, összefoglalóan ismerteti. Sokunk számára követendő minta!

Munkásságának fontosabb áttekintéseire azért hívom fel itt kiemelten a figyelmet, hogy a tervezett konferencia iránt érdeklődők, szakdolgozati és disszertációs témát keresők készülni tudjanak! Különös tekintettel arra is, hogy témakörei (...ezen belül például a börtönügy, a manapság börtön- andragógiának nevezett nevelési szakterület, a kétkamarás parlament...) napjainkban is fontosak.

· Ködöböcz József [1995]: *Finkey Ferenc élete és munkássága, 1870-1949.* Miskolc-Sárospatak, Felsőmagyarország Kiadó, 170 old. Tartalmazza Finkey műveinek jegyzékét, néhány jelentős gépirat kivételével, amelyek feldolgozása folyamatban van.

· Finkey Ferenc [1948, 2000]: *A magyar büntetőjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914.* 218 old. Az ötven évig gépiratban rejtőző(!) jelentős mű Dr. Szathmáry Béla szerkesztésében, utószavával és Király Tibor akadémikus előszavával jelent meg 2000-ben (Sárospataki Nyomda Kft.), a Jogászok a Kultúráért Alapítvány gondozásában.

· Dr. Szathmáry Béla szakmai előkészítésével, a Jogászok a Kultúráért Alapítvány szervezésében, 2000. június 23.-án, jelentős tudományos emlékünnepe, konferencia volt Sárospatakon, Finkey Ferenc születésének 130., halálának 51. évfordulóján.

· Dr. Nagy Károly [2000]: *A 100 éve létrehozott koronaügyészség történetéről.* Előadás a Magyar Nemzeti Múzeum Baráti Köre rendezésében, 2000. december 1-én 15 órától a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi termében.

· Szathmáry Béla [2008]: *Finkey Ferenc, a tudós tanár.* In: *Sárospataki Füzetek*, 2008/2. 101-106. old. Ezt a tanulmányt ismét közöljük ebben a számban!

· Miklósi Márta [2012]: *A kriminál andragógia történeti gyökerei.* In: *Juhász Erika- Chrappán Magdolna (szerk.): Tanulás és művelődés.* Debrecen, Debreceni Egyetem, TEK BTK Neveléstudományi Intézete, KultúrÁsz Közhasznú Egyesület, 346-351. old.

· *Finkey Ferenc börtönügyi munkásságának, szellemiségének folytatása:* Miklósi Márta [2016]: *Társadalmi szervezetek és egyházak az elítéltek*

reintegrációjában. In: *Zempléni Múzsza*, XVI. évfolyam, 2. szám, 2016. nyár, 29-39. old.

· Kovács I. Gábor [2015]: *Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József.* In: *Kováts Dániel (szerk.): Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2015.* 25. kötet, 429-447. old. Ezt a tanulmányt ismét közöljük ebben a számban.

Kazinczy Gábor (1818-1864) születésének 200. évfordulóján, 2018-ban, megidézzük a jeles személyiség üzeneteit. Közöljük a Széphalom Évkönyv 2018. évi kötetében Finkey róla írt, a három Kazinczyt bemutató, nagyobb munkájának egy részét. Korábban Kornyané Szoboszlai Ágnes [2011]: *„Egy másik Kazinczy: Kazinczy Gábor”* címmel, méltó, alapos, színvonalas tanulmányt készített (Kornyané). Abban még nem hivatkozhatott erre az írásra, hiszen ezt csak most digitalizáltuk, a jeles tudós gép- és kéziratos hagyatékának feldolgozása keretében.

A protestáns nagyasszonyok templomi padosorában, közvetlenül Lorántffy Zsuzsanna és Zrínyi Ilona mellett, ott ülnek a természetes, rengeteget dolgozó, jóságosan következetes, szegény, sorsüldözött, ám mindig mosolygó nagymamám...

Anyai nagymamám, *Radácsy Ilona* (1884-1967) férje, a polgári származású nagyapám, *Harsányi István (1874-1928)* sárospataki gimnáziumi és teológiai akadémiai tanár, főkönyvtáros, irodalomtörténész, etnográfus volt. Gazdag szellemi hagyatékából a Napút hivatkozott számához kapcsolódó Káva Téka-füzetben közöltem *„A reformáció hatása a magyar közművelődésre (1923)”* című maradandó művét.

Jelentős munkásságát először (közvetlenül a halála után) a Harsányi-Emléklapok tekintette át. (Marton, 1928/b 52 old.) Majd később Gulyás József értékelte életművét (Gulyás, 1929).

Életrajzát 2004-ben *Pocsainé Dr. Eperjesi Eszter* foglalta össze. Ebben a számban ismét közöljük. Ennek különös értéke az, hogy a bibliográfiában nemcsak a műveit és a róla írt irodalmat sorolja fel, hanem összegyűjtötte levelezése adatait is. (Így fellelhető többek között Balogh Jenő, Bibó István, Gyórfy István, Harsányi Zsolt, Komáromi János, Makkai Sándor, Ravasz László, Zempléni Árpád, stb. levele is...) H. I. hatalmas néprajzi, népdal és nóta, első világháborús levelezési, képeslap, stb. gyűjtési katalógusa, anyaga feldolgozatlan. Mindez kutatható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben!

Harsányi István munkásságából maradandóan kiemelkedő művek:

- Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. (Nyomtatta Radil Károly az Ev. Ref. Főiskola betűivel) Sárospatak, 1904. 153 old.

- Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Tanári székfoglaló. (Nyomtatta Radil Károly az Ev. Ref. Főiskola betűivel) Sárospatak, 1905.

- A sárospataki lengyel biblia és újonnan fölfedezett harmadik töredékei. Klny.: Magyar Könyvszemle XVII. kötetéből. (Stephanum nyomda) Budapest, 1909. 61 old.

- A Sárospataki Rákóczi-Könyvtár és Katalógusa, Bp., Stefánia Nyomda, 1917.

- A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye. Budapest, 1911. 74 old.

- A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Klny.: Magyar Könyv-

szemle XXI-XXIV. Budapest, 1917. 70 old.

- A reformáció hatása a magyar közművelődésre. (Bethlen Gábor Irod. és Nyomadai Rt.) Budapest, 1923. 78 old. Lásd: Napút, Kálvin 500, a 2009. novemberi szám Káva Téka Napút-füzetek 39. szám, 40 old.

- Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Gulyás Józseffel együtt. Három kötetben. In.: Nagy írók – nagy írások. Szerk.: Bálint Lajos. Budapest, 1922.

- Kazinczy Ferenc levelezése. In.: Kazinczy Ferenc összes művei. Levelezés XXII. kötet. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1927. 555 old. Kazinczy metszetgyűjtemény. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Egy része megjelent [2015]: Kazinczy metszetgyűjtemény. Sárospatak, Sárospataki Református

Kollégium Tudományos Gyűjteményei

- A magyar biblia. In: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. Sárospatak, 1927. 145 old.

- Sárospataki Kalauz 45 képpel. Első kiadás. (Főiskolai Nyomda) Sárospatak, 1926. 107 old.

- Második kiadás: 49 képpel. (Nyomtatta Fischer...) Sárospatak, 1928. 150 old.

Születésének 130. és halálának 80. évében, 2004-ben, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára reprezentatív kiállítással mutatta be munkásságát, Pocsainé Eperjesi Eszter rendezésében. A második világháborúban, a Szovjetunióba elhurcolt sárospataki fogoly-könyvek hazatérte kapcsán, az elmúlt években is sokszor emlegették Harsányi Istvánt, hiszen a könyvek jó része a Rákóczi-hagyaték-ból származott, s az eredeti állományt ő katalogizálta, lásd fentebb. Kézírás

mintái alapján is történt az azonosítás. (Lásd: Genyijeve, etc.)

2008-ban, a Biblia Évében is gyakran emlegettük, különösen „A magyar Biblia” című könyve kapcsán, lásd fentebb.

Amint a dátumokból is kitűnik, anyai nagyapám és dédnagyapám egy évben halt meg. *Nagyika* bámulatos leleményességgel teremtette meg az egyházhoz is kötődő három fiú, *Harsányi István* (1908-2002), *Harsányi László* (1909-1982), *Harsányi György* (1911-1976) és *édesanyám, Harsányi Ilona* (1919-2013) messze sugárzó, színvonalas, protestáns neveltetésének hátterét. Üzenetük, magatartásuk történetek és művek sokaságával példaként idézhető; ám sorakoznak az oldalágiak is! Egy másik Radácsy lány veje, *Béky Zoltán* (1903-1978) amerikai református püspök volt, aki széles körű gyakorlati, egyházszerző munkájához kapcsolódva Kálvinról is írt. A második világháború legelején lelőtt Csajka András emléke is megidézendő. Utalok itt is Vitányi Ivánra, aki pályafutásom elindítója, segítője volt. Nos, róluk és az apai ősökről, jeles rokonokról egy újabb összeállítást szeretnék készíteni, néhány éven belül, „A magaratás” címmel. Bizony, kérem a biztatást és a segítséget...

A reformáció 500. évében főhajtással írom, hogy a felelősséget és a feladatok alapjait örököltem. Édesapám, **Dr. Koncz Sándor (1913-1983)** gyakran idézett önmeghatározásai: „*Értelmes hit, cselekvő erkölcs...*” „*Hittel és humorral...*” Ezek is vezették Szatmári Emíliát elmélyült kutatásai és a Róla készült, alapos, színvonalas, fontos könyve megírása során. [Szatmári, 2015.]

Atyai nagymamám a felvidéki Özörényből (ma: Gemerska Horka; Gömörhorka) származó *Szabó Teréz* (1894-1981) jóságos, templomos asszony volt. Szigorú, vasgyári munkás, presbiter férjét, nagyapámat, *Koncz Józsefet* (1884-1949) nem ismerhettem. Azt, hogy a dolgos, vallásos, kemény életű paraszt-munkás család miként határozta meg Apám elhívását, szépen mutatja be a Napkút Kiadó által megjelentetett *Sokunk karácsonya* című kötetben Dr. Koncz Sándor írása (Koncz S. 2009). Az atyai nagyszülők, nagybácsik, nagynénik, jeles rokonok életét is szeretném áttekinteni, és róluk is készülök írni az említett, tervezett, „magatartás” elemzésben.

E mostani kiadványban, az „**Értelmes hit, cselekvő erkölcs**” fejezetben, Dr. Koncz Sándorról írt tanulmányok olvashatóak. Ő jóságos, szorgalmas, munkás-paraszt családból származott. Özörény, Diósgyőr-Vasgyár, Miskolc: gyermek és diákévek... Majd Sárospatakon református teológiai hallgatóként már akkor is sokoldalú szervező, író, szerkesztő, külföldön is tanuló, utazó, elismert, törekvő személyiség volt. Ezt követően szolgált mint református konventi-, intézeti-, táborigazgató – és közegyházi lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros.

1947-1952 között teológiai tanár volt Sárospatakon. Küzdött a Sárospataki Református Kollégium, a Teológiai Akadémia erőszakos megszüntetése és a Gimnázium államosítása ellen. Ezért is „hátrátételt szenvedett”. Az Alsóvadászi Református Gyülekezet szeretettel fogadta be, ahol igencsak körültekintő, emlékezetes lelkészi szolgálatot végzett. Viták és egyeztetések után, 1965-től Sárospatakon, a (...hosszú nevű...) Tiszáninneri Re-

formátus Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt. („Hittel és humorral” magatartására jellemzően mondta posztjáról: „az ország egyetlen olyan igazgatója vagyok, akinek egyetlen beosztottja sincs...”) Korábbi jelentős teológiai, filozófiai életművét radikálisan elhallgatták, írásai 1952-1965 között nem jelenhettek meg. Amikor lehetett, sokszor szolgált, voltak évek, hogy szinte minden nap, olykor naponta többször is. Tartotta a lelket a hallgatóiban...

Két jelentős, korábbi könyve:

- Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938;
- Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942.

Ezek előtt és után számos tanulmányt, cikket közölt, amíg engedték, 1952-ig... Majd 1965-től ismét. Ám sok-sok igehirdetése, jegyzete, cetlije kéz- és gépiratban maradt. Ezek feldolgozása, a fő művek újraközlése folyamatban van. Ennek elkezdésében, színvonalas folytatásában meghatározó Dr. Dienes Dénes professzor úr szerepe. A Napkút Kiadó, a Napút, a Zempléni Múzsza, a Sárospataki Füzetek című folyóiratok és a Széphalom Évkönyv-sorozat az elmúlt években rendszeresen közölték Koncz Sándor írásait és a Róla szóló elemzéseket. Most, 2017-ben, a Széphalom Évkönyvben és a Kultúra és Közösség című folyóiratban (az őszi számban) jelenik meg egy ötven évvel ezelőtt írt, tanulmány értékű könyvismertetése a reformációról. 2018-ban, a Széphalom Évkönyvben *„A Filippibelihez írott levél gyűlekezeti magyarázata...”* című prédikáció-sorozatából jelenik meg egy rész. A folyóiratok honlapon is elérhetőek. A közlések

minden esetben magyarázatokkal, életrajzi jegyzetekkel kiegészítve olvashatóak.

Teológiai, filozófiai tudományos munkásságának felfedezése éppen napjainkban történik. A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével, *„Válság és váltság... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813-1855) emléke előtt is”* címmel rendeztünk konferenciát, 2013. november 21-22-én, Sárospatakon. Ezt interneten is közvetítettük, amely megtekinthető a www.tit.hu honlapon. (Nyitó oldal, ajánljuk...)

A konferencián is jelentős szerepet vállalt Szatmári Emília. Elmélyült kutatásait és alapos, színvonalas, fontos disszertációja megírását a gyakran idézett KS önmeghatározások, az *„Értelmes hit, cselekvő erkölcs...”* és a *„Hittel és humorral...”* is segítették (Szatmári, 2015).

Szatmári Emília érdeme az, hogy a terjedelmes és sokszínű írásos életmű, a kéziratok és cetlik sokaságának alapos munkával történő feldolgozása kapcsán az üggyhöz méltó áttekintési, rendszerezési koncepciót alakított ki. Igencsak ötletes szerkesztési megoldása az, hogy az életút szakaszait követve, könyvének fejezetcímei és alcímei Koncz Sándor- idézetek vagy Róla szóló megállapítások. Ezzel a megoldással is vezeti, orientálja az Olvasót.

Édesapám sorsának áttekintése, átélése, magatartásának követése, élete és munkássága egy-egy szakaszának feldolgozása nekem is vállalt feladatom. Ám e kötet olvasása során világossá vált számomra, hogy ezt nem tudtam volna ilyen ötletesen,

alaposan, szakszerűen és tömören megtenni. Így hát sokunk számára segítség, iránymutatás és példa ez a munka. A szerző átélve, szépen tekintti át a „Még a legkülönbek is elfáradnak...”-sors megpróbáltatásait.

Tisztelettel ajánlom e kötetet az érdeklődők szíves figyelmébe! Mindazoknak üzenve, akik a múlt századi küzdelmek áttekintésével a felelős magatartás példáját keresik. Mindazoknak tehát, akiket érdekel az értelmes hit, a cselekvő erkölcs, a hittel és humorral magatartás. Külön is módszertani szempontból azoknak, akik mintát, példát keresnek a feldolgozás, áttekintés, megörökítés, felmutatás vállalásához

Koncz Sándor kereste és megragadta a gyakorlati cselekvés lehetőségét. Az igei háttér és a tudományos módszertan eszköz volt számára a mindennapok során. Ebben is méltó követője e kötet szerzője. Kérem és javasolom az alapos, jegyzetelő olvasást. Az életmű további feldolgozásának érdekében e kötet szerzője várja a kiegészítéseket, véleményeket; e-mail: agapao@gmail.com. Köszönet mindazoknak, akik segítettek a kutató munkáját, e mű létrehozását.

Koncz Sándor munkásságának, magatartásának lényegét, Dienes Dénes professzor úr tanulmányai alapján a következőképpen foglalhatom össze. (Ő több írásában foglalkozott K.S. munkásságával, és válogatásokat közölt tanulmányaiból, igehirdetéséből. Ezek elérhetőek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárban.) 1. Töretlen hit. 2. Tudományos, ezen belül filozófiai és teológiai megalapozottság. 3. Az „értelmes hit, cselekvő erkölcs” szerves egysége. 4. Módszeres, praktikus életvezetés. 5. Szerette és tisztelte az embereket, vallásfeleke-

zetre való tekintet nélkül. 6. A „hittel és humorral” életszemlélet. 7. Végtelemnek tűnő, ám 70 év alatt felörlődött szellemi és fizikai munkabírás.

Mindezeket taglalja Szatmári Emília már említett disszertációja. Ebben különösen megrázó és felrázó az, ahogyan a felörlő küzdelmekről ír.

Az említett, 2013.évi, „Válság és váltság” címet viselő konferencia szervezésekor, Molnár Márton e kiadványban is közölt tanulmányának elhangzásakor, Szatmári Emília disszertációjának védeésekor nem tudtunk Farkas Szilárd munkásságáról. Bizony, ez elemzendő figyelmeztetés. Ő igencsak jelentős, alapos tanulmányokban foglalkozott a krizeológiával. Felfedezte számunkra, az utókor számára, az évtizedekig elhallgatott, sokáig nem idézhető, majd alig-alig hivatkozott Koncz Sándort. Bizony, köszönet és elismerés, biztatás a folytatásra!

A Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve nemes szolgálatot vállalt azzal, hogy a 14. kötete óta, tehát 2004-től, minden évben megjelentetett egy-egy, KS munkásságára igencsak jellemző írást. Ezeknél életrajzi jegyzeteket, műveire történő utalásokat is közöltünk, amelyeket itt nem ismétlünk meg, ám a kötetek fellapozását (persze a többi, sok-sok érdekes publikáció miatt is) ajánljuk.

A Széphalom 2017. évi 27. kötetében (szerk. Nyiri Péter) megjelent KS „A reformáció szociális háttere” című jelentős könyvismertetése. A reformáció 500. évében (értelmezéstörténeti emlékeztetőül és a mai aktualitásra különös tekintettel) közzeltük az eredetileg 50 (!) évvel ezelőtt publikált, tanulmány értékű könyvismertetését. (A gépirat dátuma: 1966. szept. 18.). A hosszú elhallgatás után ez egyike volt a közlés, a nyilvános szereplés le-

hetőségének. Most ismét megjelenik a Kultúra és Közösség 2017. évi, őszi számában is.

Dr. Koncz Sándor szellemi hagyatékának feldolgozása az én programom szerint az alábbi lépésekben történik.

1./ „Életrajzi vázlat és bibliográfiák” címmel készítem a teljes áttekintést, amely 2018-ban már remélhetőleg elérhető lesz a TIT hivatkozott honlapján.

2./ Folytatom a már fentebb említett közléseket, a gépiratok feldolgozását. Szervezem a főbb művek újrakiadását és internetes elérhetővé tételét.

3./ Elkészült a hivatkozott „Válság és váltság...”-konferencia leírása, szervezem ennek megjelentetését.

4./ Szorgalmazom Szatmári Emília és Farkas Szilárd köteteinek vitáját, ismertetését és a folytatást.

5./ Gyűjtöm és elemzem a KS-ról szóló írásokat, hivatkozásokat.

6./ Többen elemezték KS munkásságát. A bibliográfiai adatok bekerülnek az 1./-ben jelezett áttekintésbe.

7./ Töreksem arra, hogy a munkásságáról, a Róla írtakról, magatartásáról áttekintő elemzés készüljön. Kiegészítve mondásai, bölcsességei válogatásával.

A szolgáló helytállás jellemezte egész életét, Édesanyám, **Harsányi Ilona (1919-2013)** segítségével. Mindezt sok munkával, józan számvetéssel, vállalással, megalkuvás nélkül... Sokszíni, gazdag, megpróbáltatásokkal terhes pályafutásuk sokak számára maradandó emlék, tanítás, a fent idézettek szellemében követendő magatartás. Lásd (Koncz, 2016).

2018-ban számos, a mostani témakörhöz is kapcsolódó évforduló

lesz. Most a Sárospatakhöz, különösen az SRK-hoz és a TIT Stúdió Egyesülethez kapcsolhatóakat említem, a már hivatkozott Kazinczy Gáboron kívül. Tehát: 2018-ban mely jeles évfordulókat illik megszervezni: (Kérve és várva persze a további javaslatokat)

– Sárospatak 50 éve ismét város...

– Szent Erzsébet 810 éve született.

– Száz éve született Mészöly Dezső (1918-2011)

– Béky Zoltán (1903-1978) amerikai magyar püspök halálának 40. évfordulója.

– A tehetségmentő, népfőiskola szervező, pszichológus, közíró, Sárospatak várossá szervezésének egyik meghatározó szorgalmazója, a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Körének elindítója, Dr. Harsányi István (1908-2002) születésének 110. évfordulója.

– Szentmihályiné Szabó Mária (1888-1929) születésének 130. évfordulóján különösen is felhívom a figyelmet a nagy, sárospataki témájú regényekre: „Örök társak”, „Lorántffy Zsuzsánna”, „Zrínyi Ilona”....

– Ugyancsak a 130. évforduló hívja fel a figyelmet Mátyás Ernőre (1888-1950), aki az SRK huszadik századi megújításának kiemelkedő személyisége, nagy mestere volt.

– Mészöly Dezső (1918-2011) költő, műfordító, Sissi verseinek fordítója és elemzője is Sárospatakról indult. Bizonyára többen, több lehetőséget is felvetnek majd...

– Személyesen, tágabb körben is készülődöm: 2018-ban lesz 50 éves a magyarországi jövőkutatás. Én is elemezni szeretném a szemléletváltást, egy új kutatási terület kialakulását és eredményeit, persze mindebben a saját szerepemet is.... „Jövőkutatásaim... A lehetséges jövőktől a kívánt jövőig...” címmel, a Koncz, 2007/b írásban

megkezdett áttekintést szeretném teljessé tenni. Azt mutatom be, hogy jómagam a jövőkutatói munkáim során, a kulturális előrejelzésekből mindig a tervezés módszertanáig és tartalmáig akartam, próbáltam eljutni. Ez is reformálási felelősség és feladat volt...

2019-ben a számomra kiemelkedő feladat: édesanyám, **Harsányi Ilo-
na (1919-2013)** születésének 100. évfordulóján megemlékezés szervezése!

Volt már szó a 2020. évi nagy esemény előkészítéséről: Konferencia Finkey Ferenc 150. évének tiszteletére....

Tehát. Szabadulni nem akartam, így hát lássunk a család lelkész, tudós, teológus nagyjairól egy áttekintést! Radácsy György, Finkey Ferenc, Harsányi István és Koncz Sándor következnek, ahogyan mérvadó szakemberek emlékeznek rájuk...A családi örökség nem érdem, hanem felelősség és feladat. Ez az összeállítás nem minta, de ajánlás és további készülődés...

***

Az írás szerzője Dr. Koncz Gábor (Sátoraljaújhely, 1950.) Ph.D., egyetemi magántanár, főiskolai tanár. Nyugdíjas. A Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója, társadalmi munkában. Főiskolákon oktató. Voltam: újságíró, tudományos kutató, minisztériumi munkatárs, miniszteri biztos, országos kulturális intézmények vezetője. Továbbá a felsőoktatásban, a továbbképzések és konferenciák keretében, itthon és külföldön előadó. Hajdan sok cikkem, majd több könyvem, számos tanulmányom jelent meg a művelődés-gazdaságtan, kulturális előrejelzések, kulturális tervezés, kulturális menedzsment témakörökben. Mostanában – többek

között – a „Rendezvénytan” kötetemet készítem elő, tanítok, gazdálkodom, és az e tanulmányban említett témakörök feldolgozásával, valamint jeles évfordulók megszervezésével foglalkozom. Honlap: www.tit.hu, e-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Hivatkozások, hátterek

- Ady Endre* [1936]: Jóslások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Féja Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- Ancsel Éva* [1983]: A megrendült öntudat mítoszai. In: Három tanulmány. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Békly Zoltán* [1959]: Theológiai Tanulmányok Kálvin Jánosról. Kálvin és Barth Összehasonlító theológiai tanulmány. Uo.: Kálvin és a mai magyarországi theológiai gondolkodás. Amerikai Magyar Református Egyesület, Washington, 40 old.
- Bolvári-Takács Gábor* [2016]: A sárospataki öregdiák mozgalom 19-21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók. Gépirat, 185 old. Interneten elérhető: www.zemplenimuzsa.hu/pataki-oregdiak-krono.pdf
- Cseke Hajnalka* [1996]: Határhelyzetek. Interjú Vitányi Ivánnal. Bp., Pallas Stúdió, 247 old + fotók.
- Dékány Endre* [2009]: Kálvin Jánostól Németh Lászlóig. Tanulmányok és emlékezések. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 60. old.
- Dienes Dénes* (szerk.) [2008]: A reformáció. Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához. Sárospatak, Hernád Kiadó, 5. old.
- Douglass, Klaus* [2005]: Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről. Bp., kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 395 old.
- Farkas Szilárd* [2015/a]: Soren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-

- as években. Zalaegerszeg, Pannon Írók Társasága, 182 old.
- Farkas Szilárd [2015/b]: Válságfilozófiai koncepciók a XX. századi magyar filozófiában. In: Falusi Márton (szerk.): *Túl posztokon és izmusokon. Művészetelméleti tanulmányok*, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia- L'Harmattan, 53-78. old.
- Farkas Szilárd [2016]: Nihilizmustól a krizeológiáig. Válságértelmezések a XX. századi magyar filozófiában. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia- L'Harmattan, 69 old.
- Fasang Árpád ifj. (szerk.) [1997]: *Az (magyar) értelmiség hivatása*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 530 old.
- Fasang Árpád ifj. –Fodor András (szerk.) [1998]: *Hivatás és hitvallás*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, I. és II. kötet 1021 old.
- Erdélyi János [1860]: *A Sárospataki Ref. Főiskola Háromszázados Ünnepe július 8-án 1860. emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János*. Sárospatak, nyomtatta R. Károly a Ref. Főiskola betűivel, 144 old.
- Faggyas Sándor, Korányi András [2015]: *500 éve reformáció*, Budapest, Protestáns Újságírók Szövetsége, 75 old.
- Dr. Finkey Ferenc [1940/a]: *M. Kir. Titkos Tanácsos, Ny. Koronaügyész ünnepi beszéde Budapesten, a Szent Margitszigeti Tompa Mihály emlékmű leleplezésén, 1940. szeptember 28. Budapest, székesfőváros házinyomdája, 27 old.*
- Dr. Finkey Ferenc [1940/b]: *„Szemelvények kisebb szakdolgozataiból 1890-1940.” Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvtár- adó és Nyomda, Pécsset, 159 old.*
- Dr. Finkey Ferenc [1944]: *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból*. Sárospatak, 160 old. Ezt később több, ma még gépiratban lévő visszaemlékezéssel, napló részlettel folytatta. Digitalizálásuk folyamatban van.
- Dr. Finkey Ferenc [1944]: *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból*. Sárospatak, 160 old. (Ezt később több, ma még gépiratban lévő visszaemlékezéssel, napló részlettel folytatta. Digitalizálásuk folyamatban van.)
- Dr. Finkey Ferenc [1990]: *A sárospataki Jogakadémia története* In: *Egyház és Világ*. Protestáns Lap I. évfolyam, 10-11. szám, 1990.VIII-IX. A 2. rész: *A Kővi Korszak (1793-1849)* 8-11. old.
- Genyijeva, Kiss Ilona, Monok István (szerk.) [2007]: *Translatio Liborum*. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatót könyvek kapcsán. Bp., 145 old.
- Gracián, Baltasar [1984]: *Az életbölcesség kézikönyve*. Oráculo manual. (Fordította: Gáspár Endre). Bp., Helikon Kiadó, 215 p.
- Gulyás József: *Harsányi István életének és munkásságának vázlatos rajza*. In: *Mozaik- darabok*. (Nyomtatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1929.)
- Győri L. János [2009]: *Kálvin János alakja a magyar irodalomban*. In: *Fazakas Sándor (szerk.) [2009]: Kálvin időszerűsége*. Tanulmányok Kálvin János teológiájának marandó értékeiről és magyarországi hatásáról. Bp., 2009. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 350-366.
- Kálvin János [1995]: *A keresztyén vallás rendszere ... 1559 ... Fordították: Ceglédi Sándor és Rábald Gusztáv... Pápa, 1909*. Ref. Főiskolai Könyvnyomda. Hasonmás kiadás: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 1995. I. kötet 696. old., II. kötet 948 old.

***

Dr. Koncz Gábor

[1997]: *Mi az őrzők feladata?* In: *Kultúránk – Válaszúton*. (szerk.: Békés Gellért és Deme Tamás) Pannonhalma, Bencés Kiadó, 137-142. old.

[2007/a]: *„Eléggé haragudni...” Értelmiségi felelősség és feladatok*. In: *Katedra a szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja*, XIV. évfolyam, 10. szám, 2007. június, 10-11

[2007/b]: *Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia*. In: *Szín. Közösségi Művelődés*. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 2007. június, 12/2-3., 67-75. p.

[2009] (szerk.) **Kálvin 500 Napút 2009.**, XI. évfolyam, 9. szám, November. Ebben: Dr. K.G.: Családi Kálvin, 6-15. old.

[2015]: A pataki kollégium, visszavételének (1989-1990) történelmi körülményei, In: Zempléni Múzsza, Társadalomtudományi és Kulturális folyóirata, XV. évf., 3. (59.) szám, 2015. ősz, 35-42. old.

[2016]: A magatartás: Koncz Sándor az abszolút pedagógus In: *Hudra Árpád, Kiss Endre, Trencsényi László (szerk.)* [2016]: Abszolút pedagógusok Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád Műhely Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 187 old.

[2017/a]: „Eléggé haragudni...” Értelmiségi felelősség és feladatok. (2017) Gépirat, 24 old. Megjelenés alatt a Kultúra és Közösség folyóirat 2017. évi novemberi számában.

[2017/b]: Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról. In: Zempléni Múzsza, XVII. évfolyam, 2. szám, 2017 Nyár

További, Dr. Koncz Sándor hatását is tükröző, néhány írásom adatait az e számban közölt, „A magatartás...” című írásomhoz csatolom....

***

Dr. Koncz Sándor

[1985]: Náházy Bertalan emlékezete. (1884-1956) In: Kultúra és Közösség, 1985. 5. szám. 74-86. old.

Dr. Koncz Sándor [1990]: „Vallásos értelem, értelmes hit, cselekvő erkölcs” (részletek a szerző önéletrajzi jellegű írásaiból) In: Egyház és Világ. Protestáns Lap I. évfolyam, 11. szám, 1990. IX. 7. 20. old.

[2009]: Karácsonyok (1976 és 1977) In: Sokunk karácsonya, Bp., 2009. Napkút Kiadó, 28-36. old.

[2013/a]: Az igehirdetés és az illusztráció. In: Széphalom a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 23. (szerk.) Nyiri Péter, 519-524. old.

[2013/b]: Felvillantások Alsóvadásról. In: Zempléni Múzsza, Társadalomtudományi és

Kulturális folyóirat, XIII. évfolyam, 2. (50.) szám, 2013 Nyár, 31-45. old.

[2017]: „A reformáció szociális háttere” Könyvismertetés (Preserved Smith: The Social Background of the Reformation. Collier Booksedition. New York, 1962 320 p. Az ismertetés megjelent In: Theológiai Szemle 1967/1-2. sz. 57-59. lap. In: Széphalom a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 27. (szerk.) Nyiri Péter, 622-623. old.

***

Kovács I. Gábor [2015]: Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József. In: Széphalom a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 25. (szerk.) Fehér József, 429-447. old.

Ködöböcz József [1995]: Finkey Ferenc élete és munkássága 1870-1949. Miskolc, Sárospatak, Felsőmagyarország Kiadó, 170 old.

Mann, Thomas [1947]: Európa, vigyázz! Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó Rt., Budapest

Marton János (szerk.) [1928/a]: Radácsy-emléklapok. Kiadja a Sárospataki Református Lapok Szerkesztősége, Sárospatak, 49 old.

Marton János (szerk.) [192/b]: Harsányi-emléklapok. Kiadja a Sárospataki Református Lapok Szerkesztősége, Sárospatak, nyomtatott a Ref. Főiskola könyvnyomdájában. 52 old.

Márai Sándor [2000]: Kassai órjátár. Budapest, Helikon Kiadó

Radácsi György [1906]: Emlékjelek Bizonyosságok Összegyűjtött dolgozatok, I. kötet, Sárospatak, Nyomtatta R. Károly a Ref. Főiskola betűivel, 399 old.

Radácsi György [1910]: Emlékjelek Bizonyosságok Összegyűjtött dolgozatok, II. kötet, Sárospatak, Nyomtatták Dani és Fischer a Ref. Főiskola betűivel, 403 old

Radácsi György [1928]: A négyszázados reformáció. In: Radácsi György: Emlékjelek, bizonyosságok III. kötet. Sárospatak, 1928. 221-227. old. (Az eredeti írásmódot hasz-

- nálom; halála után, 1928 januárjától adták nevéhez az y-t.)
- Radácsi György [1928]: Emlékjelek Bizonyások Összegyűjtött dolgozatok, III. kötet, Sárospatak, Nyomatott Fischer Lajos könyvnyomdájában, 244 old. (E kötet Előszavát Radácsi György nem tudta befejezni, 1928. január 11-én elhunyt. Az Előszót veje, Harsányi István egészített ki, 1928. január 20-án. Róla lásd a *Mapút* e kötetében a Tanulmányokat és KG bevezető írását.)
- Radácsi György [1891]: A Károlyi-Biblia háromszázados örömmünnepeinek emlékkönyve Sárospatak, (Károlyi emlék-bizottság), Nyomatta Steinfeld Béla, az ev. ref. főiskola betűivel. 166 old.
- Radácsi György [1892]: Emléklapok az 1859-1867-es osztálytársak sárospataki találkozájáról. Külön lenyomat a „Sárospataki Lapok”-ból. Sárospatak, Nyomatta Steinfeld Béla, az ev. ref. főiskola betűivel. 37 old.
- Radácsi György [1900]: Női arc képek. I. füzet, Az egyesület első nyilvános ünnepélyén felolvasta... 1900. szept. 16-án. Sárospatak, A Sárospataki Mőegyesület Kiadványai, Nyomatta Steinfeld Béla, az ev. ref. főiskola betűivel. 24ol.
- Radácsi György [2010]: A táncról. In: Tánc tudományi közlemények. A Magyar Táncművészeti Főiskola folyóirata, II. évfolyam, 1. szám, 32-39. old. Erről az írásról előadás is elhangzott: Tóvay Nagy Péter: Teológusok a tánc védelmében. Táncpárti érvelés Tomcsányi Lajos és Radácsi György műveiben. In: Alkotás- Befogadás- Kritika a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban. IV. Tánc tudományi Konferencia a Magyar Táncművészeti Főiskolán, 2013. november 8.9. old.
- Révész Imre [1913]: Az első magyar kálvinista. Kolozsvár, Nyomtatott Stief Jenő és Társa Könyvsajtóján. Külön lenyomat a Református Szemléből, 11 old.
- Szatmári Béla [2008]: Finkey Ferenc, a tudós tanár. In: Sárospataki Füzetek, 2008/2. 101-106. old.
- Szatmári Emília [2015]: "Közegyházi életünk sodrában" Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori iskolája, Sárospatak- Debrecen, gépirat, 290 old. www.doktori.hu (Megjelenés alatt 2017-ben, kötetben is.)
- Vitányi Iván [1970]: Ideológiai vallomások (1970): In: Vitányi Iván [1971]: Második prométheuszi forradalom. Bp., Magvető Kiadó, 58-94. old.
- Vitányi Iván [1985]: Egyharmadország. Előszó és vallomás. In: Egyharmadország. Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Vitányi Iván [2007]: Önarckép-elvi keretben. Szellemi önéletrajz. Celladömölk, Paus-Westermann, 92 old. Kiegészítésként lásd még: Dr. Koncz Gábor [2002]: Vitányi Iván köszöntése, a Pataki Diákok Szövetségének Díszközgyűlésén, 2001. december 14-én. In: Pataki Diák, A Pataki Diákok Szövetségének Hírlevele, II. évf. 1. szám, 2002. február, 26-28. old. Dr. Koncz Gábor [2007]: A feladott lecke – Vitányi Iván: A magyar kultúra esélyei. Kultúra, életmód, társadalom (Bp., 2006.) című könyvének ismertetése. In: Szín Közösségi Művelődés, A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 2007. június, 12/2-3., 131. old.
- Vitéz Ferenc [2013]: Válság és válság: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. In: Nézőpont, 2013/52-53.324-332. old. www.epa.oszk.hu
- Weber, Max [1967]: Gazdaság és társadalom szemelvények, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó 334 old.
- Weber, Max [1979]: Gazdaságtörténet válogatott tanulmányok, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó 351 old.
- Weber, Max [1982]: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások. Budapest, Gondolat, 619 old.
- Zweig, Stefan [1936]: Harc egy gondola körül (Castellio és Calvin), Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 267 old.

Finkey Ferenc

„Hív és nagy vala”

Radácsy György (1846-1928) életrajza

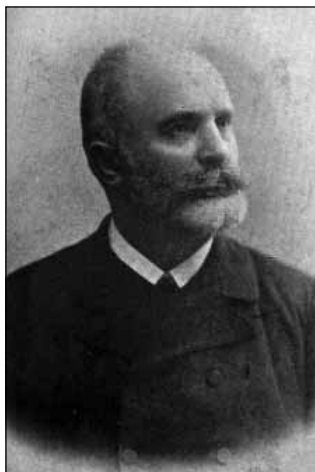
[A fejezetcím Radácsy háromkötetes művének címe. Adatai a hivatkozásoknál. Róla és Finkey Ferencről lásd e számban dr. Koncz Gábor (KG) bevezető írását. Az itt rövidítve közölt, jelentős, jóval bővebb (74 old.) tanulmány eredeti, gépelt változata 1946-ban készült: „Radácsy György sárospataki ref. theol. akad. tanár életrajza. Születésének századik évfordulója–1846-1946. December 31.– emlékére. A Tiszáninneni Református Egyházkerületnek, Sárospatak, 1946. December 31. Hálás tisztelettel: Finkey Ferenc” címmel. A teljes írást szerkesztjük, 2018-ban olvasható lesz a www.tit.hu honlapon.

E mostani közlésnél a szóhasználatot, helyesírást nem változtattam. Néhány esetben azonban elvégeztem a szükséges korrekciókat és a terjedelmes mondatok rövidítését. Az idézeteket dőlt betűvel közlöm. A kihagyásokra ... jelöléssel és a [dőlt betűs] kommentárokkal utalok. Jól tagolt, nagyon alapos tanulmány, ám ma nehéz olvasmány. Ebből a változatból ezért is töröltem a nehezen értelmezhető részeket. Szándékom az, hogy a tervezett teljes közlésnél majd megfelelő értelmező magyarázatok is készülhetnek. Több esetben a hivatkozott forrásokat és egyes idézetek helyét nem tudtam felderíteni – ez is megoldandó feladat...

Történelme során a mai Sárospataki Református Kollégium (SRK) neve többször változott. Akkor Főiskola volt, ezen belül Gimnázium, Theológiai Akadémia és Tanítóképző. Korábban Jogakadémia is működött. Nem változtattam azon, hogy Finkey mindezeket kisbetűkkel, olykor rövidítve írta. A gyakran említett „egyházkerület” ma a Tiszáninneni Református Egyházkerület. E tanulmányban a Szerző többféle változatban utal rá, ezeket nem korrigáltam. A hivatkozásokat ebben a formában én készítettem.

Itt ismét említem, utalva az e számot bevezető írásomra is, hogy Radácsy nevét a halála után írták y-nal, az eredeti, még általa szerkesztett kiadványokon i-vel szerepel. Finkey írásában meghagytam az y-t, ám én a hivatkozásoknál az eredeti megjelenéseknek megfelelően használom. Rövidítettem ugyan a szöveget, ám nem hagytam ki az éppen mostanra (2017) érvényes üzeneteket. Pl. 200 éve született Tompa Mihály, tehát ehhez az emlékévhöz is aktuálisak a Tompa szobrokkal kapcsolatos feljegyzések, hivatkozások.

A nevekben, utalásokban, idézetekben rendkívül gazdag, lírai hangvételű, szépirodalmi jellegű írás megerősíti azt a szándékot, hogy (esetleg szakdolgozati, disszertációs vállalással) készüljön el a szisztematikus, megfelelően dokumentált életrajz. A Finkey által említett és idézett nevek sokasága fontos forrás az SRK és a korszak történelmének elemzéséhez. KGJ

Nagy emberek, költők, tudósok, művészek, államférfiak, próféták születésének vagy halálának nagyobb évfordulóit manapság előszeretettel ünneplik meg a szakmabeli utódaik, tisztelőik, tanítványaik. Nagyon szép és követésre méltó az ilyen megemlékezés, az elhunyt kiváló nagy ember szellemének, alkotásainak, munkásságának, törekvéseinek felelevenítése, az ő eszméiknek, egyéniségüknek példánykép gyanánt való bemutatása. Egyrészt hála és hódolat ez az illető kimagasló egyéniség emléke iránt, másrészt tanulság nekünk, a későbbi nemzedékeknek, s kínálkozó alkalom egy-egy nagyobb időszak... eszmeáramlatainak a jelen korral, mai állapotokkal való egybevetésére, összehasonlítására.

[A bővebb bevezetést követő fejezet az Abaújszepsiből származó család eredetét tekinti át. Az érdeklődők figyelmébe ajánlom, hogy mai, korszerű módszerekkel és alapos kutatással készített családfát Radácsy István és felesége, Deák Edit. Szívesen adnak tájékoztatást, segítséget, mail: radacsyistvan@hotmail.com]

...Radácsy György Tompa Mihály születésének századik évfordulóján /1817-1917 szept. 28., megragadó korképet festett irodalmi viszonyainknak erről a száz évről, s örömmel állapította meg, hogy a százéves Tompa értéke nő.

[Tompa Mihályról lásd Radácsy írásait a hivatkozásokban közölt, „Emlékjelek, bizonyságok I. és III. kötetében.]

...Ezzel az elgondolással tekintek vissza én is Radácsy Györgynek, a sárospataki főiskola egyik legkiválóbb volt tanárának, a XIX. század utolsó negyedében a magyar protestantizmus történetében nagy hivatást betöltött és általános elismerésnek örvendett pataki theologiai kar egyik nagyérdemű tagjának születése századik évfordulóján /1846-1946 dec. 31./. Visszanézek a hazai, közelebről a református egyházi közelet s legközelebről a sárospataki főiskola száz év előtti állapotára, hogy összevessem azt az időközben elért bámulatos haladással és fejlődéssel.

[Itt a történelmi korszakokra való utalások következnek és személyes megjegyzések az írás keletkezéséről.]

1. A Radácsy család eredete. Radácsy György, a sárospataki nagynevű theologiai tanár... az Abaújszepsiben élt, virágzó Radácsy család leszármazottja. 12 éves korában, 1859 szept. 2-án jött Abaújszepsiből Sárospatakra, első gimnazistának. Ettől a naptól kezdve azonban haláláig sárospataki lakos maradt, 69 éven keresztül. S nemcsak jogilag, de szíve-lelke szerint is. Pataki lakosi mivoltának ötvenedik évét egy remek felolvasásában örököltette meg: „Visz-

szaemlékezés a régi Sárospatakra. 1909.” (Radácsi, 1910. 362-385. old.) Ez a gyönyörű írás máris a legbecsesebb forrásmű Sárospatak félévszázados /1859-1909/ külső és belső életének megismerésére. Ebben az ő elbájoló korrajzában megható hitvallást tesz Patak mellett. *„Ötven éve múlt, hogy sárospataki lakos vagyok. A legbüszkébb bennszülött joga is elévült velem szemben, hogy „jött-ment”-nek nevezgessen... Nem is voltam én itt jött-ment soha – a szívem tanúsága szerint. A szülőföldem révén benső szálak kötöttek... Sárospatakhoz és a sárospataki főiskolához gyermekkoromtól fogva...”* Mesteri sorokban rajzolja meg szülővárosának Sárospatakkaal való hasonlóságát s a két kisváros szelleml kapcsolatait. *„Aki..., ha több fia volt is, legalább egyet beplántál valahogyan a sárospataki Collegiumba és úgy érezte, mintha nemcsak a fiával, hanem az egész családjával is jól cselekedett volna s mintha Istennek tetsző munkát végzett volna.”*

Radácsy György tehát nem idegenbe jött, mikor Sárospatak lakosa és rajongója lett. Csak folytatta a jó Isten által kijelölt élethivatását az új székhelyén. A szívéhez nőtt s ahhoz mindvégig hűnek maradt szülővároskája helyett, ahol életének első 12 évét, boldog gyermekkorát töltötte, a kis Bódva folyócska partjain, csak tovább folytatta felserdülésének éveit a Bodrog-parti Athenében. Ez lett lelke magasabb vágyainak, tudományos törekvésének színhelye. Így lett ő – Isten eleve elrendelése szerint – a pataki Radácsy család megalapítója, az ősi abaújszepsii családból kirajzott új s nem is egy, de három Radácsy család egyikének megeremelője.

Idéznem kell említett „Visszaemlékezéseiből” azt a megkapó részletet is, mellyel szülővárosának és Sárospatakknak külső és belső rokonságát megrajzolja. *„Nekem s nekünk Szepsi-városbelieknek különös okaink is voltak a pataki diákélet megkívánására. Boldogan hirdette egyik emberöltő a másiknak, hogy a kis Szepsi már professzorokat is adott, papokat a gyülekezetnek. Csak úgy zsibongott a szívünk körül, mikor apáink, nagyapáink olyan büszke kegyelettel ápolták a Collegiummal való összeköttetésünket.... s ahhoz úgyszólván jogot formáltak a fiaik és unokáik részére..... Valami természeti rokonság is volt, és van az én szülőföldem és Sárospatak között, legalább a mi gyermekkori szemünk látása szerint. A hegyek, halmok egymásra támaszkodása ott is, itt is, a habjait kínáló folyó a város közvetlen közelében, – a város nagyobb részének a folyó partján alantasabban való elhelyezkedése a vidéknek egy bizonyos irányban való kitágulása itt is, ott is, – igazán kevés kellett hozzá, hogy mi szepsii diákok itthon érezzük magunkat Sárospatakon.”*

A szülővárosához való a természetes ragaszkodás azonban nem tudta elnyomni már a 12 éves gyermek lelkében sem a Patak iránti hódolatát és sóvárságát. *„Hogy itt a folyó aránytalanul nagyobb s a mellé simuló sík vidék egy végtelennek tetsző rónaság s hogy itt a hegyek mustot csepegnek s a Bodrog embernagyságú halakat is rejteget örvényeiben s hogy malomkövekért a mi városunk molnárainak is ide kellett járniok és itt olyan követ is ásnak-vésnek az erdőkben, amiből kapu, ajtó és ablakfélék is faraghatók, sőt síremlékek is, – ezek és sok egyéb /: a Collegium, a vár, a „tanár urak”:/ Sárospatak javára billentették lelkünkben a mérleget, mindjárt első széttekintésre is”.*

Érthető azért, hogy a gyermek Radácsy György, a maga éles, természetes eszével és ábrándos lelkével, egyszerre Patak rabja lett. Már első látásra kiala-

kult lelkében, hogy az ő életének színhelye Sárospatak lesz: „Itt élned s halnod kell!” Innen indul ki, s így érthető meg világosan az abaújszepsii Radácsy család kettéhasadása. A törzs maradt továbbra is Szepsiben, de a gyermek Györggyel és két legfiatalabb hűgával megindult a pataki Radácsy család élete is.....

[A gépiratban innen a családfa elemzése következik. Ismét említem, hogy az ilyen jellegű tanulmányozásra és „továbbírásra” vállalkozók, vegyék fel a kapcsolatot a fent már hivatkozott, családfakutató Radácsy István/ Deák Edit házaspárral...]

A kilenc Radácsy gyermek, születésük sorrendjében::

- Erzsébet /:szül. 1838 nov. 16.:/, aki Fonyi János felesége lett. Meghalt 1890-ben.
- Károly /: 1840-1886.:/. Nem nősült meg.
- Katalin /:szül. 1842 dec. 17.:/. Előbb Bartha Károly felesége...
- Menyhért /:1845-1909.:/ Felesége Rozsnyay Zsófia volt.
- György /:1846-1928.:/. Felesége Bálint Erzsébet.
- Lajos Albert /: 1849.:/. Egyéves korában meghalt.
- Juliánna /:1850.:/. Egyéves korában meghalt.
- Juliánna Margit /:1853-1929.:/. Férje Trócsányi Bertalan, sárospataki könyvkereskedő volt.
- Emma /:1856-1886.:/ Férje Szinyei Endre, sárospataki főgimnáziumi tanár volt.

.....Idősebb Radácsy György és Szigethy Juliánna ötödik gyermeke, Radácsy György 1846 december 31-én született Abaújszepsiben. Születése éppen a Szyveszter-esti harangzás alatt történt, mire az ott levő nagymama állítólag rögtön rámondta, hogy pap lesz a gyermekből. A jóslat ezúttal csakugyan beteljesedett.....

.....A kis György egészséges testű, szép arcú, élénk szellemű gyermek volt. Testalkatára nézve nagyon hasonlított Károly bátyjához, a gyönyörű, magyar férfi típusú, szál-magas emberhez ... Tanítója azonnal észrevette a gyermek rendkívüli szellemi képességeit, élénk megfigyelő tehetségét és tudásvágyát. Sürgette azért a szülőket, hogy küldjék be fiukat a pataki kollégiumba, ahol bizonyosan nagy embert faragnak belőle. A kis Györgynek is legszebb álma volt, hogy eljuthasson Patakra, a tudományok Mekkájába, ahonnan jönnek a sátoros ünnepekre Szepsibe is a legátusok és mendikások. Legnagyobb ábrándja volt, bárha egyszer ő is mendikás, majd legátus lehetne. A gyakorlatias észjárású apa egy ideig húzódott a gondolattól, biztosabb megélhetési módnak látta volna az iparos pályát, de aztán – felesége és anyósa biztatására is – engedett, s belenyugodott, hogy a már csaknem 12-ik évét elért fiúcskát vigye be anyja Patakra, a gimnáziumba.

Így ültek szekérre – vasút még akkor nem levén a Felvidéken – 1859 szeptember 2-án, Juliánna mama és a kis György, aki szinte ujjongott örömeiben, hogy meg fogja látni a híres Kollégiumot, s ő is pataki diák lesz. A megérkezés boldog perceit, ötven évvel később, maga írja le – akkor már mesteri tollával, a már hivatkozott „Visszaemlékezés a régi Sárospatakra” c. felolvasásában. ... Ebből az élvezetes leírásból, valamint az 1906-ban, a „*Régi pataki diákélet*”-ről

írt másik, bájos felolvasásából előttünk áll a leghitelesebb rajzban Radácsy György egész ifjúsági élete. (Radácsy, 1910. 322-346.) Sokszor idézik ma is a pataki diákéletéről írogató kortársaim ennek a két megkapó munkának sorait. Én sem állhatok ellen a csábításnak, hogy ide ne iktassak ezekből a mesterien szép írásokból egy-két bekezdést, hogy akinek nincs keze ügyében a Radácsy „Emlékjelek, bizonyságok” c. nagy művének második kötete.... legalább itt ... gyönyörködhessen ezekben a megragadó vallomásokban.

„Mikor én ...1859 szeptember 2-án a Sátoraljaújhelyből Sárospatak felé vezető országútról Sárospatak két kimagasló tornyát megpillantottam, egy pillanatra megállt a szívem verése. Milyen magasak itt a tornyok is – gondoltam, úgy magammal beszélve. Mikor pedig az akasztófa dombról szemembe tűnt a Collegium nagy épülete a maga méltóságos formájával, rátapadtam a lelkemmel és csüggttem rajta szótlantul, mint a levél a fán. Egy hangot se bírt kicsalni belőlem senki, pedig ott volt velem, mellettem és felettem a jó édes anyám is.

Tehát ez az a nagy ház, melynek látása után én annyi édes váraozással vágyakoztam. Ez az az Iskola, ahol a legátusok és mendikások nevelkednek! Nem mesét mondok, imádkozó áhitat fogott el s megáldottam a szívemmel mindazokat, akik ahhoz a boldogsághoz juttattak, hogy láthatom immár a sárospataki Collegiumot, amely engemet is legátussá és mendikássá nevel. Nagyobbra én akkor nem is igen vágytam.” (Radácsy, 1910. 322. old.)

Ez a néhány sor eléggé szemléletesen megvilágítja a gyermek Radácsy György kirobbanó szerelmét a pataki főiskola iránt. Első pillantásra eljegyezte magát egész hosszú életére a főiskolával, mint annak egyelőre legkisebb famulusa, mendikása, akiből aztán Isten bölcs elrendelése szerint a főiskola egyik nagy tanára, egyik leghűségesebb harcosa és oszlopembere nőtt ki. A gyermeki ábrándkép megvalósult. A Patakon töltött 69 év alatt végigjárta a mendikás, a legátus, a theologus diák, a choruselnök, a segédtanár, majd a gimnáziumi, utána akadémiai tanár, közigazgató, a gazdasági elnök sok-sok fontos szerepeit. Valóban az isteni kegyelem fogta meg a gyermek Radácsy György kezét, és vezette őt többről-többre, a hivatásául kijelölt állomásokra.

Milyen rajongó kisdíák lett hamarosan a 12 éves gyermekből, ezt is legszebben az ő saját sorai igazolják. *„Épen a Collegium tőzsomszédságában volt az első lakásom. /:akkor Józsa-, később Csontos József-féle ház:/ Alighogy behajtottunk az udvarba, kivettem magamat az egyszerű falusi székérből és rohantam be a Collegiumba, hogy lássak valamit abból a titkos erőből vagy annak eszközeiből is, ami vagy amik itt az együgyű gyermekeket diákká avatják.”*

A vele jött néhány idősebb fiú, már pataki diákok, megmutogatták neki a Collegium épületét – Rákóczy György és Lorántffy Zsuzsánna fiainak mint pataki diákoknak szobáit, a csengettyű tornyocskát, az auditoriumokat, ... *Aztán lépcsőn fel, lépcsőn le, befutottunk minden folyosót, majd neki iramodtunk az iskolakertbe, a diákok által ültetett fák kedves árnyékának, s mire visszakerültem édes anyámhoz, már eleget láttam és hallottam arra, hogy pataki diáknak érezem magamat.”* Jól jegyzi meg ennek az önvallomásnak, az első álmatlan éjszakának s az első gyönyörű álmoknak leírása után: *„Így voltunk vele sokan, akiket nem a szülők hiúsága, a családi tanács végzése kényszerített az iskolába, hanem akik jöttünk, mint a szomjúhozó szarvas a vízre.”* (Radácsy, 1910. i.m.)

Mint kisdíák Radácsy György is a közrendű diákok sorsát, a zacskós vagy batyús diákok érdekesítő életét élte át Patakon. Ő rajzolta meg, saját élményei alapján, a pataki diákságnak az ő korában fennállott három rendje: az úrfiak, a közrendűek és az inasok vagy mendikások közvetlen életrendjét. Azt a sajátos pataki diákvilágot, mely a XIX. század derekán, sőt még hagyományosan a 60-70-es években is fennállott, s melyet aztán az 1867-ben bekövetkezett új alkotmányos élet folytán egy csapásra előállott új korszellem változtatott át a későbbi és a mai demokratikus jogegyenlőségi köztársasággá.

A fiatal Radácsy György is mint közrendű /kisnemesi/ család sarja, csak távlatból szemlélte az úrfiak, a főnemesi vagy módosabb gentry-családok fiainak életét és szokásait. De mint kitűnő megfigyelő, szemlélődő s elmélkedő tehetség, élethű képet rajzol ezekről is. Esze ágában sem volt azonban irigykedni vagy vágyakozással nézni ezeknek kényelmesebb életmódját. Sőt éppen nagy szeretettel írja róluk: *„Az úrfi vagy társzekerem hozta be a testi táplálására valókat vagy kosztot váltott tanároknál vagy előkelőbb kosztadóknál éspedig legtöbb esetben nevelőjének és az őket együttesen kiszolgáló inasnak is. Szép sors volt ez az ún. Urfiság a maga virágzó korszakában. Valóságos Isten áldás volt a szegényebbre, meghálálhatatlan jótétemény... Az urfi, nevelő és inas egy kis családot képeztek rendszerint, melyben békesség és szeretet honolt... egy vagy két uri fiú két szegényebb diáknak vált jóltevőjévé, anélkül, hogy ezt a jótéteményt felhánytorgatta volna. Urfiak, közrendűek és inasok gyönyörűséges kis köztársaságot alkottak itt Patakon. Mi, akik benne éltünk, nem igen láttuk a fogyatkozásait, de annál inkább élveztük és áldottuk az előnyeit...”*(Radácsy, 1910. i.m.)

Éppen ilyen szeretettel írja le a legszegényebb sorsú inasok vagy mendikások, néha ún. dárdások életét is. Őt jó sorsa kiemelte ezek közül. Neki nem kellett télen a kályhalyukba húzódnia – ami az inasgyerekek kizárólagos joga volt –, nem kellett szolgai teendőket végeznie. De jól ismerte őket, és derült kedéllyel barátkozott is ezekkel a szegény mendikásokkal, akik tudtak minden diákról, ismertek közelről minden tanárt, akik szívesen eltúrték a nagyobb diákok csintalanságait, abban a boldog reményben, hogy ők is lehetnek még nagy diákok. Viszont ezek voltak az előjárók apró csínyek kifundálásban és elkövetésében, a gyümölcsös kofák megdézsmálásában, az Áron-kofa rozzant boltjának megostromlásában, a havazkodásban, a legédesebb eperfák kiszemelésében.

Boldog emlékezéssel írja le aztán a maga zacskós diákéletének apró örömeit: a lakásadó háziasszonyokkal való mindennapi sáfarkodást, a szárasztészt, lencse, paszuly, a szalonnaszeletek kiméricskélését, a tüzelőfa beszerzésének csinját-bínját. Örömmel jegyzi fel, hogy ezek a saját gazdálkodáshoz szokott diákok voltak az Alma Mater legkitartóbb gyermekei. Az úrfi változtathatta az iskolát vagy a kosztadóját, de a zacskós diák nem hurcolkodhatott nagy kényszerűség nélkül. Ezekben alakult ki a főiskola szellemével való huzamosabb érülködés folytán s kiváltképpen a főiskola épületében bennlakó diákokból a tipikus pataki diák.

Ha ő maga nem volt is ilyen bentlakó, de kétségtelenül ő is ilyen tipikus pataki s ezeknek is mintapéldánya lett 12 évi diákélete során. Sőt azt mondhatjuk, hogy éppen ő volt egyik prototypusa a vérbeli lelkes pataki diáknak...

Pataki diákéletének mindjárt legelső évében mint első osztályos gimnazista érte meg a főiskola háromezredes emlékünnepélyét, 1860. július 8-án, melyet

a legnagyobb pataki bölcsészettanár, Erdélyi János írt le részletesen erről a nagyszerű ünnepségről kiadott *Emlékkönyvében*. (Erdélyi, 1860)

[A hivatkozásoknál Erdélyi János könyvének adatait azért is tüntetem fel, mert rendezvényszervezést tanulók és rendezvényeket elemzők számára módszertani mintául szolgálhat. A továbbiakban innen utalások olvashatóak a jeles szónokokra, idézetekkel...]

.....Gimnáziumi tanulmányait játszi könnyűséggel végezte. Szerencséje volt, hogy osztályában az idősebbek közé tartozott. Így erősebb fajjal s amúgy nagy szellemi képességeivel messze kimagaslott osztálytársai közül, és csakhamar vezető szerepet vitt köztük. Tanárai is rögtön észrevették és megszerették a kitűnő felfogású, éles judíciumú gyermeket, majd ifjút. De kitűnt és nagy elismerést szerzett példás erkölcsi viselkedésével, vidám, de szelíd, tanárait tisztelő s őszintén szerető magatartásával is. Ebben is példánykép volt osztálytársai előtt. Érthető, hogy a tanuló társai szeretettel, szinte hódolattal vették körül. Kinézték belőle a leendő professzort, akinek tanácsait, szellemi segítségét örömmel fogadták.

Az érettségit 1867 júliusban tette le kitűnő eredménnyel. A pályaválasztás nem okozott neki fejtörést. Habozás nélkül a papi pályára lépett. Ahogy a jó nagymama ösztönszerű intuícióval már születése percében megmondta, tényleg a papi pálya lett élete hivatása s ifjúkori ábrándképe is. Szíve szerint lett theologus. Az éppen akkor kialakult, négy évre kiterjesztett theologiai tanulmányokat, 1867-1871 ősziig, valódi hivatástudattal és szeretettel végezte el. Életcéljául tűzte ki, hogy tanárai nyomdokain haladva, ő is a theologiai tudományok művelője: pap vagy theologiai tanár lehessen. Hiszen a főiskola történetének nyílt szemmel való áttekintéséből tudta, látta, hogy az egyházkerület lehetőleg a főiskola neveltjeiből, jelesebb diákjaiból szemeli ki a tanárokat. Csak igen kivételesen hívtak meg idegenből, esetleg külföldről nagyhírű tudósokat, mint annak idején Lorántffy Zsuzsanna Comeniust. Így ő előtte sem volt elérhetetlennek látszó ábrándkép, ha a főiskola gimnáziumi, majd akadémiai tanszékeinek egyikére törekszik, és erre képezi magát.

Nagy ambícióval állt ezért neki a theologiai tudományoknak és a bölcsészeti stúdiumoknak. Őszinte vágyakozással és szeretettel tanulta és tanulmányozta az összes tantárgyat, még a száraz és nehéz héber nyelvtant is, mintha csak megsejtette volna, hogy ez a nyelv lesz az ő későbbi főszakmájának, az ótestamentumi próféták magyarázatának kulcsa. A Bibliát, ha annak alapos magyarázója akar lenni, eredetiben is értenie kell, mert ez fogja képesíteni a nagy próféták szellemének, lelkének valódi átélésére és helyes értékelésére.

2. A theologusdiák. Mikor Radácsy György a theologiai tanfolyam hallgatását 1867-ben elkezdte, éppen sajnálatos üresedések voltak a theologiai tanszékekben.

[A kiemelkedően jeles, korabeli sárospataki, ma már történelmi személyiségek felsorolása, rövid bemutatása következik, idézve Radácsy „gyönyörű jellemrajzaiból”. A teljes anyag közzététele esetén ez a rész is igencsak fontos forrás lesz a további kutatásokhoz, megemlékezésekhez.]

... Radácsy... őszinte szomjúsággal szívta magába kitűnő tanárainak tanításait, a hamisítatlan pataki theol. akadémiai szellemet... Isten rendelése volt az is, hogy ő mint ennek a szellemnek egyik leghűségesebb letéteményese, theologiai tanulmányainak befejezése után rögtön a főiskola tanárainak sorába léphetett, s néhány év múlva éppen a két legtiszteltebb volt tanárának oldalán oktathatta itt a theol. tudományokat.

De nem csupán a tiszta theologiai tudományokba mélyedt el a tudvágyó fiatal Radácsy. Ugyanilyen buzgósággal hallgatta a bölcsészeti szakon működő, akkori kiváló pataki akadémiai tanárokat is. *Erdélyi János* ugyan, a legnagyobb szellem, a pataki akadémia örök büszkesége, éppen 1868-ban meghalt, s így őt Radácsy csak egy éven át hallgathatta. Erdélyi utóda az irodalomtörténeti tanszéken *Szinyei Gerzson* lett. Az ő előadásain kívül a nagy tisztelettel övezett agg *Orbán Józsefnek*, az egyetemes történelem tanárának, majd a bölcsészeti tanszéken gyorsan váltakozó fiatalabb kiváló tanároknak, *Bihary Péternek*, *Felméry Lajosnak*, *Bokor Józsefnek* értékes előadásai is lebilincseltek figyelmét, s mindenkitől nagy haszonnal gazdagította ismereteit.

Abban is nagy szerencséje volt a fiatal theologus Radácsynak, hogy ezeket az alapvető bölcsészeti tudományokat több kitűnő bölcsész ajkáról hallgathatta, s nem maradt egyoldalú theologus, hanem mélyen megalapozott bölcsészeti világszemlélettel és biztos életfelfogással léphetett ki a társadalomba. Ami ugyan reá nézve csak azt jelentette, hogy pár év múlva mind a theologiai, mind a bölcsészeti tanárokkal mint kartársuk kalauzolhatta ő is a hagyományos pataki, felvilágosodott szellemben a fiatalságot a tudományok mezején.

3. Tompa legátusa. Chorus elnöksége. .....Radácsy már theologus-diák korában kellemes hangú, kiváló szónok volt, akinek mint szemre-főre is igézetesen szép fiatal embernek prédikációit elragadtatással, szinte szájtátva hallgatta a falusi vagy kisvárosi gyülekezet, amelyhez legátusként kiküldetett. Legnevezetesebb legátioi élményét, amely gyermekkori ábrándképeinek, legátusi szereplésének koronáját képezi, a Tompa Mihálynál, Hanván töltött néhány napját, ő maga írta le egy valóban érdekfeszítő, szép cikkben, amely a *Sárospataki Lapokban* jelent meg. (A Tompáról szóló írásokat lásd a Radácsy, 1910. kötetben.)

[Részletek következnek Hanván tett látogatásáról, Tompa Mihály iránti tiszteletéről.]

...Később is, már mint theol. tanár, nagy kegyelettel buzgólkodott Tompa emlékének megörökítése, a pataki főiskolai kertben felállítandó Tompa-mellszobor megteremtése körül... Végtelenül boldog volt, hogy 1896-ban megérte régi vágyának és törekvésének, a főiskolai kertben látható Tompa-szobor felállításának örömnepét....

[Ezután szó esik a szobor mint műalkotás körüli vitákról, ami érdekes adalék lehet a Tompa Mihály-kutatásokhoz, ill. a Sárospatakon lévő szobrok történetéhez. A következő, a Finkey által szorgalmazott és felavatott Tompa-szobor megjegyzéshez lásd KG bevezető írását...]

Én pedig, aki 1896-ban mint az akadémiai ifjúsági Önképző Társulat akkori tanárelnöke szintén tevékenyen részt vettem a főiskola-kerti Tompa-szobor megvalósításának munkájában, – végtelenül fájlalom, hogy Radácsy György nem érthette meg a budapesti margitszigeti Tompa-szobor /Pásztor János ihletett műve/ felállítását. A legigazibb elismerés lett volna neki is, ha jelen lehet az 1940 szeptember 28-án, Tompa születésének 123-ik évfordulóján megtartott nagyszerű felavatási ünnepségen.... E harmadik Tompa-szobor felállításának történetét nekem volt szerencsém megírni és elmondani a leleplezési ünnepélyen tartott felavató beszédemben, melyet a szobor-bizottság külön füzetben is kinyomtatott, és terjesztett a szoborról felvett kitűnő fényképpel együtt. (Finkey, 1940.)

[Mindezekre utaltunk a 2017. évi „Tompa Mihály Émlékév” megnyitóján. Az éves programról lásd www.tit.hu]

.....A másik megörökítésre méltó mozzanat ....: a főiskolai Énekkar elnökévé történt megválasztása, 1869-ben és 1870-ben, s két évi chouruselnöki szereplése. Ő maga is nagy örömmel és némi büszkeséggel emlékezett meg erről a diáktársi által neki nyújtott legnagyobb megtiszteltetéséről egy külön szép korrajzban, a Pásztor Sámuel, volt pataki főiskolai ének és zenetanár síremléke javára 1907 decemberében rendezett ünnepélyen. (Radácsi, 1910.. 347-361. old.)

Radácsy, bár nagy buzgósággal vett részt mind fiatal, mind idősebb korában az istentiszteleteken a gyülekezeti éneklésben, s bár kellemes csengő hangja volt az éneklésre és dalolásra, de diákkorában, a theologiai tudományokba való beletemetkezése miatt, nem volt tevékenyebb szereplője az Énekkarnak. Egyszerű kartag volt, de sem protokántori, sem precentori állást nem vállalt. Annál nagyobb kitüntetés volt az Énekkar tagjai részéről, hogy őt már harmadéves theologus korában, majd egy év múlva, negyedéves korában újból karelnökké választották. A karelnökség a pataki diákság szemében mindig a legnagyobb megtiszteltetésnek számított. A karelnök az Énekkar vidéki szereplései alkalmával mintegy a főiskola képviselője volt, akit a vidéki közönség is osztatlan tiszteletben részesített. Ezért ragaszkodott a tanári kar is ahhoz a régi jogához, hogy az Énekkar elnökét a köziskolai szék válassza, illetőleg nevezze ki.

...Karelnökké választása tehát kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy mennyire szerette és megbecsülte őt az ifjúság. Általában ugyanis negyedévest mint legidősb korosztályú diákot választottak elnökké...Meg voltak elégedve az ő működésével, mert tisztsége letelte után a következő évre ismét őt választották meg, ami valóban a legeslegritkább eset volt. Mintha csak megéreztek volna, hogy a valóban legméltóbbat tisztelték meg a kétszeri megválasztással, aki ezt meg is hálálta azzal, hogy mint tanár és az egyházi lap szerkesztője számos alkalommal nagy szeretettel és hűséggel emlékezett meg az Énekkarról, s annak százéves jubileumát (1882. jun.25.) is remek ünnepi cikkben örökítette meg. (Radácsi, 1910. 127-147. old.)

Radácsy véste a fiatalabb diákság szívébe, hogy az Énekkar már a XVIII. század elejétől, tehát jóval több mint száz év óta, az egész pataki diákifjúság közösen őrzött, féltett kincse és büszkesége volt. A XIX. században pedig az

aratási vizsgák, az évváró ünnepélyek oroszlánrésze szintén az Énekkaré volt. Ez az ifjúsági egylet vonzotta mindenkinek felett a nagy közönséget Patak felé. Egy-egy hangversenye, egy nagyobb temetésen vagy templomi ünnepélyen való szereplése ezrek érdeklődését vonta magára távoli vidékekről is, s pártfogókat, maecenasokat gyűjtött a főiskolának.

Boldog örömmel írja „Töredékes visszaemlékezései”-ben a főiskolai Énekkarról: *„A sárospataki ifjúság chorusát vagy kántusát előbb ismertem, mint magát a Collegiumot. Mert bár a Collegium idősebb, mint a chorus, de a chorus híre könnyebben repül, mint a Collegiumé. A szülőföldembeli diákok gondoskodtak hogy az én gyermeki sejtő lelkemben gyémánt keretben ragyogjon a pataki kántus képe...”* (Radácsi, 1910. 347-361. old.) A háromszázados ünnepélyen hallotta és ismerte meg aztán színről színre a chorust. Leírja ebben a csodálatosan vonzó, bájos Visszaemlékezésében a chorus életét, a bús, a víg, az édes magyar dalokat, amiket a chorus vagy egy-egy jó hangú diák a maga gyönyörűségére dalolt a diákkamarában.

Az akkor népszerű pataki diáknótákat is megörökíti ebben a történeti rajzában, ami zenetörténeti szempontból is felbecsülhetetlen értékű...

[Fontos nevek felsorolása, hivatkozások és az Énekkar történetének egy-egy jellemző vonása következik ezután. Ennek későbbi elemzése az ifjúsági és a bevezetőben is említett temetési éneklés történelmi háttérének áttekintése és főleg mai szorgalmazása érdekében lesz hasznos.]

...Élete végéig őszinte hálával emlegette chorus elnöki működését, amiről több felolvasást is tartott. *„Egész diákéletemben, sőt egész tanári pályámon keresztül a mai napig nem volt vagy alig lehetett a főiskolai Énekkarának olyan jelentősebb helybeli szereplése, amelynél én tanúbizonyosság ne lettem volna. Vele örültem a sikereinek s vele aggodalmaskodtam, ha valami kevésbé sikerült, mint szerettük volna.... ahol leginkább hatalomba vette szívünket /:az Énekkar:/, az a diák és tanártemetés volt. Egy-egy sokat ígérő pályatársától, egy-egy karelnöktől, egy-egy országos hírű s érdemekben gazdag professzortól elbúcsúzni... zokogás volt ez dalban, siralmak éneke volt, amire a visszhang is csak az volt... könnyel áztatottan.”*

4. Diáktársai. A theologus bálók. A tánc védelme. ... Boldog volt, hogy oly kitűnő tanárok lábainál ülhetett, akiknek nagy tudományából és varázslatos egyéniségéből megtelíthette lelkét a theologiai tudományok, a Biblia és az Énekeskönyv szerelmével, s boldog volt, hogy annyi sok kiváló tehetségű, nagyra hivatott diáktársával együtt élvezhette a pataki, puritán erkölcsű ifjú életét. Diáktársai közt sok bizalmas, meghitt barátja volt, nemcsak a theologusok, de a jogászok körében is....

[Számos jeles név említése, személyiségek bemutatása következik.]

.....Érettségi vizsgájuk 25-ik évfordulóján, 1892-ben, Radácsy hívta össze találkozóra nemcsak a saját osztálytársait, de az 1859-től 1867-ig Patakon tanult összes volt pataki diákokat, akik egyszer-máskor vagy éppen nyolc

osztályon keresztül együtt törtek előre a tudományszerzés verejtékes utain..... Kitűnő gondolat volt ez tőle, összegyűjteni a volt pataki diákok nagyobb tömegét. Ebből fejlődött ki több évtized múlva a volt pataki diákok budapesti, majd országos Szövetsége. (Lásd erről a meghatározóan fontos, alapos feldolgozást: Bolváry.)

...Ő mindig örömmel vett részt az ifjúság által rendezett táncmulatságokon, melyeket az ő idejében ún. reunióknak neveztek.. Híresek voltak ezek a reuniók a 60-70-es években. Ezek voltak befejezői, csattanói az aratási vizsgáknak, melyekre a diákok szülei, egész családjuk messze vidékről bejöttek Patakra, meghallgatni a nyilvános vizsgákat délelőtt, délután pedig az Énekkar hangversenyét s utána részt venni a táncvigalomban, melyen a sok szép vidéki leány és fiatalasszony találkozhatott a sok szemrevaló diákkal. Az esti táncvigalom kitűnő alkalom volt a közelebbi ismeretkötésre... egész hosszú életre szóló viszonyra. Ahogy Radácsy írja „A táncról” című írásában, csak a szüret idejére eső mádi és tállyai bálók vetélkedtek zsúfoltság tekintetében az énekkar reunióival.

[(Radácsy, 1928. 228-244. old.) Ezt a jelentős írást újra közöltük: (Radácsy, 2010), és egy konferencia-előadás keretében is megidézttük.]

..... A májusi majálisok pedig valóságos collegiumi ünnepek voltak, melyeket a szénior rendezett, az egész ifjúság részvételével, a Ciróka nyakon, vagy a Szarka-kúton, az ún. Nándorfürdőn, ahova az ifjúság elsőrendű barátai kijöttek, nagy öröme a fiatalságnak. Boldog örömmel jegyzi fel Radácsy azt is, hogy a majálisra kocsin kijövő öreg Pálkövy professzort csaknem karjaikra szedte a nagy diákok hada, a nagy tudós Erdélyi János pedig pohárral kezében szónokolt...

Radácsy ugyan nem volt valami különösen híres táncos, ún. Voltanzer, de theologus, majd theol. tanár korában is nagy gyönyörűségét lelte a szép táncban, s maga is mint feltűnő szép, daliás fiatalember élvezettel járta a lassú magyar csárdást, majd ennek fokozódó emelkedésében, ahogy mondja, „egyre gyorsabban roptuk a csárdást”, amint a zene ütemei parancsolták. Ez az életvidám alapfelfogás ösztönözte arra, hogy néhány vaskalapos lelkész által tollhegyire vett és kárhozott *theologus-bálokat* védje. Ennek az érdekében a pataki theologus ifjúság által 1913-ban rendezett theologus hangversenyen egy elbájoló felolvasást tartott „A táncról” (Radácsy, 1928. 228-244. old. Lásd már fentebb is, az újraközlésre történt hivatkozást.). Az itt kifejtett, az ő derült világnézetéből fakadt gondolatait ma is figyelmükbe ajánlhatom azoknak, akik a XVII. század orthodoxiájának elavult érvein nyargalva ma is mennydörögnek a theologus diákok tánca ellen.

„Szegén tánc! Hol tanulták vagy tanulmányozták ezek a mi vádlóink a táncot, hogy ilyen pogány itélettel törnek ellene? Hol fogta meg őket a félelem, irtózat vagy erkölcsi undor, hogy olyan pokoli elemet fedeztek fel benne, hogy szinte a sátán hálójában látják mindazokat, akik táncolni merészkednek? Különösen pedig a theologus ifjakat, akik a táncolással mintha magasabb hivatásuk ellen vétkeznének... A Bibliában – tudtommal – egyetlen

szó sincs, ami a tánc kárhóztatására volna magyarázható. Siló leányait úgy mutatja be szent könyvünk, mint akik körtánokra szoktak időnként összeseregleni s egy kárhóztató szava sincs ellenük. Dávid, a zsidó nép legkedveltebb királya, a dalnok, s a Góliáth-győztes hős, az utca népe előtt táncol, mikor a frigyládát az ő városába viteti... Ha zsoltárkönyvünkbe jól bepillantunk, lehetetlen ki nem éreznünk egyes örvendező énekek sorai közül, hogy a tánc az Ószövetség népeinél isteni-tiszteleti cselekményként is szerepel /: 87 zsoltár 7 v.:/. Ki merete volna hát becsmérelni... A kánai menyegzőn maga az Úr Jézus is jelen volt anyjával és tanítványjaival együtt, – hogy ez sem múlt el az örvendező kedélyek hevesebb hullámszáma nélkül... A Bibliában tehát nincsen a tánc ellen kovácsolható fegyver, sem vas, sem tűz....”

„Hetedik gimnazista koromtól, egész theologus pályám végeztéig, minden ifjúsági bálon, majálison résztvettem és nem bántam meg soha, az Istennel való békességemet sem zavarta meg, a tanulói pályámon sem akasztott meg soha... Mint gimnáziumi vallástanár a gimnáziumi ifjúsággal is táncmulatságot tartottam. Nem ártott sem nekem, sem másnak, de használt az Erdélyi János önképzőkörnek s nyoma ma is ott van a könyvtárában és olvasó egyletében. Mint theologiai tanár is hű maradtam önmagamhoz és boldog vagyok, ha emlékezetben ott látom magamat a volt tanítványaim sorában – a táncolók között... Hálát adok a jó Istennek, hogy megajándékozott engem az élet szerelmével és megmentett attól, hogy én ezt a földet siralom völgyének tekintsem és feketített orcával, koldusbetegén vánszorogjak itt a földi téreken.”

Gyönyörű szavak és bizonyságok ezek a Radácsy György egészséges életsemléletéről, s mind theologiai, mind tanári bölcsességéről.

5. Pályaválasztása. Tanári hivatástudata. Papi hitvallása. 1871 júliusában fejezte be a theologiai tanfolyam negyedik évét. Előtte állott a pályaválasztás problémája. Ez azonban számára nem volt probléma. Eldöntötte már négy évvel azelőtt, mikor a theológiára beiratkozott. A papi pályára lépett, de azzal a hivatástudattal, hogyha a jó Isten megsegíti, tanár lesz, mégpedig pataki tanár...döntött pályája felett nem is ő maga, hanem – a tanári kar. A theologiai tanárok s a főgimnáziumi tanári kar is kivétel nélkül meg volt győződve Radácsy 12 évi pataki diákságának közvetlen észlelése és értékelése alapján, hogy őt az Isten egyenesen tanárnak teremtette, s ebben a meggyőződésükben, még mielőtt kieresztették volna a végzett theologust szárnyaik alól, már be is állították segédtanárnak a főgimnáziumba és a tanítóképezdébe. Vagyis ővele is az történt, ami Patakon évszázadok óta a tanári állások betöltésének rendes módja volt, t.i. hogy a kiválóbb theologusokat, tanulmányaik befejezése után, az előljáróság a tanári kar ajánlata alapján „köztanítókká” választotta, azzal a gondolattal, hogy pár évi próba után az arra érdemeseknek bizonyultak rendes tanárokká lépteti elő. A fiatal Radácsy tehát az iskola padjaiból rögtön a tanári karba lépett. Az 1871/72. tanévben mint segédtanár a gimnáziumban vallástant, magyar nyelvtant és történetet, a tanítóképezdében pedig vallástant tanított.

Radácsy György tanári pályája így 1871 szeptemberében indult meg, s a Mindenható kegyelméből folyt, folydogált teljes 54 esztendőn keresztül. A szerény segédtanárból két év múlva gimnáziumi rendes vallástanár, további négy

év után, 1877-ben theologiai akadémiai rendes tanár lett. 1917 nyaráig működött az akadémián mint rendes tanár, ekkor – 46 évi tanári szolgálat után, 71 éves korában, nyugalomba vonult. Nyugalomba vonulásakor a közigazgató a köziskolai szék nevében ezekkel a meghatározó és igaz szavakkal búcsúztatta el a tényleges szolgálatból: *„Radácsy György a tanári kar Nesztora, 1917 szept. 1-én nyugalomba vonult. Vele a főiskolának egyik, minden időkre legnagyobb professzora vált ki a tanári kar kebeléből, akinek neve szorosán össze van forrva a főiskola legújabb történetével, s aki nemcsak tudományával, hanem életével és példájával is tanítómestere volt az ifjúságnak.”*

A nyugalomba vonulás azonban, bármennyire megérdemelte is a 71-ik életévét taposó hűséges sáfár a pihenést, nem jelentette Radácsyra nézve a tanári pályától való végleges visszavonulást. A trianoni sorscsapás folytán a tanári karban beállott hiányok és változások arra készítették az Elöljáróságot, hogy Radácsyt felkérjék kisegítő, illetőleg helyettes gyanánt egyik-másik theologiai tantárgy előadására...Az 1918/19. tanév kivételével, még nyolc évig, 1925 évi július 1-ig folytatta tanári működését, s csak ezen a napon fejezte be véglegesen az így már 54 évre terjedt tanári pályáját. Tehát egy fél évszázadnál jóval tovább tanított Radácsy György a főiskolában, ami idői tekintetben is ritka kivételes eset a főiskola történetében, de ha megismerjük az ő valóban rendkívül sokoldalú munkásságát – amit a következő fejezetekben kísérek meg bemutatni –, elmondhatjuk, hogy igen kevés tanárnak adta meg a Mindenható ezt a hosszú, gyönyörűséges életpályát. A sárospataki főiskola régibb nagy tanárai között is alig találunk példát ily hosszú és sikeres pályafutásra.

Radácsy György tehát tényleg tanár lett, és az maradt élete végeig. Fentebb említettem, gyermekkori ábrándja is az volt, hogy tanár és pataki tanár lehessen. Tanári hivatástudata és az Úristen nagy kegyelme, hogy ilyen hosszú tanári szolgálatra érdemesítette, nem jelenti azt, mintha szakított volna a papi minőségével. Nemcsak lélek szerint, de valósággal is pap maradt, szintén élete fogytáig. Mint gimnáziumi vallástanár letette a kápláni és a lelkészi vizsgákat / mindkettőt kitűnő eredménnyel/, és 1875-ben, a Sajószentpéteren tartott egyházkerületi közgyűlésen, fel is szenteltette magát. Régi okiratok között kutatva kezembe jutott Radácsy lelkészi oklevelének eredeti példánya. Mind a hat tantárgyból kitűnő osztályzat van bejegyezve az oklevelébe, mely kelt Sárospatakon, 1875 év július 4-én, aláírva Kun Bertalan superintendens, Kovács Károly, világi választmányi elnök és 12 vizsgabizottsági tag által. Az oklevél szavai szerint: R.Gy. a lelkész képességi vizsgát kitűnő osztályzattal letévén, a rendes lelkészi hivatal elfogadására ezennel jogot nyert.

Ha Radácsy ezen oklevél alapján nem vállalt is tényleges lelkészi állást, lélek szerint éspedig eszményi értelemben és tökéletességgel átérezte a papi hivatást, s alig is lehet elképzelni nálánál igazibb papi lelkületű embert. Hiszen attól, hogy tanári állásba jutott, és abban maradt, jogi értelemben is pap maradt, éppen a leendő papok tanára lett, s hosszú tanárkodása alatt nem egyszer fel is öltötte a papi palástot, és végzett lelkészi funkciókat is.

Hogy mennyire átérezte lelkében a papi tiszt méltóságát és jelentőségét, s mennyire valódi papi lélek, mennyire predikátori, sőt valódi prófétai egyéniség volt, eléggé bizonyítja a sajószentpéteri egyházkerületi közgyűlésen, a papszentelés alkalmával, a többi felszentelt lelkészársai nevében mondott

gyönyörű predicatorja. Ez a predicator az ő igazi lelkes hitvallása Szent lelkesedéssel fejti ki ebben – a II. Korinthusi levél IV. r. – 5. v. alapján – a papi szolgálat „gyönyörúséges igáját”, a lelki tanítói működés sikerének biztosítását, aminek két módja van: 1. ha nem restelünk tisztunkban és 2. ha nem magunkat, hanem az Urat predikáljuk.

Nagyszerű hitvallás ennek a predicatornak befejező pár mondata: *„Hiszem, tudom, hogy a vallás a lélek örök szüksége, – hogy az élet Isten nélkül kétségbeesés. Hiszem és hirdetem, hogy a megváltó szeretet Krisztusban jelent meg az emberek között, hiszem és hirdetem az erény diadalát, a bűn büntetését.... hiszem és hirdetem, hogy az ember célja a tökéletesedés és hogy a lélek halhatatlan és boldog vagyok abban a hitben, hogy nem magamat, hanem a nekem adatott erő mértéke szerint az Úr Jézus Krisztust prédikálom....”*

Ez a valóban classicus szépségű lelkes hitvallás kétségtelenné teszi, hogy Radácsy György mint tényleges lelkes is – ha a jó Isten úgy rendelte volna sorsát – a legnagyobb lelkesek közé emelkedik, s mint lelkesi vezéregyéniség is a legelső között foglalt volna helyet.

Egyébként már itt megemlítem, hogy élete során többször nyílt rá alkalom, hogy lelkes, sőt püspök lehessen. Csak ki kellett volna nyújtania érte a kezét, illetőleg elfogadnia a neki felajánlott más díszes állásokat. Béky Sámuel kassai lelkes halála után, 1891-ben, a kassai egyháztanács egyhangú határozattal felajánlta neki a kassai lelkesi állást. Ottani sok jó barátja, tisztelői esengve kérték, hogy mint abaúji származású ember is, vállalja el – a kassai egyház jövője érdekében – ezt a szép és áldozatos feladatot. Radácsyt végtelenül meghatotta ez a váratlan megtiszteltetés és a személye iránti hódolat, de hivatástudata azt diktálta neki, hogy az ő rendeltetése a tanszéken ülni, a pataki főiskolát el nem hagyni, hanem szolgálni mindhalálig. Még nagyobb megtiszteltetés érte az egész egyházkerület vezető lelkesi és világi képviselői részéről, amikor élete vége felé három ízben is valósággal megostromolták, hogy vállalja el a rövid időközökben háromszor is megürcült püspöki székre való jelöltetést. De ő – jóllehet mindhárom alkalommal szinte biztosra vehető volt megválasztatása – mindhárom esetben teljes határozottsággal kitért ez elől a legnagyobb megtiszteltetés elől is...

6. Pataki tanári pályája. Az 54 esztendő, mit Radácsy György a sárospataki főiskola tanári székében eltöltött, három korszakra osztható fel. Hat évig volt a főgimnázium tanára: 1871-1877-ig. Aztán teljes 40 évig működött mint theologiai akadémiai rendes tanár: 1877-1917-ig. Végül nyugalomba vonulása után még nyolc évig szolgált mint kiegészítő, illetve helyettes akadémiai tanár /: 1917-1925-ig.

Ezt a kivételesen hosszú tanári pályát bizonyára jutalmul nyerte Istentől, a pataki főiskolához való páratlanul odaadó, hűséges ragaszkodásért. Mert nemcsak buzgalom, nemcsak a tanári pálya iránti olthatatlan szeretet kellett ahhoz, hogy valaki 54 évig működhessen a tanári székben, de testi és szellemi erő is, amit a Mindenható csak erre különösen érdemesnek tekintett személynek ad meg. Radácsy azonban bírta – testileg és szellemileg is – a tanári pálya terheit, melyről a régi humoros latin mondás azt tartotta: *Quem dii odere, preceptorem fecere.* S ha a 46 évi tényleges szolgálat után már kissé megfogyat-

kozott erővel, de mindvégig örömmel és lelkesedéssel, a főiskola és az ifjúság iránti lankadatlan szeretettel és pontossággal végezte tanári teendőit, s csak a váratlanul rászakadt testi megrokkolás kényszerítette rá, hogy végképpen odahagyja katedráját...

Radácsy tanári pályájának első szakasza, a hatévi vallástanári működése a főgimnáziumban és a tanítóképezdőben, voltaképpen csak előkészület és bevezetés volt a második, a magasabb, az ő tulajdonképpeni élethivatását képező theologiai tanárságához. De ebben a szerepében is kiválóan értékes munkásságot fejtett ki. A Biblia és az Énekeskönyv elemzése, ennek a két szent könyvünknek a serdülő fiatalság lelkébe való belecsepegtetése, az ún. *hitelemzés* volt e minőségében a feladata. Keresve sem lehetett volna erre alkalmasabb embert találni a fiatal Radácsynál. Négyévi theologiai tanfolyama alatt szíve sugallata szerint éppen a Biblia és az Énekeskönyv megértése, az ezekbe való elmélyedés volt mindennapi eledele és itala. Most mint tanárnak kellett ezt a két forrást növendékei szívébe plántálnia. Erre az ő vonzó egyénisége, szeretetteljes modora, világos, magyaros észjárása s ami legfőbb: sziklaszilárd ragaszkodása a református hitelvekhez, egyenesen predesztinálták őt. Kevés olyan vallástanár volt őelőtte, majd utána, aki nála sikeresebben, gyümölcsözőbben tudta volna végezni ezt a munkát. Atyai szigorral, de ugyancsak atyai szeretettel és szelídséggel vezette be tanítványait a református gondolkozásba.

...A vallástan mellett az alsóbb gimn. osztályokban magyar nyelvtant és történetet is tanított, ahol éppen szükség volt pótolni a hiányzó tanerőt. Csak a tanítóképezdőben tanította tisztán a vallást. Az 1871/72. tanév befejezése után azonban, 1872 szept. elején, ő is, mint a jelesen végzett theologusoknál szokásjog volt, szabadságot kért és kapott, hogy egy évre valamelyik külföldi egyetemre mehessen ismereteinek bővítése és kiegészítése végett. Első évi, bizony elég szerény fizetéséből összekuporgatott egy kis összeget, azt hitte, hogy abból élélhet egy évig valamelyik kisebb német egyetemen.

Boldogan indult hát útjára, éppúgy, mint 13 évvel azelőtt Szepsiből Sárospatakra... Először nyílt alkalma idegen országok megismerésére, nagyhírű külföldi tudósok meghallgatására. Tudványó lelke, a protestantismus iránti lobogó lelkesedése a Luther és Melánchton hazájába, a reformatio szülőföldjére vonzotta. Heidelberget, a protestantismus Magna Chartájának, a híres Heidelbergi Káténak a városát választotta egyetemi tanulmányai színhelyévé, ahol akkor a legjelesebb theol. tanárok hirdették a ref. hit igazságait. Talán idevonzotta őt – külföldet járt diáktársai elbeszélései alapján – a bájos Neckar-parti városkának Sárospatakhoz hasonló sok természeti szépsége: a remek hegykoszorú, a szép erdőségek, a romantikus várrom, a város közepén átkanyargó Neckar folyócska, a várost uraló legnagyobb hegy derekán a professzorok sétaújtja, a Philosomehenweg, melyek mind abba az illúzióba ringatták el lelkét, mintha nem idegenben volna.

Az 1872/73. tanév első szemeszterét nagy lelki gyönyörűséggel el is kezdte itt. Hűségesen hallgatta a nagyhírű theologiai és bölcsészeti professorokat. Örvendező lélekkel vett részt a német diákok ifjúsági egyleteiben is. Jellemző adat Radácsy egyéniségére, hogy az ő puritán egyszerűségű életmódja és erkölcsi tisztasága rögtön feltűnt német hallgatótársainak, ... tréfásan a *Pius* melléknevet ragasztották rá. Daliás termete, festői szép magyar típusú arca pedig

annyira megkapta a heidelbergi közönséget – az egyetemen kívül állókat is –, hogy egy jeles festő sokáig ostromolta, engedje magát lefesteni a Keresztelő Jánosról készülő nagy festménye főalakjául. Ő azonban, igazán csak szerénységből, kitért a megtisztelő felszólítás elől.

Heidelbergi élete azonban anyagi szempontból eléggé tövises volt. A magával hozott pénzecskéje minden takarékosága mellett hamarosan fogyni kezdett. Gyakran megesett, hogy napjában csak egyszer futotta enniivalóra. A téli hideg beálltával pedig nem telt fűtőanyagra, így sokszor didergett a fűtetlen szobácskájában. Miként később idehaza mesélgette – derülten viselte a nélkülözéseket, hiszen a lelkiekben ezek ellenére is alaposan gyarapodott.

Egy váratlan hazai esemény aztán rövidesen véget vetett heidelbergi diák-ságának. Sárospatakon 1872 decemberében felütötte fejét a cholera, s a járvány nem kímélte a tanári kart sem. A Finkey testvérpáros, Pál és József, egy hét leforgása alatt / József dec. 20-án, Pál de. 26-án/ áldozata lett a járványnak. Az Előljáróság az egyik megüresedett tanszék ellátása végett hazahívta Radácsyt. Engedelmeskednie kellett – a belső szózat azt súgta neki, hogy az ő helye Sárospatakon van. Nem sokat tétovázott. 1873 januárjában hazajött, s beült a pataki gimnáziumi tanári székébe. Készsége jutalmául pár hó múlva az egyházkerületi közgyűlés a gimnázium rendes tanárává választotta meg, és pedíg mint hitelemző tanárt. Vagyis – mai szóhasználattal – a ún. vallástanári széket nyerte el, miközben a tanítóképezdének is a vallástanára volt...

Az egyházkerület tehát nagyon bízott ebben a fiatal emberben, hiszen az egész gimnáziumi ifjúság lelki megalapozását, református szellemben való útnak indítását bízta reá.. S ő nagy gyönyörűséggel vállalta ezt a nagy prudentiával és sok türelemmel járó feladatot. Igazi pünkösdi ihletettséggel és szeretettel magához bilincselte a gimnáziumi és képezdei tanulók hatalmas seregének zsenge lelkét. Az Előljáróság és a tanári kar a legnagyobb elismeréssel és dicsérettel tüntette ki a fiatal vallástanárt.

Testi és lelki erejének illusztrálására megemlítem itt, hogy amikor 1873 januárjában Heidelbergből hazajött, mintha csak elhunyt tanártársainak, volt szeretett tanárainak sorsa fenyegette volna őt is. Megkapta a cholérát. De az ő erős szervezete / s mint később kedélyesen emlegette, egy bőséges töltött káposztás vacsora/ hamarosan talpra állította. Fiatalos, derült lelkét mutatja az a másik esete, hogy még nagy diákkorában, egyik diáktársa elhunytá éjjelén, amikor őreá került a halott barátja melletti virrasztás sora, ő a már odakészített koporsóba feküdt le, és pár órát jóízűen aludt benne.

Négyévi rendes vallástanári szolgálata után, alig hogy életének 30-ik évét betöltötte, Radácsy elérte a legnagyobb elismerést és kitüntetést az egyházkerület részéről, midőn az 1877 évi nyári közgyűlés – Sárospatakon – a theologiai kar egyhangú ajánlatára a *theologia akadémia rendes tanárává* választotta. Eljutott ezzel álmaink fellegrárába, ideális törekvéseinek célpontjához. Ezzel indult meg az ő 54 évi tanárságának fénykora, az a gyönyörűséges életpálya, melyet a Mindenható kijelölt számára...

...Régi hagyomány volt a pataki főiskolában, hogy a kiválóbb gimnáziumi tanárok előjogot /optiót/ formáltak a megürült theol. akadémiai tanszékekre. Ez ugyan nem jelentett valódi jogcímet a megválasztásra, mert ennek előfel-

tétele volt az akadémiai szék ajánlata és az Elöljáróság /1883 óta ún. Igazgató Tanács/ javaslata az illető egyén mellett. Radácsyra nézve ezek az alaki előfeltételek mind fennforogtak. Az akadémiai szék a legmelegebben ajánlotta őt az ún. írásmagyarázati /exegetai/ tanszékre mint erre a szakmára kiváló készültséggel rendelkező s mély tudományos hajlamú gimnáziumi tanárt. Az Elöljáróság is nagy melegséggel javasolta megválasztását. De volt még ezen felül egy további nyomatékos ajánlólevél is Radácsy mellett: az ő tízéves theologiai múltja. A négyévi theologiai tanfolyam ernyedetlen szorgalommal és kitüntetésekkel való végzése, a hatévi vallástanári működése mind a tanári kar, mind az Elöljáróság szeme előtt zajlott. Közvetlenül megismerhették őbenne a tisztán a tudományoknak élő s az ifjúság nevelésében máris nagy gyakorlattal és mesteri tulajdonságokkal rendelkező, Isten áldotta professort. Az Egyházkerület azért legnagyobb megnyugvással választhatta meg Radácsyt az említett fontos katedrára, meg lévén győződve arról, hogy a fiatal gimnáziumi tanárból a theologiai Karnak egy új kitűnősége fog kibontakozni...

Radácsy, amilyen nagy belső örömmel fogadta ezt a kitüntető bizalmat, annyira nem hivalkodott szerencsével. Boldog megnyugvással töltötte el szívét a benne élő hivatástudat, s mélységes hálát mondott magában a Mindenhatónak, hogy megadta neki a szíve szerinti munkamezőt tehetsége érvényesítésére. Fényesen igazolja ezt az 1878. június 24-én, a főiskolai imateremben tartott *székfoglaló beszéde*, melyben hálás szívvel mond köszönetet a tanári karnak, az Elöljáróságnak és az egyházkerületnek előlegezett bizalmukért és kitüntetésükért. Ebből a gyönyörű beköszönőből illő lesz e néhány sort ideiktatnom:

„Ifjúkorom legfényesebb álma volt, hogy mint sárospataki tanár szolgáljam a protestantismus szent érdekeit. A Gondviselés kegyelme, a főtiszteletű Egyházkerületnek irántam ily korán nyilatkozó bizalma ezt a fényes álmomat megvalósította... Én tudom, hogy mivel tartozom ezért a nagy jóért és nem lesz idő, hogy ezt elfelejteném. Az a szeretet, mely ehhez a főiskolához évek óta fűz, a tisztelet és benső ragaszkodás, mely ennek összes tanári karához csatol, – a nemes ifjúság, akiben főiskolánk jó hírnevét öregbíteni drága örökségemnek ismerem, mind megannyi erőforrás lesz reám nézve a magamra vállalt feladat megoldása közben. Én hiszem, hogy az úr Kegyelme velem lesz.”

Radácsy tanszéke a bibliai tudományok, a közönségesen úgynevezett írásmagyarázat szakmája lett. Ezen a tanszéken maradt mindvégig. Volt tehát ideje, kerek negyven esztendő, sőt még azután is a nyolcévi kiegészítő szolgálata, tehát közel egy fél század, hogy ebben a szakmában megerősödjék, és valódi vezéregyéniséggé legyen szaktudományában, nemcsak a pataki, de az egész hazai protestans tanügy terén.

Egy ideig a héber nyelvtant is ő tanította az első éves theologusoknak. Nehány év múlva azonban az Elöljáróság ez alól felmentette, hogy annál intenzívebben foglalkozhassék főszakmájával. Érdekes és jellemző adat Radácsy tanári egyéniségére, hogy egyik legjelesebb tanítványa /s talán nem tévedek, hogy tényleg a legjelesebb/ Rácz Lajos, később szeretett kartársa és barátja, ezt írta a Radácsy héber nyelvtani leckéiről: *„Radácsynak mint nyelvet és az ószövetségi írásmagyarázatot, amelyekre theologusaink korábban idegenkedve tekintettek, az ő vonzó egyéniségével, a nehézségekbe lassan, fokozatosan bevezető*

módszerével, a Biblia szépségeit feltáró, szinte érzékeltető közvetlenségével teljes mértékben meg tudta hallgatóival kedveltetni s vágyat ébresztett leg-többjükbe – ami a múlt század nyolcvanas éveiben meg nem volt kötelező: a Biblia olvasgatása és megismerése iránt.”

Érthető volt ez, mert Radácsy, a Biblia sok-sok évi alapos tanulmányozása és megszeretése, az ótestamentumi proféták szellemének teljes átértése és elsajátítása folytán maga is valósággal *profétai lélekké* vált. Az összes ótestamentumi próféta-könyvek, de legkivált Ézsaiás próféciájának megszeretése észrevétlenül őt magát is a feddőzködő, dorgáló proféták utódává avatta. Ézsaiás megrázó dörgedelmeit, nagyszerű jóslatait Radácsy modern kiadásban tudta hallgatói lelkébe csepegtetni. Jól jellemzi Radácsynak ezt az oldalát a másik legkitűnőbb tanítványa, a későbbi nagy író és tanügyi vezérember, S. Szabó József, amikor ezeket írja: *„Egyébként is volt Radácsy természetében valami olyan csendes, elégedetlenkedő zsörtölődés. Érzékeny finom lelkét bántotta minden durvaság, zajos féltelenség, minden, ami a rendet, összhangot, a kiegyensúlyozott életet és az erkölcsi érzést megzavarta. Az Ézsaiás lelke szólt belőle, mikor előadásai alatt ki-kitért egy-egy olyan aggasztó kilengés és jelenség ostromozására, melytől az ifjúságot és annak jövőjét féltette.”*

Az 1906-ban kiadott „Bibliai tanulmányok” c. remek kis könyvében, melyet hőn szeretett Mesterének, Mitrovics Gyulának ajánlott, gyönyörű képet fest Joel, Hoseas, Habakuk és Ezékiel proféciáiról. Az ebben közölt két további tanulmány is: Sámsonról, Abiságról és Adónnijáról, lebilincselő mesteri bemutatás az ótestamentumi nagy szellemekről s mai szemmel való értékelésükről. Nagy vesztesége a theol. tudományoknak és a hazai protestantizmusnak, hogy ezt a nagy értékű munkáját nem tudta folytatni és befejezni. Így az általa méltán legnagyobbnak tekintett Ézsaiásról tervezett s el is kezdett nagy tanulmányát sem tudta megírni. A főiskola szolgálatában vállalt újabb és újabb terhes megbízatások: ötszöri akadémiai és közigazgatói elfoglaltsága, többszöri dékán-sága, majd gazdasági választmányi elnöksége, mely utóbbi több évtizedre igénybe vette minden percét, ezeken felül a Sárospataki Lapok szerkesztés 15 éven át – nem is említve másnemű hivatalos teendőit s a népes családjáról való gondoskodás folyton növekvő terheit –, mindezek annyira lefoglalták minden idejét, hogy valóban képtelen volt a csendes elmélyedést ... igénylő nagyobb tudományos munkák kidolgozására.

Így is bámulatos, hogy ennyire agyonterhelt állapotban is rengeteg kisebb-nagyobb dolgot tudott közrebocsátani. Bibliafordítás, a zsoltáros könyv átdolgozása, a Károli-ünnepély és -szobor megteremtés, a nagyszámú emlékbeszéd, a főiskola életében előforduló nagyobb események, ünnepélyek, idegen látogatók fogadása és sok más egyházi és iskolai ügyben ő sohasem maradt el a tisztességtevés vagy az örvendezés dolgában. Megható az 1906-ban megindított gyűjteményes nagy munkája, háromkötetes főműve, az Emlékjelek, bizonyságok Előszavában az Olvasónak – voltaképpen a főiskola és az egész Egyházkerület közönségének – tett őszinte vallomása:

„Volt idő az én küzdelmes, de emellett is sok boldogsággal folyó életemben, amikor hinni mertem, hogy édes álmaim legnagyobb része valóra válik s hogy amiket lelkem ünnepi óráiban mint szent eszményeket magam elé festegettem, azok mind készpénzzé lesznek, az én jó Istenem megkülönböz-

tető kegyelméből s az Ő általa vezérelt akaratom szerint. Nem így történt, sok nem úgy történt, mint én álmodoztam. Álmodtam egyirányú nyugodt, békés munkásságról... mely kívánczik a mélyre, a mind mélyebbre, ahol a gyöngy terem... ahol zavartalanul szolgálhatjuk nemesebb szenvedélyeinket s ahol alig érhet utól az emberek rossz indulata és bizonyos a siker – legalább a magunk számára.

Álmaimnak ezen az igézetes útján próbáltam is néhány boldog lépést; de megakadtam, – szinte végzetesen. Mikor éppen mélyebbre kezdtem szántani, szózat hangzik vala felén innen is onnan is: jöjj és kövess! És én mentem tiszteletből, szeretetből és szántogattam, vetegtettem új mezőkön, új reménységgel. A tudomány csendes világába édesgetett a lelkem vágya és – a kielégíthetetlen közügy szolgája lettem... Bizonyos nagy erkölcsi kényszerűség parancsolt egyszer-egyszer velem és én e parancsolat atyai érzésű tolmácsolónak erőteljesen voltam ellentállani. A sárospataki főiskoláért meg is kell halni, ha a körülmények úgy kívánják, – mondta nekem vagy inkább harsogta felém egy nagy alkalommal az én, poraiban is áldott Mesterem s én ezt az elvet szívem táblájára véve s ennek útmutatását kötve – mind távolabb vetődtem nagy eszményeimtől; noha nem tértem le az eszmények útjáról így sem. A tiszáninneri egyházkerületet és ennek szemé fényét, a sárospataki főiskolát úgy igyekeztem szolgálni, mint eszményeket.”(Radácsi, 1906. V-VI. old.)

Ez az őszinte vallomás igazolja az én megállapításomat is: Radácsy György hosszú élete áldásos munkásságának két tengelye volt: 1. A közügy szolgálata és ebben mint legfőbb eszmény: 2. A tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola érdekeinek elővitele és felvirágoztatása. Ezt a két fő eszményét valóban hűségesen szolgálta élete fogytáig.

7. Tanári módszere és tanítványai. Tanári munkájáról, annak módszeréről ...csupán annyit merek saját közvetlen tapasztalataim és élményeim alapján leszűrt egyéni véleményként megemlíteni, hogy Radácsy György az igazi ref. theologiai tanárnak – a saját puritán személyiségével s a legmagasabb erkölcsi színvonalon tündöklő családi életével is példát mutató – és tanító mesternek igazi eszményképe volt. Óriási tájékozottsága a Bibliában és a bibliai tudományokban avatott mesterré tette őt a Könyvek-könyvének valóban helyes magyarázata terén. Ő nem a régi betűragó írástudóknak, hanem Augustinusnak és a többi nagy egyházi atyának volt utóda és szellemi örököse.

Hallgatóit valósággal elbűvölte a Biblia szépségeinek és örök igazságainak feltárásával. A komoly, olykor zordon ótestamentumi prófétákat éppoly meg-rázó erővel keltette életre, amilyen lenyűgöző és elbájoló tolmácsolója volt az Énekek Éneke és a Zsoltárok könyve költői hangulatának. Az Énekek Énekét elragadó művésziességgel fordította le magyarra, amivel kivívta a szakirodalom egyhangú magasztalását, s tanítványai közül egy sereg költői hajlamú ifjút serkentett követésre. S. Szabó József a hűséges tanítvány lelkesedésével írja: „Radácsy megkedveltette és mesterileg tudta ambicionálni, szinte suggerálni az ifjúságot... Megkapó zengzetes költői fordítása azon a csodaszép magyar nyelven, amelyen ő tudott beszélni és írni, az ifjú lelkeket az extasis magasztaláig ragadták... Ő buzdított és lelkesített arra is, hogy bibliai költemények írásával kísérletezzem.”

Egy másik, egy évtizeddel fiatalabb, kitűnő.... volt tanítványa pedig, Szabó Zoltán, mai pataki theologiai tanár, ezt jegyezte fel naplójába: „Milyen különös szépségű szavakat mondott ma. Sohasem tudtam, hogy ilyen kifejezések is vannak a magyar nyelvben... Ma jobban megértettem, jobban megszerettem Patakot, életszaga van itt mindennek... De szép volt hallgatni Patriarchámat, mikor a heidelbergi diákélete nyomorúságairól, fűtetlen szobájáról, egy darab mindennapi kenyéréről beszélt... Hogy is mondta: Ha egyszer Jézus megfogta a kezemet, és is megfogom az övét, és el nem bocsátom.”

[Szabó Zoltánról, a jelentős sárospataki tanárról, meghatározóan fontos szervezőről lásd a Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 26. kötet: „Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv” 2016. Szerk. Dr. Kováts Dániel. Sárospatak, Kazinczy Ferenc Társaság, 560 old. Ebben közöltük a Napút mostani számában megidézett Koncz Sándor fontos tanulmányát is:” Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása” címmel, 454-478. old.]

...Íme, ez a két rövid idézet, egy idősebb és egy fiatalabb volt tanítványától, eléggé bizonyítja, mennyire meg tudta nyerni előadásával és egyéniségével s ehhez még szívhez szóló kellemes hangjával is hallgatói lelkét. Nem is győzném felsorolni sok-sok volt hallgatójának nevét, akik mondhatni egytől-egyig hálatelt szívvel emlegették előttem is, s a még élők ma is emlegetik az ő áldásainak szépségeit s azt a mérhetetlen lelki kincset, amit az ő előadásaiból merítettek. A tiszáninneri egyházkerület papságának hosszú nemzedékei, de a tiszántúlinak is egy jelentékeny része került ki az ő keze alól, akik az életben elért magasabb vagy szerényebb állásukban áldó kegyelettel gondoltak vagy gondolnak ma is vissza az ő lebilincselő előadásaira és bölcs tanácsaira.

Pedig Radácsy mint professor nem volt lágykezű s még kevésbé népszerűsége törekvő ember. Amint ő maga pedáns pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítette tanári kötelességeit, úgy hallgatóitól is elvárta, sőt megkövetelte a pontos leckelátogatást, a collokviumokra és vizsgákra való lelkiismeretes felkészülést és a szigorú, erkölcsileg tiszta magánéletet. A hanyag vagy erkölcsi hibákban talált hallgatóját teljes szigorral megdorgálta, és okkal-móddal addig ostorozgatta, míg hibáját le nem vetkezte. Egy, különben igen nagy tehetségű hallgatójával megtette, hogy háromszori óramulasztása után – aminek oka biztos megállapítása szerint az illetőnek elfajult kártyaszennvedélye volt – kihúzta a névsorából. Az illető, maga is érezvén a vasvesszővel való elbánás igazságosságát, búcsút is vett a teológiától, s felcsapott katonának, ahol aztán – okulva a vett szigorú leckén – új, pedáns erkölcsi életet kezdett, s felvitte altábornagysáig. Mint volt katonatársaitól hallottam, magas rangú tiszt korában is meglátszott rajta a papos jelleg, tiszt megbeszéléseken egy igazi jó... püspök komolyságával és őszinteségével mondta el megjegyzéseit... Jólesik feljegyezni ehhez az esethez – az illető volt pataki diáktársam és később jó barátom, budapesti öregdiák vacsoráinknak leghűségesebb látogatója és élvezője iránti kegyeletem, jelül –, hogy ő idősb korában is mindig hálával emlegette Radácsyt, s legigazabb tisztelettel látogatta meg mindig, ha Patakra jött, szeretett volt tanárát.

A szigor mellett azonban Radácsy őszinte szeretettel és örömmel nyúlt a buzgó és nemes törekvésű hallgatóinak hóna alá. Akinek lelkében meglátta az isteni szikrát, a nagyrahitottságot, azokat igazi atyai szeretettel bátorította, tanácsolta, segítette tanulmányaikban és tudományos törekvéseikben. Erre nézve is idézhetem S. Szabó József sorait: *„Nem is rettegtek tőle tanítványai, hanem teljes bizalommal mentek collokviumára, ahol őket nem megzavarni és megfélemlíteni, hanem jóságosan segíteni igyekezett. Egyesek önbecsérzetét és ambícióját még itt is kivételes módon növelte, hogy minél jobban sarkallja őket. Nekem egyszer kikérdezés nélkül adott kitűnő kalkulust. Hogy ez a büszkeséggel együtt milyen további helyes ösztönt adott belém, azt mondanom sem kell. Így tett másokkal is... Rácz Lajosról pedig, a másik legkitűnőbb hallgatójáról többször elmondta Radácsy előttem is: „Egész tanári pályámon nem kaptam ahhoz hasonló kollokviumot, mint amit Rácz Lajos tett az ószövetségi kánontörténetből.”*

Hallgatói sorából református egyházunknak számtalan kitűnősége, püspökök, esperesek, tanácsbírák nőttek ki, akikkel az egykori mester meleg baráti viszonyban dolgozott tovább. Igen sok 10-30, sőt 40-50 éves érettségi vagy kápláni vizsgai találkozon hódoltak előtte egybesereglett volt hallgatói, boldogan emlékezve diákkori élményeikre. Egyik legszebb ilyen hódolat volt, mit Rácz Lajos és volt theologus társai, kápláni vizsgájuk 25-ik évfordulóján, 1911-ben mutattak be kedves volt tanáruknak. Ezt külön füzetben is megörökítették. 1898-ban pedig addigi volt tanítványai aranytollal tisztelték meg szeretett mesterüket *„A főiskolai ifjúság érdekében tett fáradozásai elismerésül.”* 1917-ben, nyugalomba vonulásakor, volt hallgatói alapítványt tettek nevére. A halála után kiadott *Radácsy Emléklapokban* tanítványainak díszes sorából igen sokan megható, kegyeletes sorokban méltatták tanári érdemeit.

[Itt alapos, részletes ismertetés következik, amelynek eredetije olvasható (Marton)].

...Ha igaz az, hogy tanárembernek nem lehet nagyobb jutalma, mint tanítványai hálája és őszinte kegyelete, úgy Radácsynak minden bizonnal nagy tanárnak kellett lennie, mert ennyi magasztaló szó a halál után valóban keveseknek jutott osztályrészül.

[A hálás tanítványok további felsorolása következik. Ezek forrásainak összegyűjtése és feldolgozása is fontos feladat.]

8. Akadémiai és közigazgatói működése. Hosszú tanári pályáján világitótornyot jelentett ötízbeni akadémiai és közigazgatói működése. Mint a theologiai Kar dékánja is sok éven át vezette a kar ügyeit. Nevezetesebb és maradandóbb nyomokat hagyott azonban főiskolánk életében az az öt esztendő, melyet kartársai bizalmából a theológián és az akadémiai ... közigazgatói tisztségben töltött. A közigazgatói tisztt, mely az egyetemi Rector Magnificusi méltóságnak felelt meg, mindig nagyjelentőségű volt főiskolánk beligazgatása szempontjából. A közigazgató a főiskola mind a három ágát: a theológiát, a jogakadémiát és a főgimnáziumot, ezek ifjúságát volt köteles hivatali éve alatt

vezetni. Felügyelt rájuk, hogy mindenikben mindenek ékesen és szép renddel folyjanak, az ifjúság komolyan és buzgón végezze kötelességeit, egyenetlenségek, zavarok elő ne forduljanak, s ha mégis megtörténnek ilyenek, simán elintéztessenek. A pataki főiskola közigazgatója több volt az egyetemi Rector Magnificusnál is. Neki valósággal édesatyai gonddal és szeretettel kellett ügyelnie arra, hogy a főiskola élete az ő hivataloskodása alatt minél szebb eredményeket mutasson fel.

Radácsy tényleg így fogta föl közigazgatói munkáját. Ő a főiskolát a maga házának tekintette, melynek a diligens pater familias odaadó szeretetével kell gondját viselnie. Mint akadémiai igazgató a theologus és jogász ifjúsággal, mint közigazgató pedig az egész diáksággal, a legkisebb gimnazistától kezdve a negyedéves öreg diákokig, a szerető és féltő atya szigorával és szelídségével járt el. Bámulatosan tudta ezt a két, ellentétesnek látszó elvet egybefonni és együtt megvalósítani. Szigorúan megkövetelte mindenkitől a rendet és a pontosságot – a diákok apró csínytevéseit megértő s megbocsátó lélekkel, de a súlyosabb erkölcsi botlásokat vasmarokkal intézte el.

Az ifjúsági egyletek iránt különös szeretettel, aprólékossággal menő figyelemmel és gondoskodással viseltetett. A maga boldog diákéletét tartotta mindig szem előtt. Ezért tevékenyen és hatékonyan beleavatkozott mindenik ifjúsági egylet belső életébe is. Ahol hiányt vagy szükséglet látott, nemcsak jó tanácsokkal, de anyagilag is megfelelő segédeszközökkel sietett orvoslásukra. A gimnáziumi *Erdélyi János Önképzőkör* könyvtárát még vallástanár korában ő alapította meg. A *Hittanhallgatók Segélyegyletének* alapjait is ő vetette meg. Az akadémiai ifjúsági könyvtárnak állandó tanárelnöke volt, s rengeteg tudományos könyv megszerzésével gazdagította ezt a gyönyörűen kifejlett könyvtárat. Az Ifjúsági Olvasókör számára ő maga indítványozta a billiárdasztal beszerzését, hogy ne kelljen a nagyobb diákoknak billiárdozás végett a kocsmákat felkeresniük. Maga személyesen járt utána, hogy az asztalt méltányos áron megkaphassák. Mint közigazgató elősegítette, hogy mindenik ifjúsági egylet helyiségei lakályosabbá, vonzóbbá tétessenek. Az *Irodalmi Önképző Társulatot* ő gyámolította legsikeresebben a Tompa-szobor létrehozásában. Az Énekkar fejlesztésében – mint fentebb is említettem – és szereplései sikerében a leglelkesebben buzgólkodott.

Az ifjúság valóban hálás lehetett és volt is Radácsynak azért, hogy több mint egy fél évszázadon át mindenkor bizalommal és a támogatás biztos reményével fordulhatott őhoz, kisebb vagy nagyobb ügyekben egyaránt. S hálás lehetett az ifjúság azért az öt tanévnyitó beszédért is, melyet közigazgatói minőségében az évnyitó ünnepélyeken hozzájuk intézett...

[Olvashatóak a Radácsy, 1906. kötetben. Itt csak néhány soros utalást közlök.]

Első tanévnyitó beszédében /1882. szept. 6./ a pataki főiskola hagyományos szellemének átérzését és ápolását köti az ifjúság lelkére. Ez a szellem, a százados változások és újjáalakítási műveletek között is mindig ugyanaz maradt: vérrel pecsételt, hosszú idők tapasztalatai által kiérlelt, protestans és magyar. A második beszédében /1883. szept.8./ a Rákóczyak és Vay-ak iskolájának fiatalágát, e két nagy név örököseit, főként arra buzdítja, hogy

tanuljanak a sárospataki főiskola becsületéért. A harmadik beszéd, mellyel a millenáris jubileumi tanévet nyitotta meg /1896. szept.9./ három szent eszmét köt a pataki ifjúság lelkére, melyeknek lángjánál: 1. Munkálkodjanak közös akarattal a magyar nemzet jövődjéért, tanuljanak mindenk előtt hazaszeretetből. 2. A protestans elvek diadaláért. 3. Tartsák szem előtt a sárospataki főiskola becsületét. Negyedik beszédében /1897. szept.8./ az Írás szavaival inti az ifjúságot, hogy a tudományt becsüljék inkább, mint a színaranyat, és vonják mélyebbre és mindig mélyebbre a halászó hálót. Végül az ötödikben /1898. szept.8./ különösen a kötelességtudatot emeli ki. Mi a kötelességtudás,? – kérdi. *„A léleknek önmagát is megtermékenyítő ereje. Hatalom, mely legyőz, tűz, amely megemészt maga előtt minden akadályt. A Jákób lajtorjája, mely összeköti az eget a földdel...”*

Itt már prófétai feddő szavát is felemeli a kötelességeit elhanyagolók vagy csak félig-meddig teljesítők egyre szaporodó tömege ellen. Mi lesz a magyar társadalomból – kérdi komor elgondolással –, ha a magasabb kötelességtudás éppen azoknak kebléből szikkad ki, akik a társadalom vezetésére vannak és lesznek hivatva. Újra is mondja azért, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne jussatok! Tudásvágy és kötelességtudás legyen jelszavatok az új esztendőben.

9. Gazdasági választmányi elnöksége. A főiskola körüli hosszú szolgálatainak legterhesebb és leghálátlanabb, de a főiskola anyagi érdekei szempontjából leggyümölcsözőbb ténykedése a főiskolai Gazdasági Választmány (GV) elnöki tiszteinek elvállalása és 21 éven át, kifogyhatatlan türelemmel és a hűség sáfár teljes odaadásával való végzése. Az idealisztikus, eszményeken csüngő lelkéhez ugyan nem nagyon illett ez az anyagi kérdésekkel, mezőgazdasági, szőlőtermelési tervekkel és gondokkal, krajcárosodással töltött, időrabló munka....Mégis elvállalta, amit szintén csak a főiskola iránti benső kötelességérzete és nagy hivatástudata magyaráz. Semmi esetre sem a valóban szerény tiszteltdíj /évi 500 korona/, amivel ezt a terhes szolgálatot az Elöljáróság díjazta.... Az én megállapításom szerint egyedül az készítette őt ennek a nemszeretem új feladatnak az elfogadására, hogy úgy látta, ha ő nem vállalja ezt a munkát, a főiskola gazdasági ügyeinek intézése olyan, idegenből idekerült emberek kezére jut, kiket nem a főiskola iránti szeretet és odaadás vezérel, hanem első dolguk lesz az államsegély igénybevételének kierőszakolása. Úgy érezte, hogy kötelessége idejét és erejét feláldozni azért, hogy a főiskola legmagasabb érdeke, autonómiájának fennmaradása biztosíttassék. Tehát itt is az elvi szempont, a sárospataki főiskola függetlenségének fenntartása volt az indíték...

[E gyakorlati munka részleteinek bemutatása, a nehéz vitákra, döntésekre történő utalások következnek. Ezek az SRK gazdaságtörténetének elemzéséhez lehetnek fontos adalékok, különösen az államsegély igénybe vételével, a birtokok működtetésével kapcsolatos fejtegetések. Felhívom a figyelmet a történelmi, családi követőre. Az e számban megidézett dr. Koncz Sándor is volt a GV elnöke, igencsak nehéz időszakban, az 1950-es évek elején. Lásd erről e kötetben Szatmári Emília tanulmányát és az ott hivatkozott disszertációját.Történelmi, családi háttérrel vettem részt a Sárospataki Református

Kollégium egyházi visszavételi munkáiban.... és én is voltam a GV elnöke...
(Koncz G. 2015.)]

...A gazd. vál. elnökségről való lemondásakor s hivatala átadásakor /1921. július 11./ egy meghatóan szép búcsúlevelet intézett a ... választmányhoz, melyben részletesen és páratlan lelkiismeretességgel beszámolva 21 évi sáfárkodásáról, mélységes hálával köszöni meg ennek a testületnek iránta állandóan tanúsított jóindulatát és támogatását. Ez a remekbe írott levél legékesebb bizonyága annak a fáradhatatlan buzgóságnak, munkakészségnek, a főiskola iránti áldozatos munkának s egyben annak a végtelen sok nehézségnek, fáradalmaknak és gyöttrődéseknek, amelyeken 21 éven keresztül igyekezett a főiskola anyagi ügyeit rendben tartani s a folyton növekvő bajokból és veszedelmekből kimenteni.....

...Beszámolva az elnöksége utolsó éveiben az Igazgató Tanács által a Gazdasági Választmányra s első sorban őreá mint ennek elnökére ruházott újabb és újabb súlyos feladatokról s az 1914 utáni „a háborús összevisszaság zűrzavarában megsokszorozódott” munkákról és a „... pénztári munka mindennapi gyöttrődéseiről”, így .... fejezi be búcsúlevelét: „Hálát, mélységes hálát adok a Gondviselésnek, hogy férfúi erőmet az emberi vad indulatok rohamai közt sem engedte elernyedni, s a félreértések tüzeiben is épkézlábbal és ép lélekkel megtartott, és a sokképpen megterhesedett hivatásom betöltésére alkalmassá tett. Távolról sem dicsekszem, mintha mindent a legjobban vagy jól végeztem volna; egyet azonban Isten és világ előtt boldogan hiszek magamról, hogy engem a főiskola iránt való önzetlen, hű és ernyedhetetlen szolgálatomban soha semmi, még a méltatlankodó hidegség sem tántorít.”

10. Egyházkerületi főjegyzősége. Egyetemes konventi és zsinati tagsága. Radácsy György munkásságának az eddig bemutatottakon kívül egy másik nagy és tágas mezeje: az Egyházkerület és a két legfelsőbb egyetemes egyházi hatóságunk, a Konvent és a Zsinat kebelében való több évtizedes működése s mindhárom helyen teljesített jegyzői szolgálata.

A Tiszáninneni Egyházkerület vezető emberei, lelkészek és világiak egyaránt jól ismerték Radácsynak, a nagyhírnévű pataki theol. tanárnak írói értékét. Mindenki tudta, milyen felbecsülhetetlen kincs van az ő tollában. Nem késtek azért megtisztelni őt az egyházkerületi jegyzői, majd a .... főjegyzői állással, illetőleg méltósággal, 1896-ban. De már ezen utóbbi megtiszteltetés előtt, 1892-ben megválasztották egyházkerületi tanácsbíróvá is, őszinte tiszteltük és nagyrabecsülésük jeléül.

Az egyházkerületi főjegyzői állást, mely a hazai összes egyházkerületünk bevett gyakorlata szerint közvetlen lépcső volt a püspökséghez, a Tiszáninneni Egyházkerület szavazóinak osztatlan bizalma és elismerése mellett Radácsy több évtizeden át viselte. Neki magának is öröme telt ebben a díszes és fontos munkájában. Büszke is volt arra, hogy mesterének, Mitrovicsnak és az ő előde, az általa annyira tisztelt és szeretett apósának, Bálint Józsefnek nyomdokaiba léphetett. Ragyogóbb tollú és lelkiismeretesebb főjegyzőt akkoriban nem is találhattak volna nála.

Pedig ez a nagy egyházi megtiszteltetés egyúttal kemény munkát is jelentett. A legfontosabb és legkényesebb egyházkerületi határozatokat, az Egyetemes Konventre, a Zsinatra való felterjesztéseket, javaslatokat, magas egyházi méltóságokra megválasztott férfiak méltó üdvözlését, nagy halottak ünnepélyes elparentálását kivétel nélkül ő végezte. Ezeket nem is engedte volna át más jegyzőnek. Bizony így gyakran megtörtént, hogy a közgyűlés első napján ilyen jelentős ügyekben hozott határozatok helyes és méltó megszövegezése egész estéjét, olykor fél éjszakáját is igénybe vette. De ő el nem engedte volna, hogy a másnap reggeli ülésen ezeket felolvassa. Az egyházkerület tagjai sokszor bámulva hallgatták és kérdezték, mikor ért rá mindezeket írásba, és pedig párját ritkító ékesformába foglalni.

Az Egyházkerület, már csak Radácsy ily irányú nagy szolgálatainak elismeréséül is, felküldte őt az Egyetemes Konventre és a Zsinatra is rendes képviselőjéül. Ezekkel a kitüntetésekkel azonban megint csak új munka hárult reá. A... Konvent is, a zsinat is jegyzőül választotta meg, sőt a Konvent igen sok fontos bizottságának előadójává vagy elnökévé is. Radácsy ugyanolyan lelkiismeretességgel és fáradhatatlan buzgósággal végezte ezeket a rendkívüli megbízatásokat is, mint az egyházkerületben.

[A tisztségek vállalásával kapcsolatos vívódások, a kemény támadások és viták bemutatása következik. Szó van arról is, hogy meghívták Kassára.]

...Én mint veje közvetlen tanúja voltam az ő megostromoltatásának és lelki tusakodásának. Magam is már mint jogtanár és az Egyházkerület ... tisztségviselője, szívvel-lélekkel szorgalmaztam, hogy vállalja el a Mindenható kegyelméből harmadszor is elébe kínált nagy megtiszteltetést. Feljegyezhetem, hogy legbensőbb rugója az ő vonakodásának az volt, hogy hangja meggyengülése miatt a nyilvános szónoklatoktól, különösen a predikálástól – ami elől mint püspök nem térhetett volna ki – visszariadt. Talán a gazdasági választmányi elnöksége alatti meghurcoltatás is tövist hagyott szívében, amit a csendes tanári munkába kívánt eltemetni lelkében.....

11. A közélet embere. A főiskola mindenese. Tanár, egyházkerületi, konventi, zsinati működése mellett Radácsy több más téren is rengeteget dolgozott, munkálkodott a magyar közélet elővitelén. Közéleten itt nem a politikai működést értem. Politizálni, a napi és a pártpolitikához sohasem volt kedve. Erre nem telt az idejéből. Megvolt a maga határozott álláspontja, szilárd meggyőződése az országos kérdésekről, a haza, a nemzet életbevágó sorskérdéseiről. Törhetetlen híve volt az önálló, független magyar állam eszményének, Kossuth Lajos ideáljainak. De pártpolitikai vitákba, harcokba nem engedte magát beleszábitani. Hagyta ezt az arra hivatottaknak.

Csupán Zemplén Vármegye törvényhatósági bizottságának tagságát fogadta el, mellyel élete vége felé a vármegye vezető emberei megtisztelték. A megyegyűlésekre néha be is ment Sátoraljaújhelyre, de inkább csak passzív szemlélőként, illetőleg ha elvi kérdésekben, különösen ha a pataki főiskolát vagy az országos közoktatás ügyeit érintő kérdésekben szükség volt az ő támogatására.

A sárospataki községi iskolaszék, majd a községi képviselőtestület tagságát is csupán Sárospatak város közoktatásának, kulturális állapotának fellendítése érdekében vállalta el. Ezt a legszerényebb közéleti állást tényleg fel is használta arra, hogy a pataki elemi iskolák egynémelyikénél fennforgott hiányokat és hibákat lehetőleg orvosolja. Mint főiskolai tanár nem restellte, hogy a közoktatás legalsó fokozatával is közelről foglalkozzék, és az eléggé elhanyagolt pataki községi élet színvonalát feljebb emelje. Ebben a nemes törekvésében nem riadt vissza olykor élesebb felszólalásoktól és a tisztogatási reformok erőteljes sürgetésétől sem.

Teljes lélekkel foglalkozott az egész országot és különösen a protestáns egyházat, a sárospataki főiskolát érintő magasabb egyházi és közművelődési problémákkal. A Sárospataki Lapokban teméntelen cikket írt az országos közoktatási és kulturális kérdésekről. Itt már elemében volt. A kultuszminisztérium rendeleteit, intézkedéseit, a tanügyi intézmények, egyetemek, theologiai és jogakadémiák, a középiskolák és a népoktatás állapotát állandóan a legnagyobb figyelemmel kísérte, és itt sem húzódozott a legélesebb bírálatoktól. Sok kitűnő javaslattal, indítvánnyal állt elő, melyek közül igen sok élénk visszhangot keltett és diadalra jutott.

A felekezeti kérdéseket, a vallásfelekezetek valódi egyenjogúságát, az 1848:XX.t.c. megvalósítását állandóan napirenden tartotta....Ám .... a pápa világi hatalma, ... felsőoktatási intézeteink, középiskoláink reformja és sok hasonló országos jelentőségű kérdésekről írt eleven cikkeiben nagy harcokat vívott egyházi lapjainkban. Ezekben az elvi harcokban is mindig nemes ellenfél volt, sohasem ragadtatta magát túlzásokba vagy illoyalis támadásokba....

[Római katolikus személyiségekre történő hivatkozásokat olvashatunk, amelyek majd különösen egyháztörténészek számára lehetnek érdekesek.]

...Természetes azonban, hogy legnagyobb érdeklődéssel a hazai protestáns egyházak közéletét kísérte. Ily tárgyú nagyszámú cikkei és felszólalásai igazolják, hogy Radácsy felül tudott emelkedni a lokálpatriotizmuson és az összes prot. egyházak ügyeit mindig számon tartotta. Nyíltan rámutatott mindeniknek hibájára vagy egyoldalúságára. Így bátran ostorozta a Tiszán túli reformátusok, a debreceniek vaskalaposságát, akik az unitáriusokat nem akarták protestánsoknak elismerni.

Egyik legnagyobb érdeme és vívmánya ebbeli törekvéseinek s hírlapi és szóbeli felszólalásainak a *Protestans Irodalmi Társaság* megalakításának kiharcolása. Részt vett ennek a nagyjelentőségű társaságnak későbbi munkájában is. Tagja volt a Társaság választmányának és taggyűjtő bizottságának.

Másik s egyenesen az ő élévülhetetlen érdeme a *Parochiális Könyvtárak* megalapításának kisürgetése. Ennek a kitűnő gondolatnak, mellyel református lelkeszeink kulturális színvonalát kívánta emelni és minél magasabbra segíteni, tényleg ő volt a megteremtője. Az Egyetemes Konvent ennek elismeréséül választotta meg őt a parochiális könyvtár-bizottság előadójává. Radácsy nagy lelkesedéssel vállalta azt is, hogy a Par. Könyvtár kiadványainak sorozatába megírja az Ószövegségi Kánon történetét. Hozzá is fogott ennek kidolgozásához, sajnos ebben is megakasztotta a pataki főiskola ügyeiben rábízott sok-sok sürgősebb teendője.

Évtizedeken át sürgette az *Énekeskönyv* revisióját is. Sok nagyobb tanulmányt és bírálatot írt e régóta vajúdo ügyben. Igazi specialista lett. Utolsó éveiben is állandóan foglalkozott ezzel a reformkérdéssel. Az Egyet. Konventénekügyi bizottságának is jegyzője volt.

Nagy lelkesedéssel várta a *reformatio négyszázéves jubileumát*. Erről is a pompás cikkek egész sorát írta.... Szébb és méltóbb dicsőhymnuszt aligha írt valaki, mint ő egy rövidke tanulmányában: „A négyszázéves reformatioról” című, classicus szép tanulmányból idéznem kell legalább ennyit: „A világ új pünkösztje, a Szentléleknek új kitöltetése a reformatio. Dicsőség Istennek, aki megajándékozta vele a világot! Négyszáz esztendő! A reformatio, bár különböző árnyalatokban, de lényegében ugyanaz maradt: Világtörténeti nagy tiltakozás a lelkek rabigába törése ellen s az marad, annak kell maradni a az idők végeig. A vallást nem szabad a zsarnokság köpenyévé, hóhérok palástjává szennyezni; az a földi viszontagságok között küzdő ember felségjoga, az ő Istenéhez való bizodalmas közeledéséhez, alázatos zörgetése a megtévedt halandónak a kegyelem ajtaján. A reformatio sohasem akart világi hatalmi tényező lenni, uralkodni, parancsolni, hanem csak – boldogítani. Isten országa építésén fáradozott és nem világhatalmat, nem mindenhatósági álmokat kergetett.”

Radácsy egész közéleti működésének ez a hit, ez a rendíthetetlen meggyőződés a kulcsa. Küzdeni a reactio, az egyházi és a világi zsarnokság ellen. A felvilágosodást, a hit és a gondolat szabadságát terjeszteni. Ez a gondolat volt minden törekvésének, teméntelen cikkének és felszólalásának rugója.

Külsőleg legnagyobb dicsősége és tanúsága a hazai kultúra, közelebről a református közélet terén kifejtett félszázados munkásságának a Károli Gáspár bibliafordításának háromszázados jubileuma alkalmából rendezett emlékünnepe, és az ez alkalomból Göncön felállított Károli-szobor. Ennek a gyönyörűen sikerült emlékünnepevénynek és a szintén kitűnően megalkotott Károli Gáspár-szobornak az eszméje Radácsytól eredt. Ő vetette fel, Füzy Jánosnak, akkori gönczi lelkésznek hozzá intézett Nyílt levelére adott Válaszában / a *Sárospataki Lapok* 1888. évi 53. számában/, hogy a hazai reformátusságnak, de az egész magyar protestantismusnak becsületbeli kötelessége megünnepelni és maradandó emlékekkel megörökíteni a Károli-biblia megjelenésének háromszázados évfordulóját.

Ő indítványozta a *Sárospataki Lapok* 1888 évi 53 számában, hogy 1. ragadjuk meg ezt a kínálkozó alkalmat a hála köteles adójának lerovására a vizsolyi biblia fordítója iránt, – 2. teremtsünk egy-egy hatalmas segélyalapot a protestans irodalmi művek kiadására és a tiszta prot. eszmék és érdekek terjesztésére és ápolására, – 3. ébresszük és erősítsük a protestans felekezetekben az összetartozandóság gondolatát, a közös feladatokra való emlékeztetés által.

Csak a hatalmas Károli segélyalap létrehozása nem sikerült. Az adakozás megindult ugyan. s valamelyes összeg egybe is gyűlt / pedig Radácsy csak *egy fillért* kért minden magyar protestáns személytől/, de az a kitűzött nagy cél megvalósítására elégtelen volt. De mégis nagy eredménye lett a Károli ünnepévénynek ez irányban is az, hogy elősegítette a Protestans Irodalmi Társaság megalakulását és a *Domestica* létrejvetelét.

Közéleti működésének sarkpontja azonban mindenek felett a pataki főiskola ügyeinek gondozása és előrevitele volt. Az állott legközelebb szívéhez. Már kisdíák korában az volt ábrándja, hogy a pataki főiskolát szolgálhassa. Mint tanár pedig céltudatosan, igazi hivatástudattal törekedett erre. Ezért vállalt el mindenféle megbízatást, magasabb helyekre való kiküldetéseket, egyházkerületi, konventi, zsinati tagságot, hogy a magyar ref. egyház egyik szemefényének érdekeit védelmezhesse és előmozdíthassa. Tette ezt egyfelől hálából, amiért a főiskola őt diákkorától késő vénségéig annyi kitüntetésben részesítette, mind magasabb és díszesebb állásokra alkalmazta. Másfelől abból a szilárd meggyőződéséből, hogy a pataki főiskola 400 év óta egyik legerősebb bástyája és pillére a törhetetlen, bátor hazafiasságnak, ezzel a magyar nemzet fennmaradásának.

Ettől az ételvtől áthatva szentelte ő minden idejét a főiskolának. Nem volt oly kicsinyesnek, alsóbbrendűnek tetsző munka, amire figyelme ki nem terjedt s amit tőle telhetőleg előrevinni ne törekedett volna. Ő, aki a főiskola függetlensége, autonómiája érdekében az államsegély igénybevétele kérdésében a legélesebb irodalmi harcokat vívta, nem átalotta utána nézni a főiskolai pedellusok mindennapi apró-cseprő munkáinak, hogy azokat pontosan és helyesen végzik-e. A főiskola épületeinek jó karban tartása, nagyszünet alatt a szükséges javításoknak, takarításoknak kellő időre való elvégzése, az iskolakert tisztántartása, padokkal ellátása, a főiskola birtokainak meglátogatása, a szőlők gondozása, és a szüretelések, a borok eladása, a tanári lakások javítása, a küldöttségi szállás tisztán, csinosan tartása és ezer más részletmunkát is a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítette.

Rajta is maradt az önmaga által finom humorral magának adományozott címe: a főiskola mindenese. A mindenese alatt értendő volt azonban, hogy nemcsak ezekben az aprólékos, kicsi dolgokban, de a legnagyobb kérdésekben is ő volt az irányító, a vezető, a javaslattevő s azok kivitele érdekében szóval, írásban ... is harcoló személy. Radácsy valóban providenciális embere volt a főiskolának, jobb keze a gondnokoknak és főgondnokoknak, akik elvégre mégis ritkábban jelentek meg személyesen a főiskolában, míg Radácsy minden áldott nap, kora reggeltől estig ott volt, ahol szükség volt a cselekvésre, a beavatkozásra. Nagy elégtétele volt azonban, hogy a főgondnokok és gondnokok mindig szívesen fogadták az ő javaslatait, tanácsait vagy kéréseit, és hálás szívvel köszönték meg az ő jó szolgálatait.

[Dókus Ernő főgondnok „hódolatteljes megemlékezését” idézi.]

12. A theolgiai író. Nem vagyok theologus, ...de nyugodt lélekkel jegyzem fel, amit illetékes szakemberektől olvastam: a theol. szakirodalomban is nagy nevet szerzett magának... A „*Bibliai tanulmányok*” c. műve tulajdonképpen első részlete egy általa tervezett nagyobb munkának, mely a bibliai könyvek magyarázatának kézikönyve lett volna. A theol. tudományok szempontjából kétségtelenül nagy kár, hogy legalább ezt a munkát, melyet oly gyönyörűen, valódi költői ihlettel kezdett el, nem ért rá folytatni és befejezni. A megjelent első rész a Joel, Hoseas, Habakuk és Ezékiel próféciait magyarázza, és két bibliai képet rajzol: Sámsonról és Abiságról-Adónijjáról.

A Bibliáról magáról, amelynek magyarázata volt az ő tanszékének hivatalos tárgya, sok más kisebb dolgozatában és felolvasásában remek fejtegetések olvasható az ő mesteri tollából. Legszebb ilyen kisebb tanulmánya a kassai gyülekezet előtt 1910 március 12-én tartott felolvasása, mellyel teljesen elbűvölte a kassai előkelő gyülekezet tagjait:

„Nincs a világirodalomban hozzá hasonló. Nincsen egyetlen más könyv, mely annyira érvényesült volna az emberiség történetében, mint ez. Világhatalmak dőltek meg körülte s ez állt, mint a háborgó tenger közepéből kimagasló szikla és nem bírta megártani néki sem ember, sem idő, nem századok, nem ezredek. Dynasztiák jöttek-mentek, mint futó habok, az emberi ész sok büszke alkotása egymás után omlott össze, mint homokba épített várak; ezt a könyvet, ennek igazságait, eszményeit, hitét, reménységét, szeretetét nem tudta legyőzni semmi földi hatalom... A Biblia az egyetlen keresztyénség szent könyve ugyan, de különösen a protestans keresztyénségé, a mienk! Nem kérkedéssel, nem csúfolkodva szólok, az igazat mondom. Némelyeknek csak az igehirdetés szövegtára, az egyéni bizonyítékok fegyveres háza, nekünk egész valláserkölcsi életünk fundamentuma, törvénykönyvünk; igazságra vezérlő kalauzunk; Bethesda tava, mely meggyógyítja betegségeinket, Jákób lajtorjája, mely összeköti számunkra az egyet a földdel, hogy az odafenn valókat keressük s a föld göröngyei között a mennyekiekről meg ne feledkezzünk.

Negyven év óta forgatom ezt a könyvet, növekvő öntudattal és gyarapodó szakértelemmel /:még 18 évig forgatta ezután is:/ Hányszor olvastam el egészen, hányszor egyes részleteiben, nem tudom. De azt tudom, hogy menél többször olvastam, annál bizonyosabbá lett előttem, hogy benne van az egész ember, az egész emberélet, a maga bűneivel, erényeivel, tanulságaival, – most lesújtó, majd felemelő igazságaival s benne van az emberi küzdelmek izmos hullámozása felett – mint egykor a teremtés kezdetén – az Istenség mindent kiegyenlítő lelke, mely viszi-vonja ellenállhatatlanul, láthatatlanul az emberiséget, – a viaskodó, tusakodó, sokszor az istenséggel is makacson harcoló emberiséget a maga rendeltetése felé mint örök igazság, mint örök kegyelem és mint örök szeretet.

A Bibliának tartalma van és története van. Dúsgazdag mindkettő. A magyar Biblia is az, mert a magyar Biblia a mi nemzeti megváltásunknak eszköze is. Ez a könyv volt az a cél a vallásszabadság hőseinek fegyverén, – ez volt a dacos, mindent elbíró erő a gályarabok szenvedéseiben. Ez volt a tűz a magyar templomok magyar papjainak predicatioiban; ez árasztotta a prófétai és apostoli lelket világi és papi nagyjaink szívébe a megpróbáltatások korszakaiban, a kísértések, a vásárlások óráiban. Ez volt az a szírt, amelyen a magyar nemzet sírásóinak fondorlatos gonoszsága megszégyenült.”(Radácsi, 1928. 196-200. old.)

Ez az ... idézet .... igazolja azt a nézetemet, hogy sokszor egy néhány oldalas füzetben több igazság, több báj és több tanulság van, mint egy-egy vaskos kötetben. Radácsynak ez a mindössze hat oldalra terjedő kis tanulmánya nagyobb lelki kincseket tartalmaz, mint némely, több száz oldalból álló kézikönyv. Viszont az is igaz, hogy aki tömören, ily elragadó nyelvezettel csepegteti hall-

gatói vagy olvasói szívébe a maga lelkét, az milyen hatalmas, hosszú időkre élvezetes és hasznos nagy könyvet írt volna, ha nem kellett volna idejét és erejét a hétköznapi apró dolgaira is pazarolnia.

Radácsy theologiai munkásságához kell számítanunk – mint említettem – az ő Biblia-fordításait is. Szász Károly a Károli Gáspár-féle fordítás átjavítására kiküldött bizottságba őt is behívta. Különösen az ótestamentumi könyvek fordításánál volt nagy szükség őreá mint ebben szaktekintélyre. Ő fordította le, illetőleg dolgozta át a megbízatás alapján – ha jól tudom – Mózes öt könyvét, a zsoltárok nagyobb részét, az Énekek énekét, Esdrást, Jeremiást, Dánielt és a 12 kis prófétát. Az Újtestamentumból pedig János evangéliumát, János leveleit és a Thessaloniki leveleket.

A bibliafordítás kérdésében rendkívül értékes dolgozata Radácsynak „Az új Biblia hűre” című nagyobb tanulmánya a Sárospataki Lapok 1885. évi 47-48-as számaiban. Duka Tivadar, a Angliában élő nagynevű honfitársunk (1825-1908) mint az angol Bibliaterjesztő Társaság igazgatósági tagja, 1885-ben Szász Károlyt azzal a nagy örömet keltő ajánlattal lepte meg, hogy dolgozzuk át a Károli-féle fordítást, az angol társaság ki fogja azt adni. Erre a jó hírre írta Radácsy az említett dolgozatot. Előzetes kérdésül az vetette fel, hogy van-e igazán szükségünk új Bibliára, és hogy eleget dolgoztunk-e már előre, hogy így nagy munkához már most hozzáfoghassunk?

Nagy alapossággal mutatja be itt az eddigi magyar bibliafordítási kísérleteket, s figyelmeztet arra, hogy az új fordítás olyan legyen, hogy minden jogos igényt kielégítsen... Azt pedig bátran kimondja, hogy bizony még nem dolgoztunk eleget erre a célra. A hazai protestáns tudósok azért tegyék becsületbeli kötelességükké, hogy az új Biblia valóban abszolút értékű legyen.

Theologiai munkái közé számíthatjuk még két kis remek felolvasását a Pataki Nőegyletben: „Női arcképek.” 1900, és „A múltak bizonyosságai.” 1920, melyek füzetek alakjában jelentek meg. Elragadó, bájos munka mindkettő. Az első a keresztyénség őskorából rajzolja meg Jezabel, a Bethaniai Mária és Márta s a vértanú Perpetuel képét. A másik a magyar református egyház hősnőiről: Székely Máriáról, Perányi Péter feleségéről, Ország Máriaéről és a legnagyobbbról: Lorántffy Zsuzsannáról nyújt szívbemarkoló megemlékezést.

Végül idetartozik még két kis műve a népiskolai növendékek számára: ó- és újszövetségi Szentttörténetek és A keresztyén egyház történetei. Mindkettőben nagyszerűen le tudott szállni a gyermekek lelkéhez. Nagy szolgálatot tett ezekkel a ref. népoktatásügynek. Mind a két kis munka sok /húsznál is több/ kiadást ért meg.

Radácsy György tehát ezekkel a nem nagyszámú, de kivétel nélkül nagybecsű theologiai dolgozataival méltó helyet vívott ki magának a ref. theol. irodalomban, s ha egyebet nem írt volna is, már ezekkel elévülhetetlen érdemet szerzett a magyar theologiai tudományok elővitelében.

Bibliafordítási művészetének valódi remeke az „Énekek Éneke” költői ihletésű átültetése magyar nyelvre. Hüen adja vissza az ótestamentumi zamatot, s egyben ott lüktet benne a magyar lyra is. Nem tudtam megállni, hogy erről a legsikerültebb műfordításából néhány versszakot ide ne iktassak, bizonyítékaul annak, hogy milyen mestere volt Radácsy a magyar költői nyelvnek is.

Tavasszal

/Énekek Éneke, II. 8-14., VII. 13-14., VI. 11-12./

Rózsám szava, hah mint közeleg,
 Hegyen s bércezen átugorva, szökellve,
 A zerge csak olyan, mint a galambom,
 S még őz suta borja se könnyebb.
 Itt, itt van a házfal alatt,
 Az ablakon át mint néz be epedve!
 S a rostokon át mutogatja magát.
 Majd így szól a szentem, esengeve imigy:
 Nosza kelj fel édes! Jöszte ki szépem!
 Tél tova tűnt s a zápor elmúlt.
 Fesleni indul a réti virág is;
 A dalszak, ládt! beköszöne reánk.
 Berkünkben a gerle – no halld – hogy eped,
 Zergéje fügénknek is érni siet.
 Virít a borág és illata száll,
 Kelj nosza édes! Jöszte ki szépem!
 Te Gerle, ki bujdos a szirtek ölén,
 S rejtőzik a szirt hasadékbán,
 Hadd lássam az arcod s hadd halljam a szád!
 Szód elbűvöl engem s arcod megigéz.

Menjünk ki szentem a zöldbe,
 Üssünk mi tanyát a szabadban!
 Kelve korán, a kertbe siessünk,
 Meglesni a szőlőt, mely rügybe dagad.
 S mely ébred, a bimbót, ha lesz-e gyümölcs?
 S gránátot, amint virágba szökell.
 Ott árasztom elédbbe szerelmem,
 Ahol illata száll-leng a virágnak.
 S ajtónk körül a sok drága gyümölcs,
 Mind-mind neked ápolva, szentem!

Kimentem a kertbe
 Patak gyöngyét látni,
 Szőlő bimbót nézni
 S gránát kinyílását...
 Nem tudom, mi történt,
 Úgy repült a lelkem,
 Mint egy úri hintó...

Valóban nem csoda, ha Radácsy tanítványai, akikben költői lélek szunnyadt, megígézve a mester remek kezdeményezésétől, egymás után igyekeztek megénekelni a Biblia női alakjait. Gyönyörű biblikus hangú költeményeket írtak már diákkorukban némely későbbi jó nevű magyar költők: S. Szabó József,

akinek Jezábel c. költeménye elragadóan hangulatos alkotás, amint a Saul c. epikus költeménye is, továbbá Bodnár István, a későbbi kitűnő elbeszélő (Mesemondás c. kétkötetes munkája, Herczeg Ferenc elismerő, szinte magasztaló bevezetésével, nagy irodalmi érték ma is).... Szikszay András, Szuhay Benedek, Hegyaljai Kiss Géza és még sokan.

[Ismét hangsúlyozom, hogy az ilyen jellegű kitekintések, felsorolások a Finkey-tanulmány különös értékei, érdekes források.]

13. A magyar prózáírás mestere. Az "Emlékjelek, bizonyságok". Szorosan vett theologiai dolgozatain felül Radácsy György temérdek más természetű kisebb-nagyobb tanulmányt, tanügyi, közművelődési cikket, nekrológot, megemlékezést írt, melyeket zamatos, tőről metszett eredeti magyar stylus és sajátos egyéni varázs jellemez. Hol biblikus áhítattal, olykor próféta dorgáló hangon, hol édes fülbemászó költői zengzetességgel veti papírra mondani-valóit. Aikben jó magyar érzés lakik, az csak elragadtatással és csodálattal olvashatja írásait. Sajnos Radácsynak ezek a dolgozatai nem lettek a nemzet közkincsévé. Túlnyomóan egyházi lapjainkban, elsősorban az őáltala 15 éven át szerkesztett *Sárospataki Lapokban*, majd az ennek folytatását képező *Spat. Református Lapokban* jelentek meg, melyekről a Patakon és egyházkerületünkön kívül állók nem igen szereztek és vettek tudomást. Kiadót sem talált volna arra, hogy ezekből a dolgozataiból legalább a maradandóbb értékűeket összegyűjtve, könyv alakban közrebocsáthatta volna. Anyagi ereje pedig nem engedte, hogy ilyen több kötetre menő gyűjteményes munkát saját költségén kiadhasson. 1906-ban ugyan mégis – erejét megfeszítve – belevágott ily mérész vállalkozásba s „*Emlékjelek, bizonyságok*” címmel, néhány hűségese volt tanítványa által gyűjtött, igen szerény számú előfizető segítségével, nagyobb részben azonban saját költségén, kiadott egy terjedelmes kötetet, majd 1910-ben a második kötetet is. Sőt halál előtt pár nappal – vejének, Harsányi István pataki theol. akad. tanárnak és a főiskola főkönyvtárnokának buzgólkodására – megjelent a harmadik kisebb terjedelmű kötet is, mintegy Radácsy hatyúdalaként.

[E kötetek adatai KG bevezető írásában és itt, a hivatkozásoknál is megtalálhatóak. Elérhetőek az SRK Nagykönyvtárában. Digitalizálásuk szervezése elkezdődött, a már említett, www.tit.hu honlapon lesznek elérhetőek. Szervezem továbbá a Finkey által nagyra értékelt cikkek bibliográfiai feldolgozását is.]

...Különösen nagy jelentőségű ez a háromkötetes mű azért is, mert ez a leghitelesebb kútfő a XIX. század s a XX-századnak első két évtizedében élt protestáns s különösen református nagyjaink, egyházi és világi vezérembereink életére vonatkozólag. Egy valódi, szinte monográfiákat nyújtó legújabb Magyar Athenas. Rendkívül becses legelső sorban a sárospataki főiskola belső életének hiteles képére vonatkozólag. Alaposabban, színesebben, vonzóbban senki sem írta meg a pataki főiskola diákságának, tanárainak, előjáróinak életét, egyéni-ségük értékét, tanügyi és iskolatörténeti jelentőségét.

A protestans egyházi folyóiratok nagy hozsánnával fogadták Radácsy művét... Kiemelték gazdag tartalmát és páratlan szépségű nyelvezetét. S. Szabó József, debreceni tankerületi főigazgató, a volt hűséges tanítvány elragadtatásával, de teljesen objektív igazsággal írta a Debreceni Protestans Lapokban: *„Radácsy irodalmi megnyilatkozásaiban a legnagyobb magyar stilművészek egyike. Valami felsőbbbségi revelatioval írt. A magyar nyelv szépsége és kelleme ereje és gazdasága, a stylus elragadó bája csodálatosan nyilvánul írásaiban. Gyönyörködtet bennünket és egyben sokat tanulunk is belőle mi is, az ő suggestiv hatása alatt álló ifjabb nemzedék. Nekrológjai és tanulmányjai irodalmunknak valóságos gyöngyei. Csodálatos formaérzék, jellemző erő és elbűvöl előadás nyilvánul bennök.”*

Nekrológjai szinte megdöbbennek azt, aki ismerte az elhunytat. Oly igazi átéléssel, oly élethűen, oly megfellebbezhetetlen igazsággal rajzolta meg a nagy püspökök, főgondnokok, világhírű szellemóriások, egyszerű tanárok, lelkészek vagy más közéleti személyiségek életét, hogy magunk előtt látjuk az illetőket. Szívbe markoló, megható bevezetéssel ecseteli egy-egy vezéremberünk elhunytá feletti fájdalomunkat, az országos gyászt, melynél meghatóbbat és kegyeletesebbet elképzelni sem lehet.

Összesen 61 nagy emberünkről nyújt nekrológot vagy üdvözlő megemlékezést a három kötet. Egyházkerületünk öt kitűnősége, valamint az egész protestáns világ legnagyobbjai – Kálvin, Gusztáv Adolf, Bocskay, Comenius, Tisza István – vonulnak el lelki szemeink előtt az ő elragadó bemutatásában és jellemzésében.

Jól tudom, hogy az idő feledésbe meríti a legjelesebb munkát is. Így egészen kétségtelen, hogy Radácsynak az általam oly nagyra értékelt három kötetét is. Ezeket néhány kortársán és hű tanítványán kívül alig keresi már ma elő valaki könyvespolcainak hátulsó soraiból....Erre való tekintettel nem látom feleslegesnek, ha felsorolom a három kötetben található nekrológokban, megemlékezésekben, üdvözlésekben jellemzett nagy embereink nevét, hogy akit valamelyikük mégis érdekel, elolvashassa Radácsy róla írott sorait.

Az I. kötetben:

Török Pál,
Nagy Péter,
Gróf Lányay Menyhért
Hegedűs László,
Ifj. br Vay Miklós,
Terhes Barnabás,
Ivánka Sámuel,

Czelder Márton,
Rik Gusztáv,
Emódy Dániel,
Kun Pál,
Vajányi Lajos,
Ballagi Mór,
Kun Bertalan,

Béky Sámuel
Comenius Amos János
Molnár Lajos
Lükő Géza
br. Vay Miklós
Gusztáv Adolf
Felméri Lajos

Lukács Ödön
Újlaky István
Nemes Ferenc
Mudrány András

Heiszler József
Warga Lajos
Mitrovics Gyula
Árvey József

A II. kötetben:

Szász Károly
Bocskay István
Szentpétery Sámuel
Dr. Zsindely István
Ballagi Géza
Hegedűs Sándor
Kun Bertalan
Fejes István

Duka Tivadar
Kennessey Béla
id. Kiss Áron
Kiss Albert
Hegymegi Kiss Áron
Vitányi Bertalan
Szinyei Endre
Nagy Ignác

A III. kötetben:

Kálvin János
Dókus Ernő
Br. Vay Béla
Kun Bertalan
Fejes István
Erőss Lajos
Br. Bánffy Dezső
Lévay József
Hegymegi Kiss Kálmán
Debreceni Bertalan
Búza János
Szivos Mihály

Kérészy István
Antal Gábor
Bartha Béla
Gecsey Péter
Zombory Gedő
Pósa Lajos
Soltész Ferenc
Baksay Sándor
Mocsáry Lajos
Tompa Mihály
gr. Tisza István

A „Bizonyságok” címszó alatt az első kötetben 10, a másodikban 28, a harmadikban 6, összesen tehát 44 tanulmány olvasható. Valamennyi egy-egy tartalmas fejtegetés, esszé valamely közoktatásügyi, főiskolai vagy általános közéleti kérdésről.

[Néhány fejezet részletes ismertetése, idézése következik.]

...Valóban igazuk van sokaknak, akik azt állítják, hogy Radácsynak ezek a meghatározó nekrológjai a legszebb írásai. Ezekben kiönthette az ő borongós lelkét, Istenben bízó és az ő rendelkezéseinek megnyugvó hitét, s ezekben megmutatható emberismerete és lélekelemző, jellemfestő művészi ereje. Sokan mondogatták – nála fiatalabbak –, bár túlélne őket Radácsy, hogy ő írhatta meg a nekrológjukat. Ez az ötven-hatvan nekrológ, amely a három kötetben olvasható, örökbecsűvé teszi Radácsy nevét a magyar prózaírás történetében.

14. A hírlapíró és a felelős szerkesztő. Hogy Radácsy György nem emelkedett a theologiai írók legnagyobbjai közé, annak oka, mint fentebb említettem, a főiskola és az egyházkerület másnemű ügyeivel való elfoglaltsága, az újabb és újabb tiszteleti állásokra való elhívatása volt. A legtöbb idejét a hírlapírói, majd a *Sárosi Lapok* szerkesztői munkája kötötte le. Már fiatal tanár korában elkezdett cikkeket írni a különböző egyházi folyóiratokba. A múlt

század hetvenes-nyolcvanas éveiben, az első nagyjelentőségű ref. zsinat, az új közoktatásügyi törvények és rendeletek s ezekkel kapcsolatban annyi sok fontos egyházi és tanügyi kérdés került szőnyegre, és várt megoldásra, hogy a fiatalos tetterőtől és alkotási vágytól, az üdvös reformoktól égő Radácsy nem tudta megállni, hogy ezekhez hozzá ne szóljon, s a maga gondolatait, eszméit, javallatait ki ne fejtsse, s a megindult vitákban részt ne vegyen. Előbb – miután a főiskolának és egyházkerületünknek saját folyóirata vagy hetilapja éppen akkor még nem volt – csak a budapesti és a debreceni protestáns Közlönyökben léphetett fel. De aztán nagy lassan megszületett a mi saját sajtóorgánunk is, amit még jobban ösztönözte a cikkezésre, a hírlapírásra.

Duplex libelli dos est: minden dolognak két oldala van, mondja a latin szállóige. Amennyire sajnálhatjuk, hogy Radácsy nem írt nagyobb tudományos kézikönyveket és monográfiákat s az elkezdetteket sem tudta befejezni, annyira örvendhetünk más oldalról annak, hogy az 1882-től megindult *Sárospataki Lapoknak* előbb társszerkesztője, majd 1887-től 1896-ig, teljes tíz esztendőn át, felelős szerkesztője lett. Ebben a minőségében a nagy értékű cikkek, kisebb-nagyobb tanulmányok hosszú sorát ontotta tollából. Ezekkel a nagyszerű dolgozataival 15 éven keresztül igazi szellemi vezére, harcosa lett egyházkerületünknek, főiskolánknak és az egész hazai protestantizmusnak. Ez volt, a Mindenható eleve elrendelése szerint, az ő legigazibb munkatere, élethivatása, melynek páratlan sikerű betöltésével felbecsülhetetlen szolgálatot tett nemcsak a tisztáninnyi egyházkerületnek és a főiskolának, de az egész magyar reformátusságnak és a hazai protestáns közéletnek.

Ha az *„Emlékjelek, bizonyságok”* három kötetével a magyar prózáírás nagymesterei közé emelkedett, úgy hosszú és nagyszerű hírlapírói és szerkesztői működésével egyházi folyóirataink egyik legnagyobb tekintélyévé és elismert vezéregyéniségévé nőtte ki magát.

A *Sárospataki Lapoknak* fénykora volt az a tizenöt esztendő, melyben öt évig Mitrovics Gyula mellett mint társszerkesztő, azután pedig tíz évig mint felelős szerkesztő ő vezette ezt a népszerűvé lett hetilapunkat. De amikor ennek a szerkesztésétől megvált, s azután kilenc év múlva ez a szívéhez forrott hetilap új néven feltámadott, örömmel vállalta el ennek: a *Sárospataki Református Lapoknak* a főszerkesztőségét. Így ismét vezére lett egyházkerületünk és főiskolánknak most már kifejezetten hivatalos sajtóorgánumának.

A *Sárospataki Lapok* megszületését és 15 évi történetét részletesen és leghitelesebben maga Radácsy írta meg, az ő felelős szerkesztői minőségében megjelent, 1896 évi utolsó számában.

[Itt ugyancsak érdekes és értékes sárospataki, egyházkerületi sajtótörténeti áttekintés következik. Majd bemutatja a Radácsy szerkesztői leköszönésekor, a tisztelői által készített, „gyönyörű kiállítású” „Albumot”. Ennek fellelése, feldolgozása, a korszak iránt érdeklődők segítése céljából hozzáférhetővé tétele ugyancsak feladatunk.]

.... A versek közül a legsikerültebbet s az összes költői hajlamú barátainak érzéseit híven tolmácsoló szép költeményt közlöm itt, melyet Szikszay András, berceli lelkész írt:

A távozóhoz

„Emberi szent jogokért harcoltál híven előttünk,
Hős, nagy lelkű vezér, Krisztusi minta valál.
Zászlóidról a szabadság s Jézus szent neve fénylett,
Gyámolítád az igazt, ostromozád a gonoszt.
Bajnoki küzdésben farsztád férfi erődöt,
Bajnoki küzdelemért bajnoki díj a tied.
Harcban nem láttunk soha félni és soha gyáván,
Sok diadalra vivén hön szerető sereged.
Visszafelé soha nem, mindig csak előre mutattál,
Fel nem tarthattak: rágalom és butaság.
Tudjuk, hogy csak a zászlót adtad ifjúi kezekbe
Edzett szablyádat élve le nem teheted.
Ebben a hitben óhajtjuk mind mi, hű katonáid:
Légy mi valál amíg élsz: bátor erős vezetőnk.”

15. Radácsy György emberi jellemvonásai. ...Elindult gyermekként biztos léptekkel a szüleitől örökölt alapvonásokkal: a munka égő szeretetével, Istenbe vetett hittel, a családi élet iránti olthatatlan szeretettel, és haladt 82 éves koráig nyílegyenesen előre: gyermek és ifjúkori ábrándképei, majd férfiúi eszményei, ideáljai felé. Életében nincs egyetlen homályos pont, semmi vitás kérdés. Nemcsak költőre, de mindenkire, bárminő pályát rendelt számára a Gondviselés, áll a közszájon forgó axióma: *Poeta non fit sed nascitur*.

Radácsy papnak és tanárnak született. Úgy is formulázhatjuk, hogy papi jellegű tanár volt – testestül-lelkestül. Róla igen könnyen és biztosan leolvashatók mind a hivatásával járó, mind az általános emberi jellemvonásai: a munka szeretete, a szigorú erkölcsös magánélet, a benső vallásosság és egyháziasság, a puritán családias érzés, az őszinteség, a bátor szókimondás, a meggyőződéséhez való tántoríthatatlan ragaszkodás, az emberszeretet és a baráti hűség. Ennek a csokornak egyes szárait, Radácsy emberi erényeinek bizonyosságait szeretném még pár vonással közelebbről megrajzolni, úgy amint azokat több évtizedes közvetlen észleletem és tapasztalataim alapján megismertem.

A munka olthatatlan szeretete az első, valóban szüleitől örökölt alapjellembonása volt Radácsy Györgynek. Már kisgyermek korában látta, hogy édesapja és édesanyja kora reggeltől késő estig jókedvvel, boldogan végzi mindennapi teendőjét, s örül a munka sikerének. E jó példát követve ő is a munka, a kötelességteljesítés fanatikusa lett. Ahová a Mindenható kirendelte, mindenik állásában szívvel-lélekkel végezte feladatait. Nem volt olyan kicsi vagy nagy feladat, amivel az Elöljáróság vagy a közbizalom megajándékozta, amit kicsinyelt vagy amitől visszariadt volna. Az egyetlen, amit nem vállalt, a püspökség volt, ezt azonban a másik, szintén tiszteletreméltó jellemvonása: az idősebbek és érdemesebbek iránti tisztelet és a saját erejének számbavétele magyarázta.

A felettes hatóságai iránti tisztelet, a rendeleteik előtti meghajlás, határozataiknak s az egyházi és világi törvényeknek pontos teljesítése szintén az ő munkaszeretetének, a kötelességteljesítés iránti belső kényszerének folyománya volt.

A vallásosságot és egyháziasságot szintén szüleitől örökölte. A templomba járás már mint gyermeknek valódi lelki szükség volt az ő számára, csakúgy, mint majd tanár korában is. De nemcsak ezzel mutatta ki vallásosságát. Ő valóban lélek szerint, legbelsőbb meggyőződésből volt református, vagyis amint még az ő fiatalabb korában hivatalos elnevezésünk volt: helvét hitű, népies nyelven ún. kálvinista ember. S elmondhatjuk, hogy igazi prototypusa volt a Kálvin szellemű református keresztyén férfinak.

Megszilárdította lelkében ezt a nyakas kálvinistaságát a szülői példaadáson kívül az abaújszépi püspökségben, majd a pataki kollégiumban látott és magába szívott pataki szellem. Korán megismerkedett hithőseinkkel, a reformátorokkal, a Rákócziak, Lorántffyak életével, melyek megragadták ifjú lelkét.

Az Isten különös kegyelme volt aztán, hogy a pataki főiskola Elöljárósága először éppen a vallástanári székbe ültette, majd pedig hitelemző katedrát szervezett a főgimnáziumban, s arra éppen őt találták a legalkalmasabbnak. Végül aztán theologiai tanár lett s ebben a minőségében évtizedeken át hirdette a Kálvin-féle reformatio igazságait a hittanhallgató ifjúságnak.

Radácsynak ez a rendíthetetlen református hite azonban nem tette őt elfogulttá más hitfelekezetbeliekkel szemben. Ha tiszteletet követelt és nyert mindenfelől a maga hite, vallásos meggyőződése iránt, ő is tisztelte a más felekezetben levő embertársainak őszinte vallásos meggyőződését. A lutheránusokat és az unitáriusokat igaz szeretettel ölelte keblére. „Luther, Zwingli, Kálvin – így végzi a reformatio négyszázados jubileumára írt remek cikkét – jöjjetek együtt, szent egyességben; tanítsatok, intsetek, vezessetek tűzoszlopok gyánán, hogy el ne tévelyedjünk és hűtleneknek ne találtsunk.” De teljes tisztelettel viseltetett a buzgó katolikusok iránt is... Csak a pápai csalhatatlanság és a világhatalmi törekvések ellen emelte fel bátran a szavát.

Hogy milyen törhetetlen kálvinista volt Radácsy szíve szerint, azt legszebben a Kálvin születésének 400-ados jubileumára írt gyönyörű megemlékezése mutatja. „ Ott a genfi tó partján – így kezdődik ez a valóban classicus cikke – abban az Istentől kívánatossá teremtett, szép világban, ott nyugszik a hős, – kemény csaták után. Milliók hálás emlékezése keresi jeltelen sírját, lába nyomait, a hajlékot, melyben az istenige kétélű fegyverét oly ellenállhatatlan erővel villogtatta, ahol félelmet nem ismerő szíve az emberiség ujjászületéséért gerjedezett, ahol nagy tettekre felszentelt ereje megdicsőítette magát a sok méltatlan szenvedésben s a közjóra gyümölcsöző sok diadalomban.

Az Isten nem engedte, hogy az ő prófétája rothadást lásson, nem engedte, hoga a kérelhetetlen ellenség... homályba borítsa azt a küzdelmes nagy alkotást, amely világ szerinti nagy emléke a Kálvin nevének. Nemcsak nem engedte, hanem amit rákentek erre az alkotásra s ennek elsőrendű eszközére az irigy századok és a törpe emberek, – mindazt a gyalázatot is lemosta, úgy hogy ma a református egyház és a Kálvin János neve tisztábban és fényesebben áll az igazságkereső világ előtt, mint valaha.”

[Ezt az írását közöltük a Napút hivatkozott, „Kálvin 500” számában.]

.... „Kálvin neve nincs kötve néphez, nemzethez – eszméi nincsenek korlátolva Franciaországra, az ő szülőhazájára, – nincsenek Genfre s az egész

Helvétiaira sem, az ő szellemének közvetlen gyümölcsös kertjeire. Ő az egész művelt nagy világe, mert az egész nagy világot beragyogta lelke fényességével."

[Hazafias érzésének és fizikai megjelenésének szemléletes leírása következik. Az érdeklődők, majdani személyiségelemzést vállalók szíves figyelmébe ajánlom, hogy a róla készült festmény megtekinthető a SRK Nagykönyvtár bejárati folyosóján. A jelentős családi fényképgyűjtemény áttekintése is folyamatosan van. Egy válogatást majd a teljes Finkey-írásához is csatolni fogok.]

...Fiatal férj korában, feleségével együtt felvett páros képükön, majd külön képein, különösen az 50-60-as éveiből való pompás arcképén, mely az „Emlékjelek, bizonyságok” III. kötetének belső címlapján is látható, igazolja ...a hódoló nyilatkozatokat. De nemcsak magyaros külső alakja és arcvonásai árulkodtak magyar lelkéről, hanem minden szóbeli és írásbeli megnyilatkozása is. Fentebb említett öt közgazgatói megnyitó beszédének mindenike a magyar hazához és nemzetünkhöz való rendíthetetlen ragaszkodást, a mélységes nemzeti értést köti a fiatalság szívére.

Az 1883. évi tanévnyitó beszédében ezt írja: „Csak azt hangsúlyozom, hogy a magyar ifjúnak a mai viszonyok között sokkal inkább, mint bármikor, nemcsak azért kell tanulnia teljes odaadással, hogy magának tisztességes jövendőt biztosítson, hanem ezért is, hogy Magyarország Magyarország maradjon... Tanuljanak azért nemes ifjak, szent kötelességértettől sugalmaztatva, tanuljanak Önök a magyar név becsületéért!” Klasszikus szépségű az 1896/97. tanévet, a millenáris jubileumi esztendő megnyitó beszéde: „Ahhoz, hogy ez a föld, amelyen annyiszor apáink vére folyt, az új ezer évben is a mienk, az Önöké, az Önök utódaié maradjon, nem elég csak a letűnt nagyok fényében sűtkéreznünk... ahhoz mindenekelőtt munka, kitartó munka kell, – versenyképesség a tudomány, ipar, művészet terén. Nem a szaronyok millióinak hegyén függ, hanem ezekben rejlik ma már egy élni akaró magyar nemzet jövendőjének biztosítóka. Mi, e főiskolának vezérlésre hivatott tagjai... ígérjük Önöknek... hogy erőt és fáradságot nem kímélve, jó példával fogjuk Önöknek megmutatni, hogy miként kell okosan szeretni a hazát és miként kell célravezetően munkálkodni annak boldogságáért... Munkálkodjanak közös akarattal a magyar nemzet jövendőjéért! Az az első kérésem Önökhöz az 1896/7 iskolai esztendőben, hogy tanuljanak Önök mindenekelőtt hazaszeretetből.”

[Itt Tisza Istvánról írt nekrológjának idézése, majd a kor jeles személyiségeire történő utalások következnek. Továbbá: a bátor szókimondásából eredő konfliktusok bemutatására is sor kerül.]

...Jól kiegészíti férfiúi erényeit bámulatra méltó türelmessége. Valódi krisztusi nyugalommal vette, ha megtámadták vagy tetteit bírálták; éppúgy mint a sors csapásait, melyek magánéletében családja körében érték. Ha belülről emésztődött is, hangosan soha nem türelmetlenkedett, nem panaszkodott, nem zsörtölődött. Pedig gazdasági elnöksége idején elég alkalmá és bosszú-

sága volt – mesteremberekkel, bérlőkkel, pedellusokkal. De ő le tudta fegyverezni őket is, ha lehetett, szelíd, ha szükséges volt, erőteljes szavakkal. Mennyi rengeteg nehézséget, akadályt elhárított vagy elsimított ezzel a türelmes, békeszerető lelkével! Nem volt bőbeszédű vagy szófecsérlő. De szeretett elcsevegni arra méltó értékes emberekkel, kis vagy nagy diákokkal és gyermekekkel is. Időpocsékolásra azonban nem volt kapható.

Csendes, szinte lassú, méltóságteljes járása közben szeretett meg-megállni, eltűnődve valami kellemes látványon vagy felfedezett hibán.. Az iskola-kertben sétálva, melynek során a kert fáira, padjaira és a tisztaságra felügylet naponta, szívesen szóba állt az iskolaszolgákkal, munkásokkal, mesteremberekkel, megfigyelte munkájukat, s ha kellett, jó tanácsokkal, utasításokkal látta el őket.

16. A hű barát. Jó barátai. Betetőzi Radácsynak emberi jellemvonásait a barátaihoz való hűséges ragaszkodása, a valódi baráti szeretet azok iránt, akiket szívéhez ölelt. A barátságának igazi rugója, az önzetlen és változatlan szeretet, legteljesebb mértékben megvolt lelkében jó barátai iránt. Pedig ő nem volt ún. barátkozó természetű. Ha van igazság a közmondásban, hogy az embert barátjáról lehet megismerni, úgy ez nagyon illett őreá. Tágabb rokonságának tagjait – mind a patakiakat, mind az abaújszepsieket – feltétel nélkül, a legnagyobb melegséggel szerette, másokat viszont előbb igyekezett kiismerni – mintha csak Cicerónak a barátságról írt clasicus munkáját követte volna –, és csak azokat fogadta jó barátaivá, akiket arra méltónak talált, illetve néha olyanokat is, akiket személyes ismeretség nélkül is ilyennek ítelt. Az ilyen igazi jó barátok előtt azután teljes bizalommal tárta fel szívét, és hűségesen ragaszkodott hozzájuk halálukig.

Ez a magyarázata annak, hogy diákkorától fogva késő agg koráig csak kiváló egyéniségek, értékes, jellemes egyének voltak barátai. Ezek azonban voltak bőségesen. Barátainak első csoportját alkotják a nála idősebb vagy magasabb állásban levő, nagy értékű személyek, így a hazai prot. püspökök, esperesek, világi főgondnokok, gondnokok, akik közül a nála jóval idősebbek atyai barátságukkal tisztelték meg. Másik csoport volt a maga kortársainak, kollegáinak, tanítványainak, tisztelőinek hosszú serege, akiket ő ajándékozott meg meleg barátságával.

[Részletes felsorolások, bemutatások. Bizony, hajtom a digitalizálást és közzétételt, mert az SRK és a korszak kutatásához ezek is meghatározó források.]

17. Családi élete. Emberi jellemvonásainak koronája, férfiúi erényeinek diadémja az ő 55 évi igazi boldog családi élete. Hogy ő csakugyan a jó Isten kiválasztott embere volt, ezt legjobban bizonyítja ez a legnagyobb szerencse, amit az ember – Széchenyi ismeretes szavai szerint – ezen a földön elérhet: kivételesen hosszú, boldog házassága. Élete hajnalán, fiatal pataki tanár korában megtalálta a valóban hozzá illő, a női erényekkel gazdagon megáldott hűséges házastársát, akivel nemcsak az aranylakodalmukat érték meg szerető s értük rajongó derék jó gyermekek s ezek családjai, unokáik körében, s élvezhették a jó rokonok igaz szeretetét és bálványozását.

Radácsynak egyik legkedvesebb diákkori barátja volt Bálint Dezső, az abarai lelkész: Bálint József fia. Bálint Józsefnek, aki az egyik legkiválóbb lelkésze volt a tiszáninzeni egyházkerületnek, s 1867-től egyházkerületi főjegyző is lett, két leánya volt: Mária és Erzsike. Az idősebbet, Máriát Zsindely István, pataki főgimnáziumi tanár, a nagyhírű matematikus s a főiskola gazdasági vál. elnöke vette nőül 1871-ben, s hozta Sárospatakra. A fiatalabbat, Erzsikét a Mindenható Radácsy György számára rendelte....., Radácsy maga is a fiatal férfiszépség egy remek példánya volt, Bálint Erzsike pedig az üde májusi virágszál. Minden bájjal ékeskedő, elbűvölő leány-szépség. A szülőknek sem lehetett legkisebb kifogásuk sem a kitűnő kérő, a főiskola egyik legreményteljesebb fiatal tanára ellen, s Erzsike választására legnagyobb örömmel adták áldásukat. Hamarosan megtartották az eljegyzést, s 1873. augusztus 20-án az esküvőt is, Abarán.

Ha lehet beszélni igazi zavartalan, hosszú, boldog házasságról, a Radácsy házassága valóban az volt. Soha félreértés, ellenkezés nem zavarta meg az egymást első perctől fogva megértő s 55 esztendőn át mindvégig hűségesen szerető két eszményien szép, szelíd, gyöngéd, figyelmes lélek összhangját. Mindketten szegény, egyszerű családból származtak, kora gyermekesüktől hozzászoktak a kevéssel megelégedéshez. ...Mindketten népes család szülőttei voltak, s legnagyobb boldogságuk a bőséges gyermekáldás lett. Mindketten születésüktől magukkal hozták a munka szeretetét, a szorgalmat s az egymásért és gyermekeikért való fáradozás gyönyörűséges igáját.

A fiatal asszonyka, Bálint Erzsébet egyénisége valóban méltó volt a legnagyobb hódolatra. Tüneményes szépsége, szelídsége, jószívűsége, vendégszeretete, adakozó természete, nyugodtsága rögtön megnyerte a pataki társadalom rokonszenvét és szeretetét. Legjobban meghódította és tiszteletre készítette pedig a patakiakat az a kilenc szépséges gyermek, akikkel férjét megajándékozta. Két első fiúgyermekük ugyan korán meghalt. A legelső: Bertalan, mindössze két hétig élt, a másik fiúcska pedig: Dezső, 12 éves korában /1875-1887./ egy váratlan betegség korai áldozata lett. De az utánuk következő hat leány és a harmadik fiú szépen felnevelkedett, a leánykák korán férjhez mentek, György fiuk is megnősült, s a szülők sokáig élvezhették gyermekeik boldog családi életét is.

A gyors egymásutánban született kilenc gyermekkel bizony elég nehéz és sok ezerféle dolga, gondja volt a jó édesanyának. De a törekeny, finom szervezetű asszonyka örömmel és büszkén viselte a folyton növekvő háztartási terheket. S a jó Isten meg is jutalmazta őt rengeteg fáradságáért, mert leányai és felnőtt fia örökölték szüleik összes jó tulajdonságát, rendkívül ügyes, szorgalmas, abszolút tiszta erkölcsű, puritán életű felnőtt ember vált belőlük, akikre szüleik boldog önérzettel és megnyugvással tekinthettek.

Abban is megsegítette őket a Mindenható, hogy már fiatal házas korukban Radácsy és felesége kellemes, szerény, de végtelenül kedves kis családi házat szerzett, s igazi kellemes otthont teremtett a szaporodó gyermekesregnek...

[A lakások, házak, felújítások szemléletes leírása., amely lendületes szervezői munkáját dokumentálja.]

.....A házvételen kívül Radácsy még egy másik kis ingatlant is szerzett szerény tanári fizetéséből. Mint a pataki tanárok legtöbbször, ő is vett egy kis szőlőskét az egyik közeli kisebb hegyen, a Gomboson. ....Ez valóban idillikusan szép hely, a pataki magasabb hegyek lábánál, két kedves patakocska partján elterülő zöld, pázsitszerű rét felett, remek kilátással a távolabbi sátoraljaújhegyi, mikóházi és a tokaji hegységekre, egy romos ősrégi szélmalom tövében, három óriási topolyafa árnyékában,. Ez lett a Radácsy család kedvenc kiránduló- és nyaralóhelye, egyben gyümölcsöskertje s a folyton szaporodó gyermeksereknek pompás játékterülete hosszú boldog éveken keresztül. Növelte a gombosi szőlő vonzerejét az is, hogy a körülte és a szemben levő hasonló kis hegyen, a Manduláson levő szőlőskerteket is túlnyomóan főiskolai tanárok birtokolták....

Az 1880-90-es években sajnos a Tokaj-hegyaljára is rászakadt filoxeravész elpusztította az egész Gombost, közte a Radácsy család szép kis szőlőjét is. Több évi pangás után azonban a legnagyobb leány, Erzsike és férje [e tanulmány szerzője, Finkey Ferenc...] átvette a Gombos kezelését, s az új módszerrel, a riparia alanyok ültetésével és beoltásával felújította a kedves emlékű szőlőt, s újból termővé tette a kipusztult tőkék utódait. A fiatal pár csinos kis borházat is építtetett a hegy derekára, melyet kedélyes nagyzolással Erzsok-villának /u.p. Gombosfüred/ kereszteltek el. Nagy örömet szereztek ezzel a már idősödő Radácsy párnak, akik újból kijárhattak a régi kedves szőlőjükbe, s feleleveníthették Radácsynak azt a régi jó szokását, hogy miután arra nem volt módja, hogy összes jó barátait néhanapján házánál megvendégelhesse, legalább évente egyszer, a gombosi szüretjén szívesen láthatta minden jó emberét. S még az az öröme is lett Radácsynak, hogy mikor a legidősebb fiatal pár /Finkey F. és felesége: R. Erzsike/ Kolozsvárra költözött, újból Radácsy maga vette át a kis szőlő tényleges kezelését, és a jó Isten azzal is megjutalmazta ezt a reá mint hetven év körüli idősebb emberre elég terhes munkát, hogy éppen az ő kezelése alatt, 1915 és 16-ban volt a gombosi szőlőnek legnagyobb, valódi gazdag hasznot nyújtó termése...

[Digitalizáljuk a Finkey-hagyatékban megtalált, kézzel írt „Gombosi napló”-t, amely életmód történeti érdekesség, számos történelmi utalással. A most kihagyott részekben a hat Radácsy lány és egy fiú bemutatása következik. Az ő születési és kapcsolati adataikat lásd a Napút e számában, Kovács I. Gábor tanulmányában. Ez a rész is fontos lesz majd az SRK történetéhez. Ám itt csak a Finkeyvel kapcsolatos szöveget közlöm.]

A legidősebb Radácsy leányt, Erzsikét /sz. 1877./ Finkey Ferenc, jogakadémiai tanár vette nőül/1896. aug. 25./, aki 1912-ben kolozsvári egyetemi tanár, majd 1915-ben pozsonyi egyetem professzor lett, s itt az új egyetem megszervezésekor ennek első Rector Magnificusa. 1923-ban igazságügyi szolgálatba lépett s koronaügyész lett, s mint ilyen vonult nyugalomba 70-ik életébe betöltése napján: 1940 jan. 30-án. Feleségével együtt több szép és tanulságos külföldi tanulmányutat tettek Nyugat-Európában, majd Olaszországban. Gyermekük nem volt.

[Itt Geőcze Sarolta, az akkor elismert, nagynevű tanügyi egyéniség „A Radácsyak” címmel, „A magyar asszony” folyóirat 1928-évi, májusi számában megjelent írását közli: „A Radácsy név jelentette a népes, boldog, viruló, összetartó családot... A magyarság őseréjét. A dolgos magyar középosztály boldogulását. A régi magyar hagyomány ápolását, kifinomodott modern formák között....”.]

18. Mint Philemon és Baucis. A két szent öreg halála. Méltón hasonlította Geőcze Sarolta Radácsy Györgyöt és Bálint Erzsébetet a görög hitrege Philemonjához és Baucisához. Az az ötvenöt esztendő, amit ők – a jó Isten kegyelméből – együtt töltöttek, oly kivételes isteni ajándék volt részükre, mely csak arra predestinált, kiválasztott egyéneknek jut osztályrészül. Mindketten megközelítették az emberi kor legvégső határát, s a nekik jutott 82, illetőleg 75 esztendőből zavartalan boldogságban élhettek együtt, megszakítás nélkül több mint egy fél évszázadot, teljes 55 évet és még négy hónapot. S a Mindenható megadta nekik azt a megnyugtató befejezést is, amit a regebeli Philemonnak és Baucisnak, hogy együtt mehettek át az örök hazába, az örök béke és az égi boldogság honába.

Ez az eszményi családi békességben és boldogságban töltött 55 esztendő természetesen nem folyhatott le kisebb-nagyobb bajok, nehézségek és fájdalmak nélkül. Nekik is meg kellett tapasztalniuk, hogy a fájdalom a boldogság-
nak egyik alkatrésze. Mert kijutott ezekből is nekik.

Két első fiúgyermekük kori halála volt az első két fájó seb, mely – különösen a második, a gyönyörű szép, már fejlődésnek indult, eleven eszű, vidám, virgonc Dezső fiuk váratlan halála – sokáig marcangolta szívüket. Aztán egy-egy kanyaró- vagy sarlachjárvány, mely végigsepert a szép gyermekseregen, sokszor ejtette kínzó aggodalomba lelküket. A megélhetés terhei, a háztartás folyton növekvő gondjai, majd az első világháború izgalmai szintén elég sok keserű napot okoztak szívüknek. De a jó Istenbe vetett hitük, munkaszeretetük, az egymásért, a család összes tagjáért való önfeláldozó szeretetük átsegítette őket ezeken a bajokon és nehézségeken.

Sok gondot okozott Radácsynak különösen leánygyermekének magasabb fokú kiképeztetése, melyre a szép tehetségű, tudvagyó és nagyszorgalmú leányok ösztönösen vágyódtak. A nervus rerum gerendarum sajnos megakasztotta nagyobb terveit és álmait. De mégis sikerült csaknem mindenkinek megadni az akkori időben szokásos és megszerezhető magasabb műveltséget. Első leányukat egy-egy évig Kassán és Miskolcon taníttatta a polgári és a felsőleányiskolai intézetekben. Az ötödik leányka a tanítóképezde egész tanfolyamát elvégezte, és tanítónői oklevelet szerzett. Több leányát német szóra felküldte a Szepességre egy derék lutheránus papi családhoz cseregyermekeknek. A leányok azonban ily szerény külső keretek közt is, önszorgalmuk s férjeik és sógoraik segítségével, kivétel nélkül az átlagnál sokkal magasabb műveltségre tettek szert, s kellemes modorukkal, élénk szellemükkel, vidám életfelfogásukkal becsületére váltak szüleiknek, s férjeik oldalán a legelőkelőbb helyeken és társaságokban is nemcsak megállták a helyüket, de feltűntek és kiemelkedtek mind szépségükkel, mind társalgási ügyességükkel és mindig rendkívül izléses csinos öltözködésükkel. A jóságos édesanyának méltán büszkesége volt, hogy

leányai ügyis mint bálkirálynék, ügyis mint elsőrendű gazdasszonyok és háziasszonyok széles körökben a legjobb hírnevet szerezték.

Elkövetkezett azonban a magyar Philomenra és Baucisra is az elkerülhetetlen végzet, az elköltözés a földi térekről. Először Radácsyt támadta meg két súlyos betegség. Előbb egy veszedelmes influenza döntötte ágyba a remek testi szervezetű, magas életkorában is erős férfiút, aki különben kisebb bajokat fel sem vett. Az említett influenza azonban alattomos és súlyos utóbajokkal járó betegség volt akkor, s őt is annyira megviselte, hogy kilábolása után azon vette magát észre, hogy olvasni és írni elfelejtett. A csúf járvány tehát az agyát támadta meg, s ott hagyott riasztó nyomokat. De a jó Isten kegyelme kisegítette őt ebből a veszedelemből, s néhány hónap múlva visszanyerte teljes szellemi frissességét. De bizony újra kellett megtanulnia az írást és olvasást. Szerencsére nyoma sem maradt a nagy válságnak további életén.

A második súlyos betegsége azonban csakugyan végzetes lett. Az elkerülhetetlen földi sors, az aggkorral járó lehanyaglás mind őt magát, mind feleségét, a nála hét évvel fiatalabb özvegyangyalát is utolérte. Előbb a feleség, a mindhalálíg hűséges és gondos nő, a gyermekein, unokáin kimondhatatlan szeretettel csüggő és aggódó jó családanya kezdett el hanyatlani és gyengülni. Nem volt semmi szervi baja, de a gyomra nem működött rendesen, s ez okozott hónapokon át fájdalmakat. Utolsó éveiben körülte sürgölődő leányai gyógyfüvekkel, ezerjófű-teával élesztették étvágyát. A vége mégis az lett, hogy a legodaadóbb gyermeki gondozás, az orvosi tudomány és a gyakorlatias tudós nők javallatai és kísérletei mind hiábavalók voltak – a vég elközelgetett.

Megnyugtatta az ő áldott szelíd lelkét annak a látása, hogy a jó gyermekek és unokák mennyire sűrögnek-forognak körülte, hogy valamennyire enyhítsenek fájdalmain. 1927 decemberében azonban már látható volt, hogy közeleg a végbúcsú pillanata. Összes gyermeke s a többi családtag is csaknem kivétel nélkül ott volt az utolsó karácsonyan, mely neki is, férjének is utolsó sátoros ünnepe lett. A jóságos édesanya, a feleségek, a családnyák mintaképe, az önfeláldozó lélek egyheti csendes elmélkedés, szereteteivel való halk beszélgetés, búcsúzkodás után dec. 29-én du. 3 órakor örökre lehunyta áldott szemét.

Temetése dec. 31-én, a hűséges férj 82-ik születése napján de. 11 órakor ment végbe a családi ház udvarán, gyönyörű napfényes, szigorú hideg időben. Ott volt koporsójánál Sárospatak egész intelligentiája. Őszinte, mély fájdalommal kísértük ki koporsóját a temetőkertbe, szüleinek: Bálint Józsefnek és Lengyel Erzsébetnek s Dezső fiának sírjai mellett nyitott új sírhantjába. A temetési szertartást Forgács Gyula, pataki ref. lelkész végezte, megható szép beszédben ecsetelve a megboldogultnak áldásos életét. A tanári kar részvétét Elekes Imre közigazgató tolmácsolta a családi házban.

Kegyeletesen méltatta a jó családanya női erényeit a *Sárospataki Ref. Lapok* 1928 évi első száma: *„Meleg, szelíd fénnel sugárzó élet volt a Megboldogulté, – áldásul övéi és egész széles köre számára. Egy csendes parochia tiszta levegőjéből indult el s ennek nyugodt derűjét, kedves boldogságot sugározta galambszelídségével s az övéi szeretetében megengesztelődött édesanyák jóságával. Hulló könnyek, virágok, koszorúk, emlékezetének áldása között ült szívére a halál csendes álma.”*

A Mindenható rendelkezése azonban ezzel nem ért véget. Megengedte, hogy a mi két szent öregcskénk is, ha nem is éppen egy napon, de gyors egymásutánban együtt szálljon fel égi hazájába. Radácsy György, a két év óta sínylődő aggyastyán szíve alapján megrendült hűséges élettársának halálán, s 12 napi mélabús elmélkedés, búcsúzkodás után követte a sírba drága hitvesét. 1928. január 11-én reggel nyolc órakor ő is kilehelte nemes lelkét.

Az ő halála előrelátható folyománya volt a két év óta benne lappangó s testét gyötrő súlyos betegségnek. 1926 tavaszán egy reggel váratlan szélütés érte. Kivételesen erős szervezetű, sűrűvérű ember volt, akinek túl bő vérét időnként nagyobb orrvérzés vezette le. Az említett tavaszi reggelt megelőző este már érezte, hogy a szokásos orrvérzés közeledik. El is hívták a fiatal háziorvost, aki azonban nem látta veszélyesnek a helyzetet, s egyszerű vizes borogatást rendelt. Sajnos reggelre a vérnyomás annyira felduzzadt, hogy a korán besiető orvos rögtön eret vágott. Ezzel azonban kissé elkéssett.

Radácsy életben maradt ugyan, de súlyos baloldali bénulással. Ágyban kellett maradnia, s csaknem két évig magával tehetetlen béna lett. Pár hó múlva ugyan szép nyári időben, tolókcson ki lehetett vinni az udvarra, szabad levegőre. Szellemi ereje, beszélő képessége is lassacskán visszatért. Egy év múlva, Margit leánya, aki bámulatós eréllyel tudta gondozni, karolni eléggé súlyos testű édesatyját, nagy nehezen mégis talpra állította, s őrá támaszkodva a jó öreg apa a szobában rövid járkálásra is képes lett. Az apró unokák folyton körülte csicseregtek, kivitték tolókcson az udvarra, elszórakoztatták. Csodálatos lelki erővel ő is kedvesen elbeszélgetett velök és figyelmes látogatóival.

Jó barátai mélységes részvétellel értesültek súlyos helyzetéről, s igyekeztek felkeresni, biztatni halódó jó barátjukat. A tanári kar, a presbyterium is többször meglátogatta. Egyik alkalommal, január 1-én a presbyterium szíves üdvözlétére elég erős hangon, megható szép beszéddel válaszolt, megköszönte részvétüket s elbúcsúzott az oly sokévi hűséges társaitól. De bizony mindez már a végbúcsú volt. El lennék én még szívem szerint közöttetek, gyakran mondogatta ezt a köréje sereglő családtagjainak. Azonban a jó Isten végzésének be kellett teljesednie. Nehány napi csendes, fájdalom nélküli borongás után követte az előrement Baucisát. Az ötvenöt év, amit együtt átéltek, mint egy összefüggő hosszú álom olvadt fel elméjében. Emlékezett pontosan életük minden mozzanatára. Kedves epizódokat elevenített fel. Bölcs nyugalommal, édes szavakkal magához bilincselte a legfiatalabb unokákat is. A Mindenható rendelkezésén megnyugodva s áldást rebegve az Ő sok jótéteményéért, szívében iránta való hittel és bizalommal, haláltusa nélkül szenderedett el örökre.

Temetése 1928. január 13-án ment végbe a főiskola udvarán, óriási nagy közönség jelenlétében. A tanári kar, az egész ifjúság – példás rendben –, helybeli és vidéki ismerősök, barátok, aki csak tehette, mind eljöttek a végtisztes-ségtételre.

[...a temetési beszédek és visszaemlékezések idézése következi, amelyek olvashatóak a (Marton) kiadványban..]

....Bodnár István egy megkapó költeménnyel áldozott Radácsy emlékének, mellyel gazdagítja az emléklapokat:

Radácsy György

Cédrus erdő szálfái hullnak,
Mindig a nagyok, egyre a nagyok!
A szívünk most is méltán fáj, sajog,
Száz évnek lesz tán egy ily fája csak...

Nagy tudása eget verő sudár,
Hite: sziklákat átfúró gyökér
S közöny homokján át is szívhez ér...
A legjobbunk volt, ki most sírba száll!

Krisztus-alázat, jóság, becsület,
De volt: kivont kard, ha kell buzogány,
Órálló hűség Sionuknak falán
S igaz ember volt mindenek felett.

Tiszta, egyszerű, mégis fejedelem,
Ki földet sem lát, mert – egyet keres:
Bihliás ember, Dávid énekes...
S végútjára mint Philemon megyen:

Nincs már Baucis... én miért legyek?
Egy sóhajtásban lelke messze száll...
Könnyet sírjára ezer szem szítál
S lehetnek ennél szebb Emlékjelek?!

[A nagy, alapos és terjedelmes tanulmány befejezése „Visszapillantás Radácsy György születésének századik évfordulóján.”]

.... A magyar református egyház és a sárospataki főiskola kétségtelenül egyik legnagyobb tanára és vezető egyénisége..., a magyar prózaírás egyik legnagyobb és eredetibb mestere volt.....

Születésének századik évfordulóján azért mi is, hozzátartozói és rokonai... elmondhatjuk, hogy Radácsy György a maga élethivatását becsülettel és fényes sikerrel végezte el. Nem élt hiába. „Hív és nagy vala.” Fény nevére! Áldott legyen emlékezte!

Hivatkozások

Bolvári-Takács Gábor [2011]: A sárospataki öregdiák mozgalom 19-21. századi kronológiája Intézménytörténeti és közművelődési dimenziók. Budapest – Sárospatak, Gépirat, 180 old. www.zemplenimuzsa.hu
Erdélyi János [1860]: A Sárospataki Ref. Főiskola Háromszázados Ünnepe július 8-án

1860. emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, nyomtatta R. Károly a Ref. Főiskola betűivel, 144 old.
Dr. Finkey Ferenc [1940]: M. Kir. Titkos Tanácsos, Ny. Koronaügyész ünnepi beszéde Budapesten, a Szent Margitszigeti Tompa Mihály emlékmű leleplezésén, 1940. szeptember 28. Budapest, székesfőváros háziyomdája, 27 old.

- Dr. Finkey Ferenc [1940]: „Szemelvények kisebb szakdolgozataiból 1890-1940.” Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 159 old.
- Dr. *Finkey Ferenc* [1944]: Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból. Sárospatak, 160 old. (Ezt később több, ma még gépiratban lévő visszaemlékezéssel, napló részlettel folytatta. Digitalizálásuk folyamatban van.)
- Genyijeva, Kiss Ilona, Monok István* (szerk.) [2007]: Translatio Liborum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán. Bp., 145 old.
- Dr. *Koncz Gábor* [2009] (szerk.): Kálvin 500, Napút, XI. évfolyam, 9. szám, November. Ebben: Dr. K.G.: Családi Kálvin, 6-15. old.
- Dr. *Koncz Gábor* [2015]: A pataki kollégium, visszavételének (1989-1990) történelmi körülményei, In: Zempléni Múzsza, Társadalomtudományi és Kulturális folyóirata, XV. évf., 3. (59.) szám, 2015. ősz, 35-42. old.
- Dr. *Koncz Gábor* [2016]: A magatartás: Koncz Sándor az abszolút pedagógus In: Hudra, etc. (szerk.). Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, Kiss Árpád Műhely, 133-143. old.
- Dr. *Koncz Gábor*: [2017/a]: „Eléggé haragudni...” Értelmiségi felelősség és feladatok. (2017) Gépirat, 24 old. Megjelenés alatt a Kultúra és Közösség folyóirat 2017. évi novemberi számában.
- Dr. *Koncz Gábor* [2017/b]: Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról. In: Zempléni Múzsza, XVII. évfolyam, 2. szám, 2017 Nyár
- Dr. *Koncz Sándor* [1985]: Nádházy Bertalan emlékezete. (1884-1956) In: Kultúra és Közösség, 1985. 5. szám. 74-86. old.
- Dr. *Koncz Sándor* [2009]. Karácsonyok (1976 és 1977) In: Sokunk karácsonya, Bp., 2009. Napkút Kiadó, 28-36. old.
- Marton János* (szerk.) [1928]: Radácsy-emléklapok. Kiadja a Sárospataki Református Lapok Szerkesztősége, Sárospatak, 49 old. E közlés magyarázatát lásd: Dr. Koncz Gábor a Napút jelen számában közölt írásában.
- Radácsi György [1906]: Emlékjelek, bizonyságok Összegyűjtött dolgozatok, I. kötet, Sárospatak, Nyomtatta R. Károly a Ref. Főiskola betűivel, 399 old.
- Radácsi György* [1910]: Emlékjelek, bizonyságok Összegyűjtött dolgozatok, II. kötet, Sárospatak, Nyomtatták Dani és Fischer a Ref. Főiskola betűivel, 403 old.
- Radácsi György* [1928]: A négyszázados reformáció. In: Radácsi György: Emlékjelek, bizonyságok III. kötet. Sárospatak, 1928. 221-227. old. (Az eredeti írásmódot használom; halála után, 1928 januárjától adták nevéhez az y-t az emlékezők...)
- Radácsi György* [1928]: Emlékjelek, bizonyságok Összegyűjtött dolgozatok, III. kötet, Sárospatak, Nyomatott Fischer Lajos könyvnyomdájában, 244 old. (e kötet előszavát Radácsi György nem tudta befejezni, 1928. január 11-én elhunyt. Az Előszót veje, Harsányi István egészített ki, 1928. január 20-án. Róla lásd a Napút e kötetében a Tanulmányokat és KG bevezető írását.)
- Radácsi György* [2010]: A táncról. In: Táncstudományi közlemények. A Magyar Táncművészeti Főiskola folyóirata, II. évfolyam, 1. szám, 32-39. old.
- Szatmári Emília* [2015]: "Közegyházi életünk sodrában" Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori iskolája, Sárospatak- Debrecen, gépirat, 290 old. www.doktori.hu (Megjelenés alatt 2017-ben, kötetben is.)

Kovács I. Gábor

Sárospataki születésű református egyetemi tanárok a polgári korszakban

Finkey Ferenc és Finkey József

[Más, jelentős témái mellett, a szerző az egyetemi tanárok, vallási származás, indíttatás szerinti, tematikus és területileg meghatározott feldolgozásával új fejezetet nyitott a hazai tudományos kutatások és így a példák felmutatása terén. Az életrajzi dátumok, a rokoni kapcsolatok részleteit, elágazásait is dokumentáló módszere is újszerű, az eddig szokásosnál jóval gazdagabb. Itt közölt írása méltó hozzájárulás az e szám bevezetőjében említett, 2020-ban megrendezendő Finkey-konferencia előkészítéséhez Megjelent in: Széphalom A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 25. kötet, 2015. 429-447. old. KG]

A polgári korszak (1848–1944) tudáselitjének kutatásával már két évtizede foglalkozunk. Ennek a tudáselitnek meghatározó törzse az egyetemi tanárság volt. Egyetemi tanárnak az adott korszakban az egyetemi rangú oktatási intézmények egy meghatározott tanszékére királyi/kormányzói kinevezést kapott, egyetemi tanári esküt tett nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárokat tekintjük. (A rendes és rendkívüli tanári minőség is az egyetemi kar teljes jogú tagságával járt, inkább csak az életkorban és a fizetési fokozatban volt különbség.) Magyarország egyetemén 1848 és 1944 között összesen 1044 ilyen egyetemi professzor működött. Az idők folyamán rájuk vonatkozóan gyűjtöttünk hatalmas életrajzi adattömeget. Az adatok társadalomtörténeti szempontú elemzése alapján megállapítható volt, hogy az egyetemi tanárok döntően a társadalom középrétegeiből származtak, ezen belül azonban jól elkülöníthető szociokulturális, etnokulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök léteztek: például a városi gyökerű német – főleg felvidéki – evangélikus értelmiség; a városi római katolikus iparosság; az asszimiláns zsidóság változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság; a római katolikus svábok és más, vidéki (nem városi) németek feltörekvő földműves és iparos blokkja. Megfogalmazódott az a feltevésünk is, hogy a tudáselit református vallású szegmensének a háttérben egy történetileg kiformalódott, felekezeti-művelődési alakzat állt. Egy olyan alakzat, amelyet a református kollégiumi iskolaközpontok, s a hozzájuk kapcsolódó parókiák és partikuláris kisiskolák rendszere éltetett, s egy szociológiailag is megragadható hálózat hordozott, centrumában a kisnemességgel összeszövődött papi renddel, amely emellett folyamatosan kiegészült más, magyar etnikumú társadalmi csoportokból is. Ezért amikor elhatároztuk, hogy az egyetemi tanárookra vonatkozó adatgyűjtésünket adattárszerűen is közzétesszük, akkor úgy döntöttünk, hogy a közlés

rendjénél ebből a tagoltságból kiindulva, felekezeti-művelődési tömbök szerint haladunk.

Első kötetünkben a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárokkal foglalkoztunk.¹ A második kötet a debreceni tudományegyetem református hittudományi kara megalakulásának centenáriumára a kar értelemszerűen református professzorainak életrajzi adattárát és életútleírását tartalmazza.² Ez utóbbi könyv sok tekintetben visszaigazolta a református felekezeti-művelődési alakzatra vonatkozó feltevésünket. Így most azon fáradozunk, hogy a polgári korszak mind a 183 református vallású professzorának életrajzi adattárát és életútleírását elkészítsük az általunk kialakított adattári séma szerint. Ennél a sémánál a társadalomtörténeti nézőpont, a művelődési tömbök történeti gyökereinek, határainak keresése miatt nagy gondot fordítottunk a családi adatokra, a szülőkre, nagyszülőkre, dédszülőkre, testvérekre, a feleségek családjára, a nemesi adatokra, társadalmi státuszra, foglalkozásra, vagyonra, iskolázottságra, a települések és régiók közti mozgásokra. Az is hamar nyilvánvaló lett, hogy a kirajzolódó református felekezeti-művelődési tömb egyik fontos tényezője a regionalitás, amelynek szervezőerői a történetileg kialakult iskolaközpontok, illetve az egyházkerületek voltak.

Elsőként szülőföldem, a tiszáninneni református egyházkerület területén született, innen származó egyetemi tanárok adatlapjait készítettük el. Összesen húsz református egyetemi tanár született ebben a régióban. Közülük elsőként a szikszói születésű Vécsey Tamást (1839 – 1912) nevezte ki a király egyetemi tanárnak. Vécsey 1874-ben a budapesti tudományegyetem jogi karán lett a római jog professzora. Tudnunk kell egyébként, hogy a budapesti tudományegyetemre, amelyet Pázmány Péter alapított, az intézmény római katolikus jellege miatt lényegében a kiegyezésig nem neveztek ki protestánsokat, s utána is viszonylag keveset. A tiszáninnenről később nem is neveztek ki Vécseyt kívül mást. Az innen származó református professzorok leginkább az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem (6 fő) s az 1914-ben induló debreceni univerzitás (5 fő) tanárai lettek. A két háború közötti szegedi egyetem és a budapesti műegyetem 3-3 fővel szerepelt. Nem kívánjuk most részletesen bemutatni a tiszáninnenről származó tanárokat, csak azt említjük meg, hogy háromnegyedüknek az iskolázása a terület meghatározó oktatási központjához, a sárospataki református kollégiumhoz kapcsolódott. Néhányan a miskolci református gimnáziumba, illetve a rimaszombati protestáns gimnáziumba jártak, s a felmenők esetében a szikszói református partikulának is fontos szerepe volt.

Most elsősorban azt emeljük ki, hogy hat egyetemi tanár Sárospatakon született. Ez azért figyelemre méltó, mert ha mind a 183 református profesz-

¹ Kovács I. Gábor (szerk.): Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Történeti elitkutatások – Historical Elite Research. Budapest: Eötvös Kiadó, 2013. p. 174

² Kovács I. Gábor (szerk.): Hit – tudomány – közélet. A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. II. Budapest: Eötvös Kiadó, 2014. p. 220

szor születési helyét számba vesszük, akkor azt látjuk, hogy 12-12 fővel vezet a sort Budapest és Kolozsvár – mindkettő egyetemi város is –, rögtön utánuk azonban Sárospatak következik, megelőzve Debrecent (5 fő), Nagyenyedet (4 fő) és Kecskemétet (4 fő). A sárospataki születésű professzorok 1868 és 1889 között látták meg a napvilágot, s mindannyiuknak az apja tanár volt a sárospataki református kollégiumban. Ez Sárospataknak mint református oktatási-művelődési centrumnak az erejét mutatja a 19. század utolsó évtizedeiben s a századfordulón.

Finkey Ferenc 1870-ben született, s 1912-ben lett a kolozsvári tudományegyetem büntetőjog professzora. Apja, Finkey Pál a főgimnázium kiváló latintanára volt. Kérészi Zoltán 1868-ban született, s 1914-ben nevezték ki az akkor induló pozsonyi jogi karon az alkotmány- és jogtörténet tanszékére. Apja, Kérészy István Zürichben és a Sorbonne-on tanult, a főgimnáziumban természettant és németet tanított, többször volt a gimnázium igazgatója. Ifj. Mitrovics Gyula 1871-ben született, s 1918-ban nevezték ki a debreceni bölcsészkar neveléstan tanszékére. Apja, id. Mitrovics Gyula Heidelbergben, Göttingenben, Zürichben tanult, a sárospataki teológiai akadémián a gyakorlati teológia és erkölcsstan tanára volt. Búza László 1885-ben született, 1923-ban lett a szegedi egyetemen a nemzetközi jog tanára. Apja, Búza János a sárospataki főgimnázium tankönyveket is író természettan tanára s igazgatója volt. Kiss Árpád 1889-ben született, s 1924-ben került a szegedi egyetem általános és szervetlen kémia tanszékére. Apja, Kiss Elek 49 évig volt a pataki gimnázium legendás tornatanára, tagja volt az igazgatótanácsnak, botanizált és régészkedett, s őre volt a természettan szertárnak is. Finkey József szintén 1889-ben született, s 1934-ben nevezték ki a műegyetem soproni bánya-, kohó- és erdőmérnöki karán az érc- és szénelőkészítéstan professzorává. Apja, Finkey József a sárospataki jogakadémia tanára volt.

A hat sárospataki születésű professzor közül tehát hárman voltak jogászok. Ebben bizonyára szerepe volt annak is, hogy Patakon jogakadémia is működött. Figyelemreméltó azonban, hogy természettudós és műegyetemi tanár is kikerült a sárospataki tanárok fiai közül. Egy kivételével valamennyi professzorunk családjánál bizonyítható a sokgenerációs református művelődési előzmény. A 18. század közepéig vissza tudjuk vezetni a családok református iskolázását elsősorban a sárospataki kollégiumban, illetve a miskolci, a szikszói és a rimaszombati középiskolákban. A felmenők között borsodi, abaúji, gömöri és zempléni oskolatanítók, rektorok, léviták, református lelkészek és tanárok voltak. Ezek a tanult emberek rendre összeházasodtak a terület református kisnemességével. Ennél a kicsiny mintánál is megtapasztalható, hogy a 20. századi református vallású tudáselitet a református művelődés több évszázados, gazdag televénye táplálta, éltette. A hat sárospataki születésű református professzor közül most két olyan tanár szócikkét mutatjuk be – a két Finkeyét –, akik egymással is rokonságban voltak, s esetük szépen példázza, hogy történetileg miként formálódott, gazdagodott, élt a református felekezeti-művelődési alakzat hálózata.

Finkey Ferenc

jogász, koronaügyész

(Sárospatak, Zemplén m., 1870. október 27. – Sárospatak, 1949. január 23.; a sárospataki református temetőben nyugszik)

Apja: Finkey Pál (ref., Szendrőlád, 1820. dec. 30. – Sárospatak, 1872. dec. 26.). Tanulmányait a szikszói ref. algimnáziumban kezdte, 1834-től Sárospatakon folytatta, ahol segélydíjas diák volt. 1846-ban esküdt, az 1847-48-as tanévben pedig publicus praeceptor lett. 1848. március 15. után a pataki diákság egyik vezetője. A szabadságharc alatt a vörössipkásoknál, a kassai 9. zászlóaljban szolgált. 1849 áprilisában letette a kápláni vizsgát, s Abaújszántón lett segédlelkész. 1850 júliusában a szikszói algimnázium tanárává választották. Latin tankönyvet és szótárt készített, s több fontos latin munkát magyarra fordított. Több osztályt tanított, s az igazgatói teendőket is ellátta (tanítványa volt Vécsey Tamás /1839-1912/ a római jog későbbi budapesti professzora). 1852-től 1854-ig a miskolci ref. gimn. rendes tanára volt. 1854-ben a sárospataki főgimn. tanárává választották. Az 1872 végén kezdődő kolera-járvány áldozata lett. Féltestvérei apjuk első feleségétől, Bodnár Zsuzsannától: 1. Finkey Ábrahám (ref., két és fél éves korában elhunyt); 2. Finkey Sámuel (ref., Borsod, 1814. júl. –) gazdatiszt lett; 3. Finkey Ábrahám (ref., Borsod, 1816. aug. – Hegymeg, 1836) 1835-ben Sárospatakról I. éves tógátusként Noszvajra (Borsod m.) ment praeceptornak, de még abban a tanévben szüleinél, Hegymegen „szárazbetegségben” elhunyt. Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Szendrőlád, 1819 – Szendrőlád, 1823); 2. Finkey József (ref., Szendrőlád, 1824. jan. 7. – Sárospatak, 1872. dec. 20.), tanulmányait 1832-ben a szikszói ref. algimnáziumban kezdte, majd a gimnáziumot és az akadémiát 1834 februárjától segélydíjasként Sárospatakon folytatta. 1847-ben publicus praeceptor (köztanító) lett, 1848-ban pedig esküdt. 1849 novemberében rendes tanárrá választották a sárospataki gimn.-ba a görög nyelvi tanszékre. Lefordította és kiadta Szophoklész öt tragédiáját (Sárospatak, 1858-1866). Első felesége Kérészi Éva, második Vass Róza (1855 –). Harmadik feleségétől, Hrabcsák Erzsébettől (1831 – 1898) született lánya révén (Finkey Ilona /1855-1909/ nagyapja volt Finkey József (1889 – 1941) műegyetemi professzornak. Az 1872 végén kezdődő kolera-járvány áldozata lett. 3. Finkey Éva (ref., Sajóivánka, 1826. máj. –) Az Abaúj megyei Kupáról származó nemes Csorba Jánoshoz ment férjhez. 4. Finkey Mária (ref., Sajóivánka, 1828. jan.- valószínűleg kisgyermekként hunyt el.)

Gyámja: Szülei korai, 1872-es halála után az árván maradt gyermekek neveltetéséről anyai nagyanyjuk, Tatár Mihályné, Péderi Eszter gondoskodott, míg gyámjuknak, először anyjuk testvérének férjét, Arday Károlyt, később Kérészy István (1835-1914) gimnáziumi tanárt, majd 1879-től legidősebb lánytestvérük férjét, Kovácsy Sándor (1850-1929) gimnáziumi tanárt rendelték.

Apai nagyapa: Finkei Ábrahám (ref., Sajóivánka, Borsod m., 1781 – Hegymeg, Borsod m., 1849. jan. 5.) A miskolci ref. gimnáziumban tanult, 1799-1800-ban ugyanott praeceptor volt. Tanulmányait Sárospatakon folytatta, ahonnan rectornak ment ki Abaújszántóra (1804-1807), majd Ongára (1810-1811). Később Borsodon volt oskolamester. Itt vette feleségül Bodnár Zsu-

zsannát. Megözvegyülve, 1818-ban még Borsodon házasságot kötött második feleségével, Paksy Erzsébettel, egy borsodi birtokos leányával. Ugyanakkor a szintén Borsod megyei Szendrőládra került lévitának. 1826-ban lelkésznek választották a felsőborsodi egyházmegyébe, Sajóivánkára. Újabb özvegyiség után 1829-től 1849-ig a szintén felsőborsodi egyházközségnek, Hegymegnek volt a református lelkésze. Harmadik felesége, nemes Lehoczky Sámuel özvegye, Mészáros Veronika volt. Testvére: 1. Finkei József (ref., Sajóivánka, 1785/1790 k. – vsz. Nagybarca, 1840 után) Miskolcon és Sárospatakon tanult, a Borsod megyei Szendrőn (-1824-1833) és Nagybarcán (1833 – 1840-) volt oskolatanító. Ő volt Finkey József (1889 – 1941) műegyetemi tanár egyik anyai dédapja. 2. Valószínűleg testvére volt Finkei Jób is, akinek 1791 és 1804 között hét gyermeke született Sajóvelezden Dienes Erzsébettől: Péter, Sámuel, Éva, Boldizsár, Erzsébet, Judit, Lídia.

Apai nagyanya: nemes Paksy Erzsébet (ref., Borsod, 1790 – Hegymeg, 1840)

Apai dédapa I.: Finkei Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Iskoláit valószínűleg a miskolci ref. gimn.-ban kezdte, 1758-ban subscribált Sárospatakon. 1771-től 1788-ig Sajóivánka ref. lelkésze a borsodi egyházmegyében, 1788-tól 1792-ig a gömöri Uzapanyit ref. lelkésze, majd újra a borsodi egyházmegyében szolgált: Szakácsi (1792-1795), Damak (1795-1801). Anyai ági ükapja volt Finkey József (1889-1941) műegyetemi professzornak.

Apai dédanya I.: Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod.1812. okt. 17.). Anyai ági ükanyja volt Finkey József (1889-1941) műegyetemi professzornak.

Apai dédapa II.: Paksy ... borsodi földbirtokos

Anyja: nemes Tatár Eszter (ref., Sárospatak, 1827. szept. 28. – Sárospatak, 1872. dec. 27.), házasságkötés 1853. okt. 17.; Kolerában elhunyt férje után egy nappal szívbénulásban halt meg. Testvérei: 1. Tatár Julianna (ref., Sárospatak, 1826. ápr. 3. –) Arday Károly sárospataki kisbirtokos felesége; 2. Tatár Mihály (ref., Sárospatak, 1830. jún. 3. – kisgyerekként halt meg); 3. Tatár Terézia (ref., Sárospatak, 1830. jún. 3. – kisgyerekként halt meg); 4. Tatár Erzsébet (ref., Sárospatak, 1832. szept.-); 5. Tatár Mihály (ref., Sárospatak, 1835. máj. 17.-) Sárospatakon tanult, a zempléni egyházmegyében, Prügnyön volt ref. lelkész.

Anyai nagyapa: nemes Tatár Mihály (ref., 1792. aug. – Sárospatak, 1849) nemesi kisbirtokos Sárospatakon.

Anyai nagyanya: nemes Pédery Eszter (ref., Péder, Abaúj m., 1803. okt. 23. – Sárospatak) szülei halála után Fodor Pál Sátoraljaújhelyi ügyvédnél nevelkedett. Házasságkötése: 1825. május 17. Miután lánya, Tatár Eszter (1827-1872) és veje, Finkey Pál (1820-1872) a kolerajárvány áldozata lett, 70 évesen ő vállalta a négy árva, köztük a két éves Finkey Ferenc gondozását.

Anyai dédapa I.: Tatár Mihály (ref.)

Anyai dédanya I.: Balogh Mária (ref.)

Anyai dédapa II.: nemes Péderi István (ref.)

Anyai dédanya II.: Csétfi Mária (ref.)

Vallása: ref.

Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Sárospatak, 1858 – Sárospatak, 1868); 2. Finkey Eszter (ref., Sárospatak, 1860. ápr. 1. – Sárospatak, 1941. aug. 7.), 1879. aug. 25-én feleségül ment Kovácsy Sándorhoz (Tállya, Zemplén m.,

1850. márc. 9. – 1929), aki ekkortól a Finkey-testvérek gyámja lett. Kovácsy Sándor a gimnáziumot és az akadémiát Sárospatakon végezte. 1874-75-ben főiskolai senior volt. 1875-76-ban a jénai egyetemen tanult. Tállyán volt segédlelkész, majd 1877-től 1910-ig a sárospataki ref. főgimn. tanáraként működött; 3. Finkey Katalin (ref., Sárospatak, 1861 – 1862); 4. Finkey Pál (ref., Sárospatak, 1863. szept. 8. – Bp., 1939. márc. 23.) Sárospatakon végezte a jogakadémiát. Pályáját a kisvárdai járásbírószékhelyén kezdte, majd Pécsen lett törvényszéki bírósági (1908-), később ugyanott ítéltáblai bírósági (1913-), majd ítéltáblai tanácselnök (1921-1926), felesége 1893. jan. 7-től: sátoraljaújhelyi Szentgyörgyi Erzsébet; 5. Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1865 – 1919. aug. 5.)

Felesége: Radácsy Erzsébet (ref., Sárospatak, 1877. szept. 2. – Sárospatak, 1955. máj. 31.), házasságkötés: 1896. aug. 25.; a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület alelnöke; apja Radácsy György (ref., Szepesi, Abaúj m., 1846. dec. 31. – Sárospatak, 1928. jan. 11.), Szepsiben, majd Sárospatakon tanult, sárospataki ref. teol. akad.-i tanár (bibliai tanszék), akadémiai és közigazgató, a tiszáninneni ref. egyh. ker. lelkész főjegyzője és tanácsbírája, a Ref. Egyetemes Konvent és Zsinat tagja, Zemplén vm. that. biz. tagja, sárospataki ref. egyh. presbitere, a Sárospataki Irodalmi Kör elnöke, a Sárospataki Takarékpénztár felügy. biz. elnöke volt. Anyja: Bálint Erzsébet (ref., 1853 – Sárospatak, 1927. dec. 29.); testvérei: 1. Radácsy Margit (ref., Sárospatak, 1880. júl. 20. – 1952-ben élt még), férje 1910-től Zombory Andor gimn. tanár; 2. Radácsy Ilona (ref., Sárospatak, 1884. júl. 27. – Sárospatak, 1967. aug. 13.), férje 1907-től Harsányi István (ref., Abaújszántó, 1873. febr. 1. – Sárospatak, 1928. máj. 10.) a sárospataki ref. fő-

Finkey Ferenc és felesége, Radácsy Erzsébet

iskola teológiai tanára (ószövetségi tanszék) és főkönyvtárnoka, a sárospataki ref. egyh. közs. presbitere; 3. Radácsy Etelka (ref., Sárospatak, 1886. szept. 18.- Szerencs, 1952. aug. 17.), férje 1910-tól dr. Vitányi Miklós (ref., 1879 – Szerencs, 1929. okt. 28.) ügyvéd, a szerencsi ref. egyház presbitere, Zemplén vm. that. biz. tagja és tb. ügyésze; 4. Radácsy Mária (ref., Sárospatak, 1888. máj. 30.- 1952-ben élt még), férje 1918-tól dr. Ruttkay Elemér; 5. Radácsy György (ref., Sárospatak, 1890. nov. 19. – 1952-ben élt még) szerencsi tb. szolgabíró, felesége Porczányi Mária; 6. Radácsy Jolán (ref., Sárospatak, 1894. szept. 23. -), férje 1921-től Csajka Endre sárospataki banktisztviselő; és még 3 testvér, akik fiatalon meghaltak.

Gyermeke: nem született

Középiskola: sárospataki ref. koll. gimnáziuma, I-VIII. oszt., 1879-1887;

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: sárospataki jogakadémia, 1887 – 1891. jan.; kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1891. jan. -1892. jan.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1894 jún.-aug. saját költségén Ausztria, Németország; 1900 tavaszán három hónap állami ösztöndíjjal büntetőjogi és börtönügyi tanulmányút Németországban, Franciaországban, Angliában és Belgiumban; 1909: a genfi egyetem jubileumán a sárospataki főiskola kiküldötte; 1910. aug.-tól két hónap hivatalos kiküldetésben a washingtoni IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra: tudományos kiküldött az amerikai börtönök, javítóiskolák tudományos és gyakorlati tanulmányozására.

Oklevél: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1892. jan. 23., jogtud. doktora; 1893. szept., tartalékostizti vizsga, Kassa; 1896. febr. 24., ügyvédi oklevél

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, latin

Tudományos fokozatok: kolozsvári tud. egy., jogi kar, büntetőjog és eljárási jog magántanára, 1896; tiszteletbeli nyilvános rendes tanári cím, szegedi tud. egy. jogi kar, 1925. márc. 2.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1912. ápr. 25., büntető perjog; pozsonyi tud. egy., jogi kar, 1915. szept. 8., büntetőjog; szegedi tud. egy., jogi kar, 1921. szept. 22., büntetőjog és büntető eljárásjog

Egyetemi tisztségek: pozsonyi tud. egy., rektori hatáskörrel felruházott jogi kari dékán, 1917-1918. ápr. 14.; rektor, 1918 ápr. 14. – 1918. szept.

Nyugdíj: 1940. febr. 27.

Életút: A 18. század közepétől Borsod megyében feltűnő református papi-tanítói-tanári Finkei család összefüggése a Mohács előtti századokban Borsodban és Abaújban birtokos Finkey famíliával nem bizonyítható. A családi hagyomány szerint a Rákóczi Ferencsel együtt fej- és jószágvesztésre ítélt s kibujdosott Finkeyek közül a később visszajöttek Finkén telepedtek le, s azt határozták, hogy a családból mindig legyen egy református pap, hogy ennek révén nemesnek számítsanak. Mindenesetre 1742 és 1758 között, tehát másfél évtized alatt, öt Finkei írta alá Sárospatakon az iskolai törvényeket, tehát kezdte meg tógátusként akadémiai tanulmányait. Közülük négy később valóban református lelkészként szolgált, többnyire a borsodi egyházmegyében. Köztük az 1758-ban subscribáló Finkei Sámuel is, aki a későbbi ismert Finkeyek ősatya volt. A Finkeiek nem szerepeltek a következő évszázad nemesi összeírásaiban, de Finkei Sámuel tanult leszármazottai rendre kétségtelen nemesi családokból házasodtak. Tanulmányaikat a szikszói vagy a miskolci református

gimnáziumban kezdték, majd Sárospatakon folytatták. Mielőtt a gimnáziumi és akadémiai tanárok, majd az egyetemi professzorok kiemelkedtek volna közülük, oskolatanítóként, lévitaként, lelkészként szolgáltak a borsodi egyházmegye felső részének (1799-től felsőborsodi egyházmegye) egyházközségeiben, egy körülbelül 20-25 kilométer átmérőjű körben (Borsod, Damak, Felsőkelecsény, Hegyemeg, Nagybarca, Sajóecseg, Sajóivánka, Sajólád, Szakácsi, Szendrő, Szendrőlád). Finkey Ferenc apja, Finkey Pál, az úgynevezett pataki Finkey-ág alapítója, már feljebb lépett. A sárospataki akadémiát elvégezve, az 1848-49-es szabadságharc csatátereit megjárva, rövid időre szikszói, majd miskolci tanár lett. 1854-ben pedig a sárospataki főgimnázium tanárává választotta a tiszáninneni református egyházkerület. A tankönyvíró és latin műveket fordító jeles tanár 1872 végén az akkor kezdődő kolerajárvány áldozata lett, s egy nap múlva felesége is utánahalt. A hátramaradt négy árvát, köztük a kétéves Ferencet, az akkor hetvenéves, erős lelkű anyai nagynya vette gondozásba. Finkey Ferencet ötévesen írátták be a sárospataki református elemibe, majd a negyedik elemi közepén, 1879 januárjában fél évre a progimnáziumi osztályba. A sárospataki református főiskola gimnáziumának elvégzése után, 1887-től a főiskola jogakadémiáján folytatta tanulmányait. A kötelező tantárgyak mellett már gimnazistaként különórán tanulta a francia nyelvet, akadémiai hallgató korában pedig a szünidőben több élő nyelv tanulásával foglalkozott (francia, angol, német, olasz). Élénken részt vett a különböző diákegyesületek életében: Jogász önképző egyesület, Irodalmi önképző társulat, Gyorsíró kör, Zeneegyesület, Olvasókör, főiskolai énekkar. Hetedikes gimnazista korától kezdve négy éven át – tehát joghallgatóként is – a régi sárospataki gyakorlat szerint az egyházi év három sátoros ünnepén (karácsony, húsvét, pünkösd) ünnepi követként, legátusként látogatta a tiszáninneni református egyházkerület különböző egyházközségeit, ahol prédikációval is szolgált. Joghallgatóként teológus kollégájával szuplikánsként végiglátogatta Somogy és Baranya összes református egyházát. A főiskola javára gyűjtöttek adományokat. Amint maga Finkey Ferenc írta, családlag öröklött jellemvonása volt a vallásosság és az egyháziasság, s a sárospataki iskola hagyományos szellemének hatására mélyhitű, erős kálvinista lett. Hét félévig volt a sárospataki jogakadémia hallgatója. Az utolsó félévre 1891 januárjában a kolozsvári tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Itt tette le kitüntetéssel mindhárom jogi szigorlatát, s 1892 januárjában itt avatták jogtudományi doktorrá. Már az első szigorlat letétele után beiratkozott gyakorlatra gyámaja testvérének, Kovácsy Pálnak a sátoraljaujhelyi ügyvédi irodájába. 1892 márciusától október elejéig pedig Poprádon gyakornokoskodott Kullmann János országgyűlési képviselő irodájában. 1892. október 1-jén egyéves önkéntesi szolgálatának teljesítésére államköltséges bakaként bevonult Kassára, a közös hadseregbeli 65-ös gyalogezredbe. Itt tökéletesítette német nyelvtudását. A féléves kiképzést követő, szintén féléves csapatszolgálat után, 1893 szeptember végén kitűnően tette le a tisztvi vizsgát, s tartalékos hadnaggyá nevezték ki. Még önkéntes szolgálata alatt, augusztusban kapta meg kinevezését egy évre a sárospataki jogakadémia helyettes tanárává. Majd 1894. szeptember 16-án az egyházkerületi közgyűlés rendes tanárrá választotta. A büntetőjog, valamint a közigazgatási és közjog lettek a szaktárgyai. Székfoglalóját az 1895. szeptember 7-i évnyitón tartotta meg A büntetőjog alapja című értekezé-

sével. A büntetőjogi reformokról ekkor vázolt felfogásához, programjához pályája végéig hű maradt. A nemzetközi irodalomban ekkor indult reformmozgalom a büntetőjog addigi klasszikus irányzatának gyökeres megújítására. 1895-ben Finkey Ferenc is bekapcsolódott a mérsékelt reformerek (Franz List hallei, Adolf Prins brüsszeli és Van Hamel amszterdami professzorok) által 1889-ben alapított Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület munkájába. Letelve a három év kötelező ügyvédi gyakornokság – amelyet tanári kinevezése után is fenntartott –, 1896 februárjában Budapesten letette ugyan az ügyvédi vizsgát, de oktatói munkája mellett teljes egészében a büntetőjog tudományos művelése foglalkoztatta. Nagy feltűnést keltett első, 1895-ben megjelent *Az egység és többség tana a büntetőjogban* című monográfiája, amelyben a Kúria gyakorlatát bírálva adott iránymutatást a bűnhalmazat körüli viták egységes alapon történő megoldására a bírói gyakorlatban. Ezt a monográfiát nyújtotta be a kolozsvári egyetem jogi karán kezdett habilitációs eljárásához. A próbaelőadás elengedésével a kar egyhangú dicsérettel habilitálta, 1896-ban a büntetőjog és az eljárási jog magántanára lett. Ugyanebben az évben, augusztus 25-én feleségül vette Radácsy György jeles sárospataki teológiai tanár hat lánya közül a legidősebbet, a 19 esztendőes Radácsy Erzsébetet. Sárospatak egyik főutcáján házat vásárolt, amelyet ötszobás úrilakká alakítottak. A magántanári minősítés birtokában a sárospataki háztulajdonossá lett 28 éves Finkey Ferenc 1899-ben mégis megpályázta a budapesti tudományegyetem jogi karának megürült büntetőjogi tanszékét. A pályázók közül a kar a későbbi nyertes Balogh Jenő és a már Kolozsváron professzorkodó Lukács Adolf mögött Finkey Ferencet a harmadik helyen jelölte. 1900-ban az akkor kinevezett első koronaügyész, Hammersberg Jenő azonban hiába ajánlott neki királyi főügyész helyettesi pozíciót. A sárospataki jogakadémia ifjú tanára a következő években nagyszerű tankönyvet írt a büntetőjog mindkét fő ágáról, a büntető eljárásról és az anyagi büntetőjogról. Az új Bűnvádi Perrendtartást 1896-ban kodifikálták, s 1900. január 1-jén lépett életbe. Finkey Ferenc 1899-ben megjelent tankönyvében úgy dolgozta fel a hatalmas jogszabálytömeget tartalmazó új kódexet, hogy tájékoztatást adott annak alapelveiről, az elfogadott mérsékelt vádrendszer vezéreszméiről, és tudományos rendszerben mutatta be az új magyar büntetőeljárásnak a szerkezetét és a részleteit is. Ezt a büntető perjogi tankönyvet a jogakadémiákon és mindkét egyetemen használták a joghallgatók, de ezen kívül a gyakorló jogászok, bírók, ügyészek és ügyvédek is. A tankönyv 1903-ban, 1908-ban és 1916-ban újra megjelent. A továbbfejlesztett negyedik kiadást a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben mint nagy értékű tudományos művet Marczibányi-jutalommal tüntette ki. A büntetőjogi tudományok másik fő ágáról, az anyagi büntetőjogról Finkey Ferenc 1902-ben jelentette meg tankönyvét. Ebben taglalta a büntetőjog alapvető problémáira, a büntetés jogfilozófiai alapeszméire, jogtörténeti kifejlődésére és a bűnügyi politikára vonatkozó felfogását. Világosan kifejtette az utolsó fél évszázad hatalmas nemzetközi büntetőjogi irodalmának legkiemelkedőbb elméleteit, eltérő törekvéseit, megmutatva értékeiket, de túlzásaikat is. Elméleti alapállása szerint az úgynevezett közvetítő irányzat követője volt. Nézetei a büntetőjogi dogmatika területén Karl Bindinghez, kriminálpolitikai kérdésekben Franz v. Listhez álltak legközelebb. A nagy büntettek elleni szigorú, kíméletlen felfogás elvét vallotta, az emberies-

ség elvének szem előtt tartásával. Ugyanakkor az alkalmi, kisebb büntettek, az erkölcsileg nem romlott jelleműek enyhébb elbírálását, lehetőleg börtönbüntetésről való megkímélését tartotta a bűnügyi politika követendő vezéreszméjének. Ez a tankönyve is több kiadást ért meg (1905, 1908, 1914, 1922). Büntetőjogi tankönyveinek anyagi és eljárásjogi felfogása, a humanista büntetési rendszer és a liberális, egyéni szabadságelvekre épülő büntető igazságszolgáltatás elveinek és gyakorlati követelményeinek megfogalmazása új korszakot jelentett a magyar tudományosságban. Már sárospataki tanársága kezdetén rájött, hogy a börtönügynek milyen gyakorlati fontossága van a büntetőjogban. Első külföldi tanulmányútján, sárospataki tanártársaival saját költségükön tett 1894-es, több hónapos ausztriai és németországi utazásán, a múzeumok és kulturális nevezetességek megtekintése mellett nemcsak büntetőbírói tárgyalásokra járt, hanem több nevezetes fegyházat is meglátogatott. Tanítványait tanulmányút gyanánt elvitte a magyarországi váci, lipótvári, illavai, munkácsi fegyházba és az aszódi javítóintézetbe. Kialakult az a meggyőződése, hogy a börtönügyet a büntetőjog harmadik, külön ágaként kell előadni, s hogy a börtönügy reformokra szorul. 1900 tavaszán, részben saját költségén, részben a Wlassics Gyula kultuszminiszter által utalványozott állami támogatás felhasználásával, több mint három hónapos büntetőjogi, különösen börtönügyi tanulmányutat tett Nyugat-Európában. Szakirodalmi ismereteit közvetlen tapasztalatokkal bővítette Németországban, Franciaországban, Angliában és Belgiumban, ahol rendre felkereste a börtönöket és a javító-nevelő intézeteket. Útjának alkalmi indítóoka az volt, hogy a tapasztalatok birtokában előzetesen tájékoztatni tudja a magyar jogászközönséget az 1905-re Budapestre kitzúzótt Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus előtt a börtönügy helyzetéről. 1904-ben meg is jelent monográfiája A börtönügy jelen állapota és reformkérdései címmel. A Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson az egyik szakosztály titkára volt, s nagy figyelmet keltő javaslatot fogalmazott meg a fiatalkorúak külön fogházának létrehozásáról. Elsősorban a büntetőjog területének magas színvonalú művelése alapján ajánlották 1908-ban az MTA levelező tagjának. Wlassics Gyula és Balogh Jenő előterjesztésükben azt írták, hogy „Finkey az egyetlen az élő magyar büntetőjogászok közt, aki az anyagi és alaki büntetőjog egész rendszerét, valamint a börtönügyet és a büntetési rendszert önálló, nagyobb munkákban kimerítően feldolgozta”. Méltatták a 37 éves jogakadémiai tanár szakadatlan jogirodalmi munkásságát, megemlítve, hogy 16 önállóan megjelent nagyobb művén kívül 125 kisebb-nagyobb tanulmányt, cikket, ítéletbírálatot és könyvbírálatot tett közzé. Kiemelték, hogy az igazságszolgálat kormányzattól milyen hivatalos megbízásokat kapott: 1896-ban vélemény adott az esküdtbíróságok szervezetéről szóló és a bűnvádi perrendtartást életbe léptető törvényjavaslatról; 1900-ban és 1903-ban terjedelmes munkálatokat dolgozott ki a büntetőtörvények módosítása és kiegészítése tárgyában; 1907-ben törvénytervezetet készített a koldulás és csavargás szabályozásáról; 1908-ban a büntetőtörvénykönyvek különös részének a revíziójával foglalkozott. A javaslat alapján az Akadémia 1908 áprilisi közgyűlésén levelező taggá választották. Sárospataki tanárságával kapcsolatban megemlítendő, hogy néhány évig a magyar közjogot és közigazgatási jogot is előadta, később pedig a jogbölcsezetet. Az utóbbival foglalkozva készítette el és adta ki 1908-ban – már

akadémikusként – A tételes jog alapelve és vezéreszméi című, hallgatóinak szánt kézikönyvét. A terjedelmes könyvben bemutatta a jogfilozófiai gondolkodás fejlődését az ókori keleti népek, illetve az antik görög-római világ filozófiai tanításától kezdve a keresztény és természetjogi tanításokon keresztül a század eleji szociológiai, szocialista és újabb természetjogi és lélektani irányzatokig. Jogfilozófiai dolgozatot a későbbiekben már csak egyet írt (Leibnitz jogbölcseleti és politikai eszméiről), de ezért a könyvéért még magának Kautz Gyulának az indítványára 1913-ban megkapta az 1906-ban alapított s társadalomtudósok hétévenként kiadható akadémiai Kautz Gyula-díjat. Jogakadémiai tanárként arra törekedett, hogy a képzést gyakorlatiasabbá formálja gyakorlati példák részletes megtárgyalásával, periratok készítésével, tárgyalások rendezésével, javítóintézetek és fegyházak látogatásával. Sárospataki tanárként intenzíven részt vett az egyházi közéletben is. Előbb az alsózempléni egyházmegye, majd a tiszánineni egyházkerület világi aljegyzőjeként intézte egyháza jogi ügyeit. 1904 és 1907 között mint zsinati képviselő dolgozta ki a kerület javaslatait. Összegyűjtötte és 1912-ben kiadta az Egyházkerületi Szabályrendeleteket. Jogakadémiai tanári korszakának csúcspontja 1910-es, több mint két hónapos kormánykiküldetése volt a washingtoni IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra. A kongresszuson számos világhírű büntetőjogással ismerkedett meg, akikkel később is gyümölcsöző tudományos kapcsolatot tudott kiépíteni. Mint tudományos kiküldött tíz államban tanulmányozta a börtönöket, javító iskolákat, az új típusú javító fogházakat, az Amerikában elsőként létrehozott fiatalkorúak bíróságát. Még kiutazása előtt, 1909-ben, megjelentette a Fiatalkorú büntettek és a modern törvényhozás című munkáját, az amerikai tanulmányút után 1912-ben pedig A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában című monografikus feldolgozását. 1912. április 25-én a kolozsvári tudományegyetem jogi kara pályázat nélkül hívta meg Finkey Ferencet a büntetőperjogi tanszékre, amelyet második büntetőjogi tanszékként ekkor szerveztek meg. Balogh Jenő, akkori kultuszállamtitkár ugyanis 1911-ben rendeleti úton keresztül vitte a jogi oktatás és vizsgarend régóta húzódó reformját. Finkey Ferenc régi kezdeményezését megvalósítva bevezette a harmadik alapvizsgát, s ennek külön tárgya lett a büntetőeljárás jog. Ezért állították be a minisztérium költségvetésébe a kolozsvári egyetem új tanszékét. Az új területen, az inspiráló egyetemi környezetben, Finkey Ferenc nagy lendülettel kezdett munkához. A legújabb külföldi művek, folyóiratok megrendelésével fejlesztette a könyvtárat. Elkészítette büntetőjogi tankönyveinek átdolgozott, újabb kiadásait. Előadásait nagyszámú hallgatóság előtt tartotta, s szemináriumain, praktikumain is sokan vettek részt a gyakorlati esetek megvitatásában, a tanúvallomási kísérletekben, a bűnügyi esetek perrendszerű tárgyalásain, a fegyházak, fiatalkorúak fogháza és javító-nevelő intézete meglátogatásán. Mint a fiatalkorúak felügyelő hatóságának elnöke hallgatóit is bevonta a gyermekvédelmi és a patronázs munkába. Balogh Jenő, már mint igazságügy miniszter, 1913-ban kinevezte a marosvásárhelyi ügyvédi és bírói vizsgabizottságba. Finkey Ferenc három tanévet töltött a kolozsvári katedrán. 1915 szeptemberétől Balogh Jenő igazságügyi és Janovich Béla kultuszminiszter kérésének engedve átment az 1912-ben alapított, de csak 1914 augusztusában megnyílt pozsonyi egyetemre. A pozsonyi egyetemen ekkor még csak a jogi kar működött, s a büntetőjog fiatal tanára, Degre

Lajos, 1915 márciusában elesett a fronton. Finkey Ferencet pozsonyi kinevezésekor a minisztérium biztosította, hogy a kolozsvári és a pozsonyi diáklétszám különbsége miatt a szigorlati és egyéb vizsgadíjakból származó mellékjövedelme csökkenésének kompenzálására mindaddig évi 4000 korona működési pótlékot biztosít, amíg a VI. állami fizetési osztályból át nem nevezik az V. fizetési osztályba. A kezdetleges egyetemi viszonyok és a kicsiny, háborús diáklétszám ellenére Finkey Pozsonyban is ambíciózusan dolgozott. Létrehozta a büntetőjogi szemináriumot, s praktikumban való használatra kitűnő, később is használt jogszabálygyűjteményeket szerkesztett és adott ki. Bekapcsolódott a Pozsonyi Patronage Egylet munkájába. Előadásokat tartott a gyermekvédelem és a fiatalkorúak erkölcsi gondozásának kérdéseiről. Elnöke lett a pozsonyi Hadigondozó Bizottságnak, s az igazságügy miniszter kinevezte a Fiatalkorúak pozsonyi Felügyelő Hatóságának tanácselnökévé. Balogh Jenő igazságügy miniszter munkatársaként közreműködött a törvényelőkészítő munkában a fiatalkorúak bíróságáról, a közveszélyes munkakerülésről hozott törvények megalkotásánál, s elkészítette egy megalkotandó új büntetőtörvénykönyv általános részének tervezetét. A világháborút megelőzően megalkotott sajtótörvény kommentálásával hozzájárult a törvény gyakorlatának kifejlesztéséhez. Elsősorban kodifikációs munkája elismeréseként kapta meg 1916-ban az udvari tanácsosi címet. Pozsonyban a legnagyobb munka akkor várt Finkey Ferencre, amikor megválasztották rektori hatáskörrel felruházott jogi kari dékánnak az 1917-1918. tanévre. Nagy küldöttség élén felkereste Apponyi Albertet, az újonnan kinevezett kultuszminisztert, akit sikerült meggyőzniük, hogy a háborús nehézségek ellenére meg tudják teremteni Pozsonyban a bölcsészkar és az orvosi kar működésének feltételeit, beleértve az orvosi karhoz szükséges klinikákat is. A tervet Klebelsberg Kunó államtitkár is támogatta. Felterjesztettek kinevezésre tíz-tíz tanárt az új karokra. Ezeket a miniszter is támogatta, s a király 1918 márciusában kinevezte őket. Addigra Finkey irányításával megtörtént a karok elhelyezéséhez szükséges épületek kiválasztása, megszerzése, átalakítása, az új helyiségek felszerelése, a szervezeti szabályzatok kidolgozása, a hivatalok működéséhez szükséges személyek kiválasztása, kineveztetése. Finkey márciusban megalakította a bölcsészeti, áprilisban az orvostudományi kart, s megalakulhatott az Egyetemi Tanács. 1918. április 14-től Finkey Ferencet választották a pozsonyi egyetem első rektorává, s megtartották az egyetem első ünnepélyes alakuló közgyűlését. 1918. szeptember 20-án Finkey Ferencet Károly király kinevezte az V. fizetési osztályba. A háborús összeomlás következtében 1919. január 1-jén a csehszlovák hadsereg megszállta Pozsonyt, s az új hatóság átvette az egyetemet is. A bölcsészeti és az orvosi kart hamarabb bezárták, a jogi fakultáson azonban új hallgatók felvétele nélkül, nem zavartalanul, de magyarul folyt az oktatás 1921 szeptemberéig. 1921. szeptember 6-án az újonnan alapított csehszlovák Komensky egyetem teljes egészében átvette a jogi kart is. A magyar professzorokat kiutasították, így a mindvégig kitartó Finkey Ferencet is. Finkey bútorai, ingóságai átszállítása céljából még visszament Pozsonyba, ahonnan csak november 1-jén tudott megérkezni a szállítmánnyal. Budapesten csak egyszobás szükséglakáshoz jutottak, így az ingóságok fél évre állami zálogházi raktárba kerültek. Az országgyűlés 1921 júniusában döntött a pozsonyi menekült egyetem Pécsre való letelepítéséről, Pécs azonban még

szerb megszállás alatt állt. Finkey, nem vállalva az újabb bizonytalanságot, elfogadta a Szegedre települt kolozsvári egyetem meghívását, ahová 1921. szeptember 22-én ki is neveztek. Mivel azonban Szegeden sem sikerült megfelelő lakást szerezni, Finkey nem költözött le, hanem csak az előadásai napján utazott Szegedre. Alig másfél évi szegedi tanárkodás után, 1923-ban, amikor Budapesten már jobb lakáshoz jutottak, Finkey elfogadta Varga Ferenc koronaügyész ajánlatát, hogy vállalja mellette az egyik koronaügyész helyettesi állást. 1923. május 15-től kapta meg kinevezését, ami akkor a IV. bírói fizetési osztállyal járt, s egyenlő rangú volt a kúriai tanácselnökséggel. Feladata az első- és másodfokú bíróságok jogerős ítéleteinek vizsgálata volt, s a törvénytörő ítéletek Kúria elé vitele. A jogegységi perorvoslatokat írásban s a Kúria nagytanácsa előtt szóban is ki kellett fejtenie. Igazságügyi szolgálata második állomásaként a kormányzó az igazságügy miniszter felterjesztésére 1930. október 20-án a királyi Kúria tanácselnökévé nevezte ki. A harmadik büntetőtanácsot vezette, mely főleg bonyolult csalási és okirat-hamisítási ügyekkel foglalkozott, de gyilkossági és rablási esetek is nagy számban fordultak elő, s bár elméletileg a halálbüntetés ellen volt, a társadalom védelme érdekében halálos ítéleteket is hozott. Pályája csúcsaként a kormányzó 1935. június 23-án koronaügyésszé nevezte ki. Beköszönő beszédében hangsúlyozta, hogy a koronaügyész működésének első vezérelve a törvényesség, a törvények tiszteletben tartása és a jogegység megóvása feletti örködés. Síkra szállt a királyi ügyészség függetlensége mellett. Nagy figyelmet keltett szereplése a Szálasi-perben. Szálasi Ferenc ellen 1937 őszén emeltek vádat a társadalmi rend felforgatására irányuló vétség miatt. Másodfokon a királyi ítélőtábla az állami és társadalmi rend erőszakos megsemmisítésére irányuló büntetést mondta ki bűnösnek, és háromévi fegyházra ítélte. A semmisségi panaszt tárgyaló Kúria előtt Finkey hatásosan és eredményesen érvelt a kiszabott büntetés helybenhagyása mellett. Hangsúlyozta, hogy „az állam és a társadalom rendjét, békéjét, mint a jelen bűnügy mutatja, nem csupán bal-, de jobboldalról is fel lehet forgatni”. Súlyosbító körülménynek tekintette, hogy „a vádlott hazafias rajongás leplébe burkolta a maga féktelen ambícióját”. Mint koronaügyész Finkey hivatalból tagja lett a Felsőháznak is, ahol számos büntetőügyi és közoktatásügyi kérdésben is felszólalt. Koronaügyészi működése idején az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület 1936-ban társelnökévé választotta. Az igazságügy miniszter pedig 1938-ban három évre kinevezte az Országos Bírói és Ügyvédi Vizsgabizottság elnökévé. Állami elismerésekben is része volt, 1936-ban megkapta a királyi titkos tanácsosi címet. Amikor pedig 1940. január 30-án befejezte koronaügyészi pályafutását, s hetvenévesen nyugalomba vonult, akkor megkapta a kormányzótól a legmagasabb kitüntetést, a Magyar Érdemrend nagykeresztjét. Finkey Ferenc tizenhét éves igazságügyi szolgálata alatt sem szakadt el teljesen az egyetemi és a tudományos világtól. 1923-tól néhány évig a Közgazdaságtudományi Karon is tartott félévenként háromórás kollégiumot büntetőjogból. 1925-ben a szegedi egyetem tiszteletbeli nyilvános rendes tanári címmel tisztelte meg. Az egyetemi szokásrend szerint kollégái, tanítványai 1935-ben Irk Albert pécsi professzor szerkesztésében hatalmas emlékkötettel köszöntötték a 65 éves Finkey Ferencet. 1940-ben pedig újra a szegediek, „a jogtudományok művelése és a jogi oktatás terén elért kimagasló érdemei elismeréséül” a jogtudományok tisztelet-

beli doktorává, díszdoktorrá avatták. Budapestre kerülve szorosabb lett a kapcsolata a Magyar Tudományos Akadémiával. Gyakrabban eljárt az osztályülésekre, s többször felolvasást is tartott. 1929-ben az Akadémia rendes tagja, s az ugyanabban az évben megalakult akadémiai Jogtudományi Bizottság elnöke lett. 1938-ban az Akadémia tiszteleti tagjává választották. Tudományos téren ekkor leginkább a büntetőjog harmadik ágával, a büntetéstannal, börtönüggyel, büntetés-végrehajtási joggal foglalkozott. A büntetőjog ezen új ágának elkülönítését még pályája elején kezdeményezte. 1933-ban az MTA kiadásában a Jogtudományi Bizottság kiadványsorozatában jelent meg a Büntetéstani problémák című terjedelmes műve, amelyet a büntetőjog harmadik ága tankönyvének tekintett. Ez a könyv összefoglalta a büntetés-végrehajtás összes kérdésére vonatkozó joganyagot, tudományos rendszerben. Utolsó fejezete a bűnügyi politika alapvető kérdéseivel is foglalkozott. Meggyőződése volt, hogy a magyar törvényhozásnak előbb-utóbb meg kell alkotnia a büntetés-végrehajtási törvénykönyvet, ami betetőzése lenne a magyar büntetőjogi kodifikációnak. Finkey munkáival kezdődött meg Magyarországon a büntetéstan és a büntetés-végrehajtási jog tudományának kialakulása. Büntetéstani elveinek kiindulópontja egyrészt a társadalom védelme, másrészt az etikai alapozású nevelés eszméje volt. Meggyőződése volt, hogy a büntető szigor nem csupán megtorlás, hanem nevelési, pedagógiai eszköz is, s ezt a legnagyobb sikerrel a fiatalok bűnelkövetőkkel kapcsolatban alkalmazhatjuk. Ezért tartotta fontosnak a megelőző patronázs munkát és az utógondozást, az elítéltek reszocializálását. Pályája elejétől sokat foglalkozott ezzel a problémával, s később legjobb tanulmányának a húszas években az Akadémiai Értekezések között megjelent Büntetés és nevelés című munkáját tartotta. Ide kapcsolható, hogy nagyon örült annak, hogy kezdeményezésére 1940-ben kodifikálták a rehabilitáció jogintézményét, a hátrányos jogkövetkezmények lehetséges törlését. Pályája méltó befejezése volt nyugdíjazása utáni legnagyobb vállalása, a Fiatalkorúak budapesti Felügyelő Hatóságának elnöki tiszte. Ezt a patronázs szolgálatot, amelyet már Kolozsváron és Pozsonyban is ellátott, Budapesten 1942. február 5-én három évre kapta meg. Komoly szervezéssel fogta össze a fővárosi karitatív egyesületek, szociális intézmények és a hatóságok munkáját. Ismeretterjesztő tanfolyamokat, s a pártfogóknak, pártfogó tisztviselőknek továbbképzéseket szervezett. Emellett családtörténetet írt (Pataki krónika, 1943), s megjelentette emlékezéseit: Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból, Sárospatak, 1944. A világháború végén, 1944 decemberétől február elejéig a bombázások miatt nagyrészt légópincébe kényszerült feleségével együtt. Budai, Nyúl utcai lakásukat bomba- és gránátalálat érte, a szobákat kifosztották, írásait szétszaggatták. A ház lakhatatlan lett, ezért 1945. április 6-án visszaköltöztek szülő- és felnevelő városukba, Sárospatakra, felesége volt otthonába, a Radácsyak családi házába. Finkey Ferenc egyébként mindig vallotta, hogy a sárospataki szellemiség neveltje. 1944-ben megírta, hogy „Patakon születve, a főiskola négy évszázados hagyományát, törhetetlen kálvinista életfelfogását közvetlenül tapasztalva, átérezve és átélve” alakult ki a református hitért való igazi rajongása és érett meggyőződése: „a kálvini puritán életfelfogás, az egyszerű és szigorúan erkölcsös életmód, a nyílt, bátor és mindig őszinte beszéd, mindenféle mysticismustól való irtózás valóban véremben volt és van ma is”. Sá-

rospatakra visszatérve változatlanul szorgalmasan mindennap végzett szellemi munkát. Két nagyobb kézírata maradt fenn ebből az időszakból. A sárospataki református jogakadémia története 1793-1923 címmel tizenöt ív terjedelemben részletesen bemutatja az akadémia 130 éves történetét, kitűnő portrékat is rajzolva a nagy tanáregyéniségekről Kövi Sándortól Ballagi Gézáig. A másik jelentős kézírata, amelyet 1948. március 15-én zárt le, hiánypótló tudománytörténeti jelentőségű írás: A magyar büntető-perjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Ez utóbbit Finkey Ferenc születésének 130. évfordulóján, 2000-ben kiadták Sárospatakon. Finkey Ferenc 1949. január 25-én Sárospatakon hunyt el. A református templomból temették. Emlékének ápolására 1991-ben megalakult a Finkey Ferenc Bűnügyi Reform Társaság, 2000-ben pedig az Országos Ügyészi Egyesület Finkey Ferenc-díjat alapított.

MTA tagság: levelező, 1908. ápr. 30., rendes, 1929. máj. 10., tiszteleti, 1938. máj. 6.; az 1929-ben felállított Jogtudományi bizottság elnöke (1929-1947)

Díszdoktor: szegedi tud. egy. jogi kar díszdoktora, 1940. febr. 17.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a sárospataki Jogász Önképző Egylet és Irodalmi Önképző Egylet tagja (1887-1891); M. Filozófiai Társ. vál. tagja; a M. Jogászegylet tagja (1893-), vál. majd tiszteleti (1946-) tagja; Orsz. Bírói és Ügyészi Egyesület társelnöke (1936-), elnöke (1938-1940); a M. Büntetőjogi és Kriminológiai Társ. alapító társelnöke (1939-); Fáy András Társ. tiszteletbeli tagja (1946-)

Külföldi tudományos egyesület: Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület tagja (1893-); Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie tanácsának vál. tagja; VIII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus szakosztálytitkára (1905, Bp.); IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus magyar kiküldötte (1910, Washington)

Szerkesztőségi tagság: sárospataki Ifjúsági Közlöny főmunkatársa, majd felelős szerkesztője (1889-1891); Magyar Jogi Lexikon főmunkatársa

Közéleti társaság, szerep: a sárospataki diák Gyorsírókör, Tornaegylet, Zeneegylet, Olvasóköri elnöke (1887-1891); Országos Patronage Szövetség vál. tagja; Pozsonyi Patronage Egylet vál. tagja (1915-), alelnöke (1917-); Pozsonyi Pártfogók Körének elnöke (1916-); Pataki Diákok Orsz. Szövetsége Budapesti Egyesülete elnöke

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: presbiter Sárospatakon (1912-ig), Pozsonyban (1915-1921), Bp.-en a budahegyvidéki egyházközségben (1944-ig); alsózempléni egyházmegye világi aljegyzője; tiszáninneri ref. egyházkerület világi aljegyző; zsinati pótképviselő (1904-1907); szlovenszkói tiszáninneri ref. egyházkerület tanácsbírája (1920-1922); dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírája (1925-), a M. Prot. Irod. Társ. tagja

Politikai szerep: felsőházi tag hivatalból mint koronaügyész, 1935-1940; a felsőházi kérvényezési biz. elnöke, az igazságügyi biz., a közjogi biz. és az Igazoló bíróság tagja

Kitüntetés: m. kir. udvari tanácsos (1916. jan.); MTA Kautz Gyula-díja (1913), Marczibányi-jutalma (1922); m. kir. titkos tanácsos (1936. nov.); Magyar Érdemrend nagykeresztje (1940)

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség: 1895-ben vett meg Sárospatakon, a Rákóczi úton egy házat 5000 forintért, később 5000 korona felhasználással

nálásával ötszobás házzá alakította; apósától örökölt a sárospataki határban, a Gombos-hegyen 1 hold szőlőt és 1 hold rétet, ahol 1905-ben felépítették az emeletes borházat és nyaralót, az ún. Erzsók-villát; hivatalos éves jövedelme 1915-ben, pozsonyi egyetemi tanárrá való kinevezésekor: a VI. fiz. o. szerint 6000 korona fizetés, személyi pótlék többlet 2000 korona, I. és II. ötödéves korpótlék: 1600 korona, működési pótlék a tandíj- és vizsgadíj különbözet kompenzálására: 4000 korona, lakáspénz: 1800 korona, a kezdődő infláció miatt ehhez jött 1918 elején 4800 korona háborús segély; alapilletménye koronaügysz helyettesként pótlékok nélkül 1927-ben: a IV. bírói fizetési csoport szerint havi 1100 pengő, + havi 200 pengő lakáspénz; alapilletménye koronaügyszként 1938-ban pótlékok nélkül az V. bírói fizetési csoport szerint: havi 1100 pengő (a világgazdasági válságot követő állami megszorítások miatt csökkentett összeg), + havi 220 pengő lakáspénz

Finkey József

bányamérnök

(Sárospatak, Zemplén m., 1889. nov. 27. – Budapest, 1941. ápr. 7.; a Kerepesi úti temetőben nyugszik)

Apja: Finkey József (ref., Miskolc, 1856. dec. – Sárospatak, 1908) A középiskolát a miskolci ref. gimnáziumban, a jogakadémiát Sárospatakon végezte. Budapesten letette az ügyvédi vizsgát, s 1880-ban ügyvédi irodát nyitott Miskolcon. 1885 őszén a tiszáninneni egyházkerület közgyűlése megválasztotta a sárospataki jogakadémia megüresedett bölcsészeti és jogbölcsészeti tanszékének rendes tanárává. Később átment a polgári perrendtartás és egyházjog tanszékre. Testvérei: 1. Finkey Mária (ref., Miskolc, 1858. máj. –); 2. Finkey Irma (ref., Miskolc – Sárospatak), férje Molnár Lajos sárospataki gimn.-i tanár (1876-1892); 3. Finkey Klára (ref., Miskolc, 1864. aug. –), férje Piskóty János (ref.) vattai (Borsod m.) földbirtokos; 4. Finkey István (ref., Miskolc, 1867. szept. 26. –) Sárospatakon teológiát is végzett, vármegyei tisztviselő lett Miskolcon. Felesége Molnár Eszter.

Apai nagyapa: Finkey József (ref., Szendrő, 1826. jún. 13. – Vatta, 1916. márc. 20.) A középiskolát és a teológiát Sárospatakon végezte. 1850-51-ben publicus praeceptor (köztanító) volt a gimnáziumban. Az 1851-52. tanév első felében az akkor szervezett VIII. osztály vallástanára lett. Ezután az alsóvadászi református iskola rectora volt (1852. jan. – 1855. nov.). Közben 1855-ben letette a segédlelkészi vizsgát. 1855 novemberében a miskolci ref. gimnáziumhoz csatolt elemi osztályok tanítójává, 1861-ben pedig a gimnáziumi II. osztály rendes tanárává választották. Latint, földrajzot és rajzot tanított. 1899-ben, 74 évesen ment nyugdíjba. Utolsó éveit kisebbik lányánál Vattán töltötte. Miskolcon temették a ref. gimnázium épületéből. Testvérei: 1. Finkey Julianna (ref., Szendrő, Borsod m., 1824. febr. –); 2. Finkey Zsigmond (ref., Szendrő, 1828. szept. –); 3. Finkey Sámuel (ref., Szendrő, 1829. dec. –); 4. Finkey Zsuzsanna (ref., Szendrő, 1832. márc. –); 5. Finkey László (ref., Nagybarca, Borsod m., 1834. ápr. –); 6. Finkey Eszter (ref., Nagybarca, 1835. aug. –); 7. Finkey Dániel (ref., Nagybarca, 1838. jan. –) Sárospatakon tanult; 8. Finkey István (ref., Nagybarca, 1840. márc. –)

Apai nagyanya: nemes Básthy Emilia (ref., Alsóvadász, Abaúj m., 1829 – Miskolc, 1897. jan. 13.), házasságkötés: 1856; testvérei: 1. Básthy Ábrahám, nemesi birtokos Alsóvadászon, felesége Szendrei Balogh Judit

Apai dédapa I.: Finkey József (ref., vszín. Sajóivánka, 1785/1790 – vszín. Nagybarca, 1840 után) Miskolcon és Sárospatakon tanult. Sárospatakról 1810-ben Kazincra (Borsod m.) ment ki praeseptornak, 1815-ben pedig IX-es tógátusként Tiszalucra (Borsod m.) rectornak. Később a Borsod megyei Szendrőn (-1824 – 1833) és Nagybarcán (1833-1840-) volt oskolatanító.

Apai dédanya I.: nemes Ethei Julia (ref.) Borsod községbeli család

Apai dédapa II.: Básthy János alsóvadászi nemesi birtokos. A 17. század közepe óta az Abaúj megyei Szászfán birtokos családból származott, apja is János volt, nagyszülei pedig: Básthy László (ref., 1684 –) és Ebeczki Mária.

Apai dédanya II.: nemes Hangátsy Klára (ref.)

Apai ükapa I.: Finkei Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Iskoláit valószínűleg a miskolci ref. gimn.-ban kezdte, 1758-ban subscribált Sárospatakon. 1771-től 1788-ig Sajóivánka ref. lelkésze a borsodi egyházmegyében, 1788-tól 1792-ig a gömöri Uzapanyiton, majd újra a borsodi egyházmegyében szolgált: Szakácsi (1792-1795), Damak (1795-1801). Apai ágon dédapja volt Finkey Ferenc (1870-1949) jogászprofesszornak, koronaügyésznek.

Apai ükanya I.: Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod.1812. okt. 17.) Apai ágon dédanyja volt Finkey Ferenc (1870-1949) jogászprofesszornak, koronaügyésznek.

Anyja: Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1850-es évek – Sárospatak, 1910-es évek, 53 évet élt); féltestvére: 1. Finkey Róza, aki Lehoczky Ignác sárospataki tornatanárhoz ment férjhez, majd annak halála után Papp Józsefnek, az abaúj megyei Tomor (1891-1894), később Kupa (1894-) ref. lelkészének felesége lett; testvérei: 1. Finkey József (ref., Sárospatak –) húszévesen mint jogáshallgató halt meg; 2. Finkey Erzsébet (ref., Sárospatak, 1872. jún. –), férje Nemes István

Anyai nagyapja: Finkey József (ref., Szendrőlád, 1824. jan. 7. – Sárospatak, 1872. dec. 20.) 1832-től másfél évig a szikszói algimnáziumban tanult. 1834 februárjától Sárospatakon folytatta a gimnáziumot, ahol hamarosan segélydíjas lett. Ugyanitt végezte akadémiai bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányait. 1847-ben publicus praeseptor (köztanító) volt, 1848-ban pedig esküdt. 1849 novemberében rendes tanárrá választották a sárospataki gimn.-ba a görög nyelvi tanszékre. Lefordította és kiadta Szophoklész öt tragédiáját (Sárospatak, 1858-1866). 1872 végén a kezdődő kolerajárvány áldozata lett. Első felesége Kérészi Éva volt, aki egy év múlva meghalt. 1855-ben Vass Rózát vette feleségül. Harmadik feleségétől, Hrabcsák Erzsébettől (1831 – 1898) született Finkey Ilona. Féltestvérei: 1. Finkey Ábrahám (ref., két és fél éves korában elhunyt); 2. Finkey Sámuel (ref., Borsod, 1814. júl. –) gazdatiszt lett; 3. Finkey Ábrahám (ref., Borsod, 1816. aug. – Hegymeg, 1836) 1835-ben Sárospatakról I. éves tógátusként Noszvajra (Borsod m.) ment praeseptornak, de még abban a tanévben szüleinél, Hegymegen „szárazbetegségben” elhunyt. Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Szendrőlád, 1819 – Szendrőlád, 1823); 2. Finkey Pál (ref., Szendrőlád, 1820. dec. 30. – Sárospatak, 1872. dec. 26.), a sárospataki ref. főgimn. tanára, az 1872 végén kezdődő kolerajárvány áldozata lett. Felesége Tatár Eszter. Ők voltak Finkey Ferenc (Sárospatak, 1870. okt. 27. – Sárospatak, 1949. jan. 23.) jogi kari egyetemi tanár, koronaügyész szülei. 3. Finkey

Éva (ref., Sajóivánka, 1826. máj. –) Az Abaúj megyei Kupáról származó nemes Csorba Jánoshoz ment férjhez. 4. Finkey Mária (ref., Sajóivánka, 1828. jan.-valószínűleg kisgyermekként hunyt el.)

Anyai nagyanya: Hrabcsák Erzsébet (ref., Sárospatak, 1831 – Sárospatak, 1898. márc. 27.)

Anyai dédapa I.: Finkey Ábrahám (ref., Sajóivánka, Borsod m., 1781 – Hegymeg, Borsod m., 1849. jan. 5.) A miskolci ref. gimnáziumban tanult, 1799-1800-ban ugyanott praeceptor volt. Tanulmányait Sárospatakon folytatta, ahonnan rectornak ment ki Abaújszántóra (1804-1807), majd Ongára (1810-1811). Később Borsodon volt oskolamester. Itt vette feleségül Bodnár Zsuzsannát. Megözvegyülve, 1818-ban még Borsodon házasságot kötött második feleségével Paksy Erzsébettel, egy borsodi birtokos leányával. Ugyanakkor a szintén Borsod megyei Szendrőládra került lévitának. 1826-ban lelkésznek választották a felsőborsodi egyházmegyébe, Sajóivánkára. Újabb özvegyesség után 1829-től 1849-ig a szintén felsőborsodi egyházközségnek, Hegymegnek volt a református lelkésze. harmadik felesége, nemes Lehoczky Sámuel özvegye, Mészáros Veronika volt. Testvére: 1. Finkei József (ref., Sajóivánka, 1785 k. – vsz. Nagybarca, 1840 után) azonos az apai dédapával. 2. Valószínűleg testvére volt Finkei Jób is, akinek 1791 és 1804 között hét gyermeke született Sajóvelezden Dienes Erzsébettől: Péter, Sámuel, Éva, Boldizsár, Erzsébet, Judit, Lídia.

Anyai dédanya I.: nemes Paksy Erzsébet (ref., Borsod –)

Anyai ükapa I.: Finkei Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Azonos az apai ükapa I.-el.

Anyai ükanya I.: Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod.1812. okt. 17.) Azonos az apai ükanya I.-el.

Vallása: ref.

Testvérei: 1. Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1892. szept. –) postai tisztviselő Sárospatakon, majd Szolnokon, férje Hegedüs László szolnoki pénzügyi titkár; 2. Finkey Bertalan (ref., Sárospatak, 1893. nov. –); 3. Finkey Zoltán (ref., Sárospatak, 1895. máj. – 1931), ügyvéd Tiszaföldváron; 4. Finkey Andor (ref., Sárospatak – az első világháborúban hunyt el)

Felesége: Lakits Janka (róm. kat., 1896 – Bp., 1962. ápr. 21.) Lakits József szigligeti igazgató-kántortanító és Kovács Mária (róm. kat., 1864 – Keszthely, 1932. júl. 31.) leánya, házasságkötés: 1918. aug. 15., Selmecebánya; testvérei: Lakosi/Lakits József; Lakits Pál; Lakits Sándor; Lakosi/Lakits László; Lakits Margit Vajda Józsefné; Lakits Vilma Károlyi Ferencné; Lakits Irma dr. Gyurácz Sándorné; Lakits Erzsébet Tóbiás Arturné

Gyermeke: Finkey Rózsika (1927-ben fogadták örökbe), férje dr. Németh Károly

Középiskola: sárospataki ref. gimn., 1899-1907, I-VIII. oszt.;

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola, 1907-11

Oklevél: selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola, 1911, abszolutórium; 1913, bányamérnöki államvizsga

Nyelvismeret: német, angol

Nyilvános rendes egy. tanár: Műegyetem, 1934. júl. 18., érc- és szénelőkészítéstan

Egyetemi tisztségek: Műegyetem, bánya-, kohó- és erdőmérnöki kar dékán, 1934-35

Életút: Finkey József ugyanabból a 18. század közepén Borsod megyében feltűnt református papi-tanítói-tanári családból származott, mint nagybátyja, a sárospataki jogakadémiai tanárságtól az egyetemi tanárságon át a koronaügyi pozícióig emelkedő Finkey Ferenc. Közös ősük Finkei Sámuel (1738 – 1804), aki Sárospatakon tanult, s a borsodi egyházmegye északi részén levő gyülekezetekben szolgált református lelkészként. Leszármazottai sárospataki tanulmányok után ugyannerre a területre tértek vissza tanítóként, lévitaként, lelkészként, s házasodtak össze borsodi, abaúji, gömöri kisnemesi családokkal. Finkei Sámuel egyik fia, Finkei József (1785 körül – 1840 után) apai ági, másik fia, Finkei Ábrahám (1781 – 1849) anyai ági dédapja volt a mi Finkey Józsefünknek. A nagyapák (mindkettő József) már eggyel feljebb léptek. Az apai nagyapa a miskolci református gimnázium tanára, az anyai nagyapa, a jeles görög fordító pedig a sárospataki református gimnázium kitűnő tanára volt. Az édesapa még feljebb jutva a sárospataki főiskola jogakadémiájának tanára lett. Ez, a Finkeyek miskolci ágából származó apa, másodfokú unokatestvérét, a Finkeyek pataki ágából származó Finkey Ilonát vette feleségül. Így született meg 1889-ben Sárospatakon az ő első gyermekükként Finkey József (apai ágon a negyedik József), a későbbi bányamérnök. Mint sárospataki tanárgyereket a sárospataki református gimnáziumba írták be. Már ekkor megmutatkozott vonzalma a matematika és a természettudományok iránt. Sárospatakon voltak hagyományai a természettudományok színvonalas oktatásának is. A bányamérnöki pálya választásában pedig szerepet játszhatott a gimnázium kiemelkedően gazdag, külön teremben elhelyezett ásványgyűjteménye is, amelynek legszebb darabjait Selmecebányáról kapta az iskola. 1907-es érettségije után Finkey József a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskolára iratkozott be. Szülei betegeskedtek, s hamarosan meg is haltak, így ő tanulásához a pénzügyi alapot azzal teremtette meg, hogy hetedikes-nyolcadikos gimnazista korában a gimnazisták részére kiírt összes pályadíjat megnyerte. A főiskolán pedig mint legszorgalmasabb elsőéves állami ösztöndíjat nyert. Már főiskolai hallgató korában hét cikke jelent meg a Bányászati és Kohászati Lapokban matematikai, mechanikai és gépészeti problémákról. Az abszolutórium megszerzése után 1911-től Kraszó-Szőrény vármegyében levő Drenkova társulati köszénbányájában teljesítette a kötelező kétéves üzemi-szakmai gyakorlatot. Miután 1913-ban letette a bányamérnöki államvizsgát, üzemvezető mérnökként dolgozott. Ez alatt az idő alatt is írt geológiai, geofizikai, geodéziai és gépészeti szakkikket. 1914. május 30-tól visszakerült a főiskolára a bányaműveléstani tanszékre mint tanársegéd. A világháború kitörése után, nem várva meg tisztii kiképzését, önként jelentkezett a harctérre. Mint tizedes ment ki a galíciai hadszíntérre. 1917-ben került vissza a főiskolára, ahol 1918. május 30-tól adjunktus lett. Ekkoriban megjelent cikkei még a bányászat minden ágával foglalkoztak. Főleg gazdasági és tervezési feladatok érdekelték. 1918-ban jelent meg első könyve Selmecebányán Bányatelepek tervezése címmel, amely sokáig tankönyvként volt használatban a főiskolán. Amikor 1918 őszén Európa első bányamérnöki főiskolája a cseh megszállás elől Selmecebányáról menekülni kényszerült, Finkey József is az 1919 tavaszán Sopronba települő intézménnyel tartott. Nem rettentették el az

újrakezdés nehézségei és a felszerelések hiányosságai sem. Éveken át dohos pincehelyiségben, asszisztens nélkül végezte fontos kísérleteit. 1921-ben találta meg a tehetségének, nagy matematikai és széles körű természettudományi felkészültségének, gyakorlati érzékének leginkább megfelelő területet. Ennek előzménye, hogy kollégája, Vitális István professzor, Trianon után, 1920-ban javasolta, hogy érdemes Recsken felújítani az arany-, az ezüst- és a rézérc termelést. Ekkor Finkey József állapította meg laboratóriumi kísérleteivel, hogy Recsken az úsztató, a flotációs eljárással lehet az aranytartalmú piritet, a rézércet a meddő részekről leggazdaságosabban elválasztani. A Finkey tervei alapján készített recskai flotációs művel az aranytermelést évi 4 kilogrammról 150-180 kilogrammra lehetett emelni. Ettől kezdve Finkey egyre jobban elmélyedt a flotációs s általában a nedves eljárás elméleti és gyakorlati problémáiban. A nedves előkészítés alapelveiről 1921-ben, az úsztató eljárásról 1922-ben közölt cikket a Bányászati és Kohászati Lapokban. 1923-ban a főiskolán létrejött az Érc- és Szénelőkészítési Tanszék, amelynek vezetésével 1923. december 15-től rendkívüli tanárként őt bízta meg, s kinevezték a VI. fizetési osztályba. Finkey rájött, hogy a gazdaságossági szempontból fontos érc- és szénelőkészítésnek a gyakorlatát akkor fejlesztheti, ha lerakja e gyakorlat szilárd, megbízható tudományos alapjait. Jó érzéssel Berlinben, a Springer kiadónál németül jelentette meg 1924-ben ezt az alapozó művet Die Wissenschaftlichen Grundlagen der nassen Erzaufbereitung címmel. Ez a monográfia világszerte ismertté tette a nevét a szakmában. A könyvet az Egyesült Államokban angolra (1930), a Szovjetunióban oroszra (1932) fordították, spanyolul is kiadták (1941), s az ércelőkészítéstani könyvek mindenütt hivatkoztak rá. Tudományos tevékenysége és főiskolai oktatómunkája miatt is fontosnak tartotta a gyakorlati laboratóriumi munkát. Létrehozta az Érc- és Szénelőkészítéstani Intézetet, s itt nem modelleket, hanem kisteljesítményű, de használható üzemi berendezéseket állított fel, így nemcsak laboratóriumi, de félüzemi kísérleteket is be tudott mutatni és el tudott végeztetni hallgatóival. A felszerelések alkalmasak voltak a felmerülő konkrét előkészítési feladatok nagy részének a megoldására is. 1926. február 7-től rendes tanárrá nevezték ki a VI. fizetési osztályban való meghagyás mellett. Ekkorra készültek el intézete első berendezései. A modernül felszerelt laboratóriumban Finkey József sorozatban végzett kísérleteivel azokat a fizikai és kémiai jelenségeket vizsgálta, amelyek alapján a bányászati termékekből gazdaságosan elkülöníthetők a használható ásványrészek az értéktelenebb meddő részekről. A szénelőkészítésre vonatkozó általános megállapításokon túl foglalkozni kezdett a hazai barnaszenek vizsgálatával. Kidolgozta a száraz előkészítés alkalmazását a hazai szénbányászatban és a Finkey-Bamert-féle légszért, amelyvel sikerült elérnie a hazai barnaszenek minőségjavítását, megoldani a hamucsökkentés problémáját. Ezt a világszabadalmát, az ásványoknak fajsúlyuk szerint való előkészítését, több hazai szénbánya jó eredménnyel használta. Kísérleteket végzett a hazai barnaszenek hazai kötőanyaggal való brikettelésére. Lengyelországban és Németországban tanulmányozta a szénelőkészítő és brikettelési eljárásokat. Brikettgyártó gépsora is világszabadalom lett. 1928-ban egy nagy amerikai ércbánya vállalat kecsegtető ajánlattal hívta műszaki vezetőjének, egy amerikai egyetem pedig tanári katedrát ajánlott neki. Ő azonban mindkét ajánlatot elutasította, s megelégedett a szerényebb hazai elismerések-

kel. 1928-ban elnyerte az Általános Kőszénbánya Rt. irodalmi pályadíját. Gyakorlati működésének elismeréseként 1932-től a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt. műszaki tanácsadóként alkalmazta, s az általuk gyártott előkészítő művek terveinél Finkey elgondolásait hasznosította. Oktatói és tudományos pályáján is elismerésekben volt része. 1929-1930-ban a Bányamérnöki és Erdómérnöki Főiskola bányászati osztályának dékánjává választották. 1931. február 7-én az V. fizetési osztály jellegét adományozták neki, tehát megkapta a méltóságos társadalmi rangcímet. 1934. május 11-én a bányamérnöki diszciplína egyetlen képviselőjeként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Ugyanebben az évben a soproni főiskola az átalakított József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem egyik kara lett, s Finkey József nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést kapott 1934. július 18-án a bánya-, kohó- és erdómérnöki kar szénelőkészítéstani tanszékére (V. fiz. o.). Az egyetemi rangra emelt intézmény első dékánjává a szokásrend szerinti rangsort átugorva Finkey Józsefet választották meg az 1934-1935-ös tanévre. 1936-tól tagja lett az Országos Felsőoktatási Tanácsnak is. Finkey a nagy megtiszteltetés után változatlan kitartással, szorgalommal folytatta tudományos vizsgálatait és kutatásait. 1937-ben A flotációs ásványelőkészítő eljárás címmel jelent meg tankönyve. Sok tekintetben alapvető cikkeit német nyelven is közzétette a sülyedési végsebességről, a mosási diagramok elméletéről, a flotációs eljárás alapelveiről, az adszorpciós maximumról, a pneumatikus szénelőkészítés mechanikai alapegyenleteiről, a mágneses szeparációs kísérletekről, s más alapvető kérdésekről. Ezekről a témákról évről-évre előadott az MTA III. osztályának ülésein is. Az akadémia 1940-ben rendes tagjává választotta. Laboratóriumában fáradhatatlanul folytatott kísérleteket a hazai ásványokkal, a gyöngyösoroszi szulfidos ércel, az úrkúti mangánérccel, a különböző helyekről származó bauxitokkal és szenekkel, a bagamér-nagylétai gypvasérccel. Gyakorlati, gazdasági eredményeket is hozó munkásságára tekintettel kapta meg 1937-ben a legfelsőbb kormányzói elismerést, s lett tagja 1937-től az Országos Iparügyi Tanácsnak és a Hadi Műszaki Tanácsnak. Változatlanul felfelé ívelő pályáját törte derékba korai halála 1941-ben. Budapesten a Herzog-klinikán hunyt el gyógyíthatatlan betegségben. A műgyetem nagy előcsarnokából temették. A recski ércbányászok és a soproni diákok sorfala között kísérték a Kerepesi úti temetőbe. Munkássága azt a folyamatot teljesítette ki, amely Péch Antal (1822 – 1895) 1869-ben megjelent első magyar ércelőkészítéstani könyvével kezdődött. Ennek eredményeként az ásványelőkészítés technikai eljárása elméletileg megalapozott tudományterületté fejlődött. Születésének századik évfordulóján a Bányászati és Kohászati Egyesület kezdeményezésére – amelynek alelnöke volt – a Miskolci Egyetem aulájában elhelyezték Finkey József bronz mellszobrát.

MTA tagság: levelező: 1934. máj. 11., rendes: 1940. ápr. 26.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Orsz. M. Bányászati és Kohászati Egyesület alelnöke (1938-1941)

Kitüntetés: Általános Kőszénbánya Rt. 1928. évi irodalmi pályadíja; Signum Laudis (1937); kardokkal és sisakkal díszített háborús emlékérem; Károly csapatkereszt

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség: Sopron, Vörösmarty u. 8., saját építésű családi ház; Keszthelyen nyaraló

Szathmáry Béla

Finkey Ferenc, a tudós tanár

[A bíró, egyetemi tanár szerző felkészült, méltó elemzője Finkey Ferenc jogtudósi, gyakorló jogászi munkásságának. Amint e szám bevezetőjében is volt szó róla, már korábban elkezdte életművének korszerű értelmezését, hasznosítását. Szervezi, szakmailag irányítja a 2020. évi, jubileumi konferencia előkészítését. Ez a tanulmánya megjelent in: Sárospataki Füzetek 2008/ 2. 101-106. old. KG]

A jogi oktatás mikéntjének meghatározása nem új keletű probléma, s jelentős különbségek fedezhetők fel a kontinentális és az angolszász területeken. Előbbire – természetesen nagyon leegyszerűsítve – az elméleti, utóbbira a gyakorlati képzés hangsúlyos volta a jellemző. A praktikum és az elmélet viszonya a mai jogi oktatásban biztosan nem találta meg a megfelelő arányt, s a bolognainak nevezett folyamatot éppen a jogi oktatás meghatározó reprezentánsai nem tartják ezen a területen bevezethetőnek és alkalmazhatónak. Én nem vagyok híve a csak gyakorlati szempontú képzésnek, mert ahogyan a tudomány egyetlen részterületén sem érhetünk el időtálló eredményeket az elméleti alapok kellő szintű kidolgozása és elfogadása nélkül, úgy nem lehet egy koncepciót akként kialakítani, hogy csak a pillanatnyi gyakorlati szükségleteket akarjuk kielégíteni, de éppen az alapok – az elméleti alapok – kiépítéséről feledkezünk meg. A jogi oktatás továbbra is reformációra szorul, a szó legtisztább értelmében. Azaz vissza kellene térnünk a tiszta forrásokhoz, ahogyan a folyó vize is ott a legtisztább, ahol ered. A talmudi zsidó jogban bíró csak az lehetett, akinek nyílt esze, helyes ítélőképessége és alapos törvényismerete volt, aki szerény és szelíd volt, hogy a feleket kellő türelemmel hallgassa meg, aki mindenben elfogadta a törvény Istentől eredő voltát, s ebből következően ítéletét Isten nevében hozta meg, akinek pártatlan ítélezését semmiféle gazdasági összeférhetetlenség nem befolyásolta, aki az igazságot tekintette a legfőbb ideálnak, és annak kiderítése legfőbb életcélja volt, akinek társadalmi szereplése, jelleme tiszta, mind jogilag, mind erkölcsileg feddhetetlen volt. A felsőbb bíróságok tagjaival szemben további követelményeket támasztottak, így a Tóra teljes körű ismeretét, az isteni tan kutatásában való jeleskedést, más tudományok, így a gyógyászat, a matematika, a csillagászat ismeretét, s elvárták tőlük, hogy több nyelvet beszéljenek. Nem lehettek aggastyánok, nem lehettek gyermektelenek, a bírácoknak semmiféle testi hibájuk nem lehetett. A ma bírái, de bátran mondhatjuk ügyészei, ügyvédei, ezeknek a kritériumoknak sok esetben nem felelnek meg. De nem volt ez másképp Finkey Ferenc (1870-1949) idejében sem. Talán nem véletlen, hogy a – pályája csúcsán kúriai tanácselnök, majd koronaügyész – tiszta gondolkodású, az igazság mind szélesebb körű felderítéséért, a humánus jogszolgáltatásért kezdettől fogva síkra szálló fiatal sárospataki jogász a jogi oktatást tartotta elsődleges hivatásának, s ebben a jogbölcseleti alapon álló gyakorlati ismeretekre is hangsúlyt helyező módszertant tekintette elsőd-

legesnek. Sárospataki jogakadémiai tanárként kapott meghívást a kolozsvári egyetem büntetőeljárásjogi tanszékére, 1896-ban lett egyetemi magántanár, majd onnan az újonnan megalakult pozsonyi egyetem büntetőjogi tanszékére került. 1912-től egyetemi nyilvános rendes tanár. A pozsonyi jogi kar megszűntetésével 1921-ben újból Budapestre költözött, majd két évre a Kolozsvárról Szegedre áttelepült egyetem büntetőeljárásjogi tanszékét foglalta el. Harmincéves tanárkodásával 1923-ban hagyott fel, amikor elfogadta Vargha Ferenc, akkor kinevezett koronaügyész meghívását és koronaügyész-helyettes lett.

Finkey tanulmányozta Comenius oktatói munkásságát, a szemléltető módszer, a gondolkodásra nevelés, az egymásra épülő tananyag és a Schola Ludus (az iskola mint színjáték) mint didaktikai elvek mind megtalálhatók tankönyveinek szerkezetében, gyakorlati oktatói tevékenységében. Harcolt azért, hogy a jogi oktatásban, ahol lehetséges, alkalmazzák a *szemléltető módszert*, a kísérleteket, s e célra készítsenek gyakorlati joganyag-gyűjteményeket.¹ A szemléltető oktatás fontosságát hangsúlyozva így ír: „Valóban csodálatos, hogy míg az oktatásügy többi ágaiban mindenütt elengedhetetlennek tekintik a Comenius által már közel 300 év óta hirdetett szemléltető módszert, az előadás vagy tanítás tárgyának valóságban vagy képekben, rajzban bemutatását, a felsőoktatás legtöbb ágában, az orvosi, természettudományi szakon, a műegyetemen pedig a kísérletek nélkül szinte lehetetlennek látszik az előadás, addig a jogi oktatásban ez a módszer még mindig jóformán ismeretlen s egy-két kezdeményezéstől eltekintve mint egészen új reform-eszméről kell arról beszélnem.”² Példaképe Kövy Sándor (1763-1829) debreceni ügyvéd, majd pataki jogtanár, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan tanára, „akinek egyénisége prototípusa volt a tudomány és az ifjúság szeretetét, a vallásos és hazafias szellemet önmagában egyesítő és hallgatóiba átplántáló protestáns jogtanárnak.”³ Ahogyan Ködöböcz József is kiemeli Finkeyről írt munkájában reá való hivatkozással, Kövy nem elégedett meg azzal, hogy tanítványait bevezesse a jog szellemébe és szabályaiba, a közigazgatási, bírói, ügyvédi tisztségek teendőinek végzésébe, titkaiba, de céltudatosan elő is készítette őket jövő életpályájukra is.⁴ Szilárdan hitte, hogy az elméletet és a gyakorlatot, a tudományt az étellel összekapcsolni szükséges. Erről így írt: „Nem elég szép előadásokat tartani, nem elég a jogi fogalmakat, így a büntetőjogban a megtorlást és megelőzés eszméit vagy a kísérlet és részesség szép dogmatikai kérdéseit heteken, talán hónapokon keresztül tudományosan fejtegetni, hanem a hallgatóságot rá kell kaptatni, hogy a jogintézményeket ne csak hírből, de a maguk valóságában, az életből ismerje meg. Ezt a jogi oktatásügyi programot hallgatóimmal tényleg minden

¹ Ködöböcz József: *Finkey Ferenc élete és munkássága*, Miskolc-Sárospatak 1995, 54.

² Finkey Ferenc: *A jogtanítás módszerének reformja és a gyakorlati joganyag-gyűjtemények*, Pozsony, 1917. 4. Meg kell jegyezni, közel száz év elteltével e megállapítása még mindig időszerű. A mai, korszerű technikai eszközök segítségével pedig már az előadóterembe „varázsolható” a tárgyalóterem, a börtönépület. Én magam 2004-ben a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara fiatal oktatóinak tartottam előadást Oktatástechnika és oktatástechnológia a jogászképzésben címmel. Ezt azóta sem kellett megismételniem sem ott, sem máshol.

³ Finkey Ferenc: Kövy Sándor, in: Sárospataki *Református Lapok*, 1929, 311.

⁴ Ködöböcz József: i.m. 61.

úton-módon igyekeztem megvalósítani. Előadásaim alatt azért nem értem be a minél szebb és vonzóbb szavakkal, a régi stílusú szavaló módszerrel, hanem kezükbe adtam a büntetőtörvénykönyvet, a büntető perrendtartást, megtörtént bűneseteken keresztül világítottam meg a dogmatikus kérdéseket.⁵ A kolozsvári egyetemen Finkey és tanártársai 1912-13-ban készítették az első joganyag-gyűjteményt, aminek mintáját a Finkey által a perjogi előadásra szolgáló tantermében berendezett kriminalisztikai gyűjtemény szolgáltatta. Különösen fontosnak tartotta a gyakorlati ismeretek megszerzését a büntetésvégrehajtás területén: „Ma a jogi oktató célja a gyakorlati élet számára képzett jogászokat, bírákat, ügyészeket, ügyvédeket nevelni, egy olyan fontos jogágban, mint a börtönügy, mindenesetre alapos elméleti ismereteket kell szereznüök, az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásának megértésére pedig legcélravezetőbb, s elengedhetetlen tanügyi eszköz egy fegyház, fogház és egy javítóintézet megsemlélése.⁶ Megdöbbenőnek tartotta, hogy gyakorló jogászok nem hallottak beható fejtegetést a rabmunka részleteiről, az ételmezésről, egészségügyről, vagy a börtönépítészetről. Az pedig egyenesen „túrhetetlen”, hogy mint ügyész egy fogház felügyelőjévé lesz úgy, hogy modern intézetet látott volna.⁷ Ő maga tanítványait elvitte a váci, lipótvári, illavai és a munkácsi fegyházakba és az aszódi javítóintézetbe. Rendszeresen járt hallgatóival Sátoraljaújhelyen és Budapesten büntető tárgyalásokon, és ösztönözte őket az önálló részvételre is.⁸ A *Schola Ludus* Comenius óta jelen volt a sárospataki oktatásban, jelesül a jogi felsőoktatásban is. A példaként emlegetett Kövy Sándor hallgatói a vármegyei közigazgatás és bíraskodás feladatait úgy gyakorolták, hogy hallgatóiból jelképes vármegyét szervezett, amit a Sárospatak közelében emelkedő Páncél-hegyről Páncél vármegyének neveztek el. A vármegye főispáni tisztét maga Kövy töltötte be, a hallgatók pedig alispánok, szolgabírák, jegyzők, táblabírák, esküdtek, tisztii ügyészek voltak. Tartottak megyei közgyűlést, bírósági tárgyalást, tisztújítást. Kitalált peres ügyeket vizsgáltak meg, rendeleteket bocsátottak ki, költségvetést készítettek. Páncél vármegye keretében a joghallgatók a vármegyei élet különböző területein: a szónoklatokban, beszédekben, tárgyalásokban és vitákban nagy gyakorlatra tettek szert. Finkey bevezette a praktikumi órákat, s kötelességének érezte, hogy az előadások, fő- vagy speciálkollégiumok keretébe, vagy különórákon az elméleti fejtegetések gyakorlati értékét demonstrálja a hallgatói előtt. Ennek során alkalmazta a már említett gyakorlati joganyag-gyűjteményt, majd ahogyan már hallgató korában javasolta, ösztönözte hallgatóit az önképzésre, az önképzőkörök megalakítására. Szorgalmazta, hogy a hallgatók az önképzőkörökben a szóbeliség és a vitakozás gyakorlása végett hetenként legalább egyszer a maguk vagy a szaktanárok által kitűzött tételek felett szóbeli eszmecsere-t folytassanak.⁹

⁵ Finkey Ferenc: *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból*, Budapest, 1944, 68.

⁶ Finkey: *A börtönügy jelen állapota és reformkérdései*, Budapest, 1904, 16.

⁷ Tari Ferenc: *Az időszerű Finkey* in Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (Szerkesztette: Szathmáry Béla) Sárospatak, 1995. 86.

⁸ Kopp László: *Finkey Ferenc sárospataki évei* in: Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (Szerkesztette: Szathmáry Béla) Sárospatak, 1995, 141.

⁹ Finkey Ferenc: *A joghallgató társaimhoz*, in *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, 1889, 62.

Finkey Ferenc a büntetőjogot tágan értelmezte, ide tartozónak tekintette a büntető anyagi jogot, perjogot és a büntetésvégrehajtás jogát is. Tudományos pályája büntetőjogi dogmatikával indult. „Az egység és a többség tana a büntetőjogban” című, 1895-ben megjelent művével habilitált 25 éves korában, s lett magántanár 1896-ban. Ugyanebből az évből származik „A büntetőjog alapjai” címa székfoglaló értekezése. Ezt követik „A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban” (1899), „A motívumok tana a büntetőjogban” (1903), illetve a Btk. reformjáról (1903) készített munkái, majd „A jogtalanság, mint a büntetendő cselekmény ismérve” (1909) című művében az anyagi büntetőjog legalapvetőbb elméleti kérdéseit taglalta. Tankönyvírói munkássága kimagasló. Perjogból 1899-ben jelent meg „A magyar büntető eljárás tankönyve” első kiadása, majd 1903-ban a második kiadás. E művek előre mutató voltára Király Tibor hívta fel a figyelmet, amikor is Finkey büntetőeljárás alapelveinek ismertetése során rámutatott arra, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének valamennyi lényeges rendelkezése ezekben az alapelvekben már fellelhető.¹⁰ Anyagi büntetőjogból 1902-ben „A magyar büntetőjog tankönyve”, 1905-ben ennek a második, 1909-ben a harmadik, majd 1914-ben a legnagyobb terjedelemben (907 oldal) a negyedik kiadású tankönyve, aminek „új lenyomata”, rövidített új kiadása és „A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota” címet viselő ún. Toldalék 1923-ból való. Finkey szerint ez a Toldalék nem külön munka akart lenni, csak – „mindössze” 216 oldal terjedelemben – egyszerű kiegészítése „a tankönyv hiányossá és hézagossá lett szövegének”. Az említett Toldalék a tankönyv használhatóságának biztosítását volt hivatva szolgálni az 1914-22. években létrejött új anyagi büntetőjogi törvények, a legújabb szakirodalom és a bírói gyakorlat feldolgozásával. Ezek a tankönyvek felölelték a büntetőjognak mind az általános, mind a különös részi anyagát. Anyagi büntetőjogi tankönyvei közül végül is a legalapvetőbb, a legátfogóbb, a legtöbbször hivatkozott, az 1914-ben közzétett negyedik kiadás. Finkey volt az, aki elvégezte a magyar büntetésvégrehajtás tudományos megalapozását, s lerakta a magyar börtönügyi tudomány alapjait.¹¹ Első jelentős munkája e tárgykörben az 1904-ben megjelent „A börtönügy jelen állapota és reformkérdései”. Akadémiai székfoglaló értekezését 1930-ban „A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt” címmel tartotta. Az 1933-ban megjelent „Büntetéstan problémák” című munkája még ma is a magyar büntetéstan, börtönügyi irodalom egyik legszínvonalasabb alkotása. Tari Ferenc kiemeli, hogy Finkey munkáiban foglalkozik a nevelhetőség, „nevelhetetlenség” kérdésével is. E kérdésben az indeterminizmus álláspontját vallja. Abból indul ki, hogy az ember jelleme és egyénisége nem adott a születésnél, ezért a jellem változtathatlanságának elméletét visszautasítja. Nem fogadja el Kant, Spencer, Lombroso, Garofal, vagy Liszt kijelentéseit. Az igazságos közélet járva szerinte a jellem alakítható, formálható és ez globálisan értendő, mint az elítéltekre általánosan alkalmazható elv. Ez alól is vannak kivételek, de ez ne tántorítson el bennünket a helyes elvi alapokról –

¹⁰ Király Tibor: *Finkey Ferenc nézetei a büntetőeljárás jogról*, in: Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (szerkesztette: Szathmáry Béla) Sárospatak, 1995. 67.

¹¹ Tari Ferenc: *Az időszzerű Finkey*, in: Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (szerkesztette: Szathmáry Béla) Sárospatak, 1995, 81.

írja. „Sohasem szabad még a bűnözésben nevelkedett, romlott erkölcsű egyénekkel szemben sem feladni a reményt, hogy őket is a rendszeres testi, értelmi és erkölcsi edzés útján jobb emberekké, szorgalmas, munkaszerető, rendes emberekké tudjuk kifaraggni.”¹² Finkey különbséget tesz a javítás és a nevelés között. Javításról kizárólag a romlás, züllés útján lévőknel, vagy már az erkölcsileg romlottak esetében beszél. Ide tartoznak a súlyos bűncselekményt elkövetettek és a hosszú szabadságvesztésre ítélték. A nevelés viszont olyan kategória, amely az összes szabadságvesztési nemekre ítéltékre nézve közvetlenül is érvényesülhet, általános végrehajtási célnak tekinthető. A nevelésnek – Finkey szerint – három területe van: a testi, az értelmi és az erkölcsi nevelés. Nagyon fontosnak tartja, hogy az elítélt olvashasson, működjön könyvtár, kapjon újságot, tanulhasson. Szorgalmazza a rendszeres, előre meghatározott program szerinti előadásokat. Üdvözlí az Egyesült Államokban létrejött börtönújságot és az ennek hatására megjelenő első magyar „fogházi újságot”, mely Bizalom címmel 1929-ben Vácott látott napvilágot „egy lelkes patronage hölgy, Nagy Emilné Göllner Mária buzgólkodásaként.”¹³ Fontosnak tartja a test ápolását is, mint közegészségügyi követelményt, „amit a raboktól nem szabad sajnálni, sőt pont arra tekintettel, hogy azok nagy része a szabad életben a legegyszerűbb egészségügyi szabályokkal sem törődtek, ezeket módszeresen rá kell szoktatni a testápolási szabályokra. Ez nem fényűzés, hanem a nevelés elemi szabálya.”¹⁴ Az elmélet és a gyakorlat egészséges összhangját hangsúlyozó, Finkey Ferenc nagy súlyt helyezett a büntetőjogi alapok megértéséhez szükséges jogbölcseleti, elméleti képzésre is. Finkey szerint az igazságosság és a szükségesség eszméje képeze a büntetőjog alapvető elvét és egyúttal a büntetőjog bölcsészeti alapját. A mai tételes jog és tudomány vezéreszméi pedig a megtorlá, s az annak alapját képező egyéni felelősség, a megelőzés, vagyis a társadalmi védekezés, az egyéniesítés és az emberiség. Az igazságosság és a szükségesség (hasznosság) viszonyát illetően úgy foglalt állást, hogy ezek nem zárják ki, sőt feltételezik, illetőleg kiegészítik egymást. A büntetőjogi tankönyvekben adott elméleti alapozás mellett gyakorlatilag egyedülállóan jogbölcseleti tankönyvet is készített. És bár nem hozott létre önálló jogbölcseleti irányzatot, 12 év e tárgyban oktatómunkájának eredményeként az 1908-ban megjelent „A tételes jog alapelvei és vezéreszméi” című, I. kötetnek szánt 463 oldalas munkája alapos összefoglalását adja mindazoknak a bölcseletelméleti ismereteknek, amelyeket a jogi képzésben feltétlenül szükségesnek tart. Mindezeket azzal a szilárd meggyőződéssel tárdta olvasói elé, hogy a jogbölcseletre, vagyis a jog alapelveinek és vezéreszméinek ismeretére a joghallgatónak és a gyakorlati jogásznak feltétlenül szüksége van. A jogbölcselet iránt a gyakorlati jogászközönség közönyét azzal kívánta eloszlatni, hogy „tudományunkat az észjogi és a szociológiai egyenruhából kiszabadítva, reális alapon, mint a tételes jog bölcseletét, de az idealizmus, az eszmék kultuszával, világos szabatos

¹² Finkey Ferenc: *Büntetéstani problémák*, Budapest, 1933, 23. idézi Tari Ferenc: *Az időszerű Finkey*, in: Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (Szerkesztette: Szathmáry Béla) Sárospatak, 1995, 93-94.

¹³ Finkey: *Büntetéstani problémák*, 143.

¹⁴ Finkey: i.m. 140.

nyelven s jogászokra és laikusokra is gyümölcsöző módon, egyetemes összehasonlító jogtörténeti és lélektani módszerrel műveljük.”¹⁵ Finkey egyedülálló kísérlete sem vitte, és a ma önálló tanszékkal rendelkező jogbölcsezet sem viszi közelebb azonban e tudományát a hazai jogászvilághoz. Pedig a jogszociológia, a jogfilozófia önállósodásával letisztult, a „világos és szabatos nyelven” megírt tankönyvek már jóval könnyebben tanulhatók, mint a Finkey által is hivatkozott, általa igen nagyra értékelt Pulszky Ágost „Alaptana”, ami Finkey szerint is „a bölcseletkülönböztetésben sem szerető magyar közönségre szinte megemészthetetlenül tömör stílusában” valósággal elriasztotta a gyakorlati jogászvilágot a jogbölcsezettől.¹⁶ 1995-ben a Finkey emlékünnepeken Nagy Ferenc szegedi jogászprofesszor így zárta előadását: „Összegzésként úgy ítélem meg, hogy az anyagi büntetőjog területén Finkey Ferenc többször említett tankönyve a XX. század hazai összefoglaló szakirodalmának csúcsteljesítményei és maradandó értékei közé tartozik. Gondot jelent azonban, hogy ez a ma is hasznosítható maradandó érték – néhány hasonló művel együtt – igazából még szinte a könyvtárakban sem hozzáférhető, főként nem a joghallgatók tömegei számára. Épp ezért javasolható Finkey Ferenc tankönyvének reprint vagy más hasonló elérhető kiadásban történő ismételt közzététele, hisz ez egyszerre lenne értékmegőrzés és értékterjesztés.”¹⁷ Felvetése mind a mai napig aktuális és fontos. A Finkey életművét bemutató Emlékkönyv mellett kiadásra került a kéziratban maradt perjogtörténeti munkája, de az alapművek reprint kiadására a Finkey Ferenc szellemi örökségét ápoló Harsányi és Koncz család mellett a Jogászok a Kultúráért Alapítvány anyagi eszközei nem elegendők. Itt a jogtudomány és a felsőoktatási intézmények széles körű összefogására lenne szükség.

¹⁵ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi* I. kötet Grill Károly Kiadványkötete Budapest, 1908. Előszó IV.

¹⁶ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei*, i.m. Előszó IV.

¹⁷ (Szerkesztette: Szath Nagy Ferenc: *Gondolatok Finkey Ferenc egykori szegedi egyetemi tanáráról és anyagi büntetőjogászáról*, in Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv máry Béla) 43-44.

Pocsainé Eperjesi Eszter

Harsányi István (1874–1928)

irodalomtörténész, gimnáziumi és akadémiai tanár,
főkönyvtáros. Életrajz és bibliográfiák.

[Amint e szám bevezető írásában is utaltam rá, a sárospatakiak és a család számára megtiszteltetés, hogy a Szerző behatóan foglalkozik idősebb Harsányi Istvánnal. Lelkészi, múzeum vezetői, tudományos kutatói munkásságának szerves részeként, emlékére kiállítást szervezett és publikációkat készített. Az itt közölt írás különös jelentősége az, hogy tartalmazza Harsányi István teljes bibliográfiáját, a róla szóló írások és a levelezése adatait is. A kutatói folytatás miatt jegyzem meg, hogy ezt az áttekintést 2004. október 12.-én zárta le, Sárospatakon. Az írás egy része megjelent, „Harsányi István néprajzi munkássága” címmel, in: *Etnika A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének Folyóirata* 2004. VI. évf. 4. szám, 157-159. old. Továbbá „Idősebb Harsányi István irodalomtörténész életrajza és bibliográfiája.” In: *Széphalom A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 20. kötet, 2010. 435-446. old. E mostani közlés és maga a feldolgozás példa és minta az e számban már megidézett após, Radácsy György munkásságának újabb áttekintéséhez is. KG]

„Tiszta szívvel, tiszta kézzel róttá az élet tövises útjait, tiszta, nemes, nagy eszméket hirdetve és plántálva az ifjúság szívébe. Leszállt a tudomány mérhetetlen mélységeibe, felhozva onnan a tudás sok drága gyöngyét. És ezeket a fáradtságos búvárkodással szerzett kincseket tele kézzel, tiszta, megértő szívvel szórta az ifjak elé.” (Dókus Gyula: Tiszta kézzel, tiszta szívvel. In: Marton János (szerk.): *Harsányi-Emléklapok*. Sárospatak, 1928.7. old.)

Harsányi István 130 éve, 1874. február 1-jén született Abaújszántón. Édesapja Harsányi László, édesanyja Hegymegi Zsuzsanna volt. Pataki diákként 1885-től itt végezte a gimnáziumot, majd a Teológiai Akadémiát. Negyedéves teológus korában a Vay nagydíjra pályamunkát adott be. Pályatételnek Augustinus, Zwingli és Kálvin predestináció tanának bírálatos ismertetése volt kitűzve. Pályaművével 20 Forintot nyert.¹ Teológus korában az akadémiai ifjúsági olvasó-egyletnek ifjúsági elnökévé választották.² A teológia elvégzése után tanársegéd és ifjúsági alkönyvtáros lett. Az utóbbi hivatalt a kitűnő diákok jutalmazására létesítették. Így kaphatta meg Harsányi István is. Két év elteltével Berlinbe ment teológiai tanulmányainak, az ószövetségi tudományok kutatásának folytatására. Híres tanárai közül a legnagyobb szeretettel Harnack, Pfleider és Gunkel nevét emlegette. Hazatérése után előbb abaújszántói, majd sátor-

¹ A Sárospataki Ev.Ref. Főiskola Értesítője 1896/97.142.

² U.o. 130.

aljaújhelyi segédlelkész Fejes István mellett. Közben megszerezte a teológiai magántanári képesítést a „Cselekedetek könyvéről” írt újszövetségi irodalomtörténeti tanulmányával.

1903-ban a Sárospataki Református Főgimnázium vallástanárává választották. E munkája mellett ellátta a Tanítóképző Intézet vallástanári teendőit, és az I. Rákóczi György Egyesület vezetését is. Tanári székfoglaló értekezése „Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről” címmel jelent meg Sárospatakon 1905-ben. Nyári szünidőkben ismét külföldi utazásokat tett. 1904-ben Svédországban, 1909-ben Genfben járt. A gimnáziumban volt osztályfőnök, iskolaszéki jegyző, mint teológiai tanár pedig az ószövetségi tudományok és a héber nyelv tanításával vívta ki előljárói elismerését és tanítványai szeretetét. Előadott poimenikát, symbolikát, liturgikát, katechetikát. Viselte a dékáni tiszteletet. Tanárelnöke volt az Akadémiai Olvasó Egyletnek. A Sárospataki Református Lapoknak 1905-1919-ig főmunkatársa. Előadott a bölcsészeten is, és számos cikkében felemelte szavát a sárospataki jogakadémia megszüntetése ellen. Mindnyájunk lelkében és a tudomány területén mint a főiskola főkönyvtárosa él. A főiskola sok becses kézirattal rendelkezett, melynek rendezését elvégezte. Legnagyobb becsű kéziratnak a Lengyel Bibliát tartotta. Rendezte a duplumtár jelentős részét. Az orosz betöréskor a könyvtár kincseit elrejtette. Alapos, nagy tudású kutató volt. Lelkiismeretesen, fáradhatatlanul, magát nem kímélve dolgozott.

Exegetikai tanulmányokat is készített: Malakiás, Hóseás és Ámós próféták könyveihez.

Egyháztörténeti munkái:

- „A reformáció hatása a magyar közművelődésre.”
- „A magyar biblia.”
- „Miskolczi Csulyak István élete és munkái.”
- „Ismeretlen adatok Károli Gáspárról”
- „A gályarabok és a Sárospataki Főiskola”

Fordításai: Gunkel: Mózes öt könyve; Izrael története; Salamon ódái.

Harsányi István egész élete összefonódott Sárospatakkaival, a Kollégiummal, a város életével. Patak a Bodrog-parti Athént, a Rákócziak ősi fészket, a Kollégium az Alma Matert jelentette számára. Írásaiban hűen örökíti meg nevezetességeit, eseményeit, a pataki diákélet sokszínűségét. Bodrog-parti és városbeli sétái során mindig figyelte a körülötte folyó életet. Mindenről tudott írni, tudósítani. Mintha érezte volna, hogy sietnie, iparkodnia kell. Munkájához rövid idő adatott.

Mint tudós és irodalomkutató, irodalomtörténész több jelentős művével emelkedik ki. Harsányi István mint a kuruc balladák eredetiségének védője, Csokonai műveinek egyik nagyszorgalmú felkutatója s Kazinczy levelezése XXII. kötetének megszerkesztője él a köztudatban. Gulyás Józseffel szerkesztette Csokonai összes műveit. Gazdátlan könyveknek kereste meg a szerzőit, és így sok pap és oskolamester lépett elő a múlt homályából.

Harsányi István néprajzi munkássága is jelentős. 1912-től kezdve foglalkozott intenzívebben néprajzzal, kapcsolódott be a néprajzi gyűjtőmunkába. A Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség lelke volt. 1912 májusában Sárospatakon tartotta a Folklore Fellows magyar osztálya első vándorgyűlését, és

alakult meg Patakon a főiskola és a Tanítóképző Intézet tanárainak és diákjainak részvételével az első vidéki szövetség. A szövetség munkájában a tanárok közül négyen vettek részt: Harsányi István, Palágyi Deák Geyza, Novák Sándor, valamint Hodossy Béla, a tanítóképző igazgatója. A Folklore Fellows magyar osztályának választása nem véletlenül esett Patakra. Elsőként említhetjük a pataki diákoknak a XVIII. század végétől dokumentálható népdalgyűjtő tevékenységét, ami elsősorban az énekkar keretén belül történt. Patakon korán olvasták Herder műveit, a Magyar Hírmondó kiadásait. A Kollégiumban található XVI-XVIII. századi verses gyűjteményeket és énekeskönyveket állandóan használták a diákok. Ezek között vannak halotti búcsúztatók, különféle köszöntők, imádságok, kéziratos daloskönyvek. 1789-ben már kéziratos népmesegyűjteményt is lejegyeztek. Tanár és diák egyaránt érdeklődött a népi műveltség iránt. Gondolnunk kell itt Szathmáry-Király György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János munkásságára.

Sebestyén Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke, a Folklore Fellows magyar osztályának titkára, amikor 1912. április 27-én a vándorgyűlés előkészítése ügyében Patakon járt, kifejezésre jutatta, hogy nem csupán Erdélyi János emléke iránti tiszteletből jönnek Patakra, hanem a pataki diákok népköltészeti gyűjtő hagyományait is fel akarják eleveníteni. A vándorgyűlés előtt, a helyi újságokban Palágyi Deák Geyza és Novák Sándor írt előzetes tájékoztatót, majd annak lefolyása után Harsányi István közölt részletes beszámolót. A vándorgyűlés gazdag programjában nemcsak Pestről jött szakemberek szerepeltek, hanem helybeliek is. Hodossy Béla a népi gyermekjátékokról, Harsányi István a diákmelodáriumok népdalairól, Palágyi Deák Geyza a magyar nép díszítőművészetének ősi jegyeiről, Papp József tomori lelkész a cseréhati névnapi köszöntőkről, Novák Sándor a cserépfalui lakodalmi szokásokról és versekről tartott előadást. Az Ethnographia is bő ismertetést jelentetett meg a vándorgyűlésről. Három év alatt a pataki szövetségből 59 gyűjtő összesen 94 kisebb-nagyobb pályamunkát küldött be. A nyertes diákok között ott találjuk Gesztelyi Nagy Lászlót, Hegyaljai Kiss Gézá, Sőregi Jánost és Szigeti Ferencet is. A pataki szövetség gyűjtéséből egy válogatást Harsányi István közreműködésével Sebestyén Gyula készített elő megjelentetésre, hogy Erdélyi János születésének 100. évfordulójára kiadják. Az I. világháború és az azt követő események a kötet megjelenését megakadályozták. Patakon hosszú ideig azt hitték, hogy ez a kézirat elveszett, de 1951-ben kiderült (amikor Sebestyén Gyula hagyatékát feldolgozták), hogy megvan a Néprajzi Múzeum kézirat gyűjteményében. 1979-ben megjelent „Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához” című sorozat 5. kötete. Innen tudjuk, hogy az annak idején kiadásra előkészített anyag az etnológiai adattár 939. számú jelzete alatt van nyilvántartva: „Sárospataki Református Főiskola: Erdélyi János emlékkötet” címmel. Terjedelme 1090 oldalnyi kézirat.

Harsányi István néprajzi munkásságának fontos része a Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség munkájában való részvétel. Gulyás József megemlékezésében ezt írja: „a Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség lelke volt”. De Harsányi István saját gyűjtéseivel is igyekezett segíteni a Néphagyománykutató Szövetség munkáját. A saját neve alatt beküldött négy gyűjtési egységről tudunk. Az első a legnagyobb, Észak-, Északkelet-Magyarország helységeiből,

a folklór több területéről származó anyag. A többi a Nagykönyvtár kéziratárából. Ennek egy része XVI-XVII. századi recepteket tartalmaz, részben Vay Judit kéziratot könyvéből. A másik egy betlehemes játék töredéke a XIX. század elejéről, valamint „Három királyok” címmel vízkereszti játék a XVIII. századból. A Szövetség munkájában társgyűjtőként szerepel Palágyi Deák Geyzával és Novák Sándorral. Levezett a kor néprajzosaival: Győrffy Istvánnal, Bátty Zsigmonddal, Sebestyén Gyulával és Madarassy Lászlóval. Ezek a levelek a sárospataki Nagykönyvtár kéziratárában megtalálhatók.

Harsányi István néprajzi munkásságának fontos része a különböző folyóiratokban, elsősorban az Ethnographiában publikált cikkei, tanulmányai, közlései. A Sárospataki Református Lapok 1912. augusztus 25-ei számában „Egy Rákóczi korabeli ének eddig ismeretlen változata” címmel közöl ismertetést. Ebben Kocsi Csörgő István albumának 1720 táján bejegyzett „Sok bút árasztott...” kezdetű kuruc kori énekét közli. Bebizonyítja, hogy az eddig lejegyzett változatok közül ez a legrégebbi. Az Ethnographia 1913. és 1914. évfolyamaiban „Két XVIII. századi dalgyűjtemény kézírata” címmel közöl sorozatot, melyben ismerteti a Szkárosy- és Daróczi- féle melodiáriumokat. Gulyás Józseffel együtt 1913-ban az Ethnographiában közölte az Argirus királyfi széphistória leírását.

A Magyar Nyelv 1914. évfolyamának 6. számában „Magyar keresztnevek jegyzéke a XVI. század végéről” címmel női és férfi keresztneveket közöl latinul és magyarul.

1914 és 1917 között folytatásokban hozza az Ethnographia Harsányi, Gulyás és Simonfi közös munkáját „A kuruc költészet forrásai” címmel. Ebben a dolgozatban együtt van minden kutatási eredményük, feljegyzésük.

1915-ben az Ethnographia három írását közli. Az első: „Adalékok a magyar népszokások történetéhez”. A második írásában koldusénekekkel kapcsolatos gyűjtéseit, kutatásait közli. A harmadik néprajzi vonatkozású írása Versényi György: Szíveket újító bokréta című dalgyűjteményről írott recenziója.

1918-ban, az Irodalomtörténeti Közleményekben, XVII-XVIII. századi verses találósmeséket publikált.

1921-ben újra az Ethnographiában jelenik meg írása: „Népi receptek a XVI. századból”. Tizenötféle különböző betegség ellen ajánlott recepteket ismertet.

1923-ban, a Néprajzi Társaság ülésén felolvasást tartott „Adalékok látomásirodalmunk történetéhez” címmel. Ez a dolgozata már 1914-ben készen volt, de valamilyen oknál fogva nem került közlésre. Sokáig úgy tűnt, hogy elkallódott. Végül Sebestyén Gyula hagyatékában K. Kovács Péter ezt is megtalálta. A tanulmány rövid bevezetése foglalkozik látomásirodalmunk feltárásával, majd közöl a pataki kéziratban őrzött látomásokról: Gaál József kecskeméti gulyás látását 1740-ből és Scholtz György miskolci gombkötő mesterlegény látomását szintén 1751-ből.

Sajnálatos dolog az, hogy Harsányi Istvánnak több kézírata is elveszett: Dávidné Zsoltárai (dalgyűjtemény a 17. századból – csak a bevezetés van meg); Báró Pálócsay Horváth György (II.Rákóczi Ferenc tábornokának) költészete; Tariménes utazása.

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1925-ös évfolyamában „Ismeretlen virágének a XVII. századból” címmel egy tizenkét soros virágéneket közöl. A sors iróniája az, hogy ezt a virágéneket Bornemisza Péter prédikációs kötetébe írták bele.

Utolsó néprajzi írása halála előtt egy évvel az Ethnographiában jelent meg: „Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz”. Harsányi István igyekszik kimutatni ennek XVIII. század eleji gyökereit, és bemutatja a Nagykönyvtár kéziratárában levő „Felvidítő” című gyűjteményben található négy versszakos és egy tizenegy versszakos szövegét.

Harsányi István néprajzi munkásságának legjelentősebb alkotása a Nagykönyvtár számára készített ún. dalkezdnet-katalógus. Harsányi István halálakor Gulyás József harmincezerre becsülte ennek állományát. A Nagykönyvtár dolgozói később is folytatták ennek bővítését. Jelenlegi állománya 80-90 ezer cédula között van.

A Nagykönyvtár Kézirattári gyűjteménye őrzi azt a több száz levelet, amely Harsányi István hagyatékával került be hozzánk. Ezek a levelek is hűen mutatják egy tevékeny munkában eltöltött életnek a szorgalmát.

Írásomban vázlatos képet tudtam adni egy olyan ember életéről, aki nemcsak mint tudós áll előttünk, hanem mint mindennapjait hitben megélt keresztyén ember. Aki nagyon szerette családját, viselte egyházának terhét, Istentől kapott talentumát mások számára kamatoztatta. Egyházi beszédei, igehirdetései, temetések alkalmával végzett szolgálatai, imádságai tesznek erről tanúbizonyságot. Mindezt megtehetette, mert Isten hozzáilló társat rendelt mellé, Radácsy György teológia tanár lányát, Radácsy Ilonát. 1907. január 12-én házasodtak össze. Felesége hittel, lelkierővel biztosította a nyugodt családi hátteret, férjének az alkotó munkához a biztos napokat, az otthonukba betérő

Harsányi István, felesége, Radácsy Ilona és gyermekeik: György, Ilona, István, László

barátoknak, ismerősöknek szavakkal ki sem fejezhető fogadtatást. Ilona asszony mindenkor fáradhatatlan volt, türelmes és mindig szolgálatkész. Isten házasságukat megáldotta, gyermekekkel és sok-sok szerető szívvel.

Harsányi István tervezett, mindig nagy tervei voltak. Azonban az akadémiai tagság küszöbén, élete delén szíve megszűnik dobogni. 1928. május 10-én örökre megvált szeretteitől. A sárospataki református temetőben nyugszik.

Harsányi István nyomtatásban megjelent munkái:

- Az Apostolok Cselekedeiről írott könyv. (Nyomtatta Radil Károly az Ev. Ref. Főiskola betűivel) Sárospatak, 1904. 153.
- Válasz Soós Lajos úrnak. In.: Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Sárospatak, 1905. 26.; U.e. In.: SL. 23. évf. 1904.
- Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Tanári székfoglaló. (Nyomtatta Radil Károly az Ev. Ref. Főiskola betűivel) Sárospatak, 1905.
- A nőkérdés egyháztársadalmi szempontból. A Sárospataki Ref. Nőegylet kiadványa, 5 füzet. Sárospatak, 1905. 18.
- A sárospataki lengyel biblia és újonnan fölfedezett harmadik töredékei. Klny.: Magyar Könyvszemle XVII. kötetéből. (Stephanum nyomda) Budapest, 1909. 61.
- Kisztei Péter élete és munkái. (Dani és Fischer ...) Sárospatak, 1910. 22.
- A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye. Budapest, 1911. 74.
- Bessenyei György: Az embernek próbája 1772 és 1803. In.: Régi Magyar Könyvtár 30. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Szerk.: Heinrich Gusztáv. Budapest, 1912. 196.
- A kuruc balladák hitelessége – Gulyás Józseffel és Simonfi Jánossal együtt. (Dani és Fischer...) Sárospatak, 1914. 100.
- A pataki névtelen neve. Klny.: SRL. 12. évf. 1916. 3-4 számából. (Nyomatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1916. 10.
- A Sárospatakot Oltalmazó Liga. In.: Sárospatak. Klny. a Közműveltség II. évfolyamából. Szerk. Waldapfel János. Budapest, 1916. 68-76.
- A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Klny.: Magyar Könyvszemle XXI-XXIV. Budapest, 1917. 70.
- Malakiás próféta könyve. Ószövetségi irodalomtörténeti és exegetikai tanulmány. (Nyomatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1917. 44.
- A reformáció hatása a magyar közművelődésre. Megj.: A Sárospataki Ref. Főiskola elöljárósága által a reformáció 400-ados évfordulója alkalmával kibocsátott „A mi örökségünk” című könyvben. (Nyomatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1918. 99.; U.e. Klny.: A mi örökségünk c. emlékkötetből.
- A reformáció hatása a magyar közművelődésre. (Bethlen Gábor Irod. és Nyom. madai Rt.) Budapest, 1923. 78. Koll.2.
- Sárospatak reformációja. In.: A sárospataki református egyház 1917. évi november hó 11-én a reformáció négyszázados évfordulója alkalmából tartott ünnepi közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerk.: Gulyás József. Sárospatak, 1918. 9-15.

- Gyöngyösi István és László sárospataki diáksága. In.: A Sárospataki Hírlap Füzetei 5. (Ref. Főiskolai Nyomda) Sárospatak, 1921. 20.
- Adalékok Sárospatak múltjához. In.: A Sárospataki Hírlap Füzetei 7. (Nyomtatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1921. 56.
- A Sárospatakot Oltalmazó Liga a református zsinat tagjaihoz. (Nyomtatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1921. 8.
- Csokonai Sárospatakon. In.: A Sárospataki Hírlap Füzetei 10. (Nyomtatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1922.
- Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Gulyás Józseffel együtt. Három kötetben. In.: Nagy írók – nagy írások. Szerk.: Bálint Lajos. Budapest, 1922.
- Emléklapok a hősi halált halt diákok emléktáblájánál. Szerk.: – – és Panka Károly. (Nyomtatott a Ref. Főiskola Könyvnyomdájában) Sárospatak, 1923. 87.
- Szinyei Gerzson élete és munkái. (Ref. Főiskolai Könyvnyomda) Sárospatak, 1925. 45.; U.e. a Sárospataki Ref. Főiskola Értesítője 1924/1925. 65-109.
- Miskolczi Csulyak István élete és munkái. In.: A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai II. kötet 4. Debrecen, 1926. 25.
- A gályarabok és a sárospataki főiskola. In.: A Sárospataki Ref. Főiskolában a gályarabok kiszabadulásának emlékünnepén, 1926. február 11-én tartott előadáson. (Ref. Főiskolai Nyomda) Sárospatak, 1926. 36.
- Megjegyzések Iványi Béla Gönc sz. város története című műve egyes részeihez. In.: Új adatok Károlyi Gáspárról. (Ref. Főiskolai Nyomda) Sárospatak, 1927. 16.
- Sárospataki Kalauz 45 képpel. Első kiadás. (Főiskolai Nyomda) Sárospatak, 1926. 107.
- Második kiadás: 49 képpel. (Nyomtatva Fischer...) Sárospatak, 1928. 150.
- A magyar biblia. In: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. Sárospatak, 1927. 145.
- Kazinczy Ferenc levelezése. In.: Kazinczy Ferenc összes művei. Levelezés XXII. kötet. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1927. 555.
- A Tiszáninnen Református Egyházkerület Névkönyve 1907., 1908., 1909., 1910. (Nyomtatva Radil Károly) Sárospatak, 1907. 168.

A bibliográfia további egységei a következő helyen olvashatóak:
<http://www.naputonline.hu/2017/10/31/harsanyi-istvan-bibliografia/>

Bolvári-Takács Gábor

Harsányi István akadémiai tagajánlása, 1928

[Bolvári-Takács Gábor jelentős történész munkássága szorosan kapcsolódik Sárospatakhoz is. A hajdani pataki múltú akadémikusok áttekintése során megtalálta anyai nagyapát, Harsányi Istvánt, aki a megválasztása előtti napon meghalt.... Itt közölt írása korábban megjelent in: Sárospataki Füzetek, XV. évf. 2011. 4. szám, 123-129. o. Továbbá újraközölve in: Bolvári-Takács Gábor: Követek és követők. Közelítések Sárospatak szellemi hatástörténetéhez. Zempléni Múzsza Alapítvány, Sárospatak, 2015. 134-142. o. ISBN 978-963-12-3094-9

A szerző a Zempléni Múzsza folyóirat főszerkesztője is. E szám tematikájához illeszkedve adom meg a folyóirat elérhetőségeit: www.zempenimuzsa.hu Mail: titkarsag@zempenimuzsa.hu – KG]

I. Bevezetés. A Sárospataki Református Kollégium alapítása óta számtalan államférfit, tudóst, író, költőt, művészt adott a magyar kultúrának. A reformkortól kezdve a legkiválóbb személyiségek munkásságuk javát a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként fejtették ki. A pataki Kollégium szellemi hatása már az MTA megalapításánál kimutatható¹, de az is tény, hogy a tanári karban sajátos, jövőt építő visszacsatolás működött, amely magas szintű utánpótlás nevelésben érvényesült. Sárospatakon számos olyan későbbi akadémikus tanított, aki korábban ugyanitt diák volt, s közülük többen – főleg a 19. században – aktív pataki tanárként lettek MTA-tagok. Az összefüggések teljes körű bemutatására most nincs hely, ezt megtettük másutt.² Témánk szempontjából elegendő, ha a 20. század elején vesszük fel az események fonalát. Ezen időszakban a Kollégium tanári karából az alábbi személyeket kell megemlítenünk:³

A gimnáziumban ifj. Mitrovics Gyula (1871–1965, l. t. 1935)⁴ emelendő ki, aki 1893-ban tért vissza Sárospatakra, s 1904-ig tanított itt. 1918-ban ő fog-

¹ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Teleki József, Sárospatak és az Akadémia = Zempléni Múzsza, 5. évf. 2. sz. 2005. nyár, 82–85. o.

² Bolvári-Takács Gábor: Pataki tudósok az Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatai = Magyar Tudomány, CVII. kötet (új folyam XLV. kötet) 5. sz. 2000. május, 612–620. o.

³ Munkásságukról röviden lásd: Czegle Imre: A tudományok művelése a Kollégiumban 1849–1919 között. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára (szerk.: Barcza József), Református Sajtóosztály, Budapest, 1981. 202–228. o.

⁴ Az akadémiai tagsági formák rövidítései, a továbbiakra nézve is: l. t. = levelező tag, r. t. = rendes tag, t. t. = tiszteleti tag, ig. t. = igazgató tag

lalta el a Debreceni Egyetem akkor létrehozott pedagógiai tanszékét. 1940/41-ben az egyetem rektora volt.⁵

A jogakadémia 20. századi, ekkor már csak két évtizedes működése során a három meghatározó egyéniség Ballagi Géza (1851–1907, l. t. 1888, r. t. 1907), tanítványa, Finkey Ferenc (1870–1949, l. t. 1908, r. t. 1929, t. t. 1938) és az ő tanítványa, Buza László (1885–1969, l. t. 1938, r. t. 1946). Ballagi 1875–1902 között tanított.⁶ Finkey 1893–1912-ben vezetett katedrát, majd a pozsonyi egyetemre távozott (1918-ban rektor is volt). Májig ő az utolsó olyan tudós, aki aktív sárospataki tanárként lett MTA-tag.⁷ 1908-ban tért vissza Patakra Buza László, és tanított 1923-ig, a jogakadémia bezárásaig (utóbb Szegeden és Kolozsváron működött, 1943/44-ben rektor is volt).⁸ A Ballagi–Finkey–Buza-vonal gyönyörű példája a már említett utánpótlás nevelésnek.

A rövid életű bölcsészeti akadémián, amelynek felállítása Erdélyi János (1814–1868, l. t. 1839, r. t. 1858) nevéhez fűződik, az irodalomtörténeti tanszéket 1902-től Horváth Cyrill (1856–1941, l. t. 1912, r. t. 1925) vezette. Ő azonban három év múlva visszatért a fővárosba, s ezzel a bölcsészeti akadémia megszűnt.⁹

A teológiai akadémián is generációkon átívelő hatású tanáregyéniségeket találunk, de közülük a 20. században csak Harsányi István (1874–1928) irodalomtörténész, az Ószövetség professzora jutott az MTA-tagság közelébe: 1928 elején levelező tagnak jelölték, de a szavazásra, az 1928 tavaszán, 55 éves korában bekövetkezett hirtelen halála miatt, már nem kerülhetett sor. Az utóljára megválasztott olyan akadémikus, aki valaha dolgozott pataki tanárként, a teológia pártállami bezárása előtti utolsó, 1950/51-es tanévében egyháztörténetet oktató Makkai László (1914–1989, l. t. 1985, r. t. 1987) volt.¹⁰

Harsányi István életútjának részletes bemutatására nincs hely, így csak pályájának legfontosabb adatait adjuk meg.¹¹ Abaújszántón született, 1874. február 1-jén. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol

⁵ Életét és munkásságát legújabban Vincze Tamás elemezte. In: A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata (szerk.: Brezsnaynszky László, a szerkesztő munkatársai: Kozma Tamás és Fekete Károly), Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 87–181. o. A kötetet ismerteti: Bolvári-Takács Gábor = Iskolakultúra, 2009. 5–6. sz. 161–163. o., valamint: uó: = Zempléni Múzsza, 8. évf. 4. sz. 2008. tél, 100–102. o.

⁶ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Ballagi Géza és a pataki jogakadémia = Zempléni Múzsza, 7. évf. 3. sz. 2007. ősz, 92–94. o.

⁷ Vö.: Kődöböcz József: Finkey Ferenc élete és munkássága, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc–Sárospatak, 1995.; Dr. Finkey Ferenc emlékkönyv (szerk.: Szathmáry Béla), Jogászok a Kultúráért Alapítvány, Sárospatak, 1995.

⁸ Vö.: A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium. Buza László emlékei 1919-ről (közéteszi: Bolvári-Takács Gábor) = Zempléni Múzsza, 5. évf. 3. sz. 2005. ősz, 79–84. o.

⁹ Vö.: Kék Lajos: Búcsúbeszéd Horváth Cyrill ravatala mellett = Akadémiai Értesítő, 1941.

¹⁰ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Dr. Makkai László (1914–1989). In: Comenius példája. Bibliotheca Comeniana XI. Sárospatak, 2004. 85–90. o.

¹¹ Részletesen lásd: Harsányi–Emléklapok (szerk.: Marton János), Sárospatak, 1928; Gulyás József: Harsányi István életének és munkásságának vázlatos rajza. In: Gulyás József: Mozaik-darabok, Sárospatak, 1929.

teológiai magántanári képesítést is szerzett. 1903-tól gimnáziumi tanár, 1918-tól haláláig a teológiai akadémia öszövetségi tanszékének rendes tanára. Ezzel párhuzamosan 1905-től haláláig a főiskola főkönyvtárnoka. Filológiai pontosságon alapuló irodalomtörténeti kutatásai számos publikációt és tudományos társasági tagságot eredményeztek. Bekapcsolódott az MTA Irodalomtörténeti Bizottságának munkájába. 1928. február 16-ai keltezésű, eddig publikálatlan akadémiai tagajánlását elsősorban azzal a szándékkal adjuk közre, hogy rávilágítsunk a Sárospatakon a 20. század első felében folyó magas szintű, országosan elismert kutatómunkára s annak jeles képviselőjére. Másrészt pedig azért, mert Harsányi István az utolsó olyan pataki tanár, akit aktív időszakában, Sárospatakról jelöltek – és minden bizonnyal választottak volna be – a tudós testületbe, így ajánlása iskolatörténeti szempontból is kuriózum. A pataki teológiáról őt megelőzően utoljára hetven évvel azelőtt jelöltek és választottak akadémikust, Zsarnay Lajos (1802–1866, l. t. 1858), a gyakorlati teológia professzora személyében.¹²

Az MTA Könyvtárában fennmaradt, kézzel írott, másfél oldalas akadémiai tagajánlás közzélése során megtartottuk a korabeli írásmódot és formát (helyesírás, kis- és nagybetűk, aláhúzások stb.).¹³ A szükségesnek ítélt megjegyzéseket (pl. szövegjavítások, rövidítések feloldása stb.) lábjegyzetben adtuk meg. Nem tekintettük azonban feladatunknak a szöveg tartalmának értelmezését vagy kiegészítését, így a benne felsorolt művek bibliográfiai ellenőrzését sem, hiszen forrásközlésünk nem ilyen céllal készült.¹⁴ A tagajánlás körülményeire vonatkozó információkat viszont a közlemény utáni fejezetben összefoglaltuk.

II. A dokumentum

„Az I. OSZTÁLY B) ALOSZTÁLYÁBA
LEVELEZŐ TAGNAK:¹⁵

Harsányi Istvánt a sárospataki főiskola tanárát és főkönyvtárnokát, Akadémiánk Irodalomtörténeti Állandó Bizottságának külső tagját¹⁶ s több tudományos társaság választmányi tagját, az I. osztály B) alosztályába levelező tagnak ajánljuk.

Harsányi István több mint húsz év óta egyik legszorgalmasabb kutatója régi irodalmunknak. Az Irodalomtörténeti Közlemények, Irodalomtörténet,

¹² Két évre rá Hegedüs László (1814–1884, l. t. 1860) sárospataki lelkész, zempléni esperes, a kollégium egyházi gondnokát is megválasztották akadémikusnak, de ő nem tanított a teológián.

¹³ Az irat lelőhelye: MTA Könyvtára – Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye – Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL). Jelzet: RAL 1000/1928.

¹⁴ Erre vonatkozóan lásd Harsányi munkásságának legújabb összefoglalását: Pocsainé Eperjesi Eszter: Id. Harsányi István életrajza és bibliográfiája. In: Széphalom 20. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve (szerk.: Kováts Dániel), Sátoraljaújhely, 2010. 435–446. o.

¹⁵ Az iratra utólag felragasztott címke, az ajánlások egységes nyilvántartása végett. Az I. osztály elnevezése 1858–1949 között: Nyelv- és széptudományi osztály. Az 1912-ben nevesített B) alosztály: Széptudományi alosztály.

¹⁶ Helyesen: segédtagját. A külső tagsági forma az akkori Alapszabály szerint a „nem magyarul író tudósok” (azaz: külföldiek) elismerésére szolgált, akiknek csak tanácskozási joguk volt.

Philol. Közlöny,¹⁷ Akadémiai Értesítő, Magyar Nyelv, Magyar Könyvszemle, Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Prot. Szemle,¹⁸ s más folyóiratok¹⁹ hasábjain száznál több kisebb-nagyobb közleménye jelent meg, melyekben számos addig ismeretlen kézirati verset és prózai munkát tett közzé, minők – hogy csak néhányat említsünk – a XVI-XVIII. századi istenes és virágénekek, Zrinyi Miklósról szóló versek, Balassa B.,²⁰ Petróczi Kata Sz.²¹ több verse, a Ráday- és Csepregi Graduálok, a sárospataki daloskönyvek, Bessenyei Gy.²² „Debrece- ni siralma”, Szemere Bertalan 46 ifjúkori verse (köztük egy hősköltemény), továbbá Felvinczi György széphistóriája, három iskolai dráma, Kazinczy²³ ismeretlen fordításai, sok érdekes irodalmi levél Vályi András-, Pálóczi Horváth Ádám-, Bessenyei Gy. és Báróczi Sándortól s főképp sok Kazinczytól és Tompától²⁴ – mind bevezető vagy jegyzetes magyarázattal, külön tanulmányok az időmértékes verselés történetéről, könyvészeti ritkaságok ismertetése stb., melyek számtalan adalékkal járulnak régibb irodalmunknak és íróink életének bővebb megismeréséhez.

Önállóan megjelent munkái közül a következőket emeljük ki:

1. Kisztei Péter élete és munkái (1863.) Sárospatak 1910.
2. A sárospataki lengyel biblia (készült 1390–1455.) 4-ik töredéke (a többi Prágában, Varsóban és Boroszlóban) 185 levélen, a lengyel irodalom egyik legbecsesebb nyelvemléke, melyet Harsányi fedezett fel. Megjel. Bpest 1909. Két hasonmással.
3. Bessenyei György „Az ember próbája.” Bpest, 1912. Akadémiánk kiadása a R. M. Kvtár²⁵ 30. sz.
4. A reformáció hatása a magyar közművelődésre. 2-ik kiad. 1923. A Bethlen-könyvtár 4. sz.
5. Gyöngyösi István és László sárospataki iskolázása. Sp.²⁶ 1921.
6. Csokonai Vitéz M. Összes művei öt kötetben. Bpest 1922. (Genius-kiadás) Csokonainak²⁷ 177 eddig ismeretlen verses és prózai munkájával, melyeket Gulyás Józseffel együtt gyűjtött.
7. Miskolczi Csulyak István élete és munkái. 1926. A debreceni Tisza István tudom. társaság kiadása
8. A magyar biblia-fordítások története. Bpest, 1927. A Bethlen-könyvtár kiadása.

¹⁷ Philológiai Közlöny

¹⁸ Protestáns Szemle

¹⁹ „s más folyóiratok”: utólagos beszúrás, a szövegben szereplő „Ethnographia, Sárospataki Lapok, Történelmi Tár” szövegrész törölve.

²⁰ Balassi Bálintról van szó.

²¹ Petróczi Kata Szidónia

²² Bessenyei György

²³ Kazinczy Ferencről van szó.

²⁴ Tompa Mihályról van szó.

²⁵ Régi Magyar Könyvtár

²⁶ Sárospatak

²⁷ A szó utólagos betoldás.

9. A M. Tud. Akadémia Irodttört. Bizottságának megbízásából szerkesztette s bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval látta el Kazinczy Levelezése XXII-ik kötetét. Bpest 1927. 555 lap. E kötetben a XXI-ik kötet megjelenése (1911.) óta különböző folyóiratok- és lapokban megjelent 89 levélen kívül majdnem még egyszer annyi (166 db.) az, amit Harsányi maga gyűjtött. A leveleknek több mint fele (140 db.) magától Kazinczytól való. Úgy ezek, mint a hozzáírott levelek nagyon sok becses új adalékot tartalmaznak mind Kazinczy életviszonyai és irodalmi törekvései mind korának főképp társadalmi és irodalmi viszonyai teljesebb megismeréséhez. Az ezeket igen ügyesen összefoglaló bevezetést – az összes ülés engedelmével – az I. osztály f. évi első ülésén Harsányi személyesen olvasta fel, általános tetszéstől kísérve.

Harsányi István lelkiismeretes és megbízható buvárlataival már eddig is igen jó szolgálatokat tett irodalomtörténeti tudományunknak, s mivel legmunkabíróbb férfikorát éli, pusztán a gondozása alatt álló gazdag²⁸ (70 ezer kötet könyvet és két ezer köteg kéziratot számláló) főiskolai könyvtár további kiaknázása nyomán is – még számos becses tanulmányt várhatunk tőle, ezért levelező taggá választását melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Budapest, 1928. febr. 16.²⁹

Badics Ferenc t. tag
Császár Elemér r. tag
Szász Károly I. tag
Pintér Jenő
Horváth János I. t.
Kéky Lajos³⁰

III. A tagajánlás körülményei. Az akadémiai jelölés és választás hatályos szabályait ekkor az MTA 1869. évi Alapszabálya és 1912. évi Ügyrendje határozta meg.³¹ Eszerint csak a tiszteleti és rendes tagok száma volt korlátozva, a levelező tagoké nem. (Ez utóbbiak azonban kizárólag az osztályülésen rendelkeztek szavazati joggal.) 1928 elején a tiszteleti tagok száma 22, a rendes tagoké 62, a levelezőké 141 volt.³² Új tagok jelölésére, a saját

²⁸ A szó utólagos betoldás.

²⁹ A sor utólag áthúzza, a nyomdai előkészítés miatt.

³⁰ Saját kezű aláírások, de a tagsági formát nem mindenki jelölte meg. A nevek elé utólag, az akadémiai tagság időrendjét tükröző számokat írtak, az előterjesztés nyomtatott formájában megjelenítendő sorrend céljából, így: 1 Badics, 2 Császár, 5 Szász, 3 Pintér, 4 Horváth, 6 Kéky.

³¹ A M. T. Akadémia Alapszabályai, 1869. In: Kónya Sándor: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. MTA Könyvtárának Közleményei 32 (107) új sorozat. Budapest, 1994. 133–141. o.; valamint: A M. T. Akadémia ügyrendje, 1912. In: uo. 176–241. o.

³² A Magyar Tudományos Akadémia 150 éve adatokban, 1825–1975 (főszerk.: Szalai Sándor és Szántó Lajos), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 17. o.

alosztályában, minden akadémikusnak joga volt, az írásbeli javaslatot február végéig kellett benyújtani. A tagajánlásokat a főtktár csoportosította, kinyomtatta és megküldte valamennyi tagnak. A választásra minden év tavaszán, a nagygyűlés keretében került sor. Az első napon az osztályülések szavaztak saját jelöltjeikről, ebben a levelező tagok is részt vettek. A legalább kétharmados többséget kapott jelölteké másnap a főtktár a nagygyűlésen bemutatta. A harmadik napon a tiszteleti és rendes tagok, ugyancsak titkosan és kétharmados többséggel választották meg az új tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokat.

Ahhoz, hogy képet kapjunk, Harsányit mely irodalomtörténeti körökben tartották levelező tagságra méltónak, érdemes megvizsgálni az ajánlók személyét.³³ Kiemelkedik közülük Horváth János (1878–1961, l. t. 1919, r. t. 1931), akinek „életműve (...) a modern polgári irodalomtudomány legjelentősebb teljesítménye, a korábbi előzmények magas szintű betetőzése”. 1908-tól az Eötvös Kollégium tanára, 1923–48-ban a budapesti egyetem professzora. Ő az egyetlen, akit később a marxista irodalomtudomány is elismert: 1949-ben Kosuth-díjjal tüntették ki. Vele szemben Császár Elemér (1874–1940, l. t. 1909, r. t. 1922, ig. és t. t. 1938) „az akadémiai bizottság előadója, akinek terjedelmes munkásságát konzervatív felfogás, de azon belül különösebb koncepció nélkül összeillesztett adatok jellemezték”. 1908-tól a budapesti egyetemen tanított, 1918-tól a pozsonyi, 1923-tól ismét a budapesti egyetem professzora. 1914–40-ben szerkesztette az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. Az igazán befolyásos személyiségek viszont – meglepő módon – nem az egyetemen dolgoztak. Így Badics Ferenc (1854–1939, l. t. 1894, r. t. 1910, t. t. 1926) „az irodalomtörténészek nesztora és az Akadémiai Bizottság elnöke” 1882-től gimnáziumi tanár, 1894-től igazgató, 1914–1919-ben tankerületi főigazgató volt. Pintér Jenő (1881–1940, l. t. 1916, r. t. 1928), aki „több kísérleten át képviselte azt az önmagában véve helyes, pozitív törekvést, hogy az egyre halmozódó részleteket végre szintézisbe kell összefogni”, 1919-től budapesti tankerületi főigazgató, 1923-tól az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke volt. 1912–32-ben az *Irodalomtörténet* alapító főszerkesztője. A szegedi egyetem 1935-ben hívta meg c. rendkívüli tanárnak. Nem volt igazi irodalomtörténész Szász Károly (1865–1950, l. t. 1922, r. t. 1940) sem, inkább „kritikus, aki szépirodalommal is foglalkozott, különösen Ady értékelésében foglalt el élesen konzervatív jobboldali álláspontot”. Szász 1888-tól a VKM tisztviselője, 1910-től országgyűlési képviselő, sőt 1917–18-ban a képviselőház elnöke volt. Az I. világháború után a *Budapesti Hírlap* és *8 Órai Újság* belső munkatársaként dolgozott. S végül Kéky Lajos (1879–1946, l. t. 1924, r. t. 1941) irodalomtörténésről szólunk, aki „konzervatív alapállású, a pusztán adatszerűség értelmében vett pozitivisták dolgozataiban”. 1915-től oktatott a budapesti egyetemen, emellett 1917–41-ben az Színháztudományi Akadémia tanáraként működött. Mindezek

³³ Az életrajzi adatok forrása: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, I–III. köt. (főszerk.: Glatz Ferenc), MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003. Az értékelő idézetek Kosáry Domokostól származnak. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975 (főszerk.: Pach Zsigmond Pál), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 314–316. o.

alapján – a szakmai munkásságok mai értékelésétől függetlenül – az látszik, hogy a Harsányit jelölők fontos tudományszervezési pozíciókat (akadémiai bizottsági és tanügy-igazgatási tisztségek, szerkesztőségek) töltöttek be, így befolyásuk reálissá tette a siker lehetőségét.

Amint az ajánlásból kitűnik, a jelölők számára az akadémiai tagság legkomolyabb indokát a Kazinczy-levelezés 22. kötete jelentette. Ez nem véletlen, hiszen az Irodalomtörténeti Bizottság keretében külön Kazinczy-bizottság működött, „amelynek főadata Kazinczy Ferenc összes munkáinak és teljes levelezésének a tudomány igényeinek megfelelő kiadása” volt.³⁴ Mindez bizonyítja, hogy Harsányi szakmai tekintélyét az Akadémián elismerték, különösen, ha figyelembe vesszük az osztályülésen elhangzott előadását, amely – tartalmilag – akár előrehozott székfoglalónak is tekinthető. Az ilyen előadások rendjét ugyanis az Ügyrend igen szigorúan szabályozta: a „nem-akadémikusok, kik valamely értekezést az Akadémiai előtt fel kívánnak olvasatni, azt csak a zárt osztályülés helybenhagyásával, s valamelyik osztálybeli tag útján tehetik. Ha pedig személyesen akarnak előadást tartani, erre első ízben az Akadémia engedélyét kell kikérniök, melyet az illető osztály előterjesztése alapján, az összes ülés ad meg.”³⁵ A megtartott előadás ténye tehát azt jelzi, hogy Harsányi neve, a tagválasztásra készülve, már nemcsak az I. osztályhoz tartozó akadémikusok előtt volt ismert.

Harsányi gondolatai a jelölése előtti hetekben is a Kazinczy-kötet körül forogtak. Január 6-án írt levelet Balogh Jenő akadémiai főtitkárnak arról, hogy mely lapoknak kellene recenziós példányt küldeni a kötetből, s javasolta, hogy Szász Károlyt kérjék fel ismertetés írására, a *Budapesti Hírlapba*. A címzett azonnal intézkedett (a szerzői tiszteletpéldányokról is), és január 12-én ilyen értelmű választ küldött.³⁶

Az akadémiai nagygyűlés 1928. május 16–18-ra volt kitűzve. Harsányi ajánlóinak személye alapján bizonyosra vehető, hogy az osztályülés megszavazza levelező tagságát. De vajon mire számíthatott a nagygyűlésen? E szempontból nem érdektelen annak áttekintése, hogy kik voltak ekkor olyan, pataki kötődésű tiszteleti vagy rendes tagok, akik szavazatukkal segíthették volna Harsányi megválasztását. A volt pataki diákok közül Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935, l. t. 1888, r. t. 1909) történészt kell megemlítenünk. Minden bizonnyal támogatta volna Harsányit Ravasz László (1882–1975, t. t. 1925, ig. t. 1940–45) református püspök, aki egyébként magántanári képesítését Patakon szerezte. Az egykor Sárospatakon is tanított akadémikusok között találjuk Ballagi Aladár (1853–1928, l. t. 1884, r. t. 1904) történészt, Ballagi Géza öccsét, valamint a már említett Horváth Cyrillt. Csak érdekességként említjük meg, hogy Finkey Ferenc – aki csak a következő évben, 1929-ben lett rendes tag – szavazatával ekkor még nem erősíthette volna Harsányi bekerülését, jóllehet támogatása biztosra vehető, hiszen a sógora volt.

³⁴ A M. T. Akadémia ügyrendje, 1912. In: Kónya Sándor, i. m. 185. o.

³⁵ Uo. 180–181. o.

³⁶ RAL 98/1928. Balogh Jenő, aki 1920–1935 között látta el az MTA főtitkári teendőit, valószínűleg egyébként is jó viszonyt ápolott Harsányival, hiszen 1921-től a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt.

Harsányi a tagválasztásra készülve is a Kazinczy-kötettel foglalkozott, május elején további példányokat kért a Kollégiumnak. Balogh Jenő május 9-ei levele arról értesítette, hogy a pataki akadémiai olvasóegyletnek 11 példányt postáznak, 25%-os árkedvezménnyel.³⁷ Hogy Harsányi kézhez kapta-e a választ, nem tudjuk: május 10-én váratlanul elhunyt. A hír a fővárosban nagy megdöbbenést okozott. A testület nevében a főtitkár, „a Sárospataki Főiskola Nagyságos Elöljáróságának” címezve, május 14-én kondoleált. „A M. Tud. Akadémia tagjai is mélyen megrendülve értesültek Harsányi István tanár, főkönyvtáros úrnak, Akadémiánk Irodalomtörténeti Bizottsága nagyérdemű segédtagjának elhunytáról. Teljesen átérezzük a súlyos veszteséget, amelyet a nagymúltú Főiskola és egyúttal a magyar tudományosság az idő előtti elköltözésével szenvedett.” – írta Balogh Jenő, s aligha csupán formalitásból.³⁸ Harsányi István korai halála beteljesületlenné tette az ajánló által remélt folytatást: „mivel legmunkabíróbb férfikorát éli (...) még számos becses tanulmányt várhatunk tőle”. Gazdag életműve az utókor számára így is további kutatásra, bemutatásra érdemes.³⁹

---

³⁷ RAL 779/1928.

³⁸ RAL 812/1928.

³⁹ Életművének mai aktualitásairól lásd: Koncz Gábor: Életrajzi jegyzetek. In: Harsányi István: A reformáció hatása a magyar közművelődésre (1923), Napút Füzetek 39. (Napút c. folyóirat XI. évf. 9. szám, 2009. november, melléklet), Napkút Kiadó, Budapest, 2009. 38–39. o.

Szatmári Emília

„Közegyházi életünk sodrában...”

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében

[A Szerző doktori értekezését 2016-ban védte meg az egyháztörténet tárgykörében, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája keretében. Sárospatak-Debrecen, gépirat, 290 old. www.doktori.hu Megjelenés alatt 2017-ben, kötetben is. Ez az igencsak alapos és jelentős munka nagyban segíti KS életútjának és munkásságának felfedezését, megismerését.

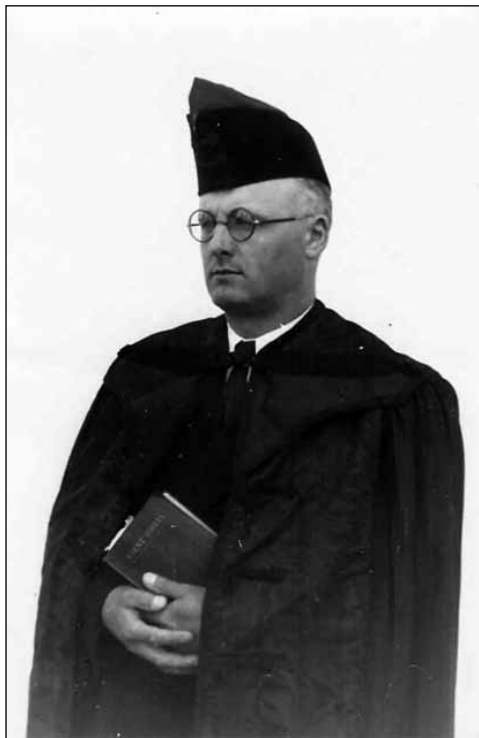
A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével „Válság és váltság... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813-1855) emléke előtt is” címmel 2013. november 21-22-én konferenciát rendeztünk Sárospatakon, melyet az interneten is közvetítettük, s megtekinthető a www.tit.hu honlapon. (Nyitó oldal, ajánljuk...) A konferencián is jelentős szerepet vállalt Szatmári Emília. Dinamikus, sikeres előadása is elérhető az említett honlapon. A Koncz Sándorról írott könyvéről lásd még a Napút e számának bevezetőjében KG írását.]

Közegyházi életünk sodrában. Koncz Sándor maga választotta ezt a címet egy 1982-es keltezésű írásának, mely-

ben eredetileg családja számára kívánta összefoglalni mindazt, amit megélt a református egyházban az 1946 és 1951 közötti időszakban. A tervektől eltérően a 61 oldalas emlékirat félbeszakadt az állam és a református egyház közötti 1948-as *Egyezmény* megkötése körüli események leírásánál. A cím azonban Koncz Sándor egész életútjára igen kifejező. 1946 előtti lehetőségeit is döntően meghatározta az egyház, életének 1951 utáni alakulása pedig csak a közegyházi élet sodrában értelmezhető.

Koncz Sándor gazdag életútja átívelt a 20. század legkülönfélébb politikai kurzusain, az Osztrák-Magyar Monarchiától a Kádár-rendszerig, s Európa számos országán, Skóciától a Szovjetunióig; átvezetett világvárosokon, nagyhírű egyetemeken, átnyúlt a keleti front felfoghatatlan távolságai- ba, majd egy németországi haláltábor szomszédságába; de elvezetett egy vasúttal sem rendelkező, sáros aba-úji faluba, Alsóvadászra is, míg végül visszatért a Bodrog partjára, Sárospatakra. Koncz Sándor a mindezekben rejlő lehetőségeket és a belőlük fakadó megpróbáltatásokat, az előre- és hátralépéseket élete „kerekségéhez” tartozónak érezte.

Kíséreljük meg Koncz Sándor és a közegyház relációját két szempontból

felvillantani. Az egyik, hogy hogyan látta Koncz Sándor az egyházat, illetve hogy az egyházkormányzat mit gondolt, hogyan vélekedett Koncz Sándorról. Mindeközben figyelemmel kell lenni az egymást váltó politikai rendszerekre és az ezek hatására bekövetkezett egyházi fordulatokra.

Ez esetben is legalább az 1938-as esztendővel kell kezdeni, amikor a Konvent elnökei, Ravasz László és Balogh Jenő középiskolai ifjúsági és missziói lelkészi feladatokkal bízták meg, mert jó véleménnyel voltak a kiváló eredményű egykori pataki teológusról, aki addig már megjárta Bazel, Glasgow és Berlin egyetemét, és aki 1938-ban *summa cum laude* minősítéssel kapott teológiai doktori címet Debrecenben, a Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karán.

Hasonlóképpen pozitívan értékelt a tehetséges, és konventi szolgálataiban fáradhatatlan fiatal lelkészt Soltész Elemér protestáns tábori püspök is, aki felajánlotta neki a tábori lelkészséget. Márpedig nem lehetett bárkiből tábori lelkész, ahogy Koncz Sándor maga is vélekedett erről. Ebből az időszakból Farkas István tiszáninneri püspök értékelését pontosan is ismerjük Koncz Sándorról, hiszen tőle kért ajánlást a tábori lelkészi állásra; és a püspök az alábbi ragyogó jellemzést adta: *„midőn eddigi lelkészi szolgálatait hivatalosan igazolom, egyben jó lélekkel bizonyítom azt is, hogy Koncz Sándor a lelkészi hivatal önálló vezetésére képes, feddhetetlen papi előéletű, lelkipásztori és vallásoktatói képességgel rendelkezik, a magyar nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírja.”*

Koncz Sándor tábori lelkészként a marosvásárhelyi hadapródiskolával a németországi Bergenbe került, ahol brit hadifogságba esett. 1946 augusztusában, Bergenből hazaúton kapta meg Ravasz László levelét, melyben a püspök arról tájékoztatta, hogy a református tábori lelkészek száma kettőre csökkent, így az ő megbízatása is megszűnt; ugyanakkor bátorította és támogatásáról továbbra is biztosította: *„irántad való jóindulatunk nem fogyatkozott meg, és megteszünk segítségedre mindent, amit tehetünk”* – bízta itthonról.

Koncz Sándor hazatérése után, 1946 októberében jelentkezett is Ravasz Lászlónál, aki az egyház külügyi kapcsolatainak vezetésével bízta meg. Ez számos felelősségteljes feladatot jelentett. Mindenekelőtt tájékozódnia kellett a világ egyházairól, tekintettel a világháború utáni egyházi ébredésre, új szervezetekre, újrarendeződésekre. Koncz Sándor az összegyűjtött és

rendszerezett anyagot heti gyakorisággal adta át a püspöknek, s minden alkalommal közösen meg is tárgyalták a fejleményeket. Ezen alkalmakon készült feljegyzéseit a Rákosi-érában ugyan saját maga megsemmisítette, de utólag, önéletírásában így emlékezett meg a Ravasz Lászlóval való együttműködéséről: *„hivatalában vagy lakásán órákig értékeltük, ami tudomásunkra jutott. És latolgattuk a tennivalókat...”* Közreműködött továbbá külföldi segélyszállítmányok érkezésénél és szétosztásánál; kapcsolatban állt a Vöröskereszttel, ösztöndíjakat keresett magyar diákok, tudós teológusok számára, kutatott eltűnt hadifoglyok után, valamint a háborúba elvitt, de be nem olvasztott harangok visszaszerzéséért is sokat tett. Segítette a határokon túlról érkező menekülteket, hazatérőket; útlevél és beutazási kérelmekkel megfordult több konzulátuson és követségen. Mindezek mellett rendszeresen prédikált, előadásokat tartott és tolmácsol.

Ravasz László nemcsak elégedett volt beosztottja munkájával, de bizalmába is fogadta, s a külügyi feladatokon túl más területeken is számított rá: *„külügyi szolgálatom összefonódott egyházunk belügyeivel. Ravasz rendszeresen behívott a konventi elnökségi tanácskozásokra: a püspökök és főgondnokok megbeszéléseire. Néha jegyzőkönyveket, még inkább bizalmas megbeszéléseket rögzítettem”* – írta később Koncz Sándor.

A fiatal lelkipásztor – konventi munkájából következően – a legmagasabb politikai körökben is gyakran megfordult. Egyházi konferenciákon személyesen találkozott országos politikusokkal, többek között Nagy Ferenc miniszterelnökkel és *„a demokratikus gondolkodás, a magyar demokrácia egyik legképzettebb szakértőjével:*

Bibó István egyetemi tanárral, Ravasz vejejével” – ahogy 1982-ben (!) írta róla. Konventi lelkészként összekötő, üzenetközvetítő szerepe is volt Ravasz László püspök és Keresztury Dezső kultuszminiszter között 1947 első hónapjaiban. Ő tolmácsolta az elnökség nyilatkozatát a formálódó változásokkal kapcsolatban.

Koncz Sándor – munkájából kifolyóan – találkozott olyan egyháziakkal is, akik ismertsége, befolyása ebben az időszakban fokozatosan nőtt, s akik exponált pozíciókba kerültek az egyházban, illetve állami funkciókat is kaptak: így Péter Jánossal és Bereczky Alberttel. Egyelőre a püspöki személycserékre, az 1948-as őrségváltásra még nemigen kellett gondolni, de Bereczky Albert már országos politikai pozíciókat tudhatott a magáénak. Koncz Sándor kapcsolata ekkor barátinak és atyainak volt mondható velük.

Visszaemlékezése szerint Péter Jánossal minden aktuális kérdésről beszéltek: a koalícióról, Tildy Zoltánról, Nagy Ferencről, az új pénzről, a forintról, az újjáépítésekről, stb. Koncz Sándor Bereczky Alberttel többször is találkozott ez időben, s ezek a találkozások mindenkor szívélyesek voltak. *„Őt éppúgy szerettem, mint Ravasz Lászlót. (...) Ravaszt szellemi óriássága, Bereczkyt rokonszenves egyszerűsége miatt kedveltem”* – írta visszaemlékezésében.

Bereczky Albert befolyása és összeköttetései révén pártfogolni is akarta a fiatal teológust. Egyrészt azért, mert az a hadifogságból való szabadulása után svájci és amerikai lehetőségei ellenére is a nyugatról való hazatérést választotta, másrészt méltányolta, hogy Koncz Sándor később sem hagyta el az országot, noha 1947-ben újabb ajánlatot kapott a

tengerentúlról. Értékelte továbbá azt is, hogy a fiatal lelkész társadalmi-politikai szociáldemokrata meggyőződéséből fakadóan sok változást helyeselt a társadalomban és az egyházban. Előbb a „fasizmus alatti” emberbaráti magatartásáért és demokratizmusáért 100 hold jutalom földbirtokot ajánlott fel neki, amit Koncz Sándor éppen szociáldemokrata meggyőződése miatt nem fogadott el. Ezt követően szívesen beajánlotta volna pécsi főispánnak is. *„Az ajánlattól annyira elképedtem, hogy csaknem mérgesen fakadtam ki előtte, miért akarja Berti bácsi, hogy a jegyrendszer világában az ablakomat Pécssett beverjék? Én sem tudok több kenyeret adni az adott helyzetben a népnek. Most pedig nem annyira »erélyes« és »független«, mint inkább kenyeret adó főispán kell a népnek”* – válaszolta Koncz Sándor. Később a Magyarok Világszövetségének főtitkári posztja elnyerésében segítette volna, hiszen Koncz Sándort nyelv- és országismerete alapján kiváltképpen is alkalmasnak tartotta e tisztségre – de a MVSZ nem alakulhatott újjá a megváltozott politikai helyzetben.

Koncz Sándor lelképásztori, adminisztrációs, egyházpolitikai feladatai ezekben az években tehát egyre gyarapodtak, ismertsége fokozatosan nőtt.

Mátyás Ernő, a pataki teológia tanára, több éven át teológiai- és közigazgató, 1947 tavaszán többször felkereste Budapesten Koncz Sándort, és tájékoztatta, hogy a Trócsányi József nyugdíjba vonulásával megüresedő tanszékre őt szeretnék meghívni, megváltoztatva annak egyházi jellegét. Koncz Sándor szerette a konventi munkáját, és a Ravasz László melletti beosztására egész életében büszke volt, mégis örömmel igent

mondott a pataki meghívásra. Így írt erről: *„a Patakon kínálkozó távlatos munka számomra kitüntetőnek, kedvezőnek tűnt. Hálás voltam Pataknak, Mátyásnak az atyai bizalomért. [...] Ravasz kifejtette Mátyásnak és nekem, hogy mint a pataki teológiai akadémia magántanára, belőlről érti, méltányolja, osztja a rám vonatkozó pataki szándékot. A szabad döntést mint érintettnek, természetesen meghagyja nekem. De ő nem szívesen bocsát el. Az országos egyház vezetősége, a püspökökből és főgondnokokból álló elnökségi tanács is ragaszkodik hozzám. [...] Sok várományos elé téve abban a roppant nehéz lakáshelyzetben, amiben az ország és Budapest az alig múlt háború iszonyú pusztításai miatt leledzik, lakást utaltatott ki számomra. [...] a Vérmezőre, Várra, budai hegyekre tekintő háromszoba-hallos összkomfortos lakást, hogy családotól Pesthez ragasszanak. [...] Egyébként Ravasz Mátyásnak és nekem rám vonatkozó távlati tervét bizalmasan megemlítette. Nevezetesen: Kierkegaard könyvem elolvasása óta dédelgeti azt a tervét, hogy Sebestyén Jenő nyugdíjba vonulásakor a pesti teológián a rendszeres tanszékre javasoljon.”*

Így lett az egykori kiváló diákból óraadó tanár az 1947/48. tanévben a pataki teológián. Elkötelezett szolgálatát, szakmai igényességét, lelkes aktivitását látva az egyházkerület vezetése 1948. február 1-től rendkívüli teológiai tanárrá léptette elő, majd 1948. szeptember 1-től megválasztott „rendes” tanár lett Patakon.

Teológiai tanári kötelezettségein és szolgálatain túl országos egyházi megbízatásokat is kapott, melyekben szintén koncepciózus szemléletmódja, attitűdje és tökéletességre törekvése szerint igyekezett eljárni. Tanári

szolgálatára évei alatt sokat munkálkodott az országos missziói egyház létéért. Egy tucatnál több konventi és egyéb bizottságokban is dolgozott. Az 1948-ban Sárospatakon alakult Országos Református Missziói Munkaközösség Tanulmányi Csoportjának 1949-ben szintén Koncz Sándor lett a vezetője. Mint a debreceni egyetem magántanára az 1947/48. tanévtől ott is előadásokat tartott.

A kerület jóváhagyásával Koncz Sándort 1949 júliusában a pataki kollégium gazdasági vezetésével, az ekkor ezzel járó különösen nehéz feladatokkal is megbízták. Palumb Gyula, a Gazdasági Választmány leköszönő megbízott elnöke, köszöntőjében hangot adott azon véleményének, hogy az iskolaállamosítások, az anyagi megszorítások, a politikai támadások idején az új elnök az egyedül megfelelő személy a feladatra: *„Isten áldását kérem munkálkodásodra, és sok erőt kívánok annak a nehéz és sok fáradságot jelentő hivatalnak a vezetésére, amelyiknek élére a mostani idők közepette a nagy főiskolai családban egyedül csak te lehetsz alkalmas.”*

Csupán felillantva Koncz Sándor pataki munkásságának, teológiai tanári, gazdasági vezetői és országos egyházi feladatainak sorát, tökéletesen érthető egyik megfogalmazása ezekről az évekről: *„Tanári, országos egyházi és kollégiumi gazdasági szolgálatom szinte erőmet meghaladó elfoglaltságot jelentett.”*

Szolgatársai, felettesei Koncz Sándor munkásságával kapcsolatos nagy meglepettségét élénk tárja néhány fennmaradt forrás. Nagy Barna teológiai igazgató írta a kerület püspökének: *„dr. Koncz Sándor kitűnő munkatárs.”* Darányi Lajos főiskolai gondnok, későbbi püspök pedig így

fogalmazott: *„dr. Koncz Sándor úgy a sárospataki gyülekezetben, mint a környékben áldott szolgálatot végez, s képessége és készsége úgy kell, mint a kenyér.”* Ugyanő Koncz Sándor későbbi gyülekezete előtt a pataki szolgálatokról megemlékezve így fogalmazott: *„köszönjük, hogy a legtöbbet dolgoztál. A legfiatalabb, de igen sokszor a legbölcsebb voltál.”*

Koncz Sándornak az egyházi feletteseivel való jó viszonyában, együttműködésében, kölcsönös elismerésében, ezzel együtt az addig felfelé ívelő egyházi pályájában az *Egyezmény* megkötése körüli időben mutatkozott változás.

Ortutay Gyula kultuszminiszter 1947-ben több alkalommal is járt Patakon, és tájékoztatta a teológiai tanárokat mint személyes ismerőseit, barátait arról, hogy a kormány az iskolák államosításával együtt valamilyen egyezés megkötését is tervezi az egyházakkal. Ezen *„egyezkedés hivatalos, nem hivatalos kimunkálásához a pataki teológiai tanárok segítségét”* kérte. Így lett szerepe közvetetten Koncz Sándornak is az *Egyezmény* létrejöttében.

A szociáldemokrata értékrendű Koncz Sándor eleinte bízott a valódi megegyezés lehetőségében, a koalíciós kormány politikájában, az egyházak számára a szabad működés biztosításában, sőt a vallás- és lelkiismereti szabadság jegyében a politika támogató attitűdjében is. A megegyezésre a szó eredeti értelmében, két egyenrangú és -jogú partner szerződéseként gondolt, és nem egyenlőtlen felek közötti diktátumként, vagy olyan ál-megállapodásként, amelyet az egyik fél eleve nem is akar betartani. A tárgyalások előrehaladtával, valamint az egyházat és egyes egyhá-

ziakat érő erősödő támadások láttán azonban hamar világos lett számára, hogy valójában nem a kormány és nem a kultuszminiszter a tárgyalási partner, hanem Rákosi Mátyás, „aki ekkor már a mindenhatóság látszatában, lényegében tetszelgett.” „Amikor egyházunk a kultuszkormányral tárgyal, tulajdonképpen a mögöttes Rákosival van dolga és az ő személyében az egyre rafináltabban jelentkező túlzó kommunista baloldallal. Az egyezmény sorsa nem a kormánytól, hanem ettől a sztalinista szélsőségtől függ” – írta lényeglátón 1982-es memoárjában.

Mire 1948. október 7-én Révész Imre és Balogh Jenő aláírta az *Egyezményt*, Koncz Sándor véleménye egészen megváltozott: „az egyház igényeit lefaragó, »egyetértő párbeszédben« nagyon kilógott az »aprókat, nagyokat rúgó lóláb«. Az állam az egyezmény ürügyén elvárja, hogy az egyház az állam támogatója, egyenesen kiszolgálója legyen.”

Koncz Sándor a szélsőbaloldali kommunista politikát és változásokat helytelenítette, sőt elítélte, de a demokratikus, mérsékelt baloldali, európai szociáldemokrata értékrendet továbbra is vállalta, helyeselte. Az egyik, 1949 tavaszán Debrecenben tartott előadásában azt a meggyőződését hangsúlyozta, miszerint a társadalmi, vagyoni igazságtalanságokat elutasítja, ugyanakkor megfogalmazta kárhóztató véleményét a kialakult új politikai rendszer antiklerikalizmusáról és ateizmusáról. Azt vallotta, hogy az istentelen világi hatalom regnálását az egyház hibái, bűnei miatt engedi meg Isten, sőt általa viszi végbe szándékait. Mindezek mellett egyértelműen elítélte az egyháznak azt a hajlandóságát és erősödő gyakorlatát, hogy Isten Igéjével támasztja alá és igazolja a be-

következett változásokat. „...világosan kell látnunk, hogy Isten kijelentése nem azért van, nem azért íródott le és ma sem azért prédikáltatik, hogy a szocializmust megteremtse. Még csak nem is azért, hogy elősegítse a szocializmus születését. Nem is azért, hogy igazolja azt. Még kevésbé, hogy kiszolgálja a szocializmus elveit. Hogy ezek mellett propaganda eszköz lehessen. [...] Az evangélium szociális üzenetét tehát egészen konkrétan csak úgy érthetjük, hogy ez a szociális üzenet egyedül a gyűlekezetben szólalhat meg.”

Koncz Sándor személyes életében és egész egyházi munkásságában a legnagyobb törés mégis a teológia bezárásával következett be. Péter Jánossal való egyik tárgyalása alkalmával fogalmazott ezzel kapcsolatban a következőképpen: „... úgy jártam mindezzel, mint a fa, amit valóságosan derékban törnek el...”

Valóban, az addig szépen ívelő tudományos és közegyházi pályája egyszerre derékba tört, addigi előmenetelei visszájára fordultak, szolgálati lehetőségei egészen beszűkültek. Az egyházzsugorítás kommunista programjának megfelelően – politikai nyomásra – az Egyetemes Konvent 1951 júliusában határozatot hozott a teológiaiak összevonásáról, ami gyakorlatilag a sárospataki és a pápai teológiaiak erőszakos megszüntetését jelentette. A konventi elnökség azzal biztatta az akadémia tanári karát, hogy az intézmény bezárása után folytathatják a tanítást más teológián, esetleg választhatják a gyülekezeti lelkészséget, illetve nyugdíjba vonulhatnak. A pataki professzorok mindegyike továbbra is a tanítói szolgálatban kívánt elhelyezkedni, ám erre általában nem került sor, noha lehetőség éppen kínálkozott volna. Ekkor kezdtek alkalmazni

ugyanis tudományos munkatársakat, óraadókat a pesti és debreceni intézményekben. Ezekről az évektől kezdődően azonban már nem írtak ki nyilvános pályázatokat a státuszokra, *„nehogy a tudományos fokozatokkal is rendelkezők zavarhassák az előzőleg kiszemeltek vizeit”* – tapasztalta csalódottan Koncz Sándor.

A szolgálati lehetőség és megélhetés nélkül maradt teológiai tanár 1952 márciusában közölte Péter János püspökkel a tanítással, esetleg tudományos munkával kapcsolatos terveit, aki azonban már egy vele kapcsolatos egészen más döntésről tájékoztatta, ti. hogy *„ki kell menni gyülekezetbe”*. Koncz Sándor nem idegenkedett a gyülekezeti szolgálattól, de nem értette, hogy miért nem mehetett oda, ahova hívták, ez esetben gyermekkori gyülekezetébe, Diósgyőr-Vasgyárba, Nádházy Bertalan mellé, ahol egyelőre második lelkészi állást ajánlottak neki. A debreceni püspök válasza erre annyi volt, hogy *„kisebb helyre kell mennie”*. Koncz Sándor kérdésére, hogy miért van ez a *„degradálás, hiszen neki nincs politikai bűne”*, a püspök közölte, hogy a szankció nem neki szól, hanem *„egész Sárospatak politikai megbélyegzés alatt áll”*.

Ebben az időben Az Út szerkesztősége egy cikksorozat írására kérte fel Koncz Sándort, melyben azt várták tőle, hogy ítélje el a sárospataki lokálpatriotizmust, ami – véleményük szerint – helytelen sovinizmus, és rokonságot mutat a titóizmussal. Valójában megszarolták: ha vállalja, garantáltan nagyívű karriert futhat be, *„nem igen szűnik meg a kerület”*, ő pedig püspök is lehet, hiszen Tiszáninnen jelentős iparvédék, Koncz Sándor pedig proletár származása alapján jó káder lehetett volna. Ő azonban *„egyházilag tisztázatlan politikai jellegű so-*

rozatnak” ítélte a felkérést, és lelkiismereti okok miatt nem vállalta a cikk megírását.

A kerület megszüntetése utáni hónapokban Koncz Sándor minden téren nemkívánatos személlyé vált. 1952 márciusában a teológia dékánja táviratban értesítette, hogy már ne menjen órát tartani Debrecenbe, majd Péter János püspök expressz levélben újra felszólította: *„...helyesnek tartanám, ha bejelentened a debreceni Theológiai Akadémia dékánjánál, hogy magántanári előadásaid folytatásáról lemondasz.”*

Koncz Sándor nem mondott le soha óráinak megtartásáról, de megértve az üzenetet, nem tartott ott több előadást. Feljegyzései szerint igen sok hallgató iratkozott fel hozzá. *„A magas létszám tüntetésjellegűnek számíthatott...”* a pataki akadémia bezárása ellen és Koncz Sándor személye mellett, annál is inkább, mert a többi választható tárgyra csak néhányan jelentkeztek.

Ezek után, azaz *„... miután az előnyösebbnek látszó lehetőségek nem bizonyultak járható útnak”*, Koncz Sándor falusi lelkipásztor lett.

A baloldali politikai fordulatot követően először az egyházi vezetők ellen indultak támadások, de hamarosan másokat is elértek, és módszeressé váltak. *„A megoktatásra hajlamos, »értelmes«, hitbeli engedelmesség alapján, az egyházkormányzat és szocializmus előtt meghajló lelkipásztorokat promoveálták. Az »éretlen«, makacs pásztorokat diszkvalifikálták. Az abaúji, baranyai és szabolcsi egyházmegyéből – korabeli kifejezéssel – »fegyházmegyék« lettek, ahova lelkészeket »deportáltak.«”* Koncz Sándort az utóbbiak közé sorolták, így került tehát 1952-ben egy északkelet-magyarországi faluba,

a Miskolctól 25 kilométerre fekvő Alsóvadászra. Helyzetét kristálytisztán látta: *„...hogy falusi lelkipásztorságba kerüljek, a magam részéről nem tartottam sérelmesnek. Könnyű szívvel tudomásul vettem a »karrieristák«, »vonalasok« és »spiclik« fővárosi és városi elhelyezését.»*

A kijelölt új abaúji állomás tehát tudatos, jól megfontolt egyházpolitikai döntés volt. A hely alkalmasnak tűnt a „deportálásra” földrajzi távolsága és infrastrukturális fejletlensége miatt; vasútállomás legközelebb több mint hat kilométerre volt, Szikszón. Koncz Sándor egyházi felettesei azt gondolták, ez önmagában megakadályozza majd a gondolatok, eszmék áramlását és a közegyházi, társadalmi kapcsolatok fenntartását.

Lelkipásztori szolgálatának megkezdése előtt Koncz Sándor ellátogatott Alsóvadászra, hogy tájékozódjék új helyéről, a gyülekezetéről, a körülményekről. Miután belépett a templomudvar kőkerítésén, a látványtól igencsak elborzadt és megrémült: *„az a közönséges érzés fogott el, hogy innen meg kell szökni. [...] Ezt azonban lelkemben rögtön legyőzte az az egyszerű engedelmesség, amivel eddigi változatos szolgálati helyeimre kerültem. Ha Isten ide tesz, itt kell az Igét hirdetnem. A kötelesség mélyebb, mint a benyomás!”*

Alsóvadász – Koncz Sándor oda-kerülésekor – az egyházi romok világa volt. Az egyholdas kertet, az udvart, a melléképületeket borzasztó állapotban találta. Lakhatatlan volt a parókia beszakadt tetejével, leomlott kéményeivel, patkányjárta lyukas falaival, téesz udvarra alakított portájával; de hiányzott a kerítés is, életveszélyesen dűledeztek a melléképületek, beomlott a kút, romos, beázott volt a templom, és az orgonát is összetörve találta.

Beiktatására 1953. március 8-án került sor. Erről az alkalomról a kerület püspöke és az egyházmegye esperese tüntetőleg távol maradt, *„nehogy kompromittálják magukat egy deklaszált professzorral”*. Így Tóth Lajos felsődobszai lelkipásztor, egyházmegyei tanácsbíró iktatta be Koncz Sándort lelkészi hivatalába.

Köszöntötték azonban mások: Ravasz László levelet küldött egykori munkatársa beiktatására: *„lélekben én is veletek leszek, és szívből kérek áldást reád és gyülekezetedre. Az Úr segítse és fogadja el szolgálatodat!”* – írta ez alkalomból. Az egykori tiszáninnyi püspök, Enyedi Andor táviratban küldte el áldáskívánását, Zadravecz István, az Alsóvadászra deportált egykori római katolikus tábori püspök szintén üdvözlését küldte. Mind *„levitézettek”*, ahogy fogalmazott Koncz Sándor, és maga is sokatmondóan jegyezte fel, hogy *„szolgáló püspök nem is üdvözölt egy se!”*

Azonban sem a hely, sem a körülmények nem tudták korlátozni Koncz Sándort. Igyekezett minden konferenciára, értekezletre, gyűlésre eljutni. Külföldi teológus barátaival, ismerőseivel gyakran érintkezett levélben. Egykori tanítványaival, tanártársaival, lelkésztársaival rendszeresen folytatott szakmai konzultációt, egyházpolitikai beszélgetést, élénk levelezésben állt velük. Évtizedek távlatából is így emlékezett erre: *„sokan felkerestek egykori pataki, marosvásárhelyi tanítványaim, debreceni egyetemi magántanári előadásom hallgatói, munkatársaim, lelkipásztorok, öreg pataki diákok, diósgyőr-vasgyári, ózdi, csepeli munkásbarátaim, a háború előtti diákmissziói ismerőseim, katonacimboráim, tanártársaim stb. közül. Gyermekeim egy évben 120 nálunk szállt vendéget írtak össze.*

Előfordult, hogy éjszakára tizennégy vendéget helyeztünk el a parókián.” Koncz Sándor ez időben is kapcsolatot tartott Péter János és Bereczky Albert püspökökkel. Ugyanakkor többször meglátogatta Enyedy Andor és Ravasz László Vácra és Leányfalura internált egykori püspököket, ami kockázatos tettnek számított akkoriban. Tájékozott volt az ökumenikus világeseményekkel, illetve a bel- és külpolitikai történésekkel kapcsolatban is. Alsóvadász földrajzi-infrastrukturális viszonyai tehát nem szakították ki az egyházi közéletből, és nem állították meg a gondolatokat, nem számolták fel a kapcsolatokat, legfeljebb nehezítették a fenntartásukat, ami azonban csak még tudatosabbá és elszántabbá tette a „deportált” falusi lelkészt.

Koncz Sándor „radikális teológiai küzdelmei” – ahogy láttuk – az *Egyezmény* megkötése körül kezdődtek, és egyre fokozódtak az egyháznak a Rákosi-korszakban bekövetkezett elvi és gyakorlati fordulatait, állásfoglalásai, változásai miatt, illetve a pataki kollégium szekularizálása körüli időkben. A teológia megszüntetése utáni másfél-két évben olyan „légtüres térbe” került, ahol nagyobb körben az egyházkormányzattal kapcsolatos véleményének elmondására alkalmas sem volt. Így otthoni jegyzeteibe írta le kritikáját az egyházvezetésről: „amint az államban is nem a parlament a fontos, hanem a kormányzat, úgy az egyházban sem az egyházmegyei, kerületi közgyűlések – szóval az autonómiák –, ezek elsorvadtak, meg is halt az egyházban az alulról jövő – s ezzel minden – kezdeményezés, úgy itt is az egyházkormányzat. [...] S mint az államkormányzatban is a »párt«, s amint a pártban is a frakció, úgy itt is, még csak nem is a kon-

vent, hanem a frakció, a klikk, s még abban is egy-két ember – pontosan, mint a politikában. S ahogy mindebben az államnál a politika a fontos, úgy az egyházban is egyetlen fontos: az egyházpolitika. Ez pedig nem bel(egyházi)politika, hanem külpolitika – egyházi békeszolgálat. Így csökevényesedett el a magyar református egyház.” Máshol így fogalmazott: „M-on (sic!) az ateista mozgalmat talán azért szüntették meg, mert ezt a feladatot a párttitkárnál jobban elvégzi Péter János és az ún. békepapok.” Majd ismét: „Péter Jánost nem hiába nevezték Péter Janusnak, nemcsak kétfelé, többfelé néző arca volt, én neveztem el így. [...] Vajon egyházpolitika-e ez, ami már nem teológia, hanem egyszerű és kooperáló, inkább opportunistá alkalmazkodás.”

Ugyanitt olvashatjuk gondolatait saját maga és az egyház viszonyáról is: „Prokrusztész-ágyba fektetett az egyházkormányzat. Prokrusztész hírhedt attikai útonálló volt, az elfogott utasokat ágyba fektette. Akinek hosszabb volt a lába, azokét könyörtelenül levágta, akié rövidebb volt, azokat halálra nyújtotta. Ezt akarja az egyházkormányzat az elvekkal: rövidíteni és nyújtani a keresztyén igazságokat, míg végül hulla lesz belőle. [...] 1953. június óta volt új szakasz a magyar életben, de az egyházban nem volt új szakasz, itt nem bukott meg a sztálinizmus. [...] A békemozgalomban nem az a baj, hogy a keresztyének együtt vannak a kommunistákkal, hanem az a baj, hogy az ún. békepapok az egyházban nincsenek együtt magukkal a más-képp gondolkodó egyházi rétegekkel, mialatt együtt vannak az egészen másképp gondolkodó ateistákkal.”

Mindezek miatt elérkezettnek tartotta, és 1955-ben már előre látta

a következő évi változásokat – az egyházban is. „1955-ben az egész élet megzendülőben van (építkezés, önkritika, irodalom, kritika stb.) – az egyház ellaposodóban. [...] Péter János és Bereczky, az ember még élhet soká, de mint egyházkormányzók, rövidesen el kell tűnniük az egyházi közéletből.”

A püspökök, főgondnokok mellett más egyházi funkcionáriusokat is alkalmatlannak és hiteltelennek tartott hivatalukra. Egy példa erre Farkas Elek esperesnek írt leveléből: „szabad legyen egyben Benkő György missziói előadónak úgy az előadói személyével, mint a nem egyszer erőszakosan, formátlanul képviselt felfogásaival szemben bizalmatlanságot kifejezni. [...] Amikor missziói előadói mivoltával és közölt álláspontjainak formájával és tartalmával gyakran nem értek egyet, és hivatalosnak nevezhető minőségével bizalmatlan vagyok, ugyanakkor továbbra is igyekszem benne szeretni a lelkipásztor- és embertestvért, ami mivel mindenkiel, így vele kapcsolatban is – igei parancs.”

Ha alkalma volt rá – és 1955-56-ban ismét egyre több lehetősége adódott, ahogyan ironikusan fogalmazott: ismét kezdett divatba jönni –, nyilvánosan is megfogalmazta kritikáját. Egyik ilyen eset volt 1956 májusában, amikor Virágh Sándor diósgyőr-vasgyári lelkipásztor, borsodi esperes és Ráski Sándor miskolc-belvárosi lelkész (későbbi esperes, főjegyző, püspök) előadásaira reflektálva mondta el radikális bírálatát, majd kijelölte a gyógyulás egyetlen lehetséges útját: „A második háború után úgy gondoltuk, hogy a hitvalló egyház felé haladunk. [...] Egyesek úgy vélték, hogy a barmeni hitvallás a mi utunk, és a hitlerizmus alatt Niemöller körül szervezkedő né-

met hitvalló egyház példa lehet. [...] Az ilyen jellegű törekvéseknek véget vetett az egyezmény. Az egyezmény a hitvalló egyház útját elzárva, népegyházi keretben igyekezett merevíteni az államtól elváló szabad egyház útját. [...] Ami még mellé kell, ha már nem a hitvalló szó és jelleg, legyen a missziói szó és jelleg. Az egyezmény után úgy látszott tehát, hogy a missziói népegyház [...] megvalósulás felé megyünk. [...] Az egyezmény úgy funkcionált, hogy a missziói jellegű dolgok kezdtek lemorzsolódní. Ebbe beleértem a nevelés hagyományos és megmaradt műhelyeit is. [...] Együttal a népegyházból lemaradt a nép. Nem volt lényeges, hogy az ún. közpapság vagy a presbitériumok, gyülekezetek mit akarnak, egyáltalán akarnak-e valamit. [...] A missziói népegyházunk induló szervezetéből [...] megmaradt az egyház, mint szerkezet. [...] Ezt az egyházi szerkezetet – állami példára – az egyházon belül kormányzatnak kezdték nevezni. Így jelent meg az egyházkormányzati egyház ideje. [...] ...legvégén az egyház is elmaradt, de megmaradt maga a kormányzat. Mindez éppúgy, mint az államban, az egyházban is magával hozta a megnövekedett bürokratizmust – az élet rovására. [...] A járható utat tehát így fogalmazom meg: ahhoz, hogy magyar református egyházunk egész alkotó tevékenysége teljesen felszabaduljon, Szentlélek-szerű egyházra van szükség.”

1956 nyarán egy berekfürdői konferencián *Új szív* című bibliatanulmányával, melyben az egyház szükséges ártrendezési programját is megfogalmazta, újabb lavinát indított el, előbb a résztvevők között, majd közegyházi méretekben is. Itt az egyház bűneinek kimondása mellett újra beszélt a kiútról is: „...nem harcolni kell a tisztasá-

gért, hanem seprőt ragadni és seperi ni kell. Az egyház seprője a bűnbánat, mely konkrétan a zavaros egyházi terror által teremtett rettenetes bizalmi válságon akar segíteni. Azt a személyektől való undort is meg kívánja szüntetni, ami lelkipásztorokat, gyülekezeti tagokat, teológiákon tanuló ifjakat életkedutelenné tett. Igyekszik felszámolni egy letűnő korszak hibáit egy olyan összegzéssel, amiben nem a második világháború előtti bűnök, hanem a közelmúlt évek vétkei kerülnek megítélésre, személyeket és ügyeket fájdalmasan érintő konzekvenciák levonásával is.”

A berekfürdői nyári tanfolyamról való tapasztalatait, benyomásait írott formában a gönci esperesi hivatalnak is eljuttatta. Egyebek mellett az egyház mélyre jutását így fogalmazta meg: „teológiailag talán azért történt annyi tévtanítás, ökumenikusan annyi ferdítés, egyházkormányzatilag annyi baklövés, erkölcsileg lejáratás, anyagilag homály, mert maga az egyházkormányzás nem a szabadság és felelősség lelki, szellemi, szervezeti és anyagi egységében történt. Az egyházi funkcionáriusok között kitermelődtek a kontárok és karrieristák, akik felfelé csupa készség, lefelé csupa gorombaság. [...] Amikor az egyház teológiailag talán (?!) igei, vajon az-e az egyszerű humánus alapján? Amikor dogmatikájában a világ fölött úszik, etikájában feltétlenül lejjebb van a nem keresztyén ázsziainál és afrikainál.”

1956-ban a püspököknek írt levelében is az egyházi élet tartalmi ártrendeződését követelte. A közelmúlt felismert bűnei miatt bűnbánattartásra szólított fel. A Missziói Szabályrendelet hatályon kívül helyezését sürgette, hiszen az ellentétes az állami és az egyházi alkotmánnyal, valamint az

Egyezményvel. Kérte, hogy az addig mellőzött karizmatikus egyháztagekat engedjék a szolgálatba, az alkalmatlanná vált funkcionáriusokat pedig mentse fel. Tiszta anyagi ügyeket követelt. 1956 nyarán vetette fel nyíltan az állami és egyházi hivatalosoknak a kerület és a pataki kollégium visszaállításának ügyét is.

A Megújulási Mozgalom idején tehát ismét felélénkült Koncz Sándor körül az élet. Konferenciákra, értekezletekre, kiskörökbe, gyülekezetekbe hívták, sokan személyesen vagy levélben keresték meg, hogy véleményét, segítségét kérjék, vagy támogatásukról biztosítsák őt küzdelmeiben. Amikor 1956 második felében egyre többen és egyre többet beszéltek a kerület visszaállításáról, a lelkészi kar szinte egy emberként kívánta Koncz Sándor püspökké választását is. Nem így az egyházkormányzat.

Péter János szerette volna sarokba szorítani őt: Tiszáninnen visszaállítása talán azért fontos Koncz Sándor számára, mert azt gondolja, hogy az egyház legnagyobb kérdése, hogy egy püspökkel több legyen? „...hogya még egy püspökkel több legyen, semmiképpen se gondolom létkérdésnek abban az esetben, ha ez a még eggyel több, Győry Elemér. Azt hiszem, ez elég éles válasz, de azt jelenti, hogy még egy olyan püspökre, aki semmiiben sem mond elleneteket, nincs szükség. De olyanra, aki veletek szemben az alkotmányos, a zsinatpresbiteri s főleg a missziói vonalat képviseli [...] szükség van” – válaszolta bátran a püspököknek.

Bizonyos politikai-egyházpolitikai változások eredményeként a tiszánineni egyházkerület 1957. január 1-jével visszaállt. A lelkészek nagy része bármi áron Koncz Sándor püspökké választását óhajtotta. Ezért az Álla-

mi Egyházügyi Hivatal megszarolta: amennyiben püspök lesz, a kerület lelkészeitől megvonják a kongruát. A lelkipásztorok még ennek ellenére is kitarítottak. Szép példája ennek az állhatatosságnak (mások mellett) a karosi lelkész levele: *„neked nem szabad fáradnod és kimerülnöd, mert sokak gondja-baja tétetik válladra nemsokára, de sokak imája is kíséri életed küzdelmeit. Senki nem lehet más a püspökünk, csak Koncz Sándor. Még a kongruánk árán is! Ez volt az általános, egyöntetű megnyilatkozás tegnap Patakon. Ezt álljuk is!”*

Az ÁEH nem számított erre a kiállásra, így 1957 januárjában közölték Koncz Sándorral az állami vétót. A választást felfüggesztették, majd hosszú hónapokra elhalasztották. Az őszi folytatáskor az alsóvadászi lelkész neve már fel sem kerülhetett a választandók listájára. Ennek ellenére főjegyző-jelöltként 78, tanácsbíróként 61, kerületi jegyzőként 4 szavazatot kapott.

Harmadszor 1964-ben merült fel püspökké választásának a lehetősége, Darányi Lajos nyugdíjba vonulásával. 1964 márciusában írta Prantner Józsefnek, az ÁEH elnökének, hogy a püspökválasztás kapcsán lelkészek és világiak újra megkeresték – ahogy fogalmazott: *„a közbizalom felkerekedett”* – és leendő püspökségével kapcsolatosan több megbeszélést folytattak vele. A konklúzió ugyanaz: *„az ÁEH-nak nem áll módjában az, hogy velem, mint püspökkel együttműködjék. [...] ...írásba nem adják”* – foglalta össze Koncz Sándor az 1956. augusztus 26-án, az ÁEH-ban elhangzottak lényegét.

Utoljára 1977-ben, Ráski Sándor halálkor fogott össze ismét a lelkipásztorok egy csoportja, hogy Koncz

Sándor végre püspök legyen. Újra sikertelenül.

„... a magyar református egyházban nincs olyan tisztség, amire Konczot meg ne választották volna, de olyan sincs, amire megválaszthatták volna” – írta a kortársai által tömören és szellemesen megfogalmazott igazságot egy 1983-ban kelt levelében. S valóban, a püspökségen túl sok más, számára felkínált lehetőségre is vétót kapott. Amint láttuk, 1951-ben hívta először a diósgyőr-vasgyári gyülekezet lelkipásztorának, majd 1956-ban, Nádházy Bertalan nyugdíjba vonulásakor ismét megkeresték: *„remélem, hogy lenne kedved olyan gyülekezetbe jönni, ahol a gyülekezet nagyobb része téged szeretne itt látni”* – írta az egyik gyülekezeti tag. A vasgyári lelkészség azonban az esperesi választást erősen befolyásolhatta volna, és sem az egyházkormányzat, sem az állam nem akarta, hogy Koncz Sándor borsodi esperes legyen. Maga már túlzónak tartotta a személyétől való ilyen fokú félelmet. Ahogy Péter Jánosnak mondta: *„olyan sok rongy esperesetek van, akiket már ti kreáltatok, hogy azok között én is nyugodtan elférnék.”*

Az egyházkormányzat azonban nem változtatott a véleményén. Amikor 1958-ban a nyugdíjazás folytán megüresedett abaúji esperesi tisztségre a lelkészek egyhangúan Koncz Sándort javasolták, Darányi Lajos püspök rövid levélben tájékoztatta arról, hogy személye továbbra sem kívánatos: *„azt a Miskolcon szerzett értesülést közlöm Veled, hogy személyed továbbra sem placet.”*

1961-ben megüresedett a szikszói lelkészi állás is. A szikszóiak jól ismerték a szomszéd faluban szolgáló lelkipásztorot, s a meghívását tervezték. Koncz Sándor az előző tapasztalatain

okulva már egyenesen kérte őket, hogy személyét „*semmilyen kombinációba ne hozzák*”. Ugyanígy a Győry Elemér nyugdíjba vonulásával hamarosan megürülő dunántúli püspökség kapcsán is megkereste néhány lelkész. Tájékoztatták, hogy konventi lelkész korából, Szárszón való szolgálatai miatt, publikációi alapján sokan ismerik az országot nyugati felében is, és érdemesnek tartanak „*neve bedobását*” a kerület élére. Koncz Sándor így referált Darányi püspöknek válaszárol: „*kértem tehát, hogy semmilyen agítációra ne is gondoljanak, hiszen én nemcsak barátinak, de provokatívának is felfoghatom az ilyen beszélgetést. ...gondolataikban több mindent naivnak tartok. Mindenesetre saját védelmemre illetékes püspökömnek ezt igen leegyszerűsített formában leírom, hiszen – sajnos – sohasem lehet tudni, hogy mi hová vezet.*”

Részben egyházpolitikai okokból, részben egy sor törvénytelenység folyamánként 1964-ben nem lehetett sárospataki pap sem.

Az egyházi közéletből való kiszorítására, elhallgattatására, ellehetetlenítésére más módszereket is alkalmaztak vele szemben. Másfél évtizeden át nem publikálhatott. Nem vehetett részt az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának galyatetői találkozásán, külföldi kapcsolataitól adminisztratív módszerekkel igyekeztek elvágni. Külföldre utazását is sorra megakadályozták: nem vehetett részt egykori iskolája, a bázeli egyetem alapításának 500 éves jubileumán, nem utazhatott Skóciába, a skót reformáció 400 éves emlékünnepeére, noha egykor itt szintén peregrinus diák volt. Az 1809-ben alapított berlini Humboldt egyetem 150 éves évfordulóján sem vehetett részt, pedig fiatalon ennek az egyetemnek is diákja

volt. Ugyan doktori dolgozata óta Magyarországon Kierkegaard-kutatóként tartották számon, Kierkegaard halálának 100 éves fordulójára szintén nem utazhatott el Dániába. És bár Béky Zoltán, az Amerikai Magyar Református Egyház püspöke többször is közbenjárt Koncz Sándornak az Egyesült Államokba való utazása ügyében, sőt 1964-ben egy évre szóló amerikai ösztöndíj állt rendelkezésére az egyik amerikai egyetemen, ezekkel a lehetőségekkel szintén nem élhetett.

Mindezeket túl az 1960-as évtized első felében hosszú éveken át húzódozó jogtalan, keresztyénietlen és embertelen fegyelmi eljárás folyt ellene. Benkő György abaúji esperes személyes sértettségéből bontakozott ki és terebélyesedett el a Koncz Sándor elleni egyházi fegyelmi. 1960 novemberében az egyházmegye közgyűlésén Koncz Sándor nyilvánosan szóvá tette az esperes kicsinyességét, melyet a személye elleni vétők kapcsán sorozatosan meg kellett tapasztalnia: nem kapott engedélyt egy sírkőavatás alkalmából felkért szolgálatra a pataki temetőben, nem tarthatta meg teológiai előadását egy miskolci osztálytalálkozón, az esperes letiltotta az egyházi sajtóban Koncz Sándor egyik Schweitzer-napi előadását, és hogy minél inkább elszigeteljék, nem kapott meghívást a Népfront lelkészeknek tartott összejöveteleire sem. Az egyházmegyei gyűlésen elhangzott felszólalása egyben nyilvános kritika is volt az egyházvezetés elveivel/elvtelenségével és gyakorlatával szemben. Ezután az esperes kemény megtorlást tervezett, és fegyelmi eljárást kezdeményezett Koncz Sándor ellen – akit azonban erről hónapokon át nem értesítettek, annál inkább nyugtalanították és tartották kétségek között az informális híresztelésekkel. A vád

rágalmazás és a közgyűlés megzavarása volt.

Sokan világosan látták a helyzetet, néhányan meg is merték fogalmazni véleményüket az ügygel kapcsolatban. 1960 decemberében a gönci lelkész körön Benkő György értékelése után Bojtor István göncruszkai lelkész arról beszélt, hogy az egyházmegyében senki, még az esperes sem lehet vitapartnere Koncz Sándornak: *„ez az eset azért is adódhatott elő, mert közöttünk nincs olyan, aki teológiai, filozófiai, tájékozottsági vonatkozásban felkészült partnere lehetne a felszólalónak. Akiben nincsenek magas fokú szellemi előfeltételek, az csak kétes értékű emberi indulatokkal beszélhet erről az ügyről.”*

Megmozdult az abaúji egyházmegye egész közössége. Minden fórumon, hivatalos- és magánbeszélgetések során a lelkészek, egyházvezetők Koncz Sándor helyzetéről, jövőjéről beszéltek. A többség elköteleződött mellette, és tiltakoztak az eljárás ellen. Koncz Sándor és Benkő György személyes konfliktusában egyre többen látták és fogalmazták meg az egyház vétkeit: *„... az ügy, amelyiknek hullámai egyre tovább gyűrűznek, nem csak a Tied és az esperes úré, hanem mindnyájunké. [...] A református egyházon belül lévő meghasonlás, amelyik évtizedes múltra tekinthet vissza, bűneinknek és az Úr ítéletének a jele.”*

A bizonytalanság, a kétségek meghatározói lettek a lelképásztor minden napjának. A kialakult helyzet pedig lassan őrlötte az idegeket, emésztette az egész embert. Nemcsak etikailag volt vitatható az ügy, de egymást érték a jogszerűtlen döntések és lépések is. Ahogy Harsányi György jogász, Koncz Sándor sógora írta róla: *„... az ügy a*

jogi dilettantizmus vakvágányára tolódott át, s most ott vesztegel. ... jogi szempontból helytelenül, nem törvénytiszteően indult. De nem is okos dolog ezt az ügyet jogi keretek között folytatni és intézni, mert az elsősorban nem jogi, hanem etikai, politikai, egyházkormányzati, missziói és nem utolsósorban evangéliumi ügy. Ebben a komplexumban a politika és a teológia, a hatalmi féltékenység és irigység, vagy ha úgy tetszik, a kisebbségérzés, a sértett hiúság, a pletyka [...] számai szétbonthatatlanul össze vannak szövődve, vagy inkább bonyolódva.”

Hogy jogilag milyen hibás volt a fegyelmi megindítása és hosszadalmas folytatása, jól jelzi, hogy három egyházmegye ügyésze sem vállalta az ezzel kapcsolatos megbízást. Elsőként Kormány Károly, abaúji ügyész nyilatkozott úgy, hogy formai-eljárásjogi hibák mellett a lényegi, érdemi vonatkozásban sincs alapja a fegyelminek: *„a megküldött beszédszövegben foglaltak, álláspontom szerint, a VI. tc. 46. §-ában felsorolt fegyelmi vétségek közül egyik tényálladási elemet sem látszanak megvalósítani”* – közölte. Ezek alapján Kormány Károly az ügyet nem vállalta, az iratokat visszaküldte az esperesnek.

1961 nyarán az egyházkerület elnöksége a Borsodi Református Egyházmegye Fegyelmi Bíróságát jelölte ki az ügy tárgyalására. Dabóczy István, a fegyelmi bíróság kirendelt lelkészi elnöke elküldte az iratokat Berei Miklós sátoraljaújhegyi ügyvédnek is, akit ismételtén ügyészi feladatokkal kívántak megbízni. Berei Miklós szintén visszaadta ügyészi megbízását, mivel azt *„nem vállalhatta”*.

A jogszerűtlen fegyelmi eljárás mindezek ellenére is folytatódott, tovább bonyolódott. A kerület elnöksége

semmit sem veszített elszántságából, és az abaúji és borsodi sikertelen lépések után most a hevesi egyházmegye ügyészehez fordultak, Géresi János egri ügyvédet is megkeresték. 1961 decemberében a hevesi jogász így nyilatkozott: *„dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor ellen elrendelt fegyelemi ügyben 912/1960. sz. alatt f. évi november 13-án kelt vádindítványt bekérő megkeresésemre közlöm, hogy a rendelkezésre álló iratanyag sem alaki, sem tartalmi szempontból nem alkalmas az 1933. VI. tc. 60.§-ában megjelölt vádindítványra. (...) ... indítványozom tehát a Nagytiszteletű Elnökségnek a fegyelemi eljárás mellőzésével a békés úton való elintézését.”*

Az újabb jogászi szakvélemény után már Dabóczy István, a borsodi egyházmegye fegyelmi bíróságának kirendelt elnöke is „csódról” beszélt. Az elnökség nem ezt a választ várta az egri egyházbizottságtól, és példátlan módon el sem fogadta indítványát. Az elnökség nevében Dabóczy István válaszolt illetékesen: *„ügyész úrnak azt a véleményezését, mely szerint a fegyelmi eljárás megszüntetendő, az elnökség nem fogadhatja el. Ezért az összes vonatkozó irattal úgy küldjük vissza újból Önnek az ügyet, hogy azt szíveskedjék még egyszer áttanulmányozni, s a vádiratot elkészíteni.”*

Koncz Sándor ügye ekkor már hivatalosan is túlnőtt az egyházi kereteken. Dabóczy István az ügy részletes menetéről tájékoztatást küldött Lobkovitz László egyházügyi főelőadónak. A fegyelmi bíróság elnöke ezen túl a hevesi esperest is bevonta a Koncz-ügybe: Dabóczy István szükségesnek látta, hogy Komjáthy Aladár személyesen is gyakoroljon nyomást Géresi Jánosra, mert mint írta: *„ez*

nem az én ügyem vagy valakinek az ügye, hanem az egyházkormányzat ügye”.

Koncz Sándor az eltelt időben megbékélési szándékát számtalanszor kifejezte, mindenkitől bocsánatot kért – emberségében nem megaláztatott, de keresztyénségében alázatosan. Vagy, ahogy 1962-ben, az egri tárgyaláson mondta: *„összegezve vallomásomat, illetve nyilatkozatomat, minden hozzám intézett pontra nézve mindenkitől bocsánatot kérek keresztyéni szívvel, és szolgálataimat egyházunk építésére, az egyház és állam közötti jó viszony további mélyítésére a legnagyobb készséggel felajánlom.”*

Végre 1962 februárjában a képtelen fegyelmi eljárást megszüntették, ám az alsóvadászi lelkész viszontagságai mégsem értek itt véget; az abaúji elnökség újabb támadást indított ellene. 1962. március 12-én kelt levelében az egyházmegye elnöksége Véghesben tájékoztatta, hogy: *„... dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor – e minőségben – az utóbbi években ismételt megnyilvánulásaiban (felszólalások, beadványok stb.) jelentősen és károsan érinti egyházunk szolgálati egységét, belső rendjét, nyugalma, s ezért egyházi közérdekből az áthelyezési eljárás lefolytatása látszik indokoltnak.”*

A valódi okok persze egészen mások voltak: *„Benkő György féltette tőlem pozícióját, irigyelte teológiai és más tudásomat, és nem örült annak féltékenységből, hogy én az egyházmegye területén vagyok”* – írta otthoni, csak saját maga számára készített jegyzeteiben Koncz Sándor. Ugyanerről máshol pedig így fogalmazott: *„kénytelen vagyok ökumenikus és teológiai kérdésekben való tájékozatlanságát értekezleteken, kiskörökön*

helyesbíteni, s ez nem kellemes; ő a hatalom bunkójával akarja azt elintézni.” Szintén erről: „mögötte volt az is, hogy ún. mintaszerű gyülekezett volt Av. (sic!) Sok hittanra beiratkozott, rendben a gyülekezett, anyagi ügyek, építkezés, más gyülekezettek segítése stb. [...] ... szubjektíve nem vagyok elkéservedve, mert látom, hogy az emberi bűn uralkodik, objektíve azonban keserűség számomra, hogy egyházunkban süllyedt ennyire alá a mérce, amit rajtam kívül számtalan eset mutat, és mások igaztalan fegyelmije ellen is küzdök.”

Ennyi viszontagság, támadás, izgalom, idegfeszültség közepette Koncz Sándor egészségi állapota egyre romlott: szívasztmával küzdött, fél fülére megsüketült, de a fizikai betegségeken túl pszichikai erejét is összeroppanónak írta le 1962-ben. Ebben a meggyötört lelkiállapotában, erősödő testi betegségeiben is Bonhoeffer etikáját vallotta, és még magánál is sokkal rosszabb helyzetben lévőknek, nagyobb terhet hordozónak látta támadóit, a vétkeseket: „... nem értek egyet a vétkessel, mégis szolidáris vagyok vele a vétkesség miatt ránehezülő terhek vállalásában. [...] Nem értek egyet a törvénytelenességgel, de szolidáris vagyok az egyházkormányzattal a törvénytelenesség miatt rájuk nehezülő terhek vállalásában” – vallotta.

Amikor 1964-ben végre minden eljárás megszűnt ellene, a lezárás lelki felszabadulást már nem hozhatott. Koncz Sándor megtörtén, betegen, elkéservedetten jegyezte füzetébe: „Az »emberűgy« teológiai és állami korszakában irgalmatlanság és kegyet-

lenség. Velem szemben embertelenséget követtek el, mit nem igazoltak.”

Végső soron az egész üggyel üzenete összesűrítendő Koncz Sándornak az alábbi elkéservedett megfogalmazásában: „az egyházban nagyobb a személyeskedés, több a gyűlölet, kevesebb a megbocsátás, lehetetlenebb a kritika és szembeötlőbbek az emberi bűnök, az alakoskodás.” „Szocializmusban élő egyház vagyunk, de nem vagyunk élő egyház a szocializmusban. Egy szocializmust építő országban egyházunk a legantiszociálisabb intézmény. Közböcsánatot gyakorló ateista államban az »istenes« egyházban baloldali túlkapások és módszerek érvényesülnek.” 1964-ben már megtörtén, lelkileg és fizikailag meggyötörtén írta jegyzeteibe: „kifáradtam idegzetileg a sok harcban. [...] Kifáradtam! [...] Igen sok harcom volt.”

Koncz Sándor egyházi szolgálatainak utolsó állomása a Tiszáninneni Egyházkerület Levéltára volt. A kerület közgyűlése 1965. július 28-án választotta levéltárossá. Az egyházkormányzat ezzel a beosztással Koncz Sándor rehabilitációjának látszatát kívánta keltetni, valójában azonban újabb süllyesztőnek szánták számára ezt a posztot. Idekerülésének körülményeiről, itteni áldásos munkálkodásáról a bevezetőben hivatkozott „Válság és váltság...” konferencián hangzottak el előadások.

[...A tanulmányban tárgyalt egyházi per 1964-es, felemás lezárása után 30 évvel, 1994-ben, a Magyarországi Református Egyház Zsinata felállva hajtott fejet Dr. Koncz Sándor és más „hátrátételt szenvedettek” emléke előtt. -KG.]

Bojtor István

Dr. Koncz Sándor közegyházi szolgálata

[A Napút e számának bevezetőjében utaltam a 2013-ban megrendezett „Válság és váltás...” konferenciára. Itt is megjegyzem: szándékunk az volt, hogy Dr. Koncz Sándor teológiailag, tudományosan megalapozott, „értelmes hit, cselekvő erkölcs” üzeneteit áttekintsük, „hittel és humorral” magatartását a mára értelmezzük. A hangulat megidézése érdekében, a most közölt írások kapcsán is érdemes megnézni az internetes közvetítést: www.tit.hu (Nyitó oldal, ajánljuk...)

Konferenciánk második napján, a közvetítés jóvoltából, külön is tisztelettel köszöntöttem azokat is, akik szerettek volna jelen lenni, ám ezt nem tehették... Az aznapi és az időeltérés miatt később érkező reagálásomból tudtuk meg, hogy hazánkban, Európában, Amerikában és Ausztráliában is többen, olykor gyülekezeti közösségekben követték az eseményeket...

Itt is megismétlem, hogy megköszöntük és most is köszönöm az akkori Nemzeti Kulturális Alap és a Tiszáninnyi Református Egyházkerület támogatását. Természetesen külön megköszöntem az Alsóvadászi Református Gyülekezet segítségét, köszöntöttem a jelenlévő Küldöttséget... A konferenciát persze áhítattal kezdtünk, a második napot az „Ó, Sion, ébredj, töltsd be küldetésed” kezdetű, 397. énekünkkel nyitottuk meg.

...és elindítottam egy kezdeményezést. Mostanában a temetéseken nem énekelnek, néma temetések vannak. Én pedig azt szeretném, hogy felénekeltek életek legyenek. Ahogyan gyermekkoromban, Alsóvadászon ezt megtanultam: elől ment a kórus, aztán végig zengett az ének a temetőkertig, az elhantolás idején is... (A konferencia egyik előadója Dr. Harsányi Ádám kardiológus is kitalálta ennek egy változatát – és a bridzspartik mellé népdaléneklési összejöveteleket szervez.) Azt mondtam, indítsuk újra a gondolatot: „Néma temetések? Felénekeltek életek!” Énekeljük fel a múlt üzenetét!

„Misszió a Tiszán innen” címmel jelent meg Bojtor István nagytiszteletű úr remek könyve, amit lassan már azért nehéz olvasnom, mert majdnem minden sorát aláhúztam. Ezt a könyvet sokan ismerik és tisztelik. Egy nagyon nehéz korszakot írt le benne, kitűnő stílussal, alaposan. És jöttek a meglepetések: kiderült, hogy Bojtor István nagytiszteletű úr író, regények sorát jelentette meg egymás után. KG]

Koncz Sándor sárospataki volt, ezért bevezetőül néhány mondatot Sárospatakról, hogy miként festett ez a kisváros 1949-53 között. Ebben a kisvárosban mindenki mindent tudott mindenkiről. Tovább is adták a híreket, kicsit megszépítve vagy nem. De minden értelmiségi pataki büszke volt arra, hogy ő Patakon lakik. Patak a hagyományok és a jövődölések, a jövődölátások városa.

Egyszerre konzervatív és haladó szellemű. És még annyit, hogy a sárospataki híres temetőről írott könyvben Koncz Sándor neve is olvasható. Erdélyiek így írták vagy írják a sírhantra vagy a fejfára: „Itt várja Jézusát”.

Koncz Sándor közéleti missziója. Ezt a nehéz kérdést három témakörben igyekszem összefoglalni; először mint teológiai tanár, azután mint lelkipásztor, és merem így fogalmazni

– lehet, hogy újként hangzik –, hogy Koncz Sándor mint teológus, de még jobb így fogalmazni: mint reformátor.

A teológiai tanár. Először Debrecenben hallgattam 1950 márciusában magántanári előadását a tudományegyetem teológiai fakultásán. Egy végtelenül izgalmas témában, aminek a címe: Az egyház. A lényegére ma is emlékszem, hogy Jézus Krisztus az egyházban jelenik meg, amit hit által tudunk elfogadni. Másodjára, hogy ötünket Debrecenből eltávolítottak és Sárospatak fogadott be, itt jegyeztem Koncz Sándor előadását, aki újszövetséges volt, de az Ószövetséget is tanította, a Genézis 4-et exegetálta és applikálta, és a mondatai belénk ivódtak egy életre. Már a Mennyben hallgathatja csupán ezeket a szavakat, melyek nem dicséretetek, hanem tények. Örökre emlékezetes például, amikor arról beszélt, hogy Isten lehajol Kainhoz, és szóhoz engedi jutni, szóhoz juttatja Kaint, a gyilkost. És a lelki gondozásnak az Alfája – mondta Koncz Sándor, és akkor tanultam meg, hát tanulni kell – meghallgatni a másikat. Ez a legnehezebb feladat, hallgatni. Ezt ő magára is vonatkoztatta, mert amikor először jelentkeztem nála kollokviumra, és vártam, hogy felvet egy témát, ő előbb a szüleim, a testvéreim, a lelkiállapotom, a családi helyzetem, a terveim, az anyagi gondjaim felől érdeklődött. És ez, ugye, mindnyájunkat szíven ütött, mert másokat is kikérdezett kollokvium előtt. És van-e már olyan valaki, akivel úgy képzeled, hogy együtt járod majd végig az élet útját? Azután rátértünk a tárgyra, és mint diák úgy emlékszem vissza, hogy amikor kijöttünk az órájáról vagy a vizsgájáról, felülvélve jöttünk ki, hogy van egy professzor, aki a mi életünkkel és sorsunkkal is törődik. Nemcsak az én sorsom érdekelte, hanem minden diákot végigkérdezett. Ez volt Koncz Sándor közéleti missziója. Az ő javaslatára ült össze, Sárospatakon először, a református evangélisták munkaközössége. És nehéz kérdésekkel vívódott akkor a Teológia. Például ilyennel is, hogy tanítsunk-e német nyelvet vagy ne, mert Németország egy fasiszta állam, és hát mi nem akarunk hozzá csatlakozni. Koncz Sándor megoldotta a nagy kérdést, nem tudom, hány óras vita után: „Kedves kollégák, hát tanítsunk keletnémet nyelvet!”. Úgyhogy keletnémet nyelvet tanultunk a sárospataki teológián... De elhangzott valami nagyon fontos is ezen a munkaközösségi megbeszélésen, amiről Benke Györgytől tudunk. Ő idézi Mátyás professzort, Újszászi professzor urat és Nagy Barnát, akik azt vallották, hogy a Teológia az ige teológiája legyen. A Teológia az az intézmény, ahol az Isten által elhívott fiatalokat a Krisztusban

való hitben, majd a tudományban megerősítjük, és a mindennapi életre felkészítjük. És kiküldjük őket az élő vagy halott vagy haldokló gyülekezetbe, egy olyan világba, ahol mindenki ellene van az Evangéliumnak, egy agnosztikus, marxista világba. Ez a missziói területe a teológusoknak. Amint hallottuk tegnap többször is, a Teológiát az állam kérésére, az egyházkormányzat javaslatára, 1951 nyarán megszüntették. A hivatalos egyházkormányzat nagyon örült a Teológia megszüntetésének, mondván, hogy ezzel megújítjuk az egyházat, vagy tovább újítjuk az egyházat. Továbbá, ha Patakon és Pápán megszűnik a Teológia, az még gazdaságos is, jobban tudunk takarékoskodni. Vagyis a megszüntetés nagyszerű dolog! A tanárok másként vélekedtek – a diákok is –, s azt mondogatták, hogy olyanok vagyunk, mint egy partra vetett hal. Utaztak, mentek, Koncz Sándor is, Miskolcra, Budapestre, egyházi és állami illetékesekhez, hogy megmentse a Teológiát. És Koncz parázs vitát folytatott Péter János püspökkel, aki később külügyminiszter lett. A Teológiát nem lehetett megmenteni. A pataki teológusok már elmentek Debrecenbe, de amikor hallották, hogy az egyházkerület ragaszkodik a Teológiájához, visszajöttek. És ebben a feszült helyzetben reggelenként Koncz Sándor tartotta az áhítatokat a diákok számára. És mint a gazdasági választmány elnöke, hozzáfogott a Teológia fölszámolásához. Amikor megtudta, hogy 1951. október 5-én házasságot kötöttem, megkérdezte, hogy van-e ágyam meg szekrényem. Gyakorlati ember voltam, mondtam, ágyunk az nincsen. Szekrény sincs természetesen, asztal sincsen. „Nem baj – mondta erre ő –, most ürítjük ki a teológiai szobákat.” Egy ágyat, szekrényt és asztalt kaptunk tőle. És még egy év belöldi ösztöndíjat is kaptam, ami ötévi sárospataki segédlelkészi szolgálatra nyúlt. Nagy megtiszteltetésnek éreztem, mégis nehéz volt elfogadni. Harsányi Ilona, Koncz Sándorné időnként bejárt a parókiára, hogy a harmóniumon gyakoroljon, és megkért, hogy segítsék az egyházzenei fölkészítésében. Segítettem. Koncz Sándorról mint teológiai tanárról csak pillanatfelvételeket őrzök.

Koncz Sándor a lelkipásztor. 1953. január 1-jétől került vagy nevezték ki vagy választották Alsóvadászra lelkipásztornak. A fiatalabbak kedvéért elmondom, hogy a lelkipásztor választás nem a gyülekezet, hanem az állam hatáskörébe tartozott, és Koncz Sándornak azt mondta az állam, hogy mehetsz Alsóvadászra. De fontos tudni az előzményeket is. Azt, hogy 1951-ben, majd 1955-ben ismét Miskolcra hívták, szülővárosába, a diósgyőri gyülekezetbe. Az állam és az egyház azonban drasztikusan nemet mondott. Azt is tudni illik, hogy amikor 1957-ben visszaállították a Tiszáninneri egyházkerületet, az egész kerület lelkipásztorai olyan egységesen állottak Koncz Sándor püspökké választása mellett, hogy talán azóta sem volt ilyen egységes az egyházmegye. Az állam azonban ismét nemet mondott. 1964-ben újra mellé álltunk, hogy mi püspöknek szeretnénk őt. A válasz megint csak nem volt. És még volt egy lehetőség, az utolsó lehetőség, 1977-ben: teológusokkal, illetve lelkipásztor testvérekkel Budapestre utaztunk, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökéhez, ahol azonban nagyon röviden elintézték bennünket. Nem engedték, hogy Koncz Sándor püspök lehessen. Ennek dokumentumait a göncruszkai gyülekezetnél ki is nyomtatták, azzal a reménységgel, hogy Koncz Sándor lesz a püspök. Alsóvadászra a beiktatásáról a püspök és az esperes tüntetőleg távol maradt. A dobszai Tóth Lajos lelkész iktatta be. Nagyon sok lelkipásztor megjelent. Látták az elhanya-

golt parókiát, a falról leszakadt vakolatot, az omladozó műemlék épületet, és közvetlenül az épület előtt az alsóvadászi termelősövetkezet birkanyájának hatalmas trágyadombja búzlótt. A lelkipásztorok ezután csak annyit mondtak: „Koncz Sándor, hát téged megdöglölni küldtek ide”. Bocsánat a rokonságtól, a jelenlévőktől, történelmet idézek. Nem döglött bele. Látogatta a gyülekezetet, megszerette a gyülekezetet, melynek tagjai nagytiszteletű úrnak szólították. A fejkendő asszonyok bejártak a parókiára. A kérges tenyerű paraszttal éppen úgy beszélt, mint a tudósokkal. Úgy képzelték, hogy Koncz Sándort lelakatolt börtönbe zárják Alsóvadászon, ahol majd eltemeti a feledésnek meg a falnak a pora. És ehelyett az alsóvadászi parókia missziói centrum lett. Tény. Elment a híre Koncz Sándornak, és jöttek a hívek, és zarándokoltunk Alsóvadászra. Most látom, amikor néha az íróasztal mellett ülök mint nyugalmazott lelkipásztor, hogy ha jön valaki, nagyon zavar. És most döbbenek rá, hogy Koncz Sándorhoz bárki bármikor elmehetett Alsóvadászra, tanácsot kérni vagy pici, rövidletű örömeiről és hosszantartó bánatairól beszámolni. Akkor Harsányi Ilona és Koncz Sándor abbahagyott minden munkát. Szinte kitüntetésnek vették, hogy meglátogattuk őket. Meghallgatott bennünket, tanácsolt nekünk. Föl sem vetődött – érti, aki érti, nem érti, aki nem érti –, hogy valamiféle „Koncz Sándor baráti kör” alakuljon ki. Nem. Egy testvérhez, a lelki atyánkhoz jártunk oda, szükségünk volt rá. És hálát adtunk az Úrnak, hogy őt adta. Nemcsak otthon ült, hanem levelezett Magyarországgal, Németországgal, Amerikával, Afrikával is, ott Schweitzer Albert, a Nobel-díjas misszionárius volt a levelezőpartnerem. Nemcsak levelezett, hanem hívogatott is. Sokakat hívogatott szolgálni, ígét hirdetni. Niemöller német hitvallót, aki Amerikában is elismert professzor volt, és másokat. 1956-ban, az Egyházak Világtanácsának galyatetői bizottsági gyűlésén elmondta, mennyire örülne, ha az egyház őt is kiküldené külföldre tanulmányútra, hiszen beszél angol meg keletnémet nyelven... Természetesen erről szó sem lehetett. Szívesen hívott volna meg külföldi előadókat, de azt sem engedték. A nagyokat sem. Nem tudom, itt van-e még Szabó Dániel. Őt is meghívta. Abban az időben ez egy külön csoda volt: Szabó Dánielt kicsapták a Teológiáról, mert odaállt mellé, más lelkipásztorokkal együtt. Egy deklasszált ember volt. És ő meghívja. Természetesen a meghívásnak nem tehetett eleget. Miután látta az egyházkormányzat és az állami hatóság is, hogy teológiailag, politikailag – elvileg – nem tudnak elbánni Koncz Sándorral, mert az általa vasérvekkel, vaslogikával előadott tények megcáfolhatatlanok, fegyelmet indítottak ellene. Fegyelmet indítottak ellene, parancsszóra. Nagyon szerettük az öreg Farkas Elek esperes urat, ő elment Debrecenbe a püspökhöz, a püspök leszidta, hogy már megint mi van Abaújban. Ő megígérte, hogy rendet csinál. Behívatott bennünket és mondta, fiaim, nem tudok rajtatok segíteni. Kiadták neki, hogy Koncz Sándor ellen fegyelmet kell indítani, mert ilyet mondott egy konferencián: „Hát, itt mellébeszélések voltak, szelíd füllentések voltak, és ocsmány hazugságok voltak. Nehéz témák, amit beszéltek. De hát, ez úgy történt, hogy átbeszéltek az átbeszélést.” Ezt beleírták a róla szóló jelentésbe a konferencia után. Megindult ellene az eljárás. Őt bocsánatkérésre kötelezték, bocsánatot kért mindenkitől, akit megbántott, de amit mondott, azt nem vonta vissza. És még hozzátette, hogy „Kedves egyházkormányzat, szeretném tudni, hogy most fegyelmi eljárás lesz majd ellenem, vagy kegyelmi eljárás. Tessenek eldönteni!”

Szerette a szójátékokat. Fegyelmi vagy kegyelmi. Nehezebb eset volt 1963-ban, 64-ben, amikor Benkő György esperes úr indított fegyelmit ellene, az állam- és egyházellenes Koncz Sándor ellen, mert abban az időben állam és egyház eléggé összefonódott egymással. Az esperes körbejárta az abaúji egyházmegyét, és azt mondta, hogy minden lelkipásztort maga mellé állít, és mindenkit Koncz Sándorral szembe fordít. És az egyházmegyei jogtanácsosnak – akinek a neve dr. Kormány Károly, és történetesen a sógorom – átadta a feljelentést ezzel a mondattal: „Konczot pedig ki kell nyírni”. A jogász keresztyén ember volt, és miután átnézte az iratokat, azt mondta: „Vannak itt azért olyan dolgok, állam- és vallásellenesek, amik nem egészen világosak. Kérjük meg Koncz Sándort, hogy fejtse ki, hogy értette ezeket a részeket és mondatokat.” Koncz Sándor kifejtette, hogy értette ezeket a mondatokat, amire a választott egyházmegyei jogász azt mondta, hogy sajnos ezek alapján nem tud fegyelmit indítani ellene. Az esperes nem nyugodott, átadta az ügyet a zempléni bíróságnak, a zempléni bíróság meg továbbadta a hevesi bíróságnak. És végül egy békepap, Dabóczy István, a Borsod megyei Bíróság elnöke, egy kicsikét büszkén mondta, hogy a Koncz Sándor ügyét ő fejezte be, ő mondta, hogy vége, be kell fejezni. Hát így zajlott a fegyelmi Koncz Sándor lelkipásztornak.

Végül a reformer Koncz Sándor teológiája. Emlékeztetek rá – főleg a fiatalokat, akik nem éltek abban a korban –, hogy a kommunizmus idején háromféle módban élt az egyház. Voltak a hagyományos keresztyének, engedték a hatvanéves néniket, hadd menjenek templomba. Ez a hagyományos történelmi egyház. Másik a hitvalló egyház, melynek álláspontja szerint az egyház dolga nem az, hogy kiszolgálja az államot, hanem hogy azt képviselje, amit az Úr mond. Istennek kell engedni, nem az embereknek. És volt a békepapság – rólu sokat írtak '90 után –, akik azt mondták, hogy csak úgy tudjuk megmenti az egyházat, ha feladjuk lelki és anyagi értékeinket. Ha kicsik leszünk, akkor nem bántanak bennünket. Tanuljunk meg kicsik lenni. Koncz Sándor nem tanult meg kicsi lenni. Ő vallotta a Krisztust. Két irányzat volt a kelet-európai államokban; egy állammal lojalitásos irányzat és egy hitvalló irányzat. Koncz Sándor teológiáját négy pontban próbálom összefoglalni. Először is – ezek súlyos szavak voltak abban az időben – a kommunizmust és a szocializmust faktumként fogadta el – amely azonban mulandó. Holott akik foglalkoztak a marxizmussal, úgy tanulták, tudták, hogy a marxizmus a filozófiák csúcса, ezen túl nincs semmi, és a kommunizmus nem mulandó. Ez államellenes kijelentés. De neki ez volt a teológiája, le is írta. A kommunizmust elfogadjuk, Istentől rendelt képződmény, ami mulandó. Teológiájának második lényeges pontja az volt, hogy ha az egyházi vezetőséget az állam választja és nem a gyülekezetek, szégyent hoznak az Úr Jézus Krisztusra. A harmadik lényeges momentum – amire én csak öt év múlva döbbsentem rá –, hogy a kommunizmus sem egy fix eszme, hanem állandóan mozgó, változó eszme. Rajk László például hol kommunista, hol amerikai kém – meg is ölték, aztán elnézést kértek, kiderült, hogy ő mégis egy becsületes komcsi, kiásták és ünnepelték. Szóval a kommunizmus egy mozgó irányzat. És Koncz Sándornak az volt a véleménye, hogy az állam úgy formálja a marxizmust, ahogy akarja, de az egyház ne kövesse egy hamis exegézissel, egy hamis történetfilozófiával a kommunizmus hangulatváltozásait. Mert az az Evangélium meggyalázása. A negyedik tétele pedig az volt – vagy

időszerű ma, vagy nem, nem tudom –, hogy az egyháznak teológiai és missziói korrekcióra van szüksége.

Befejezésül még néhány mondat. Koncz Sándor egy fénylő csillag volt. Ezt nem érzelmesen mondom, hanem reálisan. Az ellenségei próbálták befeketíteni. Hogy lehetett őt befeketíteni és megcsúfolni? Ezt írta le Koncz Sándor, őt idézem, és megfigyelhetik, hogy minden szónak súlya van: „az alsóvadász – tehát nem felsővadász, kérem, mert erről volt szó, hogy őt csak Alsóvadászra tették, nem is Felsővadászra – az alsóvadász deklasszált – nem tudom, hogy ki deklasszáta, de hivatalosan ez volt a vélemény, hogy deklasszált – lelkipásztor nem Kierkegaard tudósa, hanem egy falusi lelkész, kitergette a saját sérelmeit.” Az ellenség ezt mondta róla. Ezzel szemben azonban van egy-két tény, ami tény. Az egyik az a tény, hogy őt valamikor Budapestre hívta Kádár Imre színházigazgató, író, aki a kommunizmus ellen írt cikket, aztán átváltott, a marxizmust tanította, s mint főegyházi megbízott és Fekete Sándor mint szintén főegyházi megbízott Budapestre invitálta Koncz Sándort, ahol közölték vele, hogy ha ír egy cikket Sárospatak bűneiről, megnyílik előtte a karrier lehetősége. Teológiai tanár lehet, püspök lehet, és a zsinat elnöke lehet. Ha Koncz Sándor mindenáron püspök akart volna lenni, testvérek, megírta volna azt a cikket. Más is megírta. Koncz nem írta meg. Sajnálom, Gábor, nem lett püspök az édesapád. De ne bánkódj! Fénylő csillag volt. Olyan fénylő csillag, aki a sötétségben tapogatózóknak utat mutatott, a bizonytalanokat megerősítette, a félénkeket megbátorította, és a céltalanoknak célt adott. A missziója volt nekünk a fontos. Amit cselekedett. Hogy legyetek bátrak, és az Isten igéje az örökkévaló.

Legutoljára halála előtt néhány héttel ültem a levéltárban, valamit kerestem, ő volt már az igazgató. Én nem tudtam dolgozni, mert mondta, mondta, értékelte a múltat, a jelent és a jövőt. És amikor befejezte, eszembe jutott az az ige, ami itt tegnap elhangzott. És én ezzel fejezem be. A teológia folyosóján, a tanári szoba fölött ott volt ez az ige, Zsidókhöz írott levél 13. rész 7. verse: „Emlékezzetek meg a ti elöljáróitokról, akik hirdették nektek az Isten igéjét, és kövessétek hitüket!”. És ez az ige így folytatódik – és ez az utolsó mondatom – „Mert Jézus Krisztus tegnap, ma és örökké ugyanaz.” Isten áldjon meg benneteket!

Dienes Dénes

Dr. Koncz Sándor, a mindennapi igehirdető

[Bojtor István nagytiszteletű úr, történész, író a személyes élményeket és a történeti kutatásokat kapcsolta össze. KS nem lett püspök, de fénylik, mint a csillagok...]

Dr. Dienes Dénes professzor úr – Édesapám utódja –, „Miként a csillagok...” címmel jelentetett meg egy kötetet Koncz Sándorról „Az igazak pedig fénylenek, miként a csillagok” bibliai igével. Említettem, hogy kommentárok is elhangzottak a hivatkozott konferencián. Bojtor nagytiszteletű úr emlékei szerint Koncz Sándor az ötvenes évek elején azt mondta, hogy mivel a német nyelvet tilos tanítani, tanítsuk akkor a keletnémet nyelvet. Azt javasolta, hogy Sárospatakon legyen orosz internátus. A hatóságok meg úgy vélték, hogy gúnyolódik. Azt mondta, dehogy gúnyolódom, a két világháború között itt Harsányi Istvánnal, Újszászy Kálmánnal és másokkal nagy Dosztojevszkij-kultusznak örvendtünk. A teológusok olvasták Tolsztojt, Csehovot és a modern orosz irodalmat.

Alsóvadásról tanulmányok, regények, anekdoták, gyönyörűségek sorozatát lehet elmondani. Én ott nagyon boldog gyermek voltam. 2013-ban jelent meg a Zempléni Múzsában Koncz Sándor 1982-ben, Budapesten elmondott előadása: „Felvillantások Alsóvadásról”. (XIII. évf., 2. szám). Az alsóvadászi beiktatásáról korábban megjelent (éppen a Napút folyóiratban) egy szociográfia ilyen címmel: „Két szekér egy vendéggel jött meg”.

Vadászról két szekér ment a szikszói állomásra, a beiktatásra várt vendégekért. Ők elnézték a dátumot és nem érkeztek meg. Így hát két szekér egy vendéggel jött meg...

Az ítélet: azt mondta az akkori püspök, arra ítélnék, hogy falun légy pap. Erre ő azt mondta: „Püspök úr, hát ez a legnagyobb kitüntetés, Alsóvadászon szolgálni.” Hajnalban kapált, olvasott majd foglalkozott a gyülekezettel. Még sok-sok mindent lehetne és tudnánk erről mesélni, ám erre a leghivatottabb természetesen Dr. Dienes Dénes professzor úr, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója. KG]

Azzal kezdem előadásomat, amit Koncz Sándor fogalmazott meg a Szabó Zoltánról alkotott munkája bevezetőjeként: előadásom szubjektív lesz, de ez semmit nem változtat az objektív valóságon.

Az tehát a feladatom, hogy arról beszéljek, amit ez a cím magába sűrít, Koncz Sándor, a mindennapi igehirdető. Ha ezen azt értjük – és én azt értettem –, hogy Alsóvadászon miként volt ő igehirdető, akkor föltétlenül meg kell azt jegyeznünk, hogy nem gyülekezeti lelkipásztornak készült. Úgy is fogalmazhatnánk – talán így autentikusabb –, hogy nem gyülekezeti lelkipásztornak készítették. Tanulmányainak egy határozott pontján, amikor egyértelműen kiderült az ő különleges képessége, felkészültsége, tehetsége,

a tanárai és azok, akik bábáskodtak az ő pályája kezdetén, egyértelműen valamilyen közegyházi szolgálatra szánták őt. Hosszabb távon nyilvánvalóan itt Sárospatakon már az körvonalazódott, amikor szervezték az ő külföldi tanulmányútjait, hogy majd a katedra vár rá, hiszen igen alkalmas a teológiai tanárságra. Nem gyülekezeti igehirdetőnek készült tehát, annak ellenére, hogy rendszeresen prédikált a különféle közegyházi beosztásaiban, vagy azokban a helyzetekben, ahova éppen – és igen sokrétű volt ez – az anyaszentegyház őt állította. Lehetne tehát elemezni az írásban fennmaradt igehirdetéseit. Én mégsem ezt teszem, hanem igyekszem értelmezni azt, amit ő alsóvadászi lelkipásztori tisztségben gyakorlati igehirdetésként megvalósított.

Utalnom kell az alsóvadászi körülményekre, arra a sajátos helyzetre, amit Ő, amikor megérkezett Alsóvadászra, ott talált, először helyettes lelkipásztorként, aztán pedig megválasztott és beiktatott lelkipásztorként. Legelső lépésként feltérképezte a gyülekezetet. Egyrészt voltak már nyilvánvalóan bizonyos falusi tapasztalatai, gyermekkori élményei, ugyanakkor Sárospatakon megtanulta faluszeminaristaként, hogy nagyon fontos a gyülekezetismeret, a gyülekezetrajz. Nagyon alaposan tanulmányozta a gyülekezetet, annak múltját és szociográfiai valóságát, valamint a szociológiai helyzetét. Ezt egyébként le is írta. Tehát a pataki faluszemináriumi háttérrel közelített a gyülekezetismerethez. És ez volt az alapállása – hiszen ő sohasem spontán cselekedett, hanem mindent tervszerűen tett –, amikor eltervezte az alsóvadászi lelkipásztorságát és abban az igehirdetői helyzetét, igehirdetői szerepét. Alapvetően meg kell, hogy állapítsam,

amit 1995-ben, „Az Isten országa kincs” c. szerény kötetben – melyben néhány Alsóvadászra fellelt prédikációját tettem közzé –, annak előszavában már megjegyeztem, hogy tudniillik Koncz Sándor és a gyülekezet kapcsolatában, a gyülekezethez való viszonyában fő jellemző vonás az volt, hogy a gyülekezetét ismerte, és a gyülekezetét szerette. És ez a két szempont egyformán hangsúlyos és együtt hangsúlyos. Gyülekezetét ismerte, és a gyülekezetét szerette. Gyülekezetét ismerte, annak minden problémájával együtt, annak minden hibájával együtt, és minden nyomorúságával együtt. Jól ismerte; tehát alaposan és elfogulatlanul ismerte. És ezt a gyülekezetet szerette az erényeivel együtt, a hibáival együtt, a sikereivel együtt és a nyomorúságaival együtt. Persze, azokban az időkben – az '50-es években vagyunk –, inkább a nyomorúságok voltak hangsúlyosak, amikor ő megérkezett. Erről röviden beszélnem kell.

Az alsóvadászi gyülekezet jelentős múltú és gazdag egyházközség volt, több mint 300 hold földdel rendelkezett, ezért egykor nagyon gazdagon tudta javadalmazni a lelkipásztorát, a tanítóit. Az elődnek, Makay Kálmán lelkipásztornak 60 hold föld javadalma volt. Jellemző a helyzetre és a rendszer ellentmondásosságára, hogy ez a gyülekezet tulajdona volt, amit természetesen államosítottak. Tudjuk, hogy hivatalosan felajánlották az ingatlanokat a presbitériumok, ennek ellenére Makay Kálmánt kulákká nyilvánították. Miután kulákká nyilvánították, s a téesz kisajátította az egyházi földeket, ezekkel együtt az egyházközségi magtárt is, ami a parókia udvarán volt, és beköltöztették oda a juhászatot. Hosszú-hosszú küzdelem árán sikerült a juhokat onnan eltá-

volítani úgy, hogy Koncz Sándor egy gazdasági tanulmányt írt arról, hogy mennyi tejet vesztenek a juhok, míg a legelőről behajtják a nyáját a parókia udvarára. Ellenben, ha otthagyják a legelő szélén épült akolban, akkor sokkal több tejet adnak a juhok. Ezt ő benyújtotta először a járásra, onnan továbbküldték a megyére, visszaigazolták, hogy milyen igaza van. Ennél fogva eltávolították a lelkeszlakás udvaráról a juhnyáját. Ezek után gyönyörűen rendbe tette az udvart. Ez végigkövethető, hiszen ő mint hivatalvezető lelkipásztor is rendkívül precíz volt. Még azokat a nyugtákat is iktatta, eltette, amelyek arról szólnak, hogy hány málnatövet rendelt vagy milyen gyümölcsfa csemetéket hozatott. Majd sajátkezű munkájával és a gyülekezet segítségével parkosította az udvart, és szakszerűen, gazdasági tekintetben is rendbe tette a parókia kertjét. Ebből következett azután, hogy később megakarták választani téeszelnöknek. (Erről itt nem beszélek, mert nem ez a feladatom, bár nagyon izgalmas ügy volt ez, és tipikusan kelet-európai lelkeszkarrier lett volna, ha megvalósul.)

Térjünk vissza közelebbi témánkhoz. Tehát ezt a gyülekezetet szerette, amely ilyen terheket hordozott, és nem ilyen nyomorúságokban járt, és nem azt kezdte el munkálni, hogy innen minél hamarabb elmeneküljön.

A gyülekezet helyzetéről azt is tudnunk kell, hogy Alsóvadász egy tisztas paraszti közösség volt. Főleg középparaszti rétegből tevődött össze a község. Ezért kulák falunak nyilvánították, és büntetésül ide deportáltak „társadalomellenes elemeket”. Többek között egy római katolikus tábort püspököt, egy magyar gróft, kispap, országgyűlési képviselő stb. stb. Koncz Sándor a református deportáltakal is lelkipásztori kapcsolatot épített ki, őket is a gyülekezet részeként kezelte.

latot épített ki, őket is a gyülekezet részeként kezelte.

Másik nagyon fontos kérdés a gyülekezetrajz és a gyülekezetismeret mellett, hogy ez a gyülekezetismeret nem pusztán általános gyülekezeti ismeret, tehát egyfajta egyház-szociológiai ismeret vagy egyháztörténelmi ismeret, hanem személyes ismeret volt. Olyannyira, hogy például minden asszonynak tudta a leánykori nevét, ami persze az ő kiváló memóriáját is jelzi.. Így azonosította legtöbbször a férfiakat is: „Kovács Károly? Igen, a felesége Giczey Julianna.” Ez egy különös kapcsolódási pont volt közte és a gyülekezet között, ami a gyülekezetnek az önbecsülését erősítette. A mindenkit ismerni és mindenkit személyesen számon tartani lelkipásztori magatartásnak számos nagyon érdekes következménye volt a gyülekezeti életben. Ránézett a gyülekezetre vasárnap a szószékről, és egy pillanat alatt fölmérte, hogy ki hiányzik. Édesanyám mesélte, hogy amikor egyik vasárnap nem volt templomban, ami nagyon ritkán fordult elő az életében, Koncz Sándor már úgy kedden megkereste (illetve úgy szervezte a dolgokat, hogy találkozzanak.) És azt mondta neki: „Margit, nem tudtam, hogy vasárnap beteg volt.” Erre nem az volt a válasz – mert ez egy feladott labda volt, ugye – hogy „ó, tényleg, egy kicsit gyengélkedtem”, hanem az volt az autentikus felelet, hogy „a következő vasárnap ott leszek, nagytiszteletű úr.” „Várjuk szeretettel, Margit.” Apróság, talán sok tekintetben huszadrangúnak tűnik, de amikor még én voltam ott, a '90-es évek elején is emlegették az öregek, az idősek, hogy soha nem lehetett megelőzni őt a köszönésben. Még a gyerekeknek is előre köszönt. Ez egy különös lelkipásztori tekintély kölcsönözött neki, amire ő természetesen

tesen tudatosan, de nem öncélúan törekedett, hogy a gyülekezet önbecsülését ezzel is erősítse. Tehát nem azt a fajta lelkipásztori tekintélyt építette, ahol a lelkész a maga klerikális helyzetből lefelé néz a gyülekezetre, hanem partnere volt a gyülekezet, és partnere volt a gyülekezeti tag, még lelkigondozói viszonylatban is.

Tekintélyre törekvésének mélyén egy érdekes elgondolás húzódott meg, amelyről én egy szóbeli közlésből tudok, de lehet, hogy le is írta ő valahol ezt a fajta nagyon sajátos összefüggést. Az volt a kérdés, hogy milyen a magyar parasztnak – és ezt a kifejezést természetesen ő szociológiai értelemben használta; köztudott ugyanis, hogy a magyar reformátuságnak csak nagyon szűk rétege volt polgári származású, és inkább paraszti közösségből tevődött össze a múltban –, tehát milyen a magyar parasztnak és a papjának a viszonya. Két lehetőség van: vagy büszke a papjára, vagy szégyelli a papját. Miért szégyelli a papját, és miért büszke a papjára? Ha szégyelli, akkor önmagát szégyelli benne. Ha büszke rá, akkor önmagára büszke. Ezért kell a lelkipásztori tekintélyt helyesen és jól építeni, hogy lehessen büszke önmagára a magyar református ember. Amikor a papjára büszke, akkor lényegében önmagára büszke. A közösségépítésnek egy nagyon sajátos megközelítési szempontja ez. A lelkipásztori tekintély nem elzárta őt a gyülekezettől, hanem a lehető legközelebbi kapcsolatba hozta a gyülekezet tagjaival.

Még egy nagyon fontos szempontot kell kiemelni, ezt egyébként később, a '80-as években tartott előadásában, a borsodi lelkészértekezleten hallottam tőle ismételtén, hangsúlyosan, de az iratainak a tanulmányozása során is újra és újra előbukkan ez a

szempont. Ismerjük azt az aforizmat, hogy nem látszani kell, hanem lenni. Ő ezt megfordította. Azzal érvelt, hogy olyan történelmi helyzetben vagyunk a bolsevizmusban – különösen, ugye, az '50-es évek, '60-as évek elejére értendő ez –, amikor nem elég lenni, hanem látszani is kell. Erre ő minden alkalmat megragadott. Például a községben minden egyes ún. társadalmi eseményen, társadalmi ünnepségen megjelent. A szervezett értekezleteken, nemcsak a lelkipásztori gyűléseken, hanem az egyházügyi hivatal által szervezett békegyűléseken is mindig ott volt, és mindig felszólt. Ismerjük az egyházügyi előadónak a levelét, amit a budapesti központnak írt, s amelyben arról panaszkodik, hogy Koncz Sándor mindig megjelenik ezeken a békegyűléseken, és mindig, kéretlenül is – tudniillik az ilyen eseményeken kijelölt, felkért hozzászólók voltak, akik a vonalas beszédek elmondták – hozzászól, és a tervezettől eltérő irányba viszi a dolgok menetét, és ezzel megzavarja a gyűléseket. Az előadó arról is beszámol levelében, hogy az utóbbi időben már nem küldtek neki meghívót, ennek ellenére megjelent, és ennek ellenére hozzászól. Ugy, ahogy ezt Bojtor nagytiszteletű úr jellemezte. Egy helyi történetet is elmondok. Hatalmas hóesés, téli szombat esti istentisztelet, amikor megjelenik Soós bácsi, a harangozó, és kérdi, hogy hát harangozzunk-e, tisztelendő úr, mert derékig ér a hó. Hát, Sós bácsi, azért csak harangozzunk, hiszen hirdettük vasárnap a szombat esti istentiszteletet. Harangoztak, és a hatalmas hó ellenére 14-en megjelentek. Majd az istentiszteletet követően elment egy községi gyűlésre, ahova kapott persze mint lelkipásztor meghívót, és ahol a megyei tanácsnak a küldötte

tartott előadást. Történetesen arról beszélt, hogy a szocializmus építése közben milyen eredményeket értek el az egyházi propaganda leküzdésében. Sorolta is a konkrétumokat, amelyek azt jelzik, hogy a vallásosság jelentősen visszaszorult. Mire természetesen Koncz Sándor hozzászólt, és a következőt mondta: „Kedves előadó úr, látja, milyen hatalmas hó esett, harangoztunk, mégis eljöttek 14-en a templomba. Most itt vagyunk a tanácsházán egy szervezett gyűlésen, itt van az előadó úr, itt van a párttitkár, itt van a tanácselnök, itt van a tanácsstítkár, itt van a téeszelnök és itt vagyok én. Hatan. 14 és 6. Még ezt a harcot folytatniuk kell.” Alsóvadászon akkor 1200 reformátusból 500-an úrvacsoráztak húsvétkor vagy karácsonykor. Tehát ez még egy másik világ volt. Egyébként Koncz Sándor alapvető tételként hangsúlyozta hivatalos körökben is: „nem az a tételünk, hogy az egyházban a szocializmust építsük, hanem, hogy a szocializmusban az egyházat építsük”. Természetesen ezekhez a tételekhez ő következetesen ragaszkodott, s többek között ezért is nem lehetett belőle egyházkormányzó.

Amikor Koncz Sándor értékelt a gyülekezetnek a helyzetét, mint barthiánus teológus (Karl Barth teológiája nagy hatással volt rá) természetesen az igehirdetés szempontjából is értékelt. Barth álláspontja szerint minden az igehirdetésért van a gyülekezeti munkában. És az egyház életének, sőt a társadalom életének is a középpontja a templom. Minden helyesen felépített társadalomnak a középpontjában a templom áll, a templomban pedig a középpontban az igehirdetés található. Nos, amikor Koncz Sándor föltérképezte az alsóvadászi gyülekezetet, megállapította, hogy tradicionális gyülekezet. Valóban, nagyon

erős tradíciókkal rendelkező gyülekezet volt, jól képzett lelkipásztorokkal a megelőző évtizedek során, akik erőteljesen építették is ezt a tradíciót. Koncz Sándor, amikor kitzte a maga igehirdetési célját a gyülekezetben, úgy foglalt állást, hogy nem a tradíciónak a leépítése a cél. A tradíció alkalmas keret. Már csak azért is, mert a történelmi helyzet nem is engedi meg a tradíció leépítését. A tradíció leépítése egy ilyen történelmi helyzetben, ilyen ellenséges körülmények között, nyilvánvalóan a gyülekezet felbomlását gyorsítaná meg. A tradíció tehát alkalmas keret, hogy az Evangéliumot benne elhelyezzük. Tradíció és Evangélium tehát az ő mindennapi igehirdetésében az alapvető kiindulási pont. Hangsúlyozom tehát, tradíció és evangélium, a kettő együtt elviseli egymást. A tradíció a keret, és az Evangélium a tartalom.

Döntő fontosságúnak tartotta az Evangélium hirdetése mellett az aktuális tanítást is. Számára, ahogy ezt az egyik tanulmányában ki is fejtette, az igehirdetés Isten igéjének a jelenvalóvá tétele, vagyis mindenképpen modern. Modern, vagyis újszerű és időszerű. Ugyanakkor az igehirdetés – tehát Isten igéjének a jelenvalóvá tétele, miközben újszerű és időszerű – mindennapi is, vagyis életszerű. Nagyon fontosnak tartotta e jellemzők kiemelésére az igehirdetésben az illusztrációt. Írt is erről egy tanulmányt, *Igehirdetés és illusztráció* címmel. Ismerjük az igehirdetés hosszú történetét, és itt most kénytelen vagyok némi történelmi kitekintésre. Közismert dolog, hogy formai tekintetben az az igehirdetés, amit lényegében ma is gyakorolunk a református egyházban, a reformációnak a gyümölcse. Nem mintha a reformáció előtt nem lett volna igehirdetés, hiszen mondjuk

Aranyszájú Szent János prédikációi még ma is frissek és elevenek. De mégis, formai tekintetben a reformáció kora alakította ki a református egyház mai igehirdetési gyakorlatát. Nagy hatással volt rá maga a humanizmus is, mert a forma lényegében a humanista beszédnek a szempontjai szerint alakult. A reformátori igehirdetés vagy a reformáció korának az igehirdetése egy rendkívül pontosan és szabályosan felépített formát öltött magára. Ebbe a formába került be a reformátori tanítás, lényegében az Evangéliumnak a hirdetése. Ez a tartalom nem feszítette szét a formát, és a forma nem nyomta el a tartalmat. Az egyháztörténet folyamán – elsősorban a pietisták – akkor támadták ezt a formát, amikor fokozatosan kezdett eltűnni belőle az Evangélium. Igyekeztek hát leépíteni ezt a formát, aminek következtében viszont egy nagyon sajátos helyzet állt elő: az igehirdetésből, tehát a forma és tartalom összefüggéséből, amit a reformáció alakított ki, lényegében bizonyágtétel lett. Ilyen értelemben akár laikus bizonyágtétel is lehetett. Koncz Sándor, miközben nagyra becsülte például Spurgeon igehirdetését, nem követte a pietizmusnak ezt a fajta törekvését. Számára az igehirdetésben a forma nagyon fontos és elhanyagolhatatlan tényező volt. A forma minősége meghatározza az evangéliumi tartalom közvetítésének minőségét. Az volt az álláspontja, hogyha formailag rossz minőségű egy prédikáció, kevésbé alkalmas a gyülekezet megszólítására. A gyülekezetnek a figyelmét ugyanis a formai elemekkel lehet kötni, a formai elemekkel oda lehet kapcsolni a tartalmi elemhez, az Evangéliumhoz. Épp ezért Koncz Sándor számára az illusztráció nagyon fontos, kiemelten fontos volt.

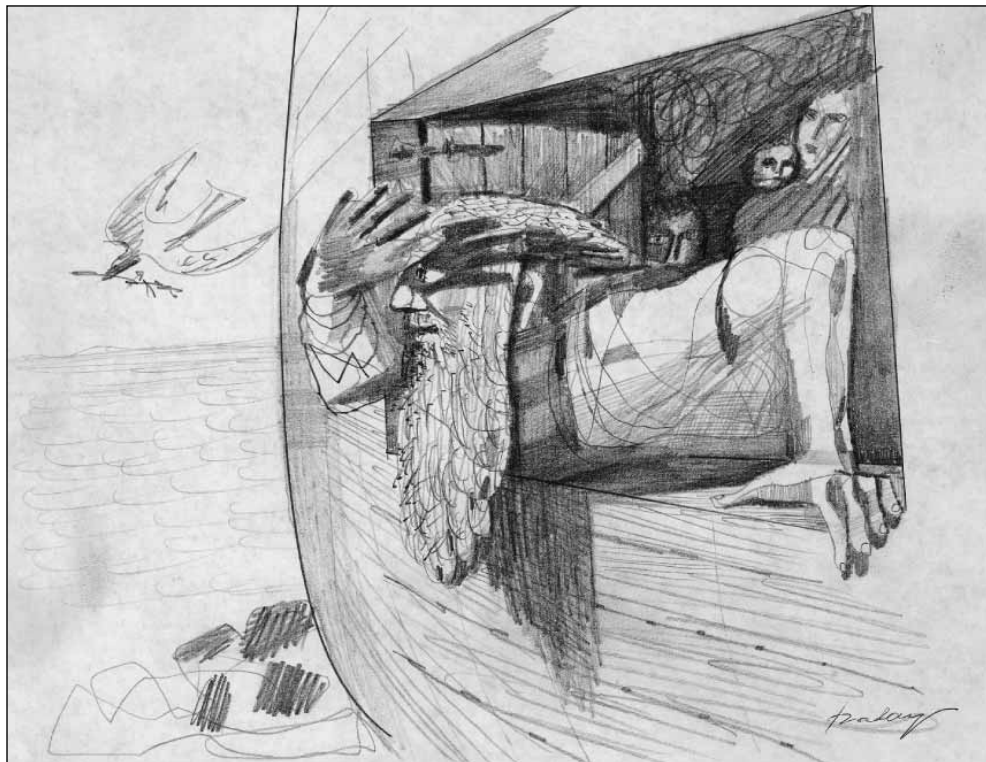
Ha valaki olvassa az ő igehirdetéseit, látja, hogy az illusztráció át meg átszövi a prédikációit. „Az illusztráció – mondja ő – az ige iránti érdeklődést felkelti és fokozza, az ige igazságának megtartását mélyíti.” Természetesen tud arról, hogyha önálló szerepet kezd játszani az illusztráció, annak megvannak a veszélyei. Kicsit humorosan azt írja, hogy még mindig jobb, ha csak az illusztrációt viszik a hívek magukkal, mintha nem visznek semmit haza a prédikációból. Tehát ismeri a veszélyét az illusztrációnak, ennek ellenére nagyon következetesen alkalmazza. Hadd illusztráljam ezt igehirdetésének egy rövid szakaszával! Az 1957 karácsonyán, úrvacsorai istentiszteleten elmondott prédikációjából idézek. A textusa Máté 22b. „Azért jöttünk, hogy tisztességet tegyünk Jézusnak.” „Tisztesség Jézusnak. Életünk vágyával a megváltás után, lelkünk gyászával bűneink miatt, azért jöttünk ma ide mindnyájan, hogy Jézusnak tegyünk tisztességet. Ez a drága szó, és ez a megszabadító élet, hogy Jézus az anyaszentegyház nagy gyémántja, gyülekezetünk csillogó ékszere. A londoni koronázási ékszerek között egykor kíváncsisággal szemléltem a világ legnagyobb gyémántját. Azt is mondják róla, hogy amikor még nem volt villany, a király úgy készült a vacsorára, hogy kivette a koronából, maga elé tette, és annak a fényénél étkezett. Mi most kivesszük a Biblia királyi dolgai közül a Jézust jelentő nagy gyémántot, és annak fényénél készülünk karácsonyra és úrvacsoravételre. Azért tesszük ezt, hogy Jézus, a nagy gyémánt életünk gyémántjává váljék. Ma a gyémánt nem mint koronázási ékszer ér leg többet, hanem mint ipari gyémánt; finomgépek és -műszerek csiszolására használják, és a hétköznapivá vált

ipari gyémánt, milliók, szinte milliárdok számára jelent mindennapi munkát és kenyeret. Hogyan lesz Jézus, ez az ünnepi, királyi nagy gyémánt életünk iparában mindennap gyémánt? Hogyan fényesíti meg ez az elérhetetlen ékszer karácsonyi vacsoránkat és vele együtt a készülő úrvacsorát? Hogyan lesz a mi öröklétünk alapja a hétköznapijaink tápláléka? Úgy, hogy tisztességet adunk neki. Tisztességet adunk azért, mert ő a legöregebb testvér. Emlékezzünk csak kegyelettel arra, hogy most nem régen mennyi szeretettel drukoltunk, vajon az öreg Pazar bácsi, aki egész életében makkegészséges volt, meggyógyul-é, hogy megérje a 100. életévét. Már szinte magunk előtt láttuk azt a kedves családi és gyülekezeti alkalmat, amikor 100

éves születésnapot ünneplünk. Pazar bácsi nem érte meg. De mi most itt vagyunk, a mi legidősebb testvérünk, Urunk születésnapján, és benne nem csak az 1957 éves testvért, hanem az örökéletű testvérben a testvérünké lett örök megváltót tiszteljük.”

Nos, hát így szólt az ige, az alsóvádaszi mindennapokban. Ebben a nagyon sajátos formában, tradicionális keretben szólalt meg az Evangélium.

Azt is írja ebben a tanulmányában Koncz Sándor – és ez rá jellemzően erősen szarkasztikus megállapítás –, hogy van olyan lelkipásztor, aki már befejezte az igehirdetést, de nem találja a végét. Én most gyorsan véget vetek az előadásomnak, nehogy ugyan ebben a helyzetben találjam magam. Köszönöm szépen a figyelmet.

SZALAY LAJOS | NOÉ KINÉZ A BÁRKÁBÓL

Hörcsik Richárd

Dr. Koncz Sándor mint levéltár igazgató

[Dr. Koncz Sándor gazdag, színes pályafutásáról számos történet, anekdota kering. Ám életének utolsó szakaszáról, levéltárosi munkásságáról keveset tudunk. Ezért is volt különösen jelentős az, hogy a bevezető írásban említett, 2013-ban megrendezett, „Válság és váltság...” konferencián, Hörcsik Richárd erről a korszakáról tartott alapos ismertetést, elemzést. Az itt közölt írás megjelent in: Levéltári Szemle, 64. évfolyam (2014.) 2. szám, 47-57. old. „Száz éve született Koncz Sándor (1913-1983), a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója.”¹ A szerző Ph.D. habil. egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. Akkor KS munkatársa, majd utódja volt. KG]

1. Bevezetés. Koncz Sándor 1913. június 25-én született Diósgyőrben.² Édesapja a vasgyár esztergályosa, édesanyja pedig papírgyári munkásnő volt. Elemi iskoláit a Gömör megyei Özörényben kezdte el, majd Diósgyőrben folytatta. Ezután a miskolci Református Gimnáziumban jelesen leérettségizett. 1931-től a Sárospataki Református Teológiai Akadémián tanult, ahol a seniori éveivel együtt öt évet töltött. Közben a bázeli egyetemen ösztöndíjasként két szemesztert hallgatott. A seniori esztendő után további két-két szemeszterre még Glasgowba (1936-37), illetve Berlinbe (1937-38) ment az ottani egyetemek teológiai fakultására. Glasgow és Berlin között Sárospatakon lelkészi oklevelet szerzett. 1939-ben a debreceni egyetemen doktori, 1943-ban magántanári fokozatot nyert. Az 1942-43. tanévben Marosvásárhelyen a katonai középiskola református intézeti lelkészeként szolgált. 1943-1945 között tábori lelkészi szolgálatot végzett a fronton. A háború végén a magyar hadifoglyok között folytatta lelkészi szolgálatát. Hazatérve egy éven át konventi lelkészként a református egyház külügyi munkájának szervezésében tevékenykedett.

1947-ben megválasztották a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanárának. Tanári munkája mellett 1948-tól vállalta a Kollégium Gazdasági Választmányának elnöki tisztségét. A Kollégium államosítása után 1952 és 1965 között az Alsóvadászi Református Egyházközségben végzett lelkészi szolgálatot. 1966. január 1-től haláláig (1983) a Tiszáninneni Református Egyházkerület tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt.

¹ A Sárospataki Református Kollégiumban, 2013. November 21-22-én, a „A válság és váltság, 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről” elhangzott előadás bővített változata.

² Életrajzi adatait lásd Szentimrei Mihály: Dr. Koncz Sándorra emlékezünk születésének 80., halálának 10. évfordulóján. Theologiai Szemle, Új folyam XXXVI, 1993. 5. szám, 292-295. o.

Koncz Sándor életének utolsó 17 esztendejét mint „késői-levéltáros”³ Sárospatakon töltötte, az általa hón szeretett és egész életét meghatározó „alma mater” Református Kollégiumnak jogutód intézményében, a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában. Némi humorral fűszerezve, késői hivatású levéltárosnak⁴ nevezte magát. Ezzel is jelezve, hogy életének erre a szakaszára nem igazán készült. Hiszen tudományos pályája töretlenül emelkedett, amit még a háború alatti katonai lelkészi szolgálata sem tudott megtörni. Hazatérése után a nagyhírű Református Kollégiumban 1947-től teológiai professzori rangot szerzett.⁵ Mi több, alig négy év alatt – mint a Gazdasági Választmány nagytekintélyű elnöke és irányítója – „kulcsfigurájává” lett a háború utáni Kollégium megújításának.

Tudományos karrierjét azonban a teológia és a Református Kollégium bezárása kettétörte. A megszűnt teológiai kar professzorai közül csak Újszász Kálmán maradhatott a régi falak között mint az egyházi kezelésben maradt Gyűjtemények őre. Koncz Sándornak, mint kollégájának, Szabó Zoltánnak is, gyülekezeti szolgálatra kellett mennie, amolyan „egyházi deportálás” gyanánt, belső emigrációként. Ez a kommunista hatalom részéről egyet jelentett Koncz Sándor „elhallgattatásának” burkolt szándékával. Hiszen azt sem engedték meg, hogy a szülőföldje gyülekezetének meghívására a szocialista fellegvárban, Diósgyőrben végezzen lelkészi szolgálatot.⁶ Nem, helyette Alsóvadászt jelölték ki számára, amit a gerinces ifjú teológiai professzor „temetőjének” szántak a pártállam és a neki behódoló egyházkerület vezetői. Jól jellemzi ezt az alsóvadászi beiktatására érkezett lelképásztor kifakadása a pusztuló paróchia és az udvar közepén búzló óriási trágyadomb láttán: *“Téged megdögleni küldtek ide!”*⁷

Koncz Sándoron ezúttal sem tudott kifogni a kommunista hatalom. Amellett, hogy „gatyába rázta” a gyülekezetet, az Isten háta mögött lévő abaúji faluból még arra is futotta tehetségéből, hogy eljárjon a lelkészi és egyéb, a Hazafias Népfrent által szervezett gyűlésekre, ahol felszólalásai egyre kellemtlenebbé váltak a kommunista és az egyházi hatalom számára.⁸

Fegyelmi eljárás indult ellene.⁹ „Teológiai protestációja” miatt Benkő György abaúji esperes fegyelmi eljárást indít ellene (1963-64), ez amolyan tipikus 50-es évekbeli kommunista koncepció per volt egyházi kiadásban. De ezzel sem sikerült megtörni Koncz Sándor erejét és hitét.

³ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

⁴ Benke György: Dr. Koncz Sándor emlékezete. Református Egyház, XXXV. évf. 6. sz., 1983. június, 144. o.

⁵ Szentimrei Mihály: i.m.293. o.

⁶ Bojtor István: Misszió a Tiszán innenen. A Tiszáninneni Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Miskolc, 1996. 107. o.

⁷ Egyházközségi Irattár, Alsóvadász. 212/1957. Idézi Bojtor István, 108. o.

⁸ Bojtor István: i.m, 108. o.

⁹ Lásd erre vonatkozóan: Horváth Krisztina: Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok. Zempléni Múza, VI. évf., 2. (22) szám. 2006. nyár

E megpróbáltatások után, 1966-ban azonban megnyílt a lehetőség, hogy visszatérjen a régi falak közé. Igaz, már nem aktív professzorként és nem is a Gazdasági Választmány elnökeként – amit 1951-ben otthagyt –, hiszen már közel másfél évtizede nem volt Kollégium és nem létezett teológia. De a régi falak megvoltak, és mint a Kollégium egyik jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények tovább működött. A hívó szó megtalálta Koncz Sándort, és 1966. január 1-től mint az egyházkerület levéltárosa, később mint a Tudományos Gyűjtemények Levéltárának igazgatója, visszatérhetett az imádott ősi fészekbe.

Az olvasóban felvetődik a kérdés: vajon Koncz Sándor levéltárosi megbízása nem egy újabb „parkolópályát” hozott életében? A korábban „leírt” professzornak nem egy újabb szilenciumra ítélt korszaka következett? Nos, a szándék ez volt, de ismét nem ez lett belőle. Koncz Sándornak egy új, eddig ismeretlen arca mutatkozott meg: *a tudományszervező levéltárosé!*

2. A Patakra visszatérés közvetlen előzményei. 1965 fordulópontot hozott Koncz Sándor életében: a hosszú alsóvadászi szolgálat – jóllehet sohasem említette teherként – mégis megviselte egészségét. Különösen az ellene indított koncepció per „sok jobb sorsot érdemlő energiáját emésztette fel.”¹⁰ Mintegy új lehetőséget teremtett számára a pataki Kollégium régi épületében működő egyházkerületi levéltárosi tiszt megüresedése. Román János levéltáros 1965. április 1-jével lemondott levéltárosi tisztségéről.¹¹ Ez felvillantotta a visszatérés lehetőségét. Annál is inkább, mivel ekkora rendeződött a pataki Kossuth utcai családi házba az 50-es években önkényesen betelepített lakó kiköltöztetése.

De az egyházkerület és a pártállam számára is kapóra jött ahhoz, hogy Koncz Sándor püspöki ambícióit elfojtsák. Tudniillik Darányi Lajos püspök egészségének megromlása miatt a kerület püspökválasztásra készült. Ekkor ismét komolyan felvetődött Koncz Sándor neve. A hatalom tisztában volt népszerűségével. Ráadásul a kerület ekkorra volt kénytelen megszüntetni az ellene indított koncepció per is. Kapóra jött a megüresedett levéltárosi állás, hogy Koncz Sándor személyét semlegesítsék. Ezért ajánlották fel számára ezt a tisztséget. Az persze további kutatást igényel, hogy vajon ennek az alkunak eredményeként nyílt-e meg előtte a publikálás lehetősége. Hiszen bibliográfiája is azt mutatja, hogy 1966-ig egyetlen tanulmánya vagy cikke sem jelenhetett meg.¹² Ha volt is ilyen alku, abban nyilván a reálisan gondolkodó Koncz Sándor felmérte a lehetőségeit. Jól tudta azt, hogy a hatalom továbbra sem fog hozzájárulni püspöki ambícióinak megvalósításához. Valószínűleg ezért is fogadta el ezt a kompromisszumos megoldást! Így 1965. július 28-án az egyházkerületi közgyűlés megválasztotta a megüresedett egyházkerületi levéltárosi állásra.¹³

¹⁰ Szentimrei Mihály: Koncz Sándor /1913. június 25 – 1983. március 29/. SRKNt. An. 8534. 9. o.

¹¹ SRKlt. R. C.IX.4/4. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1957-1977. 1965. július 28. 31. pont.

¹² Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

¹³ Uo. 32. pont.

Ezzel megnyílt az út számára, hogy visszatérjen „lelkes, lendületes és eredményes életszakasza színhelyére, Sárospatakra.”¹⁴

3. Koncz Sándor levéltáros első pataki évei. Koncz Sándor a 14 évnyi alsóvadászi „távollét” után 1966. január 1-jével kezdte meg újabb pataki szolgálatát mint egyházkerületi levéltáros. Nem készült erre a pályára, de mégis elvállalta. Nemcsak a külső körülmények diktálták ezt, hanem belső meggyőződésből is fakadt. Ugyanis korábban megszerzett tudományos fokozatai, kutatói módszerei, egyszerűen „tudományos előképzettsége” a rendszeres teológia tárgykörében, arra predesztinálták, hogy sikeresen teljesíti majd ezt a feladatot is, mint korábban már jó néhányszor megtette ezt. Koncz Sándor, mint minden más korábbi megbízatását, úgy ezt is halálosan komolyan vette. A tőle megszo-
kott, ún. „konczsándori” alapossággal kezdett ehhez a munkához is!

Ennek első jele volt: a pataki levéltár alapos feltérképezése, majd pedig általában a levéltári szakma alapjainak az elsajátítása – 53 éves fejjel. Ez az éves jelentésekben pontosan nyomon követhető: hogyan nézte át a levéltár három raktárában az ott felhalmozott 400 folyóméternyi levéltári anyagot. Számára ez a „tájékozódás” egyfajta szakmai önbecsülést is adott, másrészt az idejövő kutatók jobb és pontosabb kiszolgálását is lehetővé tette.

Az első jelentését az 1966-os esztendőről többek között így összegzi: „Koncz Sándor levéltáros átnézte a levéltár irattárát... Megkezdte a levéltár raktáraiban elhelyezett iratanyag hosszabb időt igénybe vevő átnézését a közvetlenebb tájékozódás céljából. Eddig nagyjából az első számú raktárt sikerült átnéznie és a második számú raktár 1/5-öd részét” – tehát mindezt egy év alatt végezte el, ami bizony szép teljesítménynek számít! Természetesen az így szerzett ismeretekről feljegyzéseket is készített. Mi több, ahogy a jelentés fogalmaz: „... közben némi rendezést is folytatott, főleg a levéltári segédanyagoknak lehetőleg egy helyen való tárolása végett.”¹⁵

De a helyi tájékozódáson túl fontosnak tartotta a rendelkezésére álló szakirodalmat is alaposan kiismerni. Nyilván ezek után jutott arra a felismerésre, hogy szüksége van a komolyabb ismeretek megszerzésére. Az 1966-os évre szóló munkatervében első helyen említi továbbképzésének a fontosságát: „... egy hónapot szeretne gyakorolni a budapesti áll. Országos Levéltárban...”¹⁶ A következő évi jelentésében is lényegesnek tartja hangsúlyozni: „... szükséges lenne, hogy a levéltáros országos és egyházi levéltárakban, esetleg külföldiekben is, országos akció keretében, vagy egyénileg tapasztalatcserén, tanulmányúton vegyen részt.”¹⁷ Ehhez elődje, Román János levéltáros 1953-ban, munkába állásának második esztendejében alkalmazott szakmai továbbképzése adhatta az ötletet, amikor is a konventi előadó közbenjárásával egy hónapos gyakorlatot tölthetett az Országos levéltárban.¹⁸

¹⁴ Szentimrei Mihály: i.m., 9. o.

¹⁵ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966–1989”. 1966. 1. o.

¹⁶ Uo., Munkaterv a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára részére az 1966. évre. 1. o.

¹⁷ Uo. 1967. 2. o.

¹⁸ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 452. o.

A háború előtti külföldi ösztöndíjas évek megfelelő alapot jelentettek ahhoz, hogy nemcsak a hazai, hanem a külföldi levéltárügy területén is megfelelő ismereteket és kapcsolatokat szerezzen, mindig első vonalbeli szakemberek személyében. Amikor családi kapcsolatain keresztül sikerült kijutnia Nyugat-Európába, első dolga volt például a párizsi és a bázeli állami levéltárakat felkeresni. Az meg amolyan „konczsándoros” húzás volt, hogy minderről nem felejtette el részletesen tájékoztatni a hazai világi és egyházi közvéleményt.¹⁹ Ha jól belegondolunk, a hatvanas évek végén csak kevés magyar levéltárosnak adatott meg ilyen lehetőség!

Szakmai felkészültségét számos egyházi levéltáros konferencián bizonyította.²⁰ 1968-tól kezdve nemcsak részt vett, hanem aktívan fel is szólalt és kvázi kiselőadásokat tartott ezeken a konferenciákon. Például az 1968-as esztendőről szóló jelentésében a Berekfürdőn tartott szakmai konferenciáról megjegyzi: „... mivel a levéltárosok és levéltári előadók számára is szükségletet elégített ki, kívánatos lenne időnkénti folytatása. Számomra kiemelten azért is haszonnal járt, mert késői hivatású levéltáros vagyok. A szaktanfolyam hangsúlyozottan felhívta a figyelmet arra, ami természetes is, hogy munkatervünk és munkamenetünk mellőzhetetlenül szerves része: a szakterületen – a levéltárin – való folyamatos önképzés. A rendelkezésre álló szakirodalom, mindenekelőtt a Levéltári Szemle ennek első rendű eszköze.”²¹ Ezzel egyébként nemcsak a közegyházi, hanem az állami levéltárosok körében is elismerést váltott ki. Jelzi ezt még a pataki levéltárban megfordult állami és egyházi szakemberek nagy száma, amit éves jelentéseiben mindig igyekezett megemlíteni!²²

Végül vessünk egy pillantást – az 1966. február 14-én készült tájékoztatója alapján – magára a helyre, a levéltárra, ahol levéltárosi működését folytatta.²³ A levéltár a kollégiumi főépület jobb szárnyán helyezkedett el, a földszinti keresztfolyosóján lévő három raktári és egy dolgozóhelyiségében, amiket zárt folyosó kötött össze. A dolgozóhelyiségben volt a kézikönyvtár és a különféle jegyzőkönyvek, valamint a régi és az aktuális folyóiratok, levéltári szakközlemények, stb. Az első raktárhelyiségben az egyházkerületi, a másodikban a kollégiumi és a harmadikban az egyházmegyei, egyházközségi és magánlevéltárak iratanyagai találhatóak. Ekkor a levéltárban már 600 folyóméter anyag volt letéve, amiből mintegy 400 folyóméter volt rendezve. A gyűjtés, a rendezés és a kutatószolgálat részére Koncz Sándoron kívül még egy munkatárs, Kuli János állt a kutatók rendelkezésére, a nyári hónapok kivételével napi 8 órában.

¹⁹ Koncz Sándor: Levéltári tapasztaltok Párizsban, Nizzában, Bazelban. Református Egyház XXI. évf. 10. szám, 1969. október, 218-219. o.; uó: Látogatás a Bázeli Levéltárban. Levéltári Szemle, 19. évf. 1969. 3. szám, 793-794. o.

²⁰ Koncz Sándor: Egyházi levéltárosok tanfolyama. Reformátusok Lapja, XIV. évf. 28. szám, július 12.4. o. Uó: Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

²¹ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1968. 1. o.

²² Például az 1969-es jelentésében említi, hogy Fock Jenő, a minisztertanács elnöke vagy Prantner József, az ÁEH elnökhelyettese is látogatást tett a pataki levéltárban. /1969-es jelentés, 3. o./

²³ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1966. Jelzése: 86/1967.

4. Koncz Sándor helye a Magyarországi Református Egyház levéltári rendszerében. Koncz Sándor hamar felnőtt levéltárosi feladatához. Talán akkor tudjuk ténykedését igazán helyesen értékelni, ha összehasonlítjuk más egyházi levéltárosokéval, illetve ha figyelembe vesszük, hogy miként festett a Magyarországi Református Egyház /MORE/ levéltárügye a múlt század 70-es éveiben! Ebben a szakmai közegben ugyanis még inkább felértékelődik Koncz Sándor levéltárosi munkássága.

Koncz Sándor 1966-ban kezdte meg levéltárosi működését. Nagyjából ekkor kezdődik a református egyház levéltárügyének megújulása.²⁴ Az állam részéről az 1969. évi 27. törvény adott e fejlődésnek lendületet, amikor is az egyházi levéltárakat *szaklevéltárakká* nyilvánították. Az egyház oldaláról pedig az 1957-ben alakult Gyűjteményi Tanács a korábbinál több figyelmet fordított a levéltárak működésére. Két fontos célt tűzött maga elé: a levéltári fondjegyzék és az iratkezelési szabályzat elkészítését. Mindezek „lecsapódását” természetesen Sárospatakon is felfedezhetjük Koncz Sándor levéltárosi munkájában.

A református levéltárügy megújulásának másik jellemzője az állami és egyházi szervek hathatós együttműködése volt. Azt is mondhatnánk, hogy ez a háború utáni „karanténba zárt” református levéltáraknak a társadalom felé való „kinyitását” hozta magával. Ennek lehetőségét a kommunista állam kultúrpolitikájának a kvázi enyhülése teremtette meg. Az MSZMP KB Agitációs Propaganda Bizottsága 1969-ben megállapította: „... alapvető elv, hogy az egyházi és a nemzeti kultúra érdekeit egyetemesen szolgáló gyűjtemények kezelésének, megóvásának, tudományos feldolgozásának és a közművelődés szolgálatába állításának feladatait az állami és az egyházi szervek *együttműködéssel, közös áldozatvállalással lássák el.*”²⁵

Erre a nyitásra a református egyház „teológiai elitjének” a válasza szintén pozitív volt. Felismerték a remek missziói lehetőséget, hogy ti. az évszázadok óta felhalmozott református szellemi tőke ismét kifejtheti pozitív hatását a társadalom egészére. Ebben a nyitásban sárospataki munkájával és példaadásával tevékenyen vette ki részét Koncz Sándor is. Az együttműködés ilyen formája bizony jelentős szakmai fejlődést hozott a református egyház levéltárügyében. Ezt tapasztalta 1976-ban Veres Miklós minisztériumi főelőadó is, aki szerint, „az egyházi levéltárak, mint országos értékű szaklevéltárak megtalálták a helyüket a szocialista kultúrpolitikában.” Ez az állam részéről egyfajta szakmai elismerést jelentett az egyházi levéltárak és levéltárosok számára!

Ha történelmi párhuzamot kellene találnom, akkor az 1972-ben létrehozott Doktorok Kollégiuma (DC) megalakulását említeném, ahol is egy ehhez hasonló folyamat játszódott le.²⁶ Történetesen a Doktorok Kollégiuma főtitkára, Makkai László, aki jó barátja és bizonyos mértékig sorstársa volt Koncz

²⁴ Lásd erre vonatkozóan Hörcsik Richárd: A Magyarországi Református Egyház levéltárainak helyzete és feladatai. Református Egyház, XXXV. évf. 11. szám, 1983. november hó, 246-250. o.

²⁵ Uo. 247. o.

²⁶ Lásd erre vonatkozóan: Hörcsik Richárd: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése. Collegium Doctorum, I. évf. 1. szám. 2005. augusztus, 8-15. o.

Sándornak, ezt a *nyitást* tűzte a grémium zászlajára. Hosszas előkészületek után, a hatalom megenyhült kultúrpolitikájának köszönhetően is, lehetőség nyílt a református egyházban folyó egyháztörténeti munkának az „*egyenrangúsítására*” a magyar történelemtudomány egészében. Míg Makkai László a történelemtudomány területén végezte ezt a sziszifuszi munkát, addig Koncz Sándor a református levéltárügy egyenrangúsítása érdekében tette mindezt.

Koncz Sándor ebben is úttörő munkát végzett. Noha nem volt klasszikus értelemben vett egyetemi-levéltárosi végzettsége, mégis személye egyfajta elismerést váltott ki mint „kései levéltáros” a világi és egyházi kollégái között. Egyike volt azoknak, aki „... fellendítette a református szaklevéltárak életében kevésbé ismert „*levéltári közművelődési*” munkát.”²⁷ A sárospataki levéltárat bekapcsolta a táj, a régió és az ország tudományos vérkeringésébe.

Ez a fajta *új szemlélet* kiválóan tükröződik Koncz Sándor éves jelentéseiben is.²⁸ Tudniillik mindig precízen kitért a levéltári anyag feldolgozására vagy a kutatószolgálat bemutatására, illetve a közművelődési munka részletes ismertetésére. Koncz Sándor 16 éves levéltári munkájának igen fontos eredménye, hogy „*kinyitotta*” a levéltárat az egyházi és világi kutatók előtt. Merőben szakított elődje „*a kutató az egy ügy*”-szemléletével. Igazgatása alatt megdöbbentően szaporodott a kutatók száma. Segítségével évente több tudományos dolgozat készült, és cikkek tucatjait írták a kutatók” – írta megemlékező jelentésében utódja 1983-ban.²⁹

5. A levéltár szakmai vezetése. Koncz Sándor alapos helyi és országos szakmai tájékozódásának is köszönhetően fogott a levéltár szakmai irányításához. Jelentései sorából kiemelkedik az 1969-es esztendő, amikor is megszületett az 1969. évi 27-es törvény a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról, valamint ennek végrehajtási utasítása, a 30/1969. számú kormányrendelet. Koncz Sándor nem véletlenül jegyzi meg: ez volt „az év legjelentősebb eseménye levéltárunkra nézve is.”³⁰ Ennek értelmében a pataki levéltár új besorolást kapott, s „mint illetékességi gyűjtőkörrel kialakult és rendelkező levéltárnak, szaklevéltárként, tudományos intézményként kell működnie.”³¹

Az első igazán látható jele ennek a pataki levéltár életében is megjelent. Koncz Sándor számára ezért nem volt kérdés, hogy a rákövetkező évben elkészítse, a levéltár *fondjegyzékét*. Ez bizony eléggé alapos és egyben megerősítő munkát igényelt. Még akkor is, ha ehhez a Levéltári Igazgatóság „*Útmutató az egyházi levéltárak fond jegyzékének elkészítéséhez*” című litografált kiadványt bocsátott rendelkezésükre. 1970. december 15-én terjesztette fel Koncz Sándor a Református Gyűjteményi Tanácshoz további intézkedés végett. Erről

²⁷ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), Különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

²⁸ 1966- SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”.

²⁹ Uo. 1983.

³⁰ Uo. 1969. 1-2. o.

³¹ Uo. 1. o.

így ír: „a fond jegyzék elkészítésével megtörtént az anyag egységes szinten való számbavétele. Belőle levéltárunk egészéről, történeti kialakulásáról, mostani létrejöttének körülményeiről a kutatók tájékoztatása a legszükségesebb köztudomású lehet. Mint tudományos intézményként működő szaklevéltár a felé forduló igényeknek jobban rendelkezésre állhat.”³²

Tény és való, hogy a levéltár több évszázados, de leginkább a legújabb kori történetében az 1970-ben elkészített *fondjegyzék* történelmi jelentőséggel bírt. Ezzel az intézmény felzárkózott az országos szaklevéltárak sorához, a többi református levéltárral egyetemben. A református egyház végül is 1976-ban jelentette meg az egységes *fondjegyzékét*.³³ Ez alapvető feltétele volt a kutatószolgálat kibővítésének, ami a következő években a levéltárban megforduló kutatói létszám nagyarányú növekedésében is tapasztalható volt.

A következő, 1971-es esztendőben jelent meg a *Levéltárak Ügyviteli Szabályzata /a LÜSZ/,* ami szintén sokat jelentett „az egyházi szaklevéltári hálózat igazgatási feladatokat is ellátó tudományos intézményként történő működése fokozottabb tudatosítására és kiépítésére” – fogalmazott Koncz Sándor.³⁴ Ennek alapján már nem egyházkerületi levéltáros, hanem levéltár igazgatói besorolást kapott.

A pataki levéltár és természetesen Koncz Sándor levéltári munkáját az előbb említett Szabályzat határozta meg. „Ezeket természetesen tevékenységünkre mértékadónak tartjuk” – fogalmaz az igazgató.³⁵ Elsőrendű feladatnak a levéltári adminisztráció ellátását, a kutatók, érdeklődők, látogatók kiszolgálását tartotta. Majd az „igazgatás, az anyag fizikai állapotának óvása, szaktájékozódásom, levéltári továbbképzésem, erőmhez és az alkalmakhoz mérten tudományos fejlesztésem, stb.” következett.³⁶ Mivel 1966 nyaráig Kuli János levéltáros volt segítségére, 1967-től 1970-ig pedig Király László lelkipásztor, utána egyedül kellett minden feladatot elvégeznie, igyekezett szóvá tenni feletteseinek a „csaknem 60 éves életkorától függő adottságaiból” következő nehézségeket. Vagyis a munka precízebb és folyamatos elvégzése miatt munkatársakat keresett. Mindez 1979-től vált lehetővé, amikor is Hörcsik Richárd exmisszus segédlelkészt osztották be munkatársaként a levéltárba.³⁷

Újabb szakmai előrelépés történt 1971-től, amikor is *elkezdődött a kint lévő, az egyházközségek őrzetében található levéltári anyagokról szóló jegyzékek begyűjtése* (csomó, kötet, füzet, doboz, stb.). Ez rengetek problémát okozott egyrészt az egyházközségeknél, másrészt a beérkezett anyag rendszerezésénél. „Úgy látszik – fogalmazza meg kritikáját Koncz Sándor –, e tárgyban több konzultációra lett volna szükség, történetesen egyházkerületi, egyházmegyei lelkészértekezleteken, vagy más formában. Azokon [...] ahol megfordultam, minden esetben igyekeztem közösségi, vagy egyénekhez szóló felvilágo-

³² Uo. 1970. 3. o.

³³ A Magyarországi Református Egyház levéltári anyagának *fondjegyzéke*. Benne A Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltár *fondjegyzéke*, Budapest, 1976. 161-208.o.

³⁴ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1971. 2.o.

³⁵ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 2-3. o.

³⁶ Uo. 2. o.

³⁷ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1979. 3. o.

sítással szolgálni.”³⁸ Éppen ezért az erről az anyagról készülendő fondjegyzék elkészítése a beküldött jelentések egy részének a hasznavehetetlensége miatt áttolódott a következő évekre.

Koncz Sándor az előbb említett országos szintű állami és egyházi szabályozást elfogadta, s jobbító szándékkal többször korrigálta. Sürgette az országos levéltári intézkedéseknek református levéltárainkhoz igazodó lebontását! Látta, hogy ezek az intézkedések a református levéltárügy színvonal növekedésének elengedhetetlen feltételei.

Állandó munkaértekezleteket sürgetett. Ahogyan fogalmaz: „Mostani gyakorlatunk ugyanis lehet jó. Lehet olyan, hogy úgy csináljuk, ahogyan tudjuk. Ahogyan elődeinktől átvettük. Tudatosítanunk kell azonban azt, hogy az egyházi szaklevéltár, a református egyházi szaklevéltári hálózat levéltári anyagot őrző tudományos intézmény, melynek bizonyos igazgatási feladatok ellátására jogköre van.”³⁹

Koncz Sándor a hetvenes évek végére nemcsak átlátta a református levéltárügy egészét, hanem előre is tudott tervezni. Patakon olyan intézkedéseket vezetett be, például az éves munkatervek összeállításakor, amelyek elvben megegyeztek mondjuk a nagy állami gyűjtőlevéltárakéval. Ezzel egy újabb, ún. *levéltár igazgatói arca* mutatkozott meg Koncz Sándornak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Koncz Sándor bármelyik állami szaklevéltárban megállta volna a helyét.

7. Kutatószolgálat és közművelődés. Ez az a két terület, ahol ismételten megmutatkozott Koncz Sándor rátermettsége és levéltárosi „őstehetsége”. Amikor elkezdte pataki munkáját, 79 kutató 179 kutató napot töltött a levéltárban. Koncz Sándor ideérkezése után, 1967-ben már 121, 1970-ben 189, 1978-ban 266 kutatót, illetve látogatót regisztráltak, halála évében 497-re rúgott ez a szám.

Mi volt ennek a titka? Hiszen bármelyik vidéki szaklevéltár megirigyelte volna ezt a kutatói létszámnövekedést. Külső körülményként meg kell említeni a vonatkozó levéltári törvény, illetve rendelet megszületését és a Levéltári Ügyviteli Szabályzat megjelenését. Mindehhez hozzájárult a fondjegyzék elkészítése és a raktárjegyzékek folyamatos frissítése. De kellett hozzá Koncz Sándor tudatos levéltár igazgatói filozófiája is. Mindent a legnagyobb nyilvánosság bevonásával kell végezni. Ki kell nyitni a levéltár ajtaját a lelkipásztorok, a gimnazisták, a helytörténeti kutatók és más értelmiségiek előtt. Mert csak így lehet teljesíteni azt az évszázados küldetést, melynek teljesítését a Kollégium 1952-es szétverése megnehezítette, hogy tudniillik Sárospatak a felső-magyarországi térség szellemi központja – egyháziasan fogalmazva: a Tiszáninneri Református Egyházkerület lelki édesanyja –, aki összegyűjti, majd táplálja, és végül kibocsátja a diákokat, a hallgatókat, a tanítókat, lelkészeket, stb. 1952 után a Kollégium romjain megmaradt jogutód, a Tudományos Gyűjtemények tovább folytatta ezt a missziót. Természetesen megváltozott és sokkal szörnyebb körülmények között.

³⁸ Uo. 1971., 5. o.

³⁹ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 5. o.

Koncz Sándor pataki levéltárosi munkája ezt a missziót volt hivatva erősíteni. Annál is inkább, mivel 17 éves működése során a levéltárat nívójában felhozta a legismertebb és leglátogatottabb gyűjteményi egység, a Nagykönyvtár és a Múzeum szintjére. Történelmi párhuzamként adódik a Kollégium két világháború közötti „nagy csapatának”, azaz tanári karának a működése (Újszászy Kálmán, Nagy Barna, Szabó Zoltán, stb.), amely szellemi központtá varázsolt a Patakot. Mindezt szétverte a kommunizmus.

De a poraiból újjáéledő Phönix módjára hasonlóan nagy csapat verbuválódott az 1970-es évektől a Kollégium jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények intézményeiben is: Újszászy, Czegle, Szentimrei, Takács Béla és természetesen Koncz Sándor. Ők voltak azok, akik tudományos és kulturális tényezővé tették a pataki gyűjteményeket. Sem Debrecenben, sem Miskolcon, sem az észak-kelet magyarországi régióban aligha született olyan protestáns történelmi tárgyú dolgozat, disszertáció, könyv, stb., amelynek szerzője ne járt volna Sárospatakon, ne konzultált volna Koncz Sándorral vagy éppen Újszászy Kálmánnal. Bájosan említi egyik jelentésében, hogy „a levéltár gyülekezet- és helytörténetekhez, egyetemi, főiskolai szakdolgozatokhoz, tudományos fokozatok elnyerésének előmunkálataihoz, készülő cikkek, tanulmányos, stb. megírásához, családkutatásához készségesen” álltam rendelkezésre. „– Mindig sajnálom, ha keresett anyaghoz nem áll módomban segítséget nyújtani.”⁴⁰

Hogy miért nőtt meg ily jelentősen a levéltárba látogatók száma? Hát többek között Koncz Sándor miatt. Tanácsával tucat számra születtek dolgozatok, disszertációk. Sok száz tanítvány kereste fel baráti vagy szakmai beszélgetésre, például lelkészértekezletek alkalmával. De ennél több is történt! Tudniillik Koncz Sándor és gyűjteményi vezető munkatársai élő, lét lábón járó szimbólumai vagy inkább reménységei voltak a pataki Kollégium majdani, valamikori újjáéledésének. (Tudom, mert közelről volt alkalmam mindezt megtapasztalni mint a levéltár legfiatalabb munkatársa, 1979-től a rendszerváltozásig).

Nem véletlen, hogy 1981-ben, a 450-ik jubileumi esztendőben 360 kutató napot eltöltő 602 regisztrált látogató érkezett a levéltárba!⁴¹

Koncz Sándor rendkívül fontosnak tartotta a *levéltáraknak a közművelődésben betöltött szerepét*. Jól rávilágít erre egy 1975-ben készült cikke, amelyben kifejti ezzel kapcsolatos véleményét. „A kultúra, a hozzá tartozó terület jelentős része – a levéltári munka. Társadalmunk kulturális programjának szerves alkotó eleme a levéltárak fejlesztése, tudományos értékének kiemelése, felemelkedés a „provincializmusból”. A levéltár nemcsak „szervezeti rendszeren belüli technikai kérdés”, hanem „társadalmi és távlati kulturális felelőssége” isvan. Ilyenné teszi az a közműveltségi szerep, mely alkotó képességével társadalmat alakító erővé válik.”

Ami az egyházi levéltárakat illeti, azok „elválaszthatatlanul beilleszkednek az egyetemes magyar művelődésbe. Egyházi levéltáraink becse, kulturális öröksége felmérhetetlen.” Eddigi kutatói, levéltárosi tapasztalatai alapján számba veszi az ott őrzött anyag felbecsülhetetlen tudományos és forrásértékét, mert „az egyetemes, nemzeti, egyházi, hely-, társadalom-, település-,

⁴⁰ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 5. o.

⁴¹ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” Az 1981-es évről.

gazdaság-, betegség-, iskolatörténet, a társadalmi rétegződés, szociográfia, tanuló létszám, vallási megoszlás, nyelvészet, néprajz, korábbi népszámlálások stb. adataival és még számos kötődésével a múlt tanulságainak olyan felmérése, mely nélkül a jövő érdekében lehetetlen az eligazodás a jelenben.⁴²

A közművelődési fejezetben meg kell még említeni Koncz Sándornak azon tevékenységeit is, amelyek nem tartoztak szorosan a levéltári munkájához. Bár ő mindig természetesnek vette, hogy külön megbízásokat, illetve meghívásokat kapott tudományos konferenciákra, különböző gyülekezeti szolgálatokra. Például az 1970-ben készült éves levéltári jelentése szerint az egyházkerületi levéltár szolgálatában eltöltött öt esztendő alatt 766 szolgálata volt, mely évi átlagban 153. „Igen csekély kivétellel vasár- és ünnepnapra esett. Természetesen leggyakrabban ezeken a napokon „zsúfoltan” jelentkeztek a szolgálatok: több esik egy-egy napra.”⁴³

Jelentéseiben minden évben említést tesz ezekről a külön megbízásokról. Szinte nem múlt el olyan esztendő, hogy ne kapott volna felkérést a Zsinat Lelkészi Elnökétől vagy elnökségétől, a Gyűjteményi Tanácstól, stb. Például 1970-ben az új bibliafordítás egyes bibliai könyveinek revideálásában működött közre. 1971-ben a Zsinat tudományos munkatársaként, teológiai tanári minőségében, a zsinat lelkészi elnökének irányítása alatt, az istentisztelet problematikáján dolgozott.⁴⁴ Az 1981-es jubileumi Kollégium kötetben jelentős tanulmány megírására kéri fel az egyházkerület. 1982-ben Bartha Tibor zsinati lelkészi elnök döntése alapján az előző évek Bibliai Kommentár-sorozatának egyes könyveit, az istentiszteleti rendtartás előmunkálatait lektorálta.⁴⁵ Végül nélkül lehetne sorolni ezeket a „külön munkáit”. Mindez azt mutatja, hogy bármennyire „osztályellenségnek” számított is a pártállamban, s lett a közegyházban tartalék lánggra srófolt professzor, sem itt, sem ott nem tudták nélkülözni szakértelmét!

Egy biztos, levéltár igazgatói munkájának szerves részeként tekintette a világi és egyházi lapokban történt publikálását is. Fia, Koncz Gábor által 2000-ben összeállított bibliográfiai jegyzéke jól mutatja azt az igen nagyszámú publikációit, amit ez idő alatt írt.⁴⁶ Fokozatosan a Theológia Szemle, a Református Egyház és a Reformátusok Lapja házi szerzőjévé vált. 1966-tól, miután elfoglalta a sárospataki levéltár igazgatói székét, megszűnt a személyével kapcsolatos publikációs stop. Az ötvenes évek idején az íróasztalában maradt tanulmányai rendre meg tudtak jelenni. Nem múlt el olyan év, hogy ne jelent volna meg legalább egy tucat publikációja.

⁴² Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

⁴³ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 9. o.

⁴⁴ Uo. 1971. 8. o.

⁴⁵ Lásd ezek felsorolását is: SRKNkt. Kt.d. 7350. Koncz Sándor: A sárospataki református egyházi levéltárban lévő kézirataim jegyzéke, 7. o., Valamint: SRKNkt. Kt.d. 7352. Jegyzék, Koncz Sándor dolgozatai a sárospataki8 Nagykönyvtár Kézirattárában. 1-12. o.

⁴⁶ Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

8. Összegzés. Koncz Sándor, a „késői levéltáros”, felnőtt ahhoz a munkához, amire korábbi életében nem is készült. Nemcsak *felnőtt*, hanem egyenesen *kinőtte* a múlt század 60-as, 70-es évek levéltárosi világának szűk kereteit. Második természetévé lett kései levéltárosi hívatása. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az a tény: életének utolsó éveiben ő maga rendezte a saját levéltárát, azokat a dokumentumokat, amiket a rendkívül gazdag és szerteágazó életútja során összegyűjtött. „Levéltárosi érzéke” még arra is kiterjedt, hogy a nagy előd, Zsoldos Benő által a 20. század első felében készült törzskönyvbe bevezesse életének és családjának általa rendezett dokumentumait. Ahol Zsoldos Benő 1919-ben abbahagyta, Koncz Sándor 1982-ben ott folytatta, a „D.CXLVII, 85.357-es jelzéssel.

Mi volt ő, ha nem levéltárosi őstehetség? Akinek még arra is volt figyelme és szakértelme, hogy az utókor számára rendszerezze saját életművét!

SZALAY LAJOS | KRISZTUS AZ OLAJFÁK HEGYSÉGEN

Molnár Márton

Kierkegaard hatása Koncz Sándor és Hamvas Béla életművére

[Molnár Márton előadása elhangzott a bevezetőben említett „Válság és váltás...” konferencián. Különös jelentőségéről ott már írtam. KS teológiai és filozófiai munkásságának további feldolgozása és a kortársakkal összefüggő jelentőségének elemzése érdekében, fontos feladatunk ezen írás folytatásának segítése... Megjelent in: Zempléni Múzsza, XIV. évf. 3. (55.) szám, 2014 ősz, 94-96. old. KG]

Az átélt válságok a döntéseinken át érlelik a személyiségünket, erre figyelmeztet a dán Sören Kierkegaard, akinek a filozófiája mind Koncz Sándorra, mind Hamvas Bélára döntő befolyást gyakorolt. Erre utalnak műveik: Koncz Sándor: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*; Hamvas Béla: *Kierkegaard Szicíliában*. Az alábbiakban néhány összefüggést, találkozási pontot kívánok bemutatni, amelyek a három szerző, Kierkegaard, Koncz Sándor és Hamvas Béla filozófusok, teológusok műveit áthatják.

A *humor* és a *derű* egyike ezeknek a találkozási, érintkezési pontoknak. Koncz Sándor számára rendkívül fontos a hit és derű összefüggése. A prédikációit és teológiai-filozófiai tanulmányait is áthatja az egyházi humor. A hit és derű segítette át mind Hamvast, mind Koncz Sándort az általuk megélt válságokon. Koncz így ír: „Ami nem sikerült 1938-ban, a pataki kollégium felszámolásával kapcsolatos egyházkormányzati jogi eljárás között, magától jött 1951–52-ben. Mindez eszembe juttatta azt a mondást, amit Tiszáninnenről Budapestre való kerülésem táján főnökömtől, akkori egyházi életünk legnagyobb szellemétől hallottam, amint tréfásan megjegyezte: mindegy, hogy Tiszadobról löknek-e ki, vagy Tiszalökről dobnak-e ki. Valóban mindegy, hogy mit-hol-miért nem?! Máskor miért igen?! Mindenképpen oda jutunk, ahová Isten rendeli.” (*Dienes Dénes (szerk.):...miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékezete. Alsóvadász, 1993. 53. o.*)

A megszenvedett derű a válsággal szembenező ember hite a mindennapokban, hite az életben. Hamvas Béla az ezzel a mélységgel való szembesülést így fogalmazza meg: „Valami csak ott teljesülhet, ahol az érzék a sors iránt éber tud lenni. A sors nem lehet teljes, ha nincsen szakadék fölött, ha nincsen nyitva a láthatatlan felé, s nem bocsájta magához a hatalmakat. ... – a sötét örvény fölött lebegő élet: az emberi sors nyíltsága, leplezetlensége, alétheiája.” (*Poetica metaphisica. In: Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból. Hamvas Intézet, Budapest, 2013. 581. o.*)

A *művészetekhez való kötődés* a következő találkozási pont, amely nyilvánvaló módon jelenik meg mindhárom életművön belül. Kierkegaard eseté-

ben ezt nem kell különösebben indokolni, hiszen a dán nyelv oly kiemelkedően magas színvonalát valósította meg írásaiban, amit világirodalmi tekintetben is számon tartanak, holott doktori disszertációját a kor előírásai szerint latinul adta be. Kierkegaard sokat foglalkozott írásainak művészi-esztétikai jellegével, amit a *Szerzői tevékenységéről* című (*Latin Betűk, Debrecen, 2000*) összeállításban magyarul is olvashatunk, önmagát sokszor költőként aposztrofálta: „Mi a költő? Szerencsétlen ember, aki mély kínokat rejt szívében, de ajkai úgy vannak formálva, hogy miközben sóhajok és kiáltások hagyják el, mindez úgy hangzik, mintha szép muzsika lenne.” (idézi: Joós Ernő: *Isten és lét. PallWest Kiadó, Budapest, 1991. 131. o.*) A három stádium közül az esztétikai az első, amelynek mélységeit a dán filozófus az egzisztencia drámájában fogalmazza meg.

Hamvas Béla irodalmi, képzőművészeti és zenei tájékozottságára, alkotásainak művészi színvonalára mind jobban ráirányul a figyelem. Regényeiben, főként a *Karneválban* a magyar próza kiemelkedő alkotójának bizonyult. A progresszív magyar regényirodalom egyik megteremtője. Esszéi a hazai értekező próza legelső vonalába állítják.

Koncz Sándor életművében is nyilvánvaló a művészetek jelenléte. Elsősorban prédikációit kell megemlíteni, amelyekben tudatos törekvés figyelhető meg a művészi megformálásra. Újra kiadott tanulmányainak és leveleinek is kezdetől sajátja az egyéni hang, az élmények irodalmi értékű megfogalmazása.

A harmadik csomópont, amelyre rámutatni kívánok, a *hit és tudás szerves és elválaszthatatlan kapcsolata*, mind az életben, mind a műben.

Fontos gondolata Hamvas Bélának a hiteles élet, az autentikus egzisztencia, amelynek a realizálása valójában az élet feladata. Hasonlatosan Kierkegaardnál: „Hogyan élek, én az egyén, egy igaz autentikus életet?” (*Peter Bjerck-Amundsen: Sören Kierkegaard kezdőknek. Közdok, Budapest, é. n. 117. o.*) Kierkegaard az *Építő keresztény beszédekben* és saját folyóiratában, *A Pillanatban* foglalta össze a személyes egzisztencia, a mély hit és a megértés (tudás) összetartozását. A hit paradoxon, amit így illusztrált: „A hit az abszurd ugrása 70000 lábnyi mélységbe – oda, ahol nincs semmiféle biztonsági háló.” (uo.)

Hamvas transzparens egzisztenciáról és univerzális orientációról beszél, amely a hit és tudás egysége (éberség) a szubjektumon belül. „Amit szubjektumnak nevezek, nem egyéb, mint távlat. Hely, ahonnan a legtisztábban látni. Ahonnan az Egész egyszerre látható!” (*Hamvas Béla: Unicornis. In: Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unicornis. Medio Kiadó, Budapest, 2006*).

Koncz Sándor tevékenységét minden megnyilvánulásában az értelemre irányuló hit hatja át. Egyik írásában így fogalmaz: „A református hit központja ugyanis Isten jelenlétének mély megértése és a Neki szentelt élet. Mindkettő a Szentlélek által van.” (*Koncz Sándor: Református örökségünk = Napút, 2009. 9. szám, 66. o.*) „Legnagyobb dolognak a kötelességteljesítést tartom. Mert csak ez menti fel az embert a szubjektív kényelmességi vagy kényelmetlenségi szempontokból. A kötelességteljesítés legmagasabb fokának azonban azt tartom, amikor az ember szeretettel és hálával csinálja azt, amit tesz.” (*Felcsillan a tűz alatti parázs” Koncz Sándor berlini levele, 1937. = Zempléni Múzsza, 2004. 4. szám, 72. o.*)

A 20. század válságokkal terhes évtizedeiben az egyén belső integritását megőrző, a hagyomány tiszteletét valló, annak folytonosságát képviselő művészek, gondolkodók, írók és lelkészek őrizték meg a magyar kultúra értékeit, a szellem progresszív tendenciáit, úgy, hogy közben autentikus emberként élték meg mindennapjaikat. Az, hogy a válságban váltságul adták életüket – ki így, ki úgy –, az már látható előttünk is, de hogy miként váltak erre alkalmassá, az Csoda! A kegyelem betörése az élet színterére. Erről gondolkodott Koncz Sándor és Hamvas Béla Magyarországon, merítve a dán bölcselő Kierkegaard műveiből is. Nekünk pedig feladatunk adatott, hogy közvetítsük a kultúra értékeit, feltérképezzük hazánk szellemi örökségét, és tiszta forrásból merítsünk.

Farkas Szilárd

Koncz Sándor – az eredmények szintézise, a beteljesületlen remények¹

[Koncz Sándor évtizedek elhallgattatása utáni filozófiai felfedezéséről, Farkas Szilárd kiemelkedő érdeméről és írásairól volt szó e szám bevezetőjében. Ismétlem a lehetőséget: a témakörrel foglalkozó kutatók, a még emlékezők kisebb-nagyobb csoportjaiban beszélgetéseket célszerű szervezni. Ezek során a további feltárások és a fiatal kutatók orientálása, segítése a feladat... KG]

Koncz Sándor (1913–1983) református teológus, tanár, akadémikus, a századelő magyar nyelvű Kierkegaard-recepciójának több szempontból is kiemelkedő jelentőségű alakja volt.² *Kierkegaard és a világháború utáni teológia* című műve az 1930-as évek interpretációs hullámának betetőzője, az addigi eredmények szintézisét adó, nemzetközi mércével is mérhető teljesítménye volna, ha a világtörténelem nem szól közbe.³ Hivatkozta a már létező magyar műveket, gyakran velük vitába szállva fejtette ki saját álláspontját. Be szeretném mutatni azt a szellemi kontextust, amelyben e munka megszülehetett, és amelybe szervesen belekapcsolódott. Igyekszem bizonyítani, hogy szerzője a többi kortárs Kierkegaard-„kutatóval” polemikus viszonyban alakította ki saját értelmezéseit. Áttekintem azokat a témaköröket, kérdésfelvetéseket, interpretációs irányokat, amelyek Koncz művének újdonságát adták.

Figyelembe véve a témához kapcsolódó alapvető szakirodalom szinte teljes hiányát, valamint Koncz Sándor könyvének ismeretlenségét, amin csak csekély mértékben volt képes változtatni a 2013 novemberében tartott konferencia, a mű szoros olvasatára törekedtem azzal a kitételrel, hogy a korabeli magyar Kierkegaard-recepció szempontjából nem releváns fejezetekkel pusztán jelzésértékűen foglalkozom, hiszen nem szabad elfelejtenünk, ahogyan arra egyik korabeli recensens is felhívta a figyelmet (TROMBITÁS 1942: 49), hogy a könyv alapvetően teológiai kontextusba helyezve tárgyalta a dán filozófus örökségét.

A címlapon mottóként egy dán nyelvű Kierkegaard-idézetet találunk, amely a könyv két lényeges vonására is utal: az imént említett teológiai kontextusra, hiszen a mű célja a „keresztyén” fogalom újraértelmezésében határozódott

¹ A szöveg eredeti megjelenése: Farkas Szilárd: *Søren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években*. Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg, 2015. 149–172. old.

² Életének fontosabb eseményeit lásd KONCZ Sándor: *Élettörténet „egyházi” humorban*. http://www.napkut.hu/naput_2005/2005_01/021.htm (A letöltés ideje: 2014. 04. 09.)

³ Erre a fontos tényre Nagy András többször is felhívta a figyelmet a Koncz Sándor és a dán elődje kapcsolatáról tartott előadásában: <http://www.youtube.com/watch?v=7D22i3p9lNg&list=PLbejjDOrLj84-zM5TalnInCh5eRs6tLlvf&index=13> (Letöltés ideje: 2014. 08. 17.)

meg az első oldalakon. Figyelembe véve Koncz vallásos elkötelezettségét, ez teljesen érthető. Másrészt pedig a szerző tájékozódásának alaposágát ékesen bizonyítja, hogy a korban elérhető legteljesebb dán nyelvű források használatára törekedett, még ha be is vallja, hogy járatlan a dán nyelvben, így főként a német szövegekre kellett támaszkodnia. Ennek ellenére többször is találhatóak a műben eredeti, dán nyelvű idézetek. A már ekkorra is szinte áttekinthetetlenül gazdag európai recepcióba való betagozódás szándéka szintén jól érződik egyrészt a könyv végén található, a szakirodalmat számba vevő húszoldalnyi bibliográfiából, másrészt a könyv legfőbb eredményeit tartalmazó német és angol nyelvű összefoglalókból.

Az előszóban vallott Koncz arról, hogy figyelme 1933-34-ben, bázeli tanulmányai idején fordult a dán gondolkodó felé. Először az volt a szándéka, hogy könyvét teljes egészében a filozófusnak szenteli, később azonban – tanára, a szintén jelentős Kierkegaard-interpretátor, Vasady Béla tanácsára – a témát kiszélesítette a korabeli teológiai irányzatok számbavételével, amelyek közös eleme, hogy a dán gondolkodó jelentős ösztönzést adott valamennyinek. Itt érdemes talán reflektálnunk arra a problémára, hogy a vizsgált mű mennyiben tekinthető a filozófiai recepció részének. A válaszban segítségünkre lehet Nagy András, aki helyesen mutatott rá arra, hogy könyvében Koncz „abba a kontextusba helyezte és értelmezte Kierkegaard hitre vonatkozó kérdéseit és feleleteit, amely az egyik legkorszerűbb – Karl Barthra épülő – dialektikus teológia kiindulópontját és szemléletét tartalmazta” (NAGY 2011: 145). Ugyanakkor a folytatásban arra is felhívta a figyelmet, hogy a szerző „otthonosan mozgott a korszak meghatározó filozófiai életművei között is: Heidegger és Jaspers nem csak hivatkozások háttérben bukkan fel, hanem gondolataikkal, és hatásukkal is” (Uo.). Úgy gondolom tehát, hogy mind a filozófiai, mind pedig a filozófiatörténeti szempontoknak jelentős szerepet kell kapniuk vizsgálatunk során.

A mű, a szerző célkitűzésének megfelelően, a bevezető után jól érzékelhetően három fő részre tagolódik: először Kierkegaard személyiségén keresztül gondolkodásának jellemzőit igyekezett számba venni, majd egy filozófiatörténeti kontextus megteremtését követően az első világháború után jelentőssé váló teológiai irányzatok kierkegaard-i gyökereit igyekezett kimutatni. Végül az „exisztenciális dialektika” fogalmát középpontba helyezve magyarázta a kierkegaard-i életmű néhány alappilléret, de mindezt úgy, hogy kimutatta azok továbbélését, felhasználását a kor több jelentős teológusának, gondolkodójának munkásságában. Ennek alapján egyértelműen a *receptív produkció* típusával van dolgunk.

Koncz művének egyik kiemelkedő értékét abban fedezhetjük föl, hogy helyesen látta meg a korabeli válság-problematika – Tavasz Sándor vagy éppen Hamvas Béla által szintén felismert – jelentőségét a magyar Kierkegaard-befogadásban⁴. A könyv első részének célja az egész téma szellemi kontextusának megrajzolása: „A válság lényegében véve az emberi egzisztencia korlátolt lehető-

⁴ A krízis-gondolat jelentőségét Vitéz Ferenc szintén hangsúlyozta a Koncz-könyvről írt tanulmányában, a téma egész jelentőségéről a kor szellemi viszonyai között azonban nem beszélt (VITÉZ 2013: 324-332).

ségének felfedezése és elismerése” (KONCZ 1938: 3). Koncz megkülönböztette a belső és a külső válság fogalmát. Előbbit mondta lényeginek, állandónak és kizárólagosnak, míg utóbbit csupán ennek egy konkrét korban való megjelenésének. E distancia megtétele korántsem Koncz leleménye a magyar szellemi életben, hiszen hasonlóról beszéltek már a fent említett szerzők is, ahogy arról dolgozatunkban már részletesen szoltunk.

Egyértelműen hamvasi eredetűnek tarthatjuk például azt a felismerést, miszerint „Kierkegaard a mai válság előre megélt magyarázója” (KONCZ 1938: 4), aki érzékenysége, életének tövisei révén képes volt olyan felismerésekre, melyekre a világháború utáni európai szellem éhezett. A szerző ezek fényében saját vállalt feladatát „a kierkegaardi válságproblémának a jelen kor teológiájában való nyomkövetéseként” határozta meg (KONCZ 1938: 4). Tudatosságát mutatja, hogy azt is látta: a megvalósítás előfeltétele a tágabb szellemi környezet felvázolása, amit három fő cél kitűzésével remélt megvalósítani: 1. Kierkegaard egyetemes szellemtörténeti helyének kijelölése; 2. a Kierkegaard-renaisszánsz, azaz a recepció addigi történetének áttekintése; 3. a világháború utáni teológiai irányok rövid áttekintése.

Az első feladat megoldását egy alapos, az ókortól saját koráig ívelő filozófiatörténeti áttekintés segítségével valósította meg a szerző, amely során végig határozottan halad a feltett kérdés („mi a lényeg?”) megválaszolása felé, elemzése nem válik öncélúvá, vagy ami még rosszabb, a saját – esetleg önmagában is problematikus – filozófiai műveltség fitogtatásává.⁵ A megtalált gondolati ívet frappánsan így összegezte: „ha a gondolattal játszó görög az ember szépségének mámorosa, s ha az erkölccsel küzdő középkor az élet vazallusa, úgy az újkor önmaga zsenialitásának szerelmese.” Majd néhány mondattal lejjebb így folytatta: „Az eszme sugárzóvá és mozgóvá teszi az embert, az érték komollyá és elszánttá, a látszat önmagától menekülővé és rohanóvá, nehogy ráeszméljen sivárságára. Az újkor legvégül odajut, hogy azt veszti el, amiért született: »önmagát.«” (KONCZ 1938: 8). Megvan tehát a szakadék, amelynek áthidalását (vagy inkább átugrását, de talán még pontosabbak vagyunk, ha önmaga belevetéséről beszélünk) Kierkegaard legfőbb érdemének tartotta. Az ókori görög ontológia és a középkori teológia eredményeinek szintetizálásával a „lét valósága”-ként volt képes látni a szubjektum problémáját, amelynek alapos tárgyalása során a „lét”, az „existencia”, „existálás” fogalmak használatáig jutott, amelyek már a legmodernebb filozófiai irányzatok felé való tájékozódásról, ezek alapos ismeretéről tanúskodnak. Az „existencializmus” képviselői közül Koncz itt főként Jaspers műveire hivatkozott explicit módon, de legalább ilyen kézzelfogható, még ha rejtett is, a heideggeri hatás. „A szubjektum existen-

⁵ Talán itt érdemes kiemelnünk, hogy Koncz mondanivalóját végig alaposan argumentálja, a lábjegyzetekben sorakoznak a kierkegaard-i szövegekre és az európai szakirodalom mérvadó műveire történő hivatkozások, amelyek segítik a további tájékozódást. Jó látni, hogy egy szerző végre nem mankónak, kapaszkodónak használta e műveket, nem csupán a szövegek referálására volt képes, hanem helyükre kerültek a gondolatok, többnyire kritikusan viszonyult a leírtakhoz, igyekezett polemizálni velük. Az elemzések alaposágának további bizonyítéka, hogy a kulcsfogalmak mellett zárójelben szinte minden esetben ott található a német és a dán megfelelőjük is.

ciává személyesítésében Kierkegaard az egzisztenciát, helyesebben mondva: az egzisztencia *existálás*át teszi korunk igazi kérdésévé. Nem az a fontos, hogy mit gondolok, hanem az, hogy mi vagyok. S *ami* vagyok, az is azzal együtt fontos, *ahogyan*⁶ vagyok” – foglalta össze a szerző az első kérdésre adott választát (KONCZ 1938: 11). Vagy ahogy valamivel lejjebb egyszerűen megfogalmazta: „Kierkegaard az ismerést a valóság értelmezése helyett a *valóság élésévé* teszi” (KONCZ 1938: 15).

A fő problémává, az egyetlen feladattá, a „lét igazi értelmé”-vé így a „szubjektív levés” imperatívusza vált, amelynek komplex kifejtését kapjuk a következő oldalakon. Igaz ugyan, hogy csupán egyetlen problémára koncentrált a szerző, de még az 1930-as évek recepciójának egészét tekintve is figyelemre méltó ez a mély megértés. A „saját valóság”, a gond, a szenvedély, a vallás, a bensőség fogalmak mentén bomlik ki e két szó igazi jelentése. Ennek következményeként volt képes felismerni Koncz a sajátos kierkegaard-i kifejezőmód lényegét is, amelyet majd később többször, alaposabban is kifejt. Úgy fogalmazott, hogy: „Nála a gondolkodásnak nincs külön tartalma és módszere, külön tárgya és színezete, külön alapja és az alapra ráépülő külön rétege. Nála csak a valóságát átélő egzisztencia *önközléséről* lehet beszélni” (KONCZ 1938: 17). Úgy látta, hogy a dán szerző éppen ezzel, az „egzisztenciális realizmusnak” nevezett magatartással hozott újat a gondolkodás történetébe, és indította el „azt az eszméltető forradalmat, aminek szele arcunkat csapdossa” (Uo.).

Kierkegaard aktualitásának bizonyítása után lehetségessé, sőt szükségessé vált az európai recepció szisztematikus áttekintése, a Koncz által „Kierkegaard-renaisszánsz”-nak nevezett jelenség bemutatása. A könyv átgondolt szerkezetét bizonyítja, hogy itt a szerző a korábban bevezetett, megalapozott fogalmakra építkezve haladt tovább. A világot – és az azt alkotó civilizációt, technikát, kultúrát, stb. – úgy írta le, mint ami „az egzisztencia ellen tör”, amelynek állandó, egyetlen lehetséges létmódja az örökös válságban levés. Ez a fajta magatartás vált általánossá az egzisztencializmus filozófiájában, amelyből szerinte többféle szellemi áramlat is kibomlott: „1. egzisztenciális leíró pszichológia, 2. fenomenológia, 3. fundamentológia, 4. emocionális antropológia, 5. kritikus-etikai filozófia, 6. prófétai filozófia”⁷ (KONCZ 1938: 19). A következőkben Koncz ezek legfőbb képviselőinek munkásságáról kísérelt meg egy-egy rövid összefoglalót adni, ami korántsem egyszerű feladat, mégis, az alig oldalnyi terjedelmek ellenére, a főbb fogalmak és művek szerepeltetése alapos megértésről tanúskodnak. Brentano, Husserl, Heidegger, Scheler, Grisebach és Jaspers gondolkodói portréját sikerült kevés vonallal is pontosan megrajzolni.

A ’30-as évek egész magyar Kierkegaard-recepciójának egyik sarokpontja volt a válsággondolat, amit jól bizonyít, hogy több korábbi interpretáció kulcsát

⁶ A fontosabb fogalmakat, összefoglaló részeket Koncz könyvében kurzíválással emelte ki, amit az idézetekben megtartottunk.

⁷ Emellett Koncz a korabeli filozófiai iskolák és irányzatok teljes körű felsorolását is adta egy terjedelmes lábjegyzetben, amit annak ellenére jelentős teljesítményként kell értékelnünk, hogy benne Nietzsche például mellett, hogy a „naturális világösszszemlélet” képviselőihez sorolta, „Hitler és a nacionálsocializmus kisajátított filozófusaként” aposztrofálta (KONCZ 1938: 19).

ez adta. Koncz szintén érzékeny erre a problémára, hiszen felismerte, hogy a dán gondolkodó hatása korára egyrészt a lét-probléma felől értelmezhető, ahogy azt az eddigiekben kimutattuk, „másfelől a krízis gondolatában ábrázolódik ki”, amelynek teoretikusaiként Spengler és Sprangert nevezte meg, habár előbbi a kultúra, utóbbi pedig a tudományok válságáról beszélt. Egy kapcsolódó lábjegyzet tanúsága szerint Koncz azt is látta, hogy a kultúra-krízis másik fontos előrejelzője Nietzsche volt. Ezt a felismerést Tavaszy Sándor Kierkegaard-értelmezésében is megtaláljuk, és a hivatkozásokból tudható, hogy Koncz ismerte a fenti művet, így valószínűsíthető, hogy erre támaszkodott következtetései során.

A korabeli európai recepcióról szóló részt a szerző egy fontos terület, az irodalmi hatás bemutatásával zárja, amelynek már pusztán konstataálásával is megelőzte korát. Koncz úgy látta, hogy „[n]em általánossá hígulnak [Kierkegaard] eszméi, hanem *egyetemessé* mélyül és szélesül szellemi hagyatéka. Nem speciális tudományágak ölelik fel örökségét, hanem a ma mindenestől benne él ebben az örökségben” (KONCZ 1938: 27). Jó érzékkel válogatta össze a belőle részesedő korabeli alkotókat: Thomas Mann, Wassermann, Unamuno, Ortega, Papini és az emigrációban francia közvetítéssel megtermékenyülő orosz szellemi élet nagyjai, Szolovjev, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Berdjajev, Bulgakov, Sesztov, Merezskovszkij.

Koncz tehát lényegében azonosította a recepció tematikus ágait, amikor a filozófiai, irodalmi és teológiai hatástörténetről egymástól elválasztva beszélt: „Az a válság, amit a filozófia létkérdéssé ateizál, s amit az általános szellemi tudomány kultúr-krízissé szekularizál, bontatlan egységben az ember egyetemes válságává a teológiai területen lesz” (KONCZ 1938: 28). Ugyanakkor azt is látta, hogy ezek a hatástörténetek egymással szoros összefüggésben, kölcsönhatásban léteznek. Mégis a három közül a teológiaiakat vélt vagy akart különleges jelentőséget tulajdonítani, szerinte éppen kulminált a dán gondolkodó hatása, ugyanakkor itt jelentkezett legkésőbb, csupán a világháború után. Ez utóbbi kijelentéseket némileg vitathatónak, a könyv koncepciójából következő, elnézhető túlzásnak tarthatjuk, hiszen a mű megírásának tulajdonképpen apropóját ez szolgáltatta.

Következő lépésként a „Kierkegaard-hatás” kritériumainak, valamint a lehetséges kutatói magatartásoknak a leírására tett kísérletet Koncz. Előbbiből kizáró oknak tekinti az „irodalmi foglalkozást”, utóbbi esetében pedig két típusról beszél: akik kutatóként viszonyulnak a témához, és akik beépítik saját rendszerükbe a kierkegaard-i gondolatokat. Érzékelteti a csoportok létjogosultságát, ahogyan ezt a distanciát mi magunk is megtettük már a recepció elméleti kérdéseinek vizsgálatakor dolgozatunk bevezetőjében.

Még izgalmasabb talán az ezt követő fejtegetés, amelyben Koncz azt javasolta, hogy a kutatás határait ne „szisztémákban”, hanem „nevekben”⁸ rögzítsük. Úgy látta ugyanis, hogy „a Kierkegaard-hatás nem bizonyos konfes-

⁸ Ezek a nevek, akiknél a kierkegaard-i hatás bemutatása a könyv egy későbbi fejezetének témája lesz, a következők: Paul Althaus, Karl Barth, Emil Brunner, Rudolf Bultmann, Martin Dibelius, Friedrich Gogarten, Karl Heim, Otto Piper, Eduard Thurneysen, Hans Emil Weber a protestáns teológiából; Karl Adam, Romano Guardini, Erich Przywara, Miguel Unamuno a

szíókban, rendszerekben vagy irányokban érvényesül, hanem a legellentétebb konfessziók, rendszerek és irányok felett” (KONCZ 1938: 34). Pontosan érzékelte, hogy bár nem lehet egyetlen konkrét teológiai irányhoz, iskolához, sőt felekezethez sem kötni a tárgyalásra kerülő szerzőket, a kierkegaard-i gondolatok egyetemessége mégis képes rá, hogy „szintézisre hozza” őket. Ennek alapján azt feltételezte, hogy a dán filozófus hatása „eszközi természetű”, amelyen azt értette, hogy különbségeik ellenére a vizsgált gondolkodók sokféleképpen használták a kierkegaard-i világnézet darabkáját, így a szerző e közös elemek kimutatását tűzte ki célul: *„problémánk a világháború utáni teológiában azt a kierkegaard-i örökséget öleli föl, mely az ember egyetemes válsága visszfényét annak megoldásában: a váltságban tükrözi”* (KONCZ 1938: 34). A dán gondolkodó hatását Koncz három szinten tartotta vizsgálhatónak. Az elsődleges impulzust mindig Kierkegaard személyisége jelenti, állapította meg helyesen a szerző, ezt követő szempontjaival azonban már egy szűkebb, a válság-fogalmat fókuszba helyező interpretációt tételezett. Másodikként a krízis elismerését, hamvasi szóhasználatával a tünetek leírását jelölte meg, harmadikként pedig a „gondolkodásának pozitív tartalma”-ként meghatározott megoldási kísérleteket tartotta fontosnak. Ennek megfelelően szervezte Koncz könyvének felépítését is, hiszen a fő részek témái megegyeznek e célkitűzésekkel, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

Végül kutatása eszköztárát, metodológiáját rögzítette: *„Problémánk kidolgozásának módszere tehát az a szisztematikus módszer, mely Kierkegaard hatása alapján a különböző rendszerekbe tartozó teológusokat bizonyos szintézisbe összefoglalja, az anyag szerkezeti belső elrendezésében azonban a köztük lévő mélyreható különbségekre is utal”* (KONCZ 1938: 37). Koncz úgy véli, e módszer alkalmazásával elkerülhetjük azt a csapdát, hogy mindenben és minden áron kierkegaard-i elemeket igyekezzünk kimutatni a tárgyalásra kerülő szerzőknél. Pontosan látta tehát a különbséget a között, ahogy a gondolatokat, motívumokat, terminusokat igyekszünk előhalászni a vizsgált művekben búvárkodva, néha fuldokolva, vagy azokat tágabb kontextusba helyezve, a mélyebb összefüggéseket kutatva, hogy kritikai módon tudjunk viszonyulni a választott témához. A módszer alkalmazásában a szerző biztosítva látta az utóbbit, vagyis hogy *„Kierkegaard és a világháború utáni teológia között szisztematikus összehasonlítást, szintetikus és antitetikus párhuzamot keres, a világháború utáni teológia sajátos jellegének, hordozói egyéniségének és rendszereik különbözőségének teljes megőrzésével”* (KONCZ 1938: 37).

Nagyon fontos tehát kiemelni, hogy Koncz tudatosan törekedett nemcsak a hasonlóságok mechanikus, leegyszerűsítő összegyűjtésére, hanem az eltérések és azok okainak vizsgálatára is. Pontosan érzékelte, hogy nem lehet összemenni a vizsgált gondolkodók különbözőségeit, még ha csábítónak tűnik is az a lehetőség, hogy csupán a közös, kierkegaard-i eredetű motívumokra koncentrálna beszéljünk róluk. Ennek alapján a '30-as magyar recepció egészével kapcsolatosan is reflektálnunk kell hasonló problémára. Beigazolódni

---

római katolikus teológusok közül; Nikolaj Berdjajev, Szergej Bulgakov, Leo Sesztov a görög-keleti ortodox teológiából.

látszik az a korábbi hipotézisünk, miszerint a korszak befogadásának homogenitása csak látszat. Nem lehet egy kalap alá venni az itt tevékenykedő alkotókat, nem egyféle értelmezési, filozófiai, művészi hagyományban gyökerező szerzőkkel van dolgunk, így a művek céljainak, használhatóságának és minőségének megítélése is széles skálán mozog. Azonban úgy tűnik, hogy különbségeik ellenére az eltérő „hátterű” interpretátorok mégis – egy-egy kérdés téma vagy műfaj mentén – egységes értelmezési hagyományokba tagozódnak.

Bár a következő rész egyik lábjegyzetében találjuk (KONCZ 1938: 38), mégis itt érdemes beszélnünk arról a kísérletről, amelyben Koncz a Kierkegaard-kutatás irányait és kutatóit rendszerezte. A felosztás különös érdekessége, hogy magyar kortársait is szerepeltette benne, azaz nemcsak tudott ezen művekről, de tudatosan igyekezett őket a nemzetközi recepció legnagyobbjaihoz mérni. Szeberényi Lajos Zsigmondot például – Hirsch és Schrenpf mellett – a biografikus szemlélet jellemző példajaként említette. „Teológiai és filozófiai szemszögből szisztematikusan” Tavasz Sándor és Széles László mellett Haecker, Bohlin, Diem, stb. tanulmányozta a dán gondolkodót. „Kizárólagosan filozófiai vagy költészeti szempontból”, amin minden bizonnyal az irodalmi-eszszéisztikus stílus értendő, Brandenstein Béla foglalkozott vele⁹. Koncz még két csoportosítási lehetőségről beszél, amelyeknek azonban már nem említette magyar vonatkozásait: a pszichológiai és az összehasonlító kutatás. A magunk részéről az előbbi esetében Brachfeld Olivér, míg az utóbbihoz Tavasz Sándornak a *Lét és valóság* című művét tartjuk fontosnak megemlíteni.

A „Kierkegaard személyisége” című második részben a szerző oly módon mutatta be a „koppenhágai Szókratész” életét, ahogy senki a kortárs hazai viszonyok között. Ez nem véletlen, hiszen világosan látta és igyekezett elkerülni az itt leselkedő mindkét veszélyt: „Menekülünk egyfelől az életrajzi részletekben való elvesztéstől, másfelől meg elhárítjuk a biográfiát megvető általánosítás túlzását” (KONCZ 1938: 39). Koncz tehát tudatosan a középút megtalálására törekedett, ugyanakkor egy erős interpretációját adta a dán gondolkodó életének. Telitalálat például, ahogy az eseményeket, a kortárs gyakorlattól eltérően, nem időrendben, hanem a tíz számozott fejezethez többé-kevésbé egyértelműen hozzárendelhető kulcsfogalmakra felfűzve kapjuk. A következő fogalmak, fogalompárok mentén haladunk tehát: 1. növekedés és építés 2. hiány 3. szenvedéstörténet 4. kritika 5. örvény 6. remény és jövő 7. kereszténység 8. szenvedés 9. áldozat 10. az egyén Isten előtt.

Az életrajzi események sorravételétől eltekintünk, hiszen ezek az eltérő tárgyalásmódot leszámítva megegyeznek a hasonló művekben foglaltakkal. Egyébként az életrajz tényeit Koncz adatszerűen egy lábjegyzetben halmozta fel, és inkább az ezekkel kapcsolatos – főként a kierkegaard-i naplókra támaszkodó – reflexióiból, interpretációiból áll a tíz fejezet. Érdekes megfigyelni, hogy minden igyekezete ellenére Koncz sem tudja teljes mértékben elkerülni a biografikus magyarázatok csapdáját. Megmosolyogtató például a templomban éneklők uniformisában iskolába járatott Kierkegaard alakja, akit társai „kórus-fiú”-nak csúfoltak, az viszont nyilvánvalóan túlzás, hogy

⁹ Innen hiányzik Lukács György és Hamvas Béla neve, amely hiányt azonban – a fentebb már részletesen vázolt okok miatt – nem róhatjuk fel a szerzőnek.

ezzel már gyerekkorában megalapozódott a dán gondolkodó közösség iránti gyűlölete.

Koncz az életesemények részletezése közben is többször reflektál a korabeli magyar Kierkegaard-irodalom műveire. Ilyen volt a kutatók fentebb bemutatott rendszerezése, és a biográfia hibáival kapcsolatos gondolatok is, hiszen ez az életrajzi elemeknek tulajdonított túlzott magyarázó erő több kortárs műnek is felróható. Az „egyidejűség” fogalmának elemzése kapcsán például Vasady Bélának a *Hit misztériuma* című művére utalt, ahol a Regina-szerelem segítségével a dán filozófus idő-fogalmának bemutatására tett kísérletet értékelte¹⁰ (KONCZ 1938: 42).

Hamvas Bélánál is megtalálható, de a közös jaspersi eredetre vezethetjük vissza azt a gondolatot, amely a mélységes magányból eredeztette Kierkegaard (túl)fejlett önkritikáját. Alátámasztani látszik mindezt az is, hogy könyvében Koncz többször is utal a dán filozófus és Nietzsche (valamint Schopenhauer) szoros kapcsolatára, gondolati rokonságukra, amelynek részletes elemzését *Ész és egzisztencia* című művében szintén Jaspers¹¹ tette meg. Ravasz László rövidke írásának Savonarolájára is találhatunk utalást itt, akit a dán filozófus egyháza és népe általi kiátkozásának, majd rehabilitációjának előképeként jelenít meg.

Ugyanakkor Koncz több esetben is képes, a már ismert elemekhez hozzájárulni valami plusszal, gyakran csak egy pontos összegzéssel vagy megfelelő hangsúlyeltolással. Így például ő is a kierkegaard-i kritikai magtartás két fő irányaként jelenítette meg az arról a veszélyről való tudósítást, amely egyrészt „a kereszténységet a rettenetes elfinomodásban fenyegeti”, másrészt pedig egész Európa szellemi, erkölcsi, vallási krízisét jósolta, és az elkerülhetetlen bukást. A megoldási kísérletek fő hibáját is látta: „Hiába keresnek nagy embereket és gyártanak új fogalmakat, hiába akarják magukat a körforgásban biztosítani: nem használ semmit; a jelent nem lehet kiengesztelni a múlt bűneivel” (KONCZ 1938: 58). Pontosabban fogalmaz néhány mondattal lejjebb: „A kultúra csapás, mert az embereket jelentéktelenné teszi, csak példányokat tökéletesít, s az individuumot tönkre juttatja” (Uo.).

Ezek mellett olyan fontos fogalmakra is rávilágít ebben a részben, mint az idő vagy az inkognitó, amelyeket Koncz a maguk komplexitásában látott, még ha elemzésüket nem is egy helyen, hanem több téma kapcsán találjuk. Leírta például a *„Lezáró tudománytalan utóirat”* által elválasztott két író korszakot, amelyek közül az elsőre voltak jellemzőek a pseudonim művek. „Egész írói működését úgy szemléli, mint önnevelést és saját fejlődésének történetét, igazi elemének azonban az inkognitót nyilvánítja ki, ami miatt soha senki nem fogja megtalálni hányattatott iratai között azt, ami egész életét kitölti”- világította meg a jelenség lényegét (KONCZ 1938: 48).

A könyv második nagy fejezete a „Kierkegaard és a világháború utáni teológia kritikai magartása” terjedelmes címet viseli, amelynek elsősorban

¹⁰ A kierkegaard-i időfelfogás bemutatása a könyv második fejezetének hatodik részében történik meg.

¹¹ Jaspers, Karl: *Ész és egzisztencia*. In: Dékány András (szerk.): *Ész, élet, egzisztencia II-III*. Szeged, 1992. 343-430.

a magyar recepció szempontjából jelentős elemeit igyekeztünk kiemelni. A filozófiai-filozófiatörténeti előzmények felvázolása során végig a kritika fogalma állt a középpontban, hiszen kiindulási pontja az a tétel, hogy „minden nagyobb gondolkodó kritikai alapon fejt ki elméletét” (KONCZ 1938: 67). Elsőként a kierkegaard-i stádiumok és a német idealizmus összevetését végezte el Koncz. Látszólag komoly ellentmondásba keveredett önmagával a szerző, hiszen elemzését azzal indította, hogy kimondta: a dán filozófus és a német kortársai által alkotott hagyomány között „semmiféle minőségi összefüggés nincs”. Amennyiben ez igaz volna, a kettőt nem lehetne összevetni, erről azonban szó sincs. Koncznak igaza van, amikor ellentétüket a „konstrukció és teória”, valamint a rendszerellenesség és a szenvedélyesség szembeállításával igyekezett leírni, így a fenti kijelentést inkább úgy kell értenünk, hogy a „*kierkegaardi életstádiumok a német idealizmus kritikáját jelentik*” (KONCZ 1938: 68); ennek alapos bizonyítását láthatjuk a következőkben.

Koncz nem beszélt ugyan egyértelműen stádiumelméletről, a három életlehetőség összefüggése, egy, a vallási irányába mutató fejlődési vonal felvázolása azonban az elemzés markáns részét adja. A fő cél ezek összevetése a német idealizmus egyes elemeivel, amelynek során Koncz nemcsak általánosságban beszél az irányzatról, hanem Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher tanainak is pontos értelmezését adja. Ráadásul a stádiumok bemutatása a magyar recepcióban minden eddigig felülmúló, mély megértést tükröző elemzéssel történik, amely mögött végig ott találjuk a kierkegaard-i művekre és a szakirodalomra való pontos és gazdag hivatkozást. A magam részéről ezt a harmadik szempontot tartom legjelentősebbnek, ez adja a könyv igazi nóvumát. Még az sem von le jelentősen az elemzés értékéből, hogy az egybevetéshez néha a német idealizmus elemeinek megkérdőjelezhető átstrukturálására, súlypontáthelyezésekre volt szüksége, ami helyenként az összehasonlítást is ingataggá tette.

A három közül talán az esztétikai életstádium rövid, ugyanakkor lényegre törő leírása sikerült a legjobban, hiszen megtaláljuk benne a kulcsfogalmakat, ráadásul ezek kapcsolódását is pontosan vázolta Koncz: a játéktól, az akarat-nélküliségen, erotikumon, ismétlésen, unalmon, irónián át az önmagunk fölötti kétségbeesésig haladva. Az egyetlen nehézséget itt éppen a kívánt összevetés adja, hiszen a „kanti filozófiai örökség” utódai által teljesen elhanyagolt és a romantikusok által kifejtett esztétikai oldalának mint ellenpontnak a tételezése számunkra nem eléggé meggyőző.

A „német etikai idealizmust” a fichtei „identitásfilozófiából” tartotta kibonthatónak Koncz. Ezt a kierkegaard-i második stádium forrásaként mutatta be, ugyanakkor a dialektikus szemléletmód itt is megnyilvánult, hiszen egyben Fichte tanainak kritikáját is adta: „Fichte etikai idealizmusában a német idealizmus általános útját követi, mely az individuumtól az abszolútumig, az individualizmustól az univerzalizmusig vezet. Kierkegaard útja viszont az élet gyalogösvénye, lassú és kínos haladás azon a határmezsgyén, ahol az árva szubjektum áll. Ez a meztelen szubjektum, amelyiknek *semmi etikai érdeme nincs*, jelenti Kierkegaard etikai életstádiumát s egyben az etikai idealizmus kritikáját” (KONCZ 1938: 71). Ebben az esetben jól látható, hogy sokkal inkább

az összehasonlítás került előtérbe, az életstádium bemutatása másodlagossá vált. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy itt több hibát is vétett Koncz. Ezek közül talán a legszembetűnőbb, hogy az etikai stádium nála „átmeneti szféra, mely az iróniától a humorig, az esztétikaitól a vallásosig terjed” (KONCZ 1938: 72). Tehát túlzottan a vallásra koncentrálna értelmezte az etikait, egyenesen annak „önállólanságát” állítva. Helyesen ismerte fel azonban a fichte rendszer legnagyobb hibájaként az Én monumentalizálását, amelyre kierkegaard-i válsákként az etika újbóli felfüggesztését, a vallási stádium Istennek alárendelő existenciáját mutatta fel.

A harmadik stádium elemzésére rányomta bélyegét a szerzőnek az a szintén vitatható kijelentése, miszerint: „A német idealizmus belső jellegénél fogva vallásos” (KONCZ 1938: 73). A Kant által posztulált „isten” vagy Hegel „abszolút szelleme” sokkal inkább csak rendszerkövetelménynek tekinthető, mint a vallásosság, a hit bizonyítékának. Ráadásul Koncz itt Schleiermacher „vitális panteizmusát” szerette volna a dán gondolkodó vallásosságával, hitfelfogásával összevetni, ami eleve kudarcra ítélt vállalkozás.

Mindezek ellenére a szerző végkövetkeztetése mégis elfogadható, és tovább lendíti a gondolatmenetet: a stádiumokban Kierkegaard nemcsak a romantika illúzióival, a moralizmussal és a vallás humanista idealizálásával számolt le, hanem az egész filozófiai gondolkodás kritikáját adta. Ezen elsősorban a rendszeralkotó filozófusok absztrakt, kategóriákat gyártó gondolkodásának és a kierkegaard-i konkrét, paradoxon, valóság, existencia terminusok mögött megbújó, magára hagyott szubjektum polémiáját értette. E fogalmak ütköztetésével tulajdonképpen a dán gondolkodónak a német idealizmussal szembeni kritikai magatartását filozófiájának lényegi s a világháború utáni teológiához kapcsolódó elemeként ismerte fel, mely utóbbinak szintén alapvető sajátossága a „kritikai radikalizmus”.

A negyedik, a „Kierkegaard és a világháború utáni teológia pozitív összefüggése” címet viselő fejezettel vált újra igazán érdekessé számunkra a könyv. Az első alfejezet fő célja az „existenciális dialektika” meghatározása, amelynek során számos alapfogalom, szinte az egész kierkegaard-i gondolati építmény megelevenedik. Körültekintő, mély elemzéseket kaptunk, amelyekkel Koncz a dán filozófus szellemtörténeti helyét is igyekezett kijelölni.

Érdemes ezen végighaladnunk, hogy lássuk, hogyan és miért következnek egymás után az elemzések, hova akar kilyukadni Koncz. „Az existálás az existencia közvetlen önközlése” (KONCZ 1938: 111), kaptuk meg a kiindulópontot, és ezzel egyértelműen a konkrétságba dobtuk ezt az existenciát, amely „mindig önmaga megvalósításának problémája előtt áll” (KONCZ 1938: 112). Azonban azt is rögtön világossá tette a szerző, hogy ez csak a keresztyénség által lehetséges, ami abszurdumként jelenik meg, mivel a kierkegaard-i felfogásban a hit mindig botránkozás, az értelem és az etika határán túli paradoxon. Ember és Isten között így egyetlen viszony lehetséges, mégpedig az így felfogott hit. Ennek megfelelően a dialektika fogalma is átalakult Kierkegaard-nál, hiszen működtetője nem a logika és az értelem, hanem a hit. Láthatjuk tehát, hogy Koncz szépen kézen fogva halad a dán gondolkodóval a szűk, veszélyes ösvényen. Következő lépésekben a kierkegaard-i bűn-, idő- és hitfogalom részletes elemzését kaptuk. Utóbbi mélyére hatolunk, amikor a dán filozófus vallás elleni

küzdelmekt¹² egyetlen mondatba sűrítve kapjuk: „Az itt-lét halállal való harcában a polgári jólét és ragyogó intelligencia helyére az élet átértékelt értékei: a szenvedés és mártírium kerülnek” (KONCZ 1938: 123). A zászlón, amelyet Koncz a hegycsúcsra felérve ki akart tűzni, a hívő egzisztencia lobog.

A következő negyven oldalon a szerző, korábbi ígérétehez híven, a kortárs teológia jeles képviselőinek kierkegaard-i kapcsolatait tekinti végig, amelynek bemutatásától már csak terjedelmi korlátok miatt is el kell tekintenünk. Témánk szempontjából érdekes lehetne ugyan egy-egy szerző Koncz általi interpretációja, hiszen ezek közül néhány, például a Barth-féle dialektikus teológia¹³, előkerült már a magyar recepcióban, ugyanakkor úgy gondolom, hogy elegendő itt annak jelzése, hogy a magyar Kierkegaard-recepció ezen részének összefoglalása, rendszerezése is megtörtént. Ismét a könyv átgondolt szerkezetét dicséri, hogy az imént felvázolt útvonal egyes állomásai, kereszteződései, zsákutcai nyílnak meg a szemünk előtt, hiszen az ott megalapozott fogalmak, gondolatok folyamatosan előkerültek, játékba jöttek az elemzések során.

A könyv utolsó, ötödik fejezete a „Kierkegaard és a világháború utáni magyar református teológia” címet viseli. E rész egész kutatásunk szempontjából különös jelentőséggel bír, hiszen Koncz a magyar Kierkegaard-hatástörténet első összegzését, és az 1930-as évek interpretációs hullámát lezáró mű szerzőjeként annak végső szintézisét is adta. A kép korántsem teljes, hiszen Koncz tudatosan leszűkítette a vizsgálat körét a református teológusokra, így csupán Tavasz Sándor, Vasady Béla, Mátyás Ernő¹⁴ és Ravasz László Kierkegaard-képeinek bemutatását olvashatjuk itt. Széles László, Szeberényi Lajos Zsigmond, Noszlopi László valamint Brandenstein Béla emiatt kívül kerültek a szerző látókörén, ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy Koncz fentebb az ő műveikre is többször hivatkozott, tehát ismerte, használta a bennük foglaltakat¹⁵.

Tényszerűen, pontosan diagnosztizálta a hazai recepció helyzetét, amikor arról beszélt, hogy a Kierkegaard-ról szóló művek nagy része csak ismertető, összefoglaló, csupán néhány – jobbára a református teológiához sorolható – munkával kapcsolatban beszélhetünk valós hatásról. Utóbbiakkal kapcsolatban

¹² Itt érdemes felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy Koncz – néhány elejtett megjegyzést leszámítva – egyáltalán nem beszélt Kierkegaard-nak a dán egyházzal vívott harcairól. Mégsem e „szennyfolt” sokszor szálnalmas és eredménytelen takargatására tett újabb kísérletet láthatunk itt, mint mondjuk Szeberényi korábban bemutatott könyve esetében, ahol a szerzőnek a nagy igyekezetben Kierkegaard-t nem csak „megkeresztelnie” sikerült, hanem kerébe tömnie is. Le kell szögeznünk, hogy itt egészen másról van szó! Úgy gondolom, hogy Koncz nagyon elegánsan oldotta meg a problémát, amikor erről egyszerűen nem beszélt. Elismerte a támadásokat, az egyházzal történt szakítást, de nagyon céltudatosan Kierkegaard munkásságának arra a részére koncentrált, amely a világháború utáni teológia szempontjából jelentőséggel bírt, ez pedig inkább a „pozitív” elemeket foglalta magába. Koncz könyvének ezen interpretációs hiátusáról egyébként Vitéz Ferenc is jobbnak látta hallgatni (VITÉZ 2013).

¹³ A könyv barth-i vonatkozásáról részletesen beszél Vitéz Ferenc (VITÉZ 2013: 328, 331).

¹⁴ E szerző művei híján vannak a filozófiai vonatkozásoknak, ezért nem foglalkoztam velük.

¹⁵ Tulajdonképpen csak Lukács, Hamvas és Brachfeld Olivér neve hiányzik teljesen a felsorolásból, akiken aztán tényleg nehéz lenne számon kérni bármiféle teológiai nézőpontot.

arra is felhívta a figyelmet, hogy a dán gondolkodó befolyása csak közvetett módon, másodlagosan érvényesülhetett, hiszen amíg a „külföldi teológiában Kierkegaard a primér hivatkozási alap, nálunk pedig az ő helyére azok nyomulnak be, akik ott tőle indulnak el” (KONCZ 1938: 164). Emiatt Koncz úgy látta, hogy a hazai viszonyok között Kierkegaard hatásáról nem is beszélhetünk, csupán a tőle eredő elemeket lehet összegyűjteni.

Újabb értékes része lehetett volna a műnek az a csoportosítás, amelynek segítségével a szerző rendszerezni igyekezett a hatástörténethez tartozó gondolkodókat. Sajnos azonban csak a négy imént kiemelt református teológus besorolását tette meg, és ezt is megkérdőjelezhető módon. Kierkegaard kétféle – „konkrét” és „elvonatkoztatott” – hatása közül az előbbire Tavasz és Vasady munkásságát tartotta példának, hiszen ők „a dialektika teológiával párhuzamosan tanulmányozták magát Kierkegaardot is” (KONCZ 1938: 165), a második esetben viszont a dán filozófusra való hivatkozás nélkül is kimutatható kierkegaard-i gondolatok megléte a kritérium. Ennek képviselői szerinte Mátyás Ernő és Ravasz László lennének. Könnyen rendet tehetünk itt a dolgozatunk elején bevezetett Heiko Schulz-féle recepciótípusok alkalmazásával. Tavasz 1930-as műve, a *Kierkegaard személyisége és gondolkodása*, a receptív produkcióhoz, az 1933-as *A lét és valóság* viszont a produktív recepcióhoz sorolható. Vasady *A hit misztériuma* című munkája az unproduktív recepció jellemző példája, ugyanide sorolhatjuk Mátyást, sőt Ravasz Lászlót is. Utóbbi esete összetettebb abból a szempontból, hogy míg az 1914-es írása az unproduktív csoportba tartozik, addig az 1930-as években keletkezett, Koncz által is említett művei már egyértelműen a recepció nélküli produkció alaptípusába sorolhatóak¹⁶.

Koncz másik hibájának tekinthetnénk, hogy tudatosan igyekezett a teológiai hatásokra szűkíteni a magyar recepciót. Éleslátását dicséri azonban, hogy sikerült árnyalni a képet, képes volt más impulzusok felismerésére és leírására, még ha nem is mindig kellő súllyal. Az egzisztencializmus hatása szóba kerül Tavasz, Vasady és Ravasz László „exisztenciális kereszténysége” kapcsán, de a válság-gondolat filozófiai felhasználási lehetőségeiről csupán Vasady esetében tudott, pedig ennek fontos szerepe volt Tavasz Sándor Kierkegaard-interpretációjában is, ráadásul itt a Heidegger és Jaspers irányába való tájékozódás következményeit szintén figyelmen kívül hagyta. Kortársairól adott elemzéseinek ellenére számos jó meglátást, értékes részletet tartalmaznak, és az összehasonlítás, figyelemfelkeltés szándéka mindenképpen különleges fontosságúvá teszi.

Végezetül szót kell még ejtenünk arról a terjedelmes bibliográfiáról, amely a könyv utolsó 25 oldalát teszi ki. Itt Koncz feltérképezte az egész témakör, és külön-külön az összes kiemelt gondolkodó megismeréséhez szükséges alapvető irodalmat. Nagy hangsúlyt fektetett a kor Kierkegaard-irodalmának összegyűjtésére, még ha ez többségében a német nyelvű műveket jelentette is. Szintén a könnyebb tájékozódást segíti a tárgy- és névmutató, a pontos tartalomjegyzék, a fejezetek és alfejezetek logikus rendje.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy Koncz Sándor könyve méltó lezárása az 1930-as évek recepció hullámának. Annak ellenére, hogy célkitűzése,

¹⁶ Lásd ezzel kapcsolatban dolgozatom Ravasz Lászlóról írott alfejezetét.

amelyhez a szerző végig konzekvensen tartotta magát, a teológiai hatások felmérése volt, elvitathatatlan a filozófiai szempontok jelenléte. Különösen a könyv első felében érzékelhető ez markánsan, amikor Koncz a dán gondolkodó biográfiai eseményeit interpretálta, illetve az európai kultúra sodorvonalait számba véve annak szellemtörténeti helyét igyekezett megtalálni. Dolgozatunk szempontjából a könyv legérdekesebb részei mégis azok, ahol a hatástörténet problémái és a recepció magyar vonatkozásai kerültek előtérbe.

Hivatkozások

KONCZ 1938: Koncz Sándor: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*. Miskolc, Fekete Pál és Társai, 1938.

NAGY 2011: Nagy András: *Az árnyjátékos*. Budapest, L'Harmattan, 2011.

TROMBITÁS 1942: Trombitás Dezső: „Koncz Sándor: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia. Tanulmányok a rendszeres teológia és segédtudományai köréből*. Miskolc, szerzői kiadás, 1938”. In: *Theológiai Szemle*. 1942. 1. sz. 49-50.

VITÉZ 2013: Vitéz Ferenc: Válság és váltság: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. *Néző Pont* 2013. 52-53. sz. 324-332.

http://epa.oszk.hu/02100/02183/00038/pdf/EPA02183_Mezo_Pont_52-53_2013_augusztus_szept.pdf (A letöltés ideje: 2014. 04. 09.)

Egey Emese

Reformáció három lépésben

[Barátokat kértem, hogy a „Családi reformáció”-hoz csatlakozzanak. Elsőként, még a saját szerkesztési munkám szisztematikus elkezdése előtt, az alapos tanulmányokat író Egey Emese biztató, mérvadó véleménye érkezett. Aztán a Napút szerkesztőségében mások is jelentkeztek... KG]

A kerek évfordulók mindig megálljt parancsolnak: visszatekintésre, összegzésre készítenek, miközben útmutatást is várunk a hogyan továbbra.

2000-ben igencsak szerencsés voltam. Egy hajdani pataki diáknak köszönhetően, aki kifizette helyettem az ugyancsak borsos belépőjegyet (és ez is a patakiság része, amelyről alább majd bővebben), eljutottam London akkor első számú látványosságába, az ezredforduló tiszteletére épített hipermodern Millenniumi Dómba. Ez amolyan hazai „világkiállítás” volt, amely a lakosság számtalan ötletét is felhasználva mutatta be a mai Egyesült Királyság területén élők elmúlt kétezer évét... Hihetetlen technikával, rengeteg ötlettel, tucatnyi pavilonnal. Az egyik pavilon a Vallás nevet kapta. Akkor ott senki nem botránkozott meg azon, hogy a kiállítás azt mutatta be, mit köszönhetnek a britek a kereszténységnek, hogyan épült be a keresztény tanítás a jogrendjükbe, oktatási rendszerükbe, kultúrájukba, miként szolgált alapul egy sor máig is létező civil szervezet, intézmény elindulásához. Kulturális örökségként legalább a világ legtermészetesebb módján érezték mindezt büszkén magukénak a nem vallásos emberek is. A reformáció 500. jubileumi évében különösen is emlékszem az ott látottakra.

Aki olyan szerencsés, hogy beleszületik és belenő a reformáció örökségébe, ebbe a hagyományba, annak ez magától értődő magatartásforma, kulturális bázis, identitástudat és nemzethez kötődés, lelki háttér. Talán gyakran ebben a sorrendben. Az ember először a reformáció kulturális eredményeit, produktumait ismeri meg és használja – a sor hosszú, az iskolarendszertől kezdve a művészetekig. Ha úgy tetszik, első lépésben kultúrprotestánsná válik. De ezt személyessé, megismerhetővé és befogadhatóvá szűkíti kinek-kinek a saját családi mikrokozmosza, hovatartozása. Ez nekem, hála gyökereimnek, Zemplén és a szüleim, a nagyszüleim révén a Sárospataki Református Kollégium öröksége, az ún. patakiság/pataki szellem. Jelent ez hagyománytisztelőt, értékelvűséget, lokálpatriotizmust, felelősségtudatot, összetartozást, nehéz időkben is megtartó kapcsolati hálót és feladatokat, helytállást minden körülményben.

Ez persze sok más, nem protestáns keresztény felekezetre, közösségre is igaz. De sajátos közép-európai helyzetünk és történelmünk miatt a reformáció kálvini ága nekünk nemzethez és anyanyelvhez ragaszkodást is jelent. Az, hogy református vagyok, szinte automatikusan azt is jelenti, hogy magyar vagyok: a mi egyházunk, bár világszerte jelen van, ebben az értelemben nem világegyház, hanem nemzeti egyházak láncolata.

Megfelelő érettség, életkor elérésével, többnyire meghatározó személyiséggű, nagy tudású, életpéldát mutató lelkipásztoroknak köszönhetően végül eljuthatunk a legfelső réteghez, a reformáció lelki tartalmához. Ekkor tárul fel és tágul ki a világ kifelé és befelé egyaránt. (Valószínűleg ezért is viseljük nehezen az üres beszédet és külsőségeket, az emberi ostobaságot.)

A semper reformanda elv önmagunk megismerését és megújítási képességét is jelenti. Mindezeket együttesen birtokba véve és ezekkel megajándékozva juthatunk el ahhoz, hogy az alapvető református tanítás ne csupán tétel maradjon, hanem belső igénnyé váljék, miszerint tökéletlenségünkben is igyekezzünk Isten dicsóságára és embertársaink javára élni. Ez pedig a 2x2 egyszerűségéhez fogható, ugyanakkor egyetemes életprogramnak is megfelelhetne.

Az elmúlt 500 évben a világ számos válságot, megrázkódtatást élt át. A reformáció elindulása, különösen magyar területen, szintén válságra adott válasz volt. Talán soha nem volt égetőbb szükség, mint napjainkban arra, hogy az önmaga körül forgó ember, a megint Római Birodalomként végnapjait élő Európa meghallja és megértse a reformáció lényegét. Mert ha nincs is tisztában vele, „a teremtett világ sóvárogra várja az Isten fiainak megjelenését.”

E számunk szerzői

Bojtor István (Debrecen, 1928) református lelkész, egyháztörténész, számos tanulmány és könyv szerzője. Mail: bojtorfony@gmail.com

Bolvári-Takács Gábor (Sárospatak, 1967) Ph.D. történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára és rektorhelyettese. A Zempléni Múzsá folyóirat alapító főszerkesztője. www.zemplenimuzsa.hu. Mail: btg@zemplenimuzsa.hu

Dienes Dénes (Alsóvadász, 1956) Ph.D. habil. egyetemi tanár, református lelkész, a Sárospataki Református Kollegium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia (SRTA) intézetvezető egyetemi tanára. Károli Gáspár-díjas (2005), Comenius-emlékérmes (2006).

Egey Emese (Budapest, 1966) Ph.D. angolnyelv-tanár Budapesten, a Magyar Táncművészeti Egyetemen. www.mtf.hu. Kutatási területe a magyar- finn művelődés- és diplomáciatörténeti kapcsolatok.

Farkas Szilárd (Kaposvár, 1981) Ph.D. magyar nyelv és irodalom középiskolai tanár Kaposváron. Kutatási területe a magyar filozófiatörténet, Søren Kierkegaard és Lukács György, valamint a válságfilozófia.

Finkey Ferenc (1870-1949) jogtudós, koronaügyész, akadémiai tag, számos tanulmány és könyv szerzője. Életrajzát lásd e számban, a róla szóló írásokban.

Hörcsik Richárd (Sátoraljaújhely, 1955) Ph.D. református lelkész, bölcsész, történész. Habil. egyetemi tanár: Debreceni Református Hittudományi Egyetem. Országgyűlési képviselő. Számos tanulmány, könyv szerzője. Kiemelkedő jelentőségűek a Sárospatakkal kapcsolatos írásai.

Dr. Koncz Gábor (Sátoraljaújhely, 1950) Ph.D. egyetemi magántanár, főiskolai

tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója. 1113 Budapest, Zsombolyai u. 6. www.tit.hu, Tel: 06-30-487-54-66, e-mail: drgaborkoncz@t-online.hu. Kutatási témái: művelődés-gazdaságtan, kulturális tervezés, családtörténet, kulturális menedzsment, rendezvénytan. Gyakori előadó a felsőoktatásban és a továbbképzések során.

Kovács István Gábor (1945) Ph.D. szociológus, az ELTE-n előadó és kutató. Témakörei: kalendárium történet, magyar társadalomtörténet, elitek, iskolák, felekezetek. Számos jelentős művet publikált. Az utóbbi években módszertanilag is újszerű és jelentős a magyar akadémikusok felekezeti háttérű, szisztematikus áttekintése.

Molnár Márton (Budapest, 1971) római katolikus teológus, esztéta. A Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet tudományos főmunkatársa. Főbb kutatási témái: vallásbölcselet, az 1920-1930-as évek magyar esztéta nemzedéke, Szentkuthy Miklós és Hamvas Béla műveinek gondozása, megjelentetésük szervezése. www.hamvasintezet.hu. Mail: molnarmarton55@gmail.com

Pocsainé Eperjesi Eszter (Szilvásvárad, 1955) Ph.D. Református lelkész, etnográfus, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia adjunktusa. www.srta.hu, Mail: eperjesieszter55@gmail.com

Szathmáry Béla (Sátoraljaújhely, 1956) Ph.D. habil. egyetemi tanár, a Tiszán-inneni Református Egyházkerület Egyházi Kutatóintézetének igazgatója. Honlap: <http://srta.hu/faculty/szathmarmy-bela>. Bíró a Sátoraljaújhelyi Járásbírószágon.

Szatmári Emília (Miskolc, 1974) Ph.D. Művelődésszervező, középiskolai tanár, református teológus, közoktatás vezető. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia adjunktusa.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; **Tel.:** 06-1-344-5000; **Honlap:** www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét! Jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi, Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga... Képzőművészeti kiállítások... Folyóiratok és könyvek bemutatója...

Ismerje meg és csatlakozzon: Ásványbarát Szakcsoport, Gombász Szakkör, Csapody Vera Növénybarát Kör....

Javaslatait kérjük a jeles évfordulók megünnepléséhez is ...

Bérelhető helyiségek felsőoktatási programokhoz, tanfolyamokhoz, előadásokhoz, kiállításokhoz, rendezvényekhez...

Hívjuk, várjuk! Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások: Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com T: 06-1-344-5000

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítása

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

De felhangzik a bluesosított Neil Young, sőt még Janis Joplin is, bluesra hangszerelve. A hangulat fényes, mert azzá teszi a nagyszerűen és pontosan lüktető zene, a folyosóra nyitott apró terem zsúfoltsága. Bori asszony lilahagymás zsíroskenyereket osztogat szünetben a résztvevőknek, és vörösbort töltöget mellé. Nekem, aki megjárta Chicago blues-kocsmáit, hallgatta Rose mama csehójában a Rolling Stones-szal is együtt játszó SugarBlue-t, vagy a Blues Etceterában az erősen szíven ütő Albert Kinget, nekem azért valami nagyon hiányzott innen. Mégpedig az erősen sózott pattogatott kukorica (hogy ne mondjunk már mindig popcorn!), és rá a hideg sörök. Azon kívül minden a helyén volt. A fejek és felsőtetek együtt ringtak a zene ütemére, az énekes hangja fekete és friss volt, mint a forró reggeli kávé...!

Hogy miért mondtam most el mindezt? Mert hogy vannak már helyek, végre, vannak prima helyek nálunk is! És ez egy ilyen hely! De mert nem Budapest szívében romkocsmáskodik, jazzkocsmáskodik, blueskocsmáskodik, hanem „csak” egy galéria az útmentén, Leányfalu magasságában, aligha fognak róla sokan és sokat írni. Én most írok. Mert írni erről vállalkozás is, érdemes is, kötelesség is valamelyest! Ének a betérőkért...

Zalán Tibor

E számunk szerzői

3-64. oldal

Bakonyi Péter (1949) – író, újságíró, szociológus, dramaturg, Budapest

Balázs Géza (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest

Borsos Miklós (1906–1990)

Csörsz Rumen István (1974) – irodalomtörténész, régizénész, szerkesztő, Budapest

Fenyvesi Félix Lajos (1946) – költő, újságíró, Budapest

Filep Tamás Gusztáv (1961) – kisebbségkutató és művelődéstörténész, Budapest

Szalai Lajos (1947) – nyelvész, műfordító, Budapest

Szalay Lajos (1909–1995)

Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalomtörténész, Budapest

Takács János (1912–2013) – evangélikus lelkész

Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Családi reformáció

„Szabadulni nem akartam, így hát lássunk a család lelkész, tudós, teológus nagyjairól egy áttekintést! Radácsy György, Finkey Ferenc, Harsányi István és Koncz Sándor következnek, ahogyan mérvadó szakemberek emlékeznek rájuk...A családi örökség nem érdem, hanem felelősség és feladat. Ez az összeállítás nem minta, de ajánlás és további készülődés... (...) A reformáció 500. évében főhajtással írom, hogy a felelőséget és a feladatok alapjait örököltem. Édesapám, **Dr. Koncz Sándor (1913–1983)** gyakran idézett önmeghatározásai: »Értelmes hit, cselekvő erkölcs...« »Hittel és humorral...«” (Dr. Koncz Gábor)

„A hat sárospataki születésű professzor közül tehát hárman voltak jogászok. Ebben bizonyára szerepe volt annak is, hogy Patakon jogakadémia is működött. Figyelemreméltó azonban, hogy természettudós és műegyetemi tanár is kikerült a sárospataki tanárok fiai közül. Egy kivételével valamennyi professzorunk családjánál bizonyítható a sokgenerációs református művelődési előzmény.” (Kovács I. Gábor)

„Az átélt válságok a döntéseinken át érlelik a személyiségünket, erre figyelmeztet a dán Sören Kierkegaard, akinek a filozófiája mind Koncz Sándorra, mind Hamvas Bélára döntő befolyást gyakorolt.” (Molnár Márton)

„Nagyapámnak az egyházi életből való kiiktatása mindazonáltal talán nemcsak saját aktivitásának a következménye, hanem egyben részeleme egy nagyobb koncepciónak, amelynek kitűzött és hamar megvalósított célja nem egyszerűen az Alsóborsodi Egyházmegye, hanem az egész Tiszáninneni Egyházkerület megszüntetése, a Tiszántúllal való összevonása – 1957-ben sikerült aztán különválni, visszaállítani a régi határokat –, hogy előbb a keleti rész, majd lényegében az egész egyház a diktatúra szempontjából a legjobb kezekbe kerüljön: Péter Jánoséba, aki utóbb Kádár János külügyminisztere lett.” (Filep Tamás Gusztáv)

Ára: 1250 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

